füvészségben és hasznos növevények tenyésztésében is sikeresen foglalatoskodék, de egyszersmind annyira elmerüle sajnos hibájába, hogy elméjének ebből származott borultságában, értéke szükétől is sürgettetvén, jutalomért számos tilalmas öszveesketéseket vinne véghez; hogy e' miatt fenyitő perbe idéztetvén, a' királyi tábla ügyvédjei 's biráji, közönségesen megesmert tudományos érdemeire nézve, nemesen vetélkedtek egymással mind védelmében, mind a' per dija lefizetésében, a' mellyet a' királyi ügyigazgató egészen el is engedett; végre hogy 1815 fejezte be földi pályafutását. Élete leirását, a' mellyet Benkő Ferencz adott ki Kolosváratt 1820, meg nem kerithette a' közlő. Tudományos munkáji között első helyet érdemel: „*Transsilvania, sive magnus Transsilvaniae principatus, olim Dacia mediterranea dictus, orbi nondum satis cognitus, nunc multifariam at strictim illustratus. Pars prior, sive generalis*" *Tomi II.* (Vindobonae 1778. 8.). Magában foglalja Erdélynek minden tekintetben való közönséges esmeretét. A' második rész, a' melly három darabban a' magyar, székely és szász föld különös esmeretét adja, még ki nincs nyomtatva. Ezen jeles munkán kivül, a' melly által Erdély Béliusává tette magát Benkő, e' következők kerültek még az ő tolláról: 2.) „*Milkovia sive antiqui episcopatus Milkoviensis, per terram Transsilvanicam maxima dioeceseos suae parte exporrecti, explanatio.*" *Tomi II.* (Viennae 1781. 8.). 3.) „*Diaetae sive rectius Comitia Transsilvanica, eorumque decreta, quae vulgo adpellantur articuli diaetales*" (Cibin. 1791. 4.) 4.). „*Imago inclytae in Transsilvania nationis Siculicae historico-politica* (Cibin. 1791. 8.). 5.) A' Windischtől szerkeztetett „*Ungrisches Magazin*" czimü gyüjteményben két dolgozatja jő elő, ugymint: „*Beschreibung der Oerter des ehemaligen türkischen Gouvernements Szólnok in Ungarn*" és „*Beschreibung des ehemaligen Zustandes derjenigen Theile von Ungarn, welche unter dem türkischen Joche seufzten, aus Paul Thuri.*" 6.) Kéziratban maradt a' többek közt egy magyar értekezése azon erdélyi történetirókról, a' kiknek munkáji ki nincsenek nyomtatva. 7.) Nagy köszönettel tartozik neki a' tudományos világ Betlen Farkas történetiró munkájának kiadásáért is. (L. Betlen Farkas). — 2) Samuel, philosophia és orvosi tudomány doctora, Borsod vármegye főorvosa, 's több tudós társaságok tagja, hazánk egyik leghiresb 's tudósb orvosa. Született Kis-Báczonban, Erdélyben nemes reformatus szüléktől 1743. Elvégezvén tanulásit hazájában, azoknak folytatása végett több német és hollandiai universitasokat látogatott meg, 's Leydában philosophia doctorává lett. Orvosi tanulmányait Nagy-Szombatban 's Budán végezte, hol azokban a' legfőbb megtiszteltetéseket 1778 elnyerte, beiktató értekezését „*De Insomniis*" oltalmazván. Csak hamar azután Borsod vármegye rendes physicusává 's Miskolczon practicus orvossá lett, hol több jeles munkájival 's szerencsés gyógyitásival magának nagy hirt nevet szerzett. 1782 Miskolcz városának topographiáját adta ki: „*Topographia oppidi Miskolcz historico-medica*" (Cassoviae in 4.), mellyet a' tudós világ nagy tetszéssel fogadott, Parisban a' chirurgiai kir. academia tagjává nevezte őt azért ki. Az ezt követett esztendőbea egy ezen academia által feltett kérdést fejtett meg, melly Posonyban és Kassán következendő czim alatt jelent meg: „*Problema chirurgicum, qualisnam potest esse animi pathematum in morbo chirurgico influxus, et quae remedia sunt contra effectus, qui ex ejusmodi influxu oriri possunt*" in 8. — 1784 a' skárlátnak egy uj nemét közlötte Benkő a' kir. helytartó tanáccsal ezen czim alatt: „*Novum scarlatinae genus, quod in* 300 *innocuis infantibus observatum, et ex aliquot cadaveribus excerptum*" mellyet prof. Rácz magyarra forditott. Julius 21. 1783 a' dijoni tudós társaság ezen pályakérdésnek: „*Determiner les signes, auxquels dès le début d' une fièvre continué ou intermittente on reconnaitra, si elle sera maligne, et ceux, qui dans son cours indiqueront le moment, ou elle sera sur le point de prendre un caracttère de malignité*" megfejtéséért az accessittel tisztelé őt meg, 's

azon nemes elhatározásért, mellynél fogva az általa nyert jutalmat annak engedé, ki egy általa feltett 's a' váltó hidegleléseket illető kérdést megfejtend, értekezését örök emlékezetül emlékirásai közé „*Mémoires de l' Académie des sciences et belles Lettres de Dijon*" iktatá. 1787 egy a' statustudományba vágó 's akkor a' Dánok, Olaszok és Angolok által feltett kérdés megfejtését adta ki ezen czim alatt: „*Tentamen philopatriae in Monarchiis et Aristocratiis promovendae philosophicum*" (Vindobonae 1787. 12.), mellyért a' dicső emlékezetü II. Jósef császártól jutalmat is nyert, a' mantuai tudományok királyi academiájától pedig megdicsértetett. 1791 a' hires angol orvos Grantnak a' fekete epés mérsékletről 's az alatt elrejtezett számtalan és tündéres betegségekről irt derék munkáját forditá le angolból, két eredeti értekezéssel toldván azt meg a' tejvarról és arany érről (Pesten 1791, 8.). Legnevezetesebb 's classicus munkája Benkőnek meterologiai 's orvosi napló könyvei, ezen czim alatt: „*Ephemerides meteorologico-medicae annorum* 1780—1793 *in toto Comitatu Borsodiensi, signanter in Regio Camerali oppido Miskolcz factae*" (V. Volumina Vindobonae 1794. 8.), mellyeket dr. Eyerel németre forditott (Wien 1794). Ezeket később még egy uj darabbal „*Novae Ephemerides astronomico-medicae annorum* 1794—1801 *in Inclyto Comitatu Borsodiensi etc. factae*" (Vindobonae 1802. 8.) pótlá meg. Utolsó munkája: „*Ratio medendi arcanis mixta, juxta synopsim Nosologiae methodicae*" (Miskolczini 1818 in 8.) a' nagy elme hanyatlásának szembetünő jeleivel bir. Megholt Aprilis 25. 1825 életének 82-ik, doctorságának pedig 50-ik esztendejében. Benkő egy volt azon orvosok közül, kik nemzetünk diszei közé tartoznak, 's kik mint orvosok az emberiség javára éltek. Mint tudós fáradhatatlan szorgalmu volt 's literaturánk ezer akadályai közt is dolgozási által kijelelé magát. Érdemeit a' külföld is esmeré, mint a' hozzá intézett levelek bőven bizonyitják. Képe Bécsben Pázmán gyüjteményébe is betétetett jutalmul. Mint több nagy elmék, ő sem volt ment a' rajoskodásnak neminemü ostromaitól. Ennek következésében imádságos könyvet irt, bölcs Salamon válogatott mondásit adá ki 's vallását megváltoztatá. Fija Ignácz orvos doctor 's Egerben practicál. — 3. Ferencz, nagy-enyedi reform. predikátor Erdélyben 's tagja a' jenai mineralogica társaságnak. Tanulásit kezdette a' nagy-enyedi collegiumban 's folytatá a' német és hollandi universitasokban. Visszatérvén hazájába, két nemes ifju Ribicziek nevelője lett, kiket 1781 a' göttingai universitasba kisért, 's eltöltvén ott két esztendőt, 1783 először szebeni, azután nagy-enyedi predikátorrá lett. Benkő Ferencz különös kedvvel és szorgalommal feküdt a' mineralogiának 's már Göttingában léte alatt Werner classicus munkáját: „Az ásványok külső jegyeiről" magyarra forditotta 's azt sok jegyzésekkel a' magyar- és erdélyországi ásványokról megpótolva Szebenben 1784 kiadta. Ezt követte nem sokára egy más munkája ezen tárgyról következendő czim alatt: „Magyar Mineralogia, azaz, a' kövek 's érczek tudománya" (Kolosváratt 1786.). A' természettudományon kivül a' földleirási tárgyakkal is foglalatoskodott, mint „Esztendőnként kiadott parnassusi időtöltése," mellyből hét rész jelent meg 's „Magyar Geographiája" (Kolosváratt 1801 és 1802) három darabban mutatja. Legközelebbi munkája az erdélyi történetiró Közép-Ajtai Benkő Jósef biographiája." Kolosváratt 1820. *Fábri P. és A. Balogh P.*

Benno (Szent), szül. a' Voldenbergi grófok nemzetségéből Hildesheimban 1010 's ugyan ott 1028 Benedictinus lőn Sz. Mihály monostorában, 1051 pedig Goslarban a' Simon 's Judásról nevezett szerzetesintézetben kanonok 's ifjabb társainak tanitójok. IV. Henrik 1066 misniai püspöknek nevezé 's kegyét iránta azzal bizonyitá, hogy templomát ismételt adományokkal tisztelte. Ki megfontolja a' pápáknak e' zavaros időben egyre nevelkedő tekintetét 's az erre épült majd nem közönséges előitéletet, mellynél fogva az egyházi hatalom fenebb valónak tartatott minden világinál olly annyira, hogy a' józanabb ember is köte-

lezettnek vélhette magát annak hódolni emennek hátrahagyásával: ugy hiszem, lágyabban fog itélni Benno hivtelenségéről, mellyel a' két hatalom öszveütközésében császára jótéteit viszonozta. Ugyan is titkon részt vévén a' vele rokon szász nagyok öszveesküvésében, későbben pedig uj gyanut támasztván maga felől, minthogy Rudolf ellencsászár adományit elfogadta, kétszer esett fogságba 's a' másodikból csak Henriknek Italiába lett költözése alkalmával 1081 szabadulhatott. Ezentul is Henrik ellenségihez szitott, 's 1085 jelen volt a' quedlinburgi zsinaton, melly VII. Gergely követének elölülése alatt a' pápának a' császárra mondott átkát jóvá hagyá. Szinte azon időben Henrik is tartatott zsinatot Mainzban, hol VII. Gergely 's egyéb háborgókkal Benno is letétetett, ki, Gergelynek ezalatt történt halála után, a' császár befolyásával kinevezett III. Kelemen ellenpápához folyamodván, attól bocsánatot kért 's nyert. Romából Csehországba utazott, hol Wratislaw herczeg koronáztatásán szolgálatot tett, 's annak közbenjárására, minekutána Felix, Kelemen által Benno helyébe iktatott misniai püspök, 1086 vagy a' következő esz. meghalálozott, megyéjét 's a' császár kegyelmét visszanyeré. Azonban pályájának ez árnyékos oldalát felderitik jeles tulajdoni, különösen fáradhatatlan buzgósága, mellyel püspökségének mindjárt első éveiben a' megyéjében számos pogány Vendek megtéritésén munkálkodott. Minthogy pedig a' hadak szakadatlan költözködések Saxoniát felette elpusztitotta, mindenek előtt arra forditá gondját, hogy a' megcsökkent földmivelést helyre állitsa 's megjavitsa, ez által pedig reábizott hiveinek jobb voltát előmozditsa. Eltének végnapjait keseriték egy részről a' káptalanjával 's misniai markgróffal tamadt visszálkodások; másról az, hogy sikeretlennek látta minden igyekezetét, a' megyéjében szokásba vett liturgiai éneket a' romaival felcserélhetni; miért is elvonulva a' világtól többnyire mezei jószágán csendes magányban élt. Meghalt Jun. 16. 1107. Néhány csekély értékü 's nagyrészént hibásan neki tulajdonitott munkák kézirati a' wolfenbütteli könyvtárban őriztetnek. Teste 1270 tétetett által Misniába, 's egy századdal utóbb Pouse Konrád, helybeli kanonok 's főesperest, évenként tartandó innepet rendelt emlékezetére. Mind e' mellett még csak 1523 emeltetett VI. Adorján pápa által a' misniai káptalan, György, saxoniai herczeg, 's több fejedelmek kérésére szentek sorába. Azonban 1539 György herczeg elhunyta után egyéb cath. szertartásokkal Sz. Benno tisztelete is eltöröltetett Misniában. Tetemeit elsőben Stolpen, azután Würzen, végre 1576 München fogadta el, holott is egy pompás kápolnában nyugosznak 's nagy becsben tartatnak, minthogy az emlitett város partfogójának választá szentünket. *B. V.*

Benserade (Isák), költő XIV. Lajos udvaránál, szül. 1612 Lyons-la-Forêtben (kis város Normandiában), szindarabokat 's a' király és mások számára több elmével teljes verseket készite. XIV. Lajos uralkodásának első felében kegyelé még az udvar, 's a' ki ez után képzé magát, a' tisztelkedő (galant) dalokat, rondeaukat, trioleteket, madrigalokat és sonetteket, mellyek tartalma módos gondolatok és enyelgések, kiváltképen pedig tisztelkedések valának, mik csinos udvari stylusban mondattak az asszonyoknak. E' mesterségben senki sem ment annyira, mint B. 's e' miatt különböztetőleg „*le poete de la cour*" vala a' neve. Sok jövedelme lévén, különös fényt üze. Végre megúná az udvari életet, visszavonula Gentilly nevü mezei jószágára 's megholt 1691.

Bensley (Tamás), londoni könyvnyomtató, Bulmerrel együtt első az angol nyomtatók között. Első kitünő munkája Lavater „*Physiognomie*"jének nyomása volt angol forditásban (Lond. 1789. 5 köt. 4—r.); folytatta szintolly buzgón, mint szerencsésen. Legszebb nyomtatványai: az angol Biblia Macklintól pompás kiadásb. (London. 1800—15. 7 fol. köt.) 's Hume angol történetei, szinte pompás kiadás, (London 1806. 10 köt. fol.); mind a' kettő jeles rézképekkel. Kisebb rétben, szinte jelesen és remek faképekkel kiadta Shakespeart (1803, 7 köt.) és Humet

(1803, 10 köt.) Nyomott többször és szerencsésen pergamenre is, 's első használta König és Bauer uj találmányu nyomtató mozgonyát, midőn Blumenbach physiologiájának angol forditását (Elliotsontól) nyomtatná (Londonb. 1818).

Bentham (Jeremiás), törvénytudó, szül. 1735-ben, mint ügyvéd soha sem lépett fel 's főmunkájit sem adá ki maga, banem egy barátja, a' genfi Dumont, kéziratokból forditá le azokat francziára és kiadá részént Parisban, részént pedig Londonban. Ide tartoznak: „*Traités de législation civile et pénale précédés de principes généraux de législation et d' une vue d' un corps complet de droit; terminés par un essai sur l' influence des temps et des lieux relativement aux lois*" (*Paris* 1802, 3 *köt.*) és „*Theorie des peines et des récompenses*" (London, 1801. 2 köt.) B. nagy pártfogója a' parlament reformálásának 's a' polgári és büntető törvényhozás gyökeres megjavitásának. Blackstone szerént készitett 's „*Fragment on government*" czimü munkája nevetlenül 1776, neve alatt pedig 1823 jelent meg Londonban. Francziaországban nagyobb részvételre találtak az ő tudós törekedései, mint Angol- és Németországban. A' sajtó szabadságáról egy kis munkát (London 1821) intézett a' spanyol cortesekhez, midőn ezek ugyan azon tárgyról tanácskoztak; egy másikban pedig („*Three tracts relative to te spanish and portugueze affairs*", Lond. 1821) megczáfolja a' pairek kamarája elkerülhetetlenségét Spanyolországra nézve, valamint Montesquieunek ezen állitását is „A' törvénykezés formáji védelmeik az ártatlanságnak," megmutatván, hogy bizonyos formák inkább csak a' gonosztévőnek szolgálnak javára. (Nagyon igaz, bizonyos, hogy az illyen formák legnagyobb része kedvez a' véteknek.) Legujabb munkája: „*The art of packing*" (Lond. 1821), azon mesterséget adja elő, miként kelljen az esküdtek törvényszékét ugy öszveállitani, hogy tetszés szerént kárhoztató vagy feloldozó itéletet lehessen tőle kapni. Korábbi munkája: „*Essai sur la tactique des assemblées législatives*," melly a' szerző irományaiból Dumont István által (Genf, 1815) adatott ki, 's németül „*Taktik oder Theorie des Geschäftsganges in deliberirenden Versammlungen*" czim alatt (Erlangenben 1817) jelent meg, sok hasznos észrevételt foglal magában. „*Introduction to the principales of morale and legislation*" (Lond. 1823, 2 köt.) munkájában mélységgel 's gondolatokkal teljes rövidséggel terjeszkedik ki az országlás mesterségének legfontosabb tárgyaira. B. törvényes bizonyitásról szóló theoriáját Zanobelli olaszra forditotta (Bergamo, 1824 2 köt.)] *Zs. G.*

Bentivoglio (Cornelio), cardinál és költő, szül. Ferrarában 1668. Nemzetsége a' hajdani bolognai respublicában felsőségi főhivatalokat viselt. A' szép mivészségek, szép tudományok, philosophia, theologia és törvénytudomány egyiránt vonzották. Már Ferrarában részesülének kegyében az ottani tudományos intézetek. XI. Kelemen pápa házi praelatussá 's az apostoli kamara titoknokjává nevezte 's Parisba küldötte 1812 mint nuntiust, hol B. az *Unigenitus bulla* felett támadt mozgalmakban, XIV. Lajos utolsó kormányévei közben, fontos szerepet játszott. A' bulla felől egészen egyébként vélekedék a' regens herczeg, ki sem a' bullát, sem a' nuntiust 's tudományos miveltségét nem becsülé. E' miatt a' pápa Ferrarába tette ált, mig 1719 a' cardinálsüveggel megajándékozá 's azután majd Romában tartá magához közel, majd Romagnában a' *legatus a latere*, vagy Madridban a' *nuntius* tisztjeit bizta reá. Mh. 1732 Romában. Üres órájit a' költőmivészséggel töltié. Gobbi gyüjteményének III. köt. 's másokban az ő idejéből szép sonettjei találtatnak. Statius „*Thebaide*"-jét olaszra forditotta Porpora Selvaggio név alatt. A' mivészeti intézetekben igen szeretett nyilvános beszédeket tartani.

Bentley (Richard), a' legtudósb 's legélesebb eszü criticusok egyike, szül. Jan. 27. 1662, Oultonban Wakefield mellett Yorkshireb. Atyja kovács vagy timár volt. B. már ifju koraban kitünteté jeles tehetségeit, mellyek példás szorgalommal voltanak egyesülve. Elébb Wakefieldben,

1676 olta Cambridgeben tanult. 1681 Spalingben tanitó lett; de nem sokára dr. Stillingfleet fijaival Oxfordba ment, hol egy év mulva *master of arts* czimet nyert. Itt készite egy lajstromot, mellybe a' Bibliából minden szókat feljegyzett betürenddel, chaldäai, syriai, latán 's e. jelentéseikkel. 1692 házi káplányává nevezte Stillingfleet, mint worcesteri püspök. Midőn Boyle Robert intézetet alapitott a' természeti és kinyilvánitott (*revelata*) vallás védelmére: B. választaték szónokul 's 8 beszédet készite, mellyekben nagy erővel vivott az atheismus ellen. Az Isten létének megmutatására mathematicai bizonyitványokkal élt 's Newton philosophiai ideájira támoszkodott, Lockenak is elfogadta némelly ideájit. Beszédjei: „*A confutation of atheism, or eight sermons preachted at Boyle's lecturs*" több izben megjelentek 's különbféle nyelvekre forditva. 1693 vagy 1694 a' st. jamesi királyi könyvtár őre lett. 1697, midőn Graevius Callimachust kiadta, B. számos töredékeket küldött nekie ezen költőből, saját észrevételeivel; ugyan azon évben adá ki Wotton irásának következésében, melly a' régiek és ujak tudományosságát tárgyazá, értekezését Themistocles, Socrates, Euripides és Phalaris leveleikről 's Aesopus meséjiről. Boyle két évvel elébb adta volt ki Phalaris leveleit 's vádolja Bentleyt előbeszédjében, mivel olly rövid ideig hagya nálá egy kéziratot a' st. jamesi könyvtárból, hogy hasznát sem lehetett venni. Bentley, hogy bosszut állhasson e' vádért, mebizonyitá a' levelek hamisságát. — B. tollcsatájinak közepette sem feledé el az életet, 's midőn 1700 a' Trinity-college-ben tanitó, a' következett eszt. elyi archidiaconus lett, megházasodék. 1709 a' college pénzei 's az academia szerkezetének megsértetése miatt támadt visszálkodásokba keveredett; tudós munkájit mindazáltal nem hagyta félben, 's 1710 kiadta criticai észrevételeit Aristophanes 2 vig játékáról 's Menander és Philemon töredékeinek általa tett igazitásait „*Phileleutherus Lipsiensis*" név alatt. 1711 Horatiusát bocsátá ki (3 kiad. Amst. 1723), melly legjelesebb munkája 's ezen kiadás minden egyebeknél csaknem nagyobb elsőségekkel bir. 1716 theologia professora lett Cambridgeben. A' következett évben ujra többeket fellázitott maga ellen, midőn némelly theol. doctoroktól beavatások alkalmával a' szokottnál nagyobb honorariumot kivána. Az alcancellar megfosztotta academiai méltóságaitól 's elvette tanitószékét. 1726 Terentiusa és Phaedrusa jött napfényre, az utóbbit Hare keményen megrótta hires „*Epistola criticájában*". 1728 ismét visszahelyesztették Bentleyt elébbi karjába, 's pótlást nyert veszteségéért. Az uj testamentom miatt, mellyet a' kéziratok öszvevetése szerént szerkeztetve szándékozék kiadni, mutatványul közölvén némellyeket, Middleton-, Pierci- 's másokkal megint csatára kelt, 's ezeknek kajánolcsárlása csak ugyan semmivé tette a' válalatot. Ezután egészen lemondott a' theologia studiumáról 's kényelmes csendben élt a' romai classicusoknak és Homerusnak. Milton „Elveszett paradicsomán", mellyett 1732 láttatott világgal uj kiadásban, több önkényes változtatást tett, 's ez által némelly sájátságait, némelly bájait eltörlé; a' miért Pope gáncsát méltán magára vona. Megh. Jul. 14. 1742. Tetemei Cambridgeben a' Trinity-college kápolnájában nyugszanak. — Bentley kétség kivül ragyogó tünemény vala a' philologiai literatura egén. Hasonlithatatlan esmeretekkel bira, 's jártas vala mindenben, mit az ő és uj kor tudott. A' hol téved is, tanit, mert tévedelmei szoros methodus. Tollharczaiban nem mutatott ugyan szerénységet; de nem közönséges gőg lázita fel annyit ellene, hanem magas önérzete, melly nem türe méltatlanságot 's érdemét esmertetni törekedék. Méltatlan fogásokra soha nem vetemedék 's nem árta senkinek, csak egyszer tört ki Middletonnal volt harczában szenvedelme. Saját munkájinak kidolgozására keves időt fordita, 's meglátszik a' sietség mideniken.

Benyovszki (Móricz Ágost. Aladar, gróf), Benyovszki Sámuel csász. kir. hadvezérnek és Révai Rózsának fija, szül. 1741 Nyitra vármegyének Verbova nevü helységében. Már 14 esztendős korában hadi

szolgálatba lépett a' hétesztendős háboru alkalmával és hadnagy fővel jelen vala 1756 és 57 a' lowositzi, pragai és schweidnitzi csatákban. Azután egy Lengyelországban lakozó magvaszakadt rokonjától örökségének általvételére meghivatván, oda költözött. Távollétében, apja halálával, anyjáról való nénjei és sógorai elfoglalták honi örökségét, a' mellynek birásába midőn, ott teremvén, erőszakkal igyekeznék magát betenni, Maria Theresia felséges asszonynál mint a' köz bátorság háboritója bevádoltatván, kénytelen vala ismét Lengyelországba távozni; rokonjai pedig meg tudák gátolni, hogy Ő Felségéhez ne férhetne cselekedete mentésével 's igazlásával. Ezen kedvetlenségek 's a' lelkében sajgó tettvágy a' külföldre vivék. Meglátogatta Hamburgot, Amsterdamot, Plymouthot, a' hol a' hajózás mesterségét tanulá; 1767 pedig Keletindiába készüle, a' midőn több lengyel hontársainak leveleit vette, a' mellyekben őt a' hazajövetelre 's a' nemzeti szövetséghez való állásra szorgalmaztaták. Engedett ő a' nemzetiségvédők hivásának és közökbe állott. Minekelőtte fegyverre kelne a' szövetség, még egyszer Magyarországra fordult el dolgainak jobb karba vitele végett, de ekkor is foganat nélkül. Utjában a' Szepességen egy Hönsch nevü előkelő nemes házánál megbetegedett. A' hol szorgalommal ápolgattatván, minekutána felgyógyult, elvette gazdája egyik leányát, Susannát. De csak hamar hadi tettekre hivá őt a' lengyel szövetség. Elhagyván tehát feleségét, Krakóba ment, a' hol lovasság vezérévé tétetett. E' minemüségében sok jeles hadi tetteket vitt véghez, de a' bal sors három izben az ellenség kezébe adta őt. Aug. 10. t. i. 1768, midőn Krakóba, a' mellyet Apraxin, orosz hadvezér, megszálva tarta, eleséget akarna bevitetni, véghez vitte ugyan szándékát, de a' viadalban lova agyon lövetett, maga is két sebet kapott, és elfogatván, Kiowba küldetett. E' fogságából 2000 aranyon kiváltatván, midőn Lubló várát igyekeznék a' szövetség kezére keriteni, egy tisztjének vigyázatlansága miatt ujra fogságra került, de szövetséges társainak egy csapatjától csak hamar kiszabadittatott. Végre Maj. 20. 1769 Suka nevü falunál Brinken orosz vezértől felülhaladó erővel megtámadtatván, fáradt és koplalástól elbágyadt hadja széllelveretett, maga 17 sebet kapván, az ellenség hatalmába került és elébb ugyan Kasanba, azután Pétervárra, innen pedig 1770 Kamtsatkába vitetett rabszolgaságra. Ohotzkról Kamtsatkába való tengeri utjában nagy szélvész kerekedvén, ő vette által a' hajó kormányát és megmentette uti társait a' hajótöréstől. Számkivettetése helyére, Bolsheretzkre, érkezvén, legottan nyelvesmerete által a' tartománybeli helytartó, Nilow, kegyelmébe jutott, a' ki őt gyermekei nyelvtanitójává tette 's erre való tekintetből a' testi szolgálat alól felszabaditotta; a' sakjátékban való jártassága által megnyerte Nowosilow, helytartóji korlátnok, és Kolossow, kozákhetman, jóakaratját; deli termete 's nemes magaviselete által pedig szerelemre gerjesztette a' helytartó legifjabbik leányát, Afanasiát. Azonban öszveesküvést szerzett Benyovszki számkivettetése társai között szabadságoknak megnyerésére, 's azoknak köz akaratja által ő tétetett az öszveesküvés fejévé. 'S jóllehet Afanasia szerelme oda vitte a' dolgot, hogy a' helytartó közbenjárása által maga a' gróf nem csak felszabadittatnék a' rabszolgaság sulya alól, hanem előkelő tisztséggel 's Afanasia kezével is megbiztattatnék: mindazáltal meg nem szegte szenvedő társainak adott hitét és munkássága 's előrelátása mindent elkészitett, a' mit köz szándékok teljesitése kivána. El nem kerülheté ő ezen foglalatosságában a' gyanut, és több izben veszedelemben forga ügye 's élete vagy szabadsága; de a' hü Afanasia mindenkor megintette őt piros pántlika szeletek által. Mikor pedig már minden el vala készitve, 's a' kikötőben egy hajó várá a' szabadulni kivánókat: egy estve megtámadtattak a' helytartó szék katonájitól, de ezek visszaverettek, 's egy szomszéd erdőbe futamtattak; azután magok az öszveesküdtek ráütöttek éjjel a' várra 's abba behatottak; melly viadalban Benyovszki nehéz sebet kapott, a' helytartó pedig halálát lelte. Ez a' győzedelem.

hozzá járulván Benyovszki fortélya, melly szerént a' bolsheretzki asszonyokat és gyermekeket egy a' helységen kivül álló fa szentegyházba hajtatván, ezt gyujtó szerrel körülrakatta 's felgyujtásával fenyegetődék, oda vitte a' dolgot, hogy a' kivül lévő Kozákok, amazoknak férjei 's apjai, letennék a' fegyvert és kezeseket adnának. Ekképen minden akadály el lévén háritva, Majus 11. 1771 a' Sz. Péter és Pál nevét viselő korvetten, a' lengyel szövetség zászlója alatt, 96-tod magával elindult a' bolscheretzki kikötőből Benyovszki. Kisérőji között vala a' hü Afanasia, a' ki annakutána is, hogy tudtára esett kedvese házas volta, el nem akara tőle válni és férjfiruhában, Achilles neve alatt, követé szerelme tárgyát. Dél felé intézvén utját Benyovszki, sok viszontagságok és küszködések között körülhajózta Asiát 's Afrikát, meglátogatta utjában Japan, Formosa, Makao szigeteit, a' hol a' szokatlan hányatás és sanyarúság által legázolt Afanasia nyugolaromra ment; és Isle de France 's Madagaskar szigetin való rövid mulatása után Jul. 18. 1772 megérkezett Port Louisban Francziaországban. Itt partfogása alá vette őt Aiguillon herczeg, 's ez által a' király, a' ki rábizta egy franczia gyarmatnak Madagaskar szigetén való megtelepitését, a' hova 1774 elindult Benyovszki feleségével együtt, a' kit azalatt Magyarországból magához hivott vala. Madagaskaron a' Tingballe folyam torkánál egy város helységet alkotott, a' mellyet Louisbourgnak nevezett; ennek Fort Louis nevü várán kivül még két más váracskát épittetett a' folyam mentében: Fort St. Jean és Fort Auguste nevek alatt; a' szigeten lakó népeket 's azoknak fejedelmeit vagy meghóditotta erővel, vagy önkényti hódolásra birta; sőt minekutána egy vén asszonytól a' hajdani Ramini propheta 's Ampansakabe (a' szigetbeli nemzetségek közönséges királya) maradékának esmertetett volna, a' szigetiek kabarjában vagy gyülésében 1776 mindnyájok királyává választtatott, 's a' férjfiak neki, az asszonyok pedig feleségének hüséget esküdtek. Minekelőtte elfogadná Benyovszki ezt a' méltóságot, lemondott a' franczia király szolgálatjáról; azután pedig népének megegyezésével Francziaországba utazott, hogy azt ott személyesen is cselekedné 's a' franczia udvar barátságát és pártfogását megnyerné az uj alkotásu országnak. De itt feltámadtak ellene irigyei 's olly idegenségét, sőt üldözését tapasztaltatták vele az kormányszéknek, hogy szükségesnek tartaná Benyovszki Maria Theresia császárné és királyasszony pártfogását 's oltalmát keresni. Ezt megnyervén az 1777 költ királyi bocsánat- 's kegyelemlevel által, ujra felséges asszonya ügyében viselt fegyvert, 's 1778 Wurmser alatt a' székely hadakat vezérelte a' Poroszok ellen a' győzedelmes habelschwerdti viadalban. E' rövid háborunak véget vetvén 1779 a' tescheni békekötés, ismét Madagaskarra forditá törekedését, és mivel ajánlásait II. Jósef el nem fogadhatá 's dolgába nem bocsátkozhaték, házanépével együtt Franczia- 's Angolországon által éjszaki Amerikába Marylandba vette utját, a' hol kereskedésbeli elébbségek igéretével rábirta a' baltimorei kereskedőket, hogy segitségül lennének neki ama' sziget birtokának megszerzésében és megtartásában. Ezek tehát minden megkivántató dolgokkal felkészitettek számára egy Intrepid nevü hajót, a' mellyen háza népét Baltimorében hagyván, 1785 Madagaskar partjához érkezett. Minekutána kiszálott volna, embereivel és készületével, az Intrepid éjjel hirtelen eltávozott a' szigettől; eltávozásának oka homályban maradt. Benyovszki, a' föld népe közül is fegyvereseket vévén maga mellé, a' szigeten lévő franczia telepeket megtámadta. Ennek hirére az isle-de-francei kormányszék 60 katonát küldött ellene Madagaskarra, melly csapattól véletlenül megtámadtatott, a' midőn csak két europai, 30 madagaskari fegyveres ember és két ágyu volna melette. Védelmül hirtelen egy kis sánczot hányatott vala 's e' megett akara ellenállani; de fekete emberei a' Francziák első tüzelésétől széllelfutottak; maga Benyovszki melybe lövetvén, elesett, és hajánál fogva a' sáncz megül előhurczoltatván, kis idő mulva kiadta lelkét, Maj. 23. 1786.

Igy végződött élete ezen rendkivül való embernek, a' kiben kitetsző vala a' lobogó tettvágy, a' fáradhatatlan munkásság, a' veszedelmekben való bátorság és jelenész, a' sanyar és szenvedés iránt való keményedettség, az emberi szivbe való belátás, a' lelkeken való hatalom. Irigyeitől nehéz vádakkal terhelteték, jóakarójitól szerfelett tiszteltetéк és magasztaltaték; középszerüen sem nem szerettetéк, sem nem gyülöltetéк. Viszontagságait és viselt dolgait maga megirta franczia nyelven 1776-ig. Kéziratja Londonban maradt Magellannál; ebből pedig hozzátételekkel és képezetekkel kiadta azokat 1790 Nicholson angol nyelven; röviditve németre forditották Forster és Ebeling; mind a' két forditás 1791 jelent meg. Kamtsatkából való szabadulását a' német játékszinre alkalmaztatta Kotzebue; magyar versekben megirta történeteit Gvadányi. Egyetlen fija még apja előtt elholt; özvegye 1825 mult ki Vieszkán Trencsén vármegyében; két leányai, Rózsa és Sófia, a' Szakmári 's Ócskai nemes házakba mentek férjhez, 's ezek után vannak még unokáji. *Fábri Pál.*

Benzoë, egy kellemetes és erősszagu gyanta, melly a' styrax benzoënnak, egy Kelet-Indiában, Javában, Sumatrában és Siamban termő nagy és szép fának hasadásiból kifolyó 's a' levegőn megszáraztott tejes nedve. Hozzánk száraz, kemény, töredékeny, áltlátszó, vereses barna, sokszor különbféle szinü, belől fejér vagy sárgás és világosbarna foltokkal hintett, igen kedves illatu darabokban jő. Legjobb de legritkább faj a' cseppes benzoë, melly tiszta, áltlátszó, fényes, veres, 's belől fejér foltokkal teljes. A' benzoë fő állató részei: benzoësavany, gyanta és repülő olaj. A' benzoësavany sok plánták állató része, különösen az illatos balzsamokban, a' vanillában, hódnedvben csicserborsóban a' gyermekeknek 's minden füvekkel élő állatoknak hugyában találtatik az, de mesterséggel is elő lehet azt állitani. A' tiszta benzoësavanyt ismétlett felrepités által is lehet nyerni, mellyet benzoëvirágnak is szoktak nevezni, 's hosszu, gyengéd, áltlátszó, fejér tökben szokott előállni; igen erős, csipős izü 's forró vizben felolvad, mellyből ha meghül, kristályokban ülepedik le. A' benzoë alkoholban és aetherben egészen felolvad, mellyhez ha vizet öntenek, előáll az ugy nevezett szüzleánytej (*lac virginis*), melly a' szép nemnél igen kedvelt szépitő szer, 's melly a' bőrt gyengiti, fényesiti és fejériti, noha később megsárgitja. A' benzoët csaknem minden jó illatu öszvetételekhez használni szokták kellemetes szagáért, de mint füstölővel bőrnyavalyákban 's köszvényes bajokban is élnek vele. Belsőkép különösen a' melynyavalyákban ajánlják azt, ott, hol a' kiköpést előmozditani akarják. *A. Balogh Pál.*

Bér, l. Haszonbér és Munkabér.

Béranger (Pierre Jean), dalköltő (*chansonnier*), szül. Aug. 19. 1780, nevelteték nagyatyja, egy szegény szabó, által, 's könyvnyomóvá kellett volna lennie, de költői talentuma figyelmet gerjesztvén, más pályára lépett. Bonaparte Lucián pártfogója lőn a' butlán dalosnak, a' ki társásági örömdalait a' nép politicájával lelkesen tudá füszerezni 's néha borsozni is. A' császári censura kimélé őt; a' királyi pedig elfoglaltatá énekeit, mellyek most annál buzgóbban olvastatának 's énekeltetének. 1822 13 hónapi fogságra itéltetett 's csekély hivatalát is elveszté a' királyi egyetemnél. Azon per elterjeszté és nevelé B. hirét. Dalainak legujabb kiadása (Paris 1826 6 köt.) olly szererencsés próbájit foglalja magában az elmésség-, szeszély- és jó kedvnek, hogy már most Blot, Collé és Pannard, Francziaország leghiresebb dalnoki, mellé helyeztetik.

Berberia, l. Barbareskek.

Berbice, egy a' Német-Alföldiektől 1814 Angliának engedtetett guianai coloniák közül. Három, u. m. Berbice, Demerary és Essequebo, 414 nsz. mf. 133,000 lak. (kik közt 6600 fejér 's 126,000 robszolga) foglalnak magokba. A' délamerikai szabad statusokhoz közel fekvésekért 's

termékenységekért, mint a' britanniai industriát a' délamerikai szárazra bevivő csatornák, felette fontos helyek ezek az anyaországra nézve. Mintegy 100 czukor-, kávé-, pamut-, kakao- 's dohányplántálások feküszenek a' Berbice partján, torkolatjától kezdve a' nassawi erősségig. Lapályos földjét ugyan is a' coloniáknak az angol országlás felmérette 's a' plántálást kedvelők közt felosztotta. A' manglefaerdők, mellyek az itt lévő mocsároknak bástyáúl szolgáltak 's ezeknek kiszáritását lehetetlenné tették, kiirtattak, mi által ezen elébb hideglelés tartománya igen egészséges hely lett; egyszersmind a' föld vizét leeresztő csatornák által kiszárittatott. A' Berbiceből Demeraryba vivő ut, ezelőtt egy erdei ösvény, most egy töltésen lévő szép országut. A' plántálások alacsony füzfáji most barmok eledeléül szolgálnak, annyira megváltozott a' föld természete a' mesterség által. Főtermések: kavé (mintegy 2 mil. font), pamut 's kakao, mellyek Német-Alföldre is kivitethetnek. Az igazgatás helye Uj-Amsterdam. Hoop, Herrnhuterekből álló colonia, a' Corentinél fekszik.

Berchtold (Leopold, gróf), philantropismusa által méltán hires és dicséretes férjfi, szül. Jul. 19. 1759 Strazban Csehországban. Tanult Olmützben és Bécsben, 1775 az olmützi kerületi tisztségnél vett szolgálatot, végre a' triesti guberniumnál 's a' kereskedési széknél szolgált. De lemondott ezen hivatalról 's élete legnagyobb részét szerencsétlenek felkeresésében, boldogtalanok segitésében, az elnyomorodtak ápolgatásában töltötte el. 13 esztendeig Europát, négyig Asiát és Afrikát járta be, az emberi boldogság és szerencsétlenség esmerése, előmozditása, elháritása végett. Többféle e' tárgyra czélozó munkát irt, iratott és ingyen osztogatott. Nagy értéke egészen szenvedő embertársainak volt szentelve. Kastélyát Morvaországban fekvő Buchlau nevü jószágában 1809 a' beteg és megsértetett austriai katonák ispotályának szánta; ápolgatásában megbetegedett és nemeslelkü intézetének áldozatja lett. *Gr. Majláth János.*

Bercsényi (Miklós), l. Rákóczi Ferencz.

Bercy, falu a' Seine (Sequana) mellett, a' hol ez a' Marnéval egyesül Paris szomszédságában. Minden parisi bor-, boreczet- 's égetett-italkereskedőknek van itt lerakó helyek, a' honnan Bercynek a' fővárossal való kereskedése felette eleven, a' mire sokat tesznek a' virágzó timárságok, nádméztisztitó intézetek 's papirosfabrikák is. A' Le Grand Bercy nevü nagy kastélyt a' 17-ik száz végén Levau épitette, mellyhez Lenotre 900 holdnyi nagyságu mulató erdöcskét plántált. Egy ideig Calonne birta. Most a' Nicolaié. *L—ú.*

Bereg vármegye, Magyarország éjszakkeleti szélén Galitiát érő vidéke, a' Karpátok vagy inkább Beszkid-havasok déli lejtőjén, (éj. sz. 48° 41′ és 48° 56′, a' k. h. 39° 53′ és 40° 58′ közt), Mármarossal, Ugocsa, Szatmár, Szabolcs és Ungvár megyékkel határos. Ejszak-keleti része meredek hegyekből áll; délnyugoti fele teknő forma térség, mellyben a' hegyekből eredő vizek öszvefolyván, a' Latorczát, Borsovát 's más folyókat, de a' szernyei mocsárt is formálják. Az egész megye 67 1/2 nsz. mfdet foglal el, de csak 111,049 lakost táplál keblében, kiknek 1/3 magyar, a' többi leginkább rusznyák, tót és német alig van 5 vagy 6 helységben, de zsidó 3000-en felül. Népességének mértéke 1615 ember 1 nsz. mfdre. Lakhelyei 9 mezőváros, 262 falu, 13 puszta 's szálás, mellyek 4 járásra vannak felosztva: 1) a' munkácsi; 2) a' felvidéki; 3) a' tiszaháti; 4) a' kászonyi járásra. Szörnyü tágas erdei vannak mind a' hegyeken, mind a' térségen; több helyeken vasérczet, timsókövet, krétát ásnak; savanyu vizek mindenfelé fakadnak. Gabona terem ugyan a' sikságon, de nem elegendő; zab, tengeri, kender, gyümölcs nagyobb bőséggel; némelly szőlők, p. o. a' Musaj, jó bort is hoznak. A' megyét egyébiránt az ide szálitott hajdani szász gyarmatok, a' meredek kősziklán erősen épült hires munkácsi vár, a' belső háboruknak itt soká dühösködő vészelyei, a' Schönborn grófoknak ezen vidék cultu-

rájára czélzó rendelései, Dercsényi némelly hasznos intézetei, Beregszászi Pál a' hazai literaturában tett érdemei, nevezetessé tették. *S—s.*

Beregszászi Nagy (Pál), l. Nagy (Pál, Beregszászi).

Berekesztés (finale), valamelly muzsikai darabnak, p. o. quartettnek, operának 'sat., végső tételét jelenti. Charactere különböző; a' szeres-muzsika-daraboknál közönségesen vig, 's azért sebesebb mozgást és eleven előadást kiván; az operákban pedig a' berekesztés leginkább több egymáshoz illetett, különböző természetü, versü, mozgásu és több hangu tételekből áll; azonban a' felvonásokat gyakran egy quartettel, terzettel, duettel, sőt egyes ariával is berekesztik, mint p. o. Mozart Figaro 1-ső felvonását. Magának a' dolognak természetében fekszik, hogy az utolsó felvonásnak berekesztése legrövidebb, de egyszersmind legpompásabb, az 1-ső é, vagy a' három felvonásu operáknál a' 2-iké pedig legkidolgozottabb legyen. *J.*

Berengar, Toursból való, 's ugyan ott tanitója a' philosophiai oskolának, és 1040 angersi archidiaconus, hires mind philosophusi éles elméjéről a' Scholasticusok között, mind azon szabadlelkiségéről, mellyel magát a' kenyérnek az urvacsorában általváltozásáról szóló tudománynak ellene szegezte, és az által okozott szenvedéseiről. Több izben kinszerittetvén ezen értelmének visszahuzására, 's mind annyiszor ujra visszatérvén azon nézetre, hogy a' kenyér az urvacsorában a' Krisztus testének jegye és záloga, mellyben a' skot Erigena Jánossal egyet értett: az Orthodoxusok a' leggonoszabb eretnekek közé számlálák őt, és ámbár VII. Gergely kimélve bánt vele, mindazáltal a' canterburyi érseknek, a' nagy Lanfranc Anselmnek, pártján lévő Scholasticusok annyira fel valának bosszankodva ellene, hogy 1080. Sz. Kozma szigetében vona meg magát Tours mellett, holott éltét kegyes gyakorlatok között nagy vénségben végezé (1088). Az ő vetélkedésének történetére, mellyet a' Benedictinusok nagyon kivettek formájából, uj fényt öntött Lessing az ő „Berengar"jában, és Stäudlin, a' ki az ő Lanfranc ellen irt munkáját is kiadta. Ezt a' Berengart, nem kell a' poitiersi Berengar Péterrel elcserélni, ki az ő tanitójának, Abelardnak, egy lelkes apologiáját irá. *A. B. S.*

Berenhorst (Ferencz Leopold), „*Betrachtungen über die Kriegskunst, ihre Fortschritte, ihre Widersprüche und ihre Zuverlässigkeit*" (Leipzig 1797—99. 3. kiad. 1827) czimü munkájában legelsőben állita fel rendszeresen uj alapregulákat 's igyekezék azok által a' megrögzött balitéleteket és tévedéseket eltávoztatni. Ezen munkát azonban csak vigyázva kell a' fiatal katonáknak olvasni, mert ott is nagyon képes táplálni az okoskodás vágyát, hol az igazság megesmerésére szükséges tapasztalás és érett belátás még hibázik. B. 1733 szül. Sanderslebenben, a' dessaui fejedelemségben, 's természetes fija a' hires fejedelem Anhalt-Dessau Leopoldnak. 1748 burkus szolgálatba lépett mint hadnagy az anhalti gyalog ezrednél. 1757 brigádás főstrázsamester lőn burkus királyi herczeg Henrik generalstabjánál, 's 1760 segédje II. Fridriknek. A' hét esztendős háboru után az anhalt-dessaui fejedelem udvarában élt, ezzel 's utóbb János György herczeggel utazni ment Franczia-, Olasz-és Németorszagba, jeles hivatalokat viselt a' dessaui udvarnál, végre főudvarmesteri rangra lépett, 's 1790 olta minden tiszti foglalatosságoktól menten csupán a' Musáknak élt. Megholt 1814.

Berenice (görög), győzedelemhozó. Igy nevezék 1) Nagy Mithridatesnek, a' ponti királynak, hitvesét. Férje, megveretvén a' Romai Lucullus által, megöleté Berenicét, hogy ellenségeinek kezére ne kerüljön. Szintugy bánék második nejével, Monimével, 's két testvérével, Roxane- és Statirával. — 2) Ezen nevet viselé neje Herodesnek, nagybátyjának, atyja, a' nagy Agrippa, részéről, kinek közbenjárására amaz Claudius császártól Chalcis királyává tétetett, de nem sokára megholt. Kicsapongásinak daczára annyira tudta magát Vespasianus császár és fi-

ja, Titus, előtt kedveltetni, hogy az utóbbik csaknem feleségévé választaná. 3) Igy hitták Ptolemaeus Evergetes nejét is, ki férjét rendkivül gyengéden szereté, 's midőn ez Syriába menne hadjával, fogadalmat tőn, hogy haját az isteneknek áldozza, ha Evergetes szerencsésen térend vissza. Megtörtént, B. lemetszé fürtjeit 's Venus templomában az isteneknek áldozá fel azokat. Nem sokára elvesztek a' feláldozott fürtök, 's Conon astronomus azon hirt terjeszté el, hogy az istenek csillagokká változtatták. Onnan neveztetik a' 7 csillag, az oroszlány farkához közel, Berenice hajának.

Beresford (William, báró, elvasi herczeg 's campo mayori marquis), Portugal háborujában a' Francziák ellen olly sok esmeretet, olly helyes belátást 's olly nagy bátorságot fejtett ki, hogy Nagy-Britannia jeles fővezérei közé számláltatik. Nem csak a' rendes portugali sereget, hanem a' tartományi katonaságot is olly derék lábra állitotta, hogy az a' spanyol felkelők harczaiban a' frigyes seregek javával versekednék. Egyedül B. győzé meg 1810 Albuferánál Soultot. 1812 Wellington alatt vezérle egy hadtestet 's legnagyobb részt vőn a' vittoriai, bayonnei és toulousei nagy győzedelmekben. Mart. 13. 1814 bement Angoulême herczeggel Bordeauxba. Maj. 6. angol báróságra emeltetett, 's kevessel azután Brasiliába küldeték, honnét 1815 visszatért Angliába. A' portugali országló herczeg hadjainak fővezérévé tevé. Alig ért Lissabonba, azonnal Rio- Janeiróba hivák udvarának fontos bizományai. Azon keménység, mellyel 1817 general Freyrenek a' brit sereg és az országlás ellen intézett öszveesküvését Lissabonban elnyomta, nagyon gyülöletessé tevé őt a' portugali katonaság előtt. A' cortesek 1820 elbocsátották szolgálatjából. Erre ismét Brasiliába ment, azután pedig Angliába, 's Decemberben 1826 ujra fellépett Lissabonban, vezetni az angol segédsereget a' lázadók ellen.

Berezina, folyó az orosz birodalomnak Minsk nevü kormányszékében, melly a' Napoleon alatt Nov. 26. 27. 1812 rajta keresztülmenő franczia sereg szerencsétlenségéről a' historiában mindég nevezetes fog maradni. Tsitsakoff admiral a' moldvai sereggel délről felfelé nyomult, hogy a' főseregget egyesüljön, melly Borissownak visszavevése után a' Witgenstein Düna felől lefelé jövő osztályával kezet fogván, Napoleont a' Vistulától el akarta szakasztani. Napoleonnak tehát minden azon véghetetlen nehézségek mellett is, mellyekkel a' föld, időjárás és seregének veszedelmes állapotja miatt kellett küszködnie, mindent el kellett követni, hogy Minsket, vagy legalább a' Berezinát elérhesse 's ezen elébb keresztülmehessen, mint az Oroszok, melly czélját csak tábori eszközei 's ágyuji nagyobb részének feláldozásával hajthatá végre. Nov. 25. annakokáért Napoleon a' viznek mind a' két partját megvizsgáltatta, 's minekutána a' moldvai seregnek előcsapatját Oudinot Borissowba visszanyomta, az itt lévő hid az Oroszok által leégettetvén, Nov. 26. Borissowon felül két mfldre, Sembinnél, két hidat csináltatott Napoleon, a' mi annyival nehezebb volt, mivel a' viznek mind a' két partját széles mocsárok boritják, mellyek mint maga a' folyó is igen vékony jéggel fedettek, az általmenés többi pontjait pedig az Oroszok fenyegették. Alig mentek keresztül egynéhány csapatok, midőn a' félig kétségbe esett seregnek sokkal erősebb része, melly itt fegyver és minden rend nélkül szorult öszve, a' szabadulás hidjára rohant. A' katonai fenyiték ugyan is már régolta eltünt a' franczia seregből. Minden szempillantással nagyobb lett a' zavarodás. Ki a' hidon nem reménylhetett szabadulást, a' Berezina zaján kereste azt, ezen vakmerők többnyire jég alá merültek 's a' vizbe fultak, mások is, társaiktól a' hidról letaszittatván, hasonló sorsra jutottak. Ezen borzasztó áltmenetel alkalmatosságával az előcsapatot Oudinot vezérelte; legelől a' Lengyelek mentek Dombrowszky alatt; a' végső csapatot a' bellunoi herczeg osztálya tette. Nov. 27. dél tájban jutottak el a' Francziák temérdek veszteséggel vásárlott czéljokhoz 's Wil-

nán keresztül Varsó felé indultak, elhagyván a' minski országutat, mivel azt reménylették, hogy Wilnában minden szükséges dolgokat fel fognak találni. Azon számtalan áldozatok közt, mellyek a' Berezinán tul maradtak, volt Partonneaux osztálya is, mellynek mint utolsónak a' hidat le kellett volna maga után égetni; de a' Francziák előadása szerént csak részszyire (u. m. 2000) 's az ut eltévesztése miatt, az Oroszok tudósitásai szerént pedig egészen (azaz, 7500-an) 5 vezérével együtt elfogatott az Oroszoktól. *L—ú.*

Berg, hajdani herczegség, mellyet Bavaria 1806 Anspachhal cserélt el. Ez a' népes tartomány, melly most a' Prussiahoz tartozó Kleve-Jülich-Berg provinciának egy része, Németországnak első fabrikás tartománya. A' kereskedés és fabrikák helye a' Wipper völgye Elberfelddel és Barmennel. Fővárosa 's a' kormanyszék helye Düsseldorf. Az egész tartomány hegyes, gazdag vassal, ónnal és kőszénnel, annyi gabonát, mennyi a' népnek (melly olly sok, hogy 1 nsz. mfldön némelly tájékon 8—10,000 ember lakik, és igy egész Németországban Berg legnépesebb, 's a' többi német tartományok lakosainál tehetőscbb és pallérozottabb) szükséges volna, nem termeszt. A' népnek ezen nagy száma, tehetőssége és pallérozottsága épen nem a' föld termékenységének, sem régi herczegei bölcs uralkodásának, hanem sok a' tartományra nézve kedvező történeteknek következése. Luther és Calvin reformatiójáig a' mesterségek és kereskedés éjszakon spanyol Belgiumban virágoztak legjobban, kiváltképen Hollandnak nyugoti partjain francziaországi határáig; keletre és délre pedig Namurig és Brabantig terjedtek ki azok a' burgundi szelid országlás alatt, mig II. Filep, spanyol király, idejében a' Protestansok üldöztetése ki nem ütött, a' minek oka nem annyira vallásbeli gyülölség, mint ezen tartományok szabad gondolkozása módjának gyülölése volt. A' számtalan kivégeztetések és jószágfoglalások miatt az éjszaki provinciák felzendültek, 's a' munkás Belgák közül sokan kivándoroltak. A' déli-belgiumi leggazdagabb mesteremberek és kereskedők Hamburgba, Londonba, Kölnbe 'sat. költöztek, a' kevesbbé gazdag fabrikások 's ezeknek munkásai pedig a' szomszéd tartományokban akarták a' dolog kimenetelét elvárni 's a' bergi herczegségben telepedtek meg és állitottak fel fabrikákat, mellynek fabrikai malmokhoz szükséges patakokat 's kőszenet bőven adott a' természet, 's a' hol mind ásványokat találtak a' mesteremberek, mind pedig az ezekből készült miveket Hollandon keresztül a' tengerre, 's a' Rhenuson, valamint a' szárazon is, Németországba elszálithatták 's eladhatták. Ezen kivül elejétől fogva tökéletes vallásbeli türedelem uralkodott a' bergi herczegségben, a' hol az uralkodóknak szép uradalmaik voltak, mellyeknek jövedelmei a' gazdag bevándorlottak által igen megsokasodtak. Nyilt karokkal fogadta tehát a' herczeg a' bevándorló Belgákat, valamint a' nemesség is, melly örült, hogy birtokaiba illy munkás és hasznos embereket telepithetett meg. Ezen kedvező környülállásokhoz jött még az, hogy a' Rhenuson tul megtelepedett fábrikás, a' Német-Alföldet pusztitó had lármájától távol esvén, bátorságban dolgozhatott, 's minthogy mind Spanyolország Amerikából hozott kincseinek, mind a' felzendült Belgák coloniájik jövedelmének 's tengeri zsákmányaiknak nagy részét a' tábor szükségeire és fegyverekre kénytelenitettek forditani, mellyeket legközelebb 's legkönyebben a' neutralis Bergben vagy Lüttichben szerezhettek meg, ennél fogva legelőször is a' tábori eszközök, puskapor, ón, vas, aczél, posztó, vászon, bőr 's más efféle fabrikák jöttek virágzásba. Midőn 1609 a' bergi uralkodó ház kiholt, az austriai ház, mint birodalombeli feudumot, el akarta Berget foglalni Spanyolország segitségével. E' sem a' szász háznak, melly a' 15-ik szász olta örökségi just nyert ezen tartományhoz, ha a' jülich-bergi familia férjfiui ága kihal, sem a' pfalz-neuburgi és brandenburgi vál. fejedelmi házaknak, mellyek a' II. Wilhelm herezeg leány ágon lévő maradékának 1546 (midőn Wilhelm Károly császár öccsének, II. Ferdinand-

nak, Maria nevü leányát vette feleségül) V. Károlytól adatott ugy nevezett habilitationis privilegiumra, mellyet a' császár Mariának férjfiui maradékaira kiterjesztett, utaltak, nem tetszett. A' két utolsó ház valósággal is eljutott a' bergi herczegség közös birására, a' rendek megegyezésével 's a' német-alföldi köztársaság jótállása mellett; ez ugyan is minden módokat elkövetett arra, hogy szomszédságában catholicus és Spanyolországgal szövetséges fejedelem ne uralkodjék. A' pfalz-neuburgi és brandenburgi házak közös uralkodása 1666-ig tartott, melly idő alatt Hollandnak védelme alatt a' háborunak legkisebb sulyát sem éreztek a' bergi lakosok. A' 30 esztendős háboru elején a' dortrechti egyházi gyülésnek a' Remonstránsok 's ezeknek neve alatt minden köztársasági alkotmány mellett buzgólkodók ellen való kemény végzései, 's ezeknek innen származott üldöztetéseik ismét többeket kiüztek a' német-alföldi 7 provinciából, midőn a' kivándorlók ez uttal is a' szomszéd Bergben telepedtek meg, kik, ha későbben visszatértek is, mivel gazdag emberek voltak, igen sok pénzt hagyván magok után forgásban, sokat tettek a' bergi lakosok meggazdagodására. 1666 az uralkodó házak megosztoztak, 's Berg a' pfalzi grófoké lett. Midőn XIV. Lajos a' nantesi edictumot eltörölte, ismét Berg szolgált a' francziaországi Protestansoknak menedékhelyül, a' hol azok által a' selyem- és pamutmivekben, csipkékben 'sat. való franczia izlés elterjesztetett. 1806 elvesztette Berg a' pfalzi grófok alatt létét 's csere által porosz felsőség alá jött. A' tilsiti békeségben 1807 nagyherczegséggé tétetett Berg, több más tartományok is adatván hozzá, 's Muratnak ajándékoztatott, a' ki azt 1808-ig birta. A' következő esztendőben a' hollandi koronaörökös lett Berg nagyherczege. 1814 ismét egyesittetett Prussiával. Számos lakosai inkább vas-, aczél-, fegyver-, posztó-, vászon-, bőr-, szappan-, dohány-, papiros-, szőnyeg-, eczet-, kender-, selyem-, és pamutfabrikájikból élnek, mint földmivelésből. Most Kleve-Berg 9-ik provinciája a' porosz monarchiának; 158 nsz. mf. fekszik, 98,300 lakosával 's két, u. m. a' düsseldorfi és kölni, kormánykerületével. *L—ú.*

Bergamo, a' bergamoi delegatiónak (54 nsz. mf. 's 306,600 lak.), melly a' lombard-velenczei királyságban fekszik, fővárosa, a' Brembo és Serio vizeik közt lévő halmokon, két fellegvárral, mellyek egyike a' városban, másika a' városon kivül van, továbbá két kőfallal körülvett 's 4 keritetlen külső várossal és 30,680 lakossal. Bertalan napi vására hires a' benne elkelni szokott sok selyemmivekről. Püspök lakja 's a' tartomány kormányszékeinek helye; egy festő- 's képfaragóacademia, egy museum, athenaeum, közönséges könyvtár, több oskolák és sok, kivaltképen selyemfabrikák vannak benne 's egy kicsiny protestans közönség. *L—ú.*

Bergasse (Miklós), diplomaticus és iró, szül. 1750 Lyonban, hol mint ügyvéd élt. Utóbb parlamenti ügyvéd lett Parisban. Itt mutatá ki észtehetségeit Beaumarchais (l. e.) hires perében pénzváltó Kornmann ellen. A' revolutio kiütésekor a' generalstatusokhoz választatván Lyonban, képviselését csak hamar letevé, még elébb, mint Mounier és Lally- Tolendal, a' mi — valamint ezeknél, ugy nála is — egyáltalján nem hagyatott helyben. A' terrorismus ideje alatt csak Thermidor 9-dike menté meg életét. B. ezen idő olta a' szemlélődő philosophiának szentelé idejét. Gyönyörü stylus és ideagazdagság különböztetik őt egyéb módi franczia ideologoktól. Itt „*Morale religieuse*“; „*De l' influence de la volonté*“; „*Sur l' intelligence*,“ és *De la propriété*“ (1807) czimü munkájit nevezzük meg. B. egyike volt Mesmer magnetismusi tanitása legelső 's leghevesebb apostolainak.

Bergen, Norvegiának egy megyéje, mellynek kel. határa Aggerhuus, éjsz. Drontheim, déli Christansand 's nyug. az éjszaki tenger, a' k. h. 22° 55′—25° 5′ 's az é. sz. 59° 34′—62° 39′ közt, 656 nsz. mf. 's 148,000 lak., a' honnan 1 nsz. mfdön 283-an laknak. Bergen nevü megerősitett fővárosa, egy Bergenhuus nevü fellegvárral, a' waagi öböl, melly

a' szárazba mélyen bemegyen 's magas és meredek kősziklákkal körülvett kikötőt formál, végén fekszik. A' szárazon való hozzámenetel kősziklás környéke miatt igen nehéz. Éghajlatja kősziklák által védelmeztetett fekvésénél fogva meglehetősen szelid, de esős. Bergen jól van épülve, hanem kősziklás földje miatt némelly utszáji görbék 's domboosak. 2200 háza 's 21,000 lak.; 1 német 's 3 dán temploma, egy püspöki deák oskolája, egy Pontoppidan püspök által 12 nevendékre, kik itt a' főbb tudományokban oktattatnak, alkottatott papi nevelő intézet, egy hajókázó oskolája, a' vérveszélyben szenvedők számára épittetett gyógyitó intézete, minthogy a' füstölt vagy besózott hussal és halakkal való élés miatt sokan szenvednek ebben a' nyavalyában, 's más közhasznu intézetei vannak. A' közép-norvegiai partok lakosai termesztményeiket, deszkájikat árboczfájikat, léczeiket, tüzi fájokat, kátrányokot, halzsirjokat, bőreiket 'sat. kiváltképen szárasztott halaikat (mellyek tőkehalak) Bergenbe viszik, hogy azokat itt gabonáért 's más élelembeli dolgokért, mellyeket ide az Angolok, Német-Alföldiek és Németek szálitanak, elcseréljék. Bergennek mindazáltal csak 100 hajója foglatatoskodik kereskedéssel. —1445 a' német Hansa-városok sáfárságot 's portéka-lerakó-házakat épittettek itt, 's ezen időből valók még: a' német egyház, melly egyetlenegy Norvegiában, a' német szegényház 's a' német portéka-lerakó-helyek. Az ország belső részeibe menő országutakon csak télen szoktak szánnal utazni. Bergenben született Holberg költő. *L—ú.*

Bergen-op-Zoom (hajdan markgrófság, mellyet Pfalzbavaria Francziaországnak, e' pedig a' parisi békeségben Német-Alföldnek engedett), az éjszaki-brabanti herczegségben, erős vár, mellyen a' Zoom keresztül folyik; ez a' Scheldébe önti vizét, mellyel a' várost egy jó kikötő köti öszve. 1150 ház. 's 5600 lak., egy régi várkastélya, 3 temploma, 1 rajzoló és épitő intézete, szardellahalászatja és sok fazokásai vannak. A' Spanyolok ezt a' helyet 1586 és 1622 hijában ostromolták; a' Franciák ellenben hadi fortéllyal elfoglalták 1747 csaknem három hónapig tartó ostrom után, hanem az aacheni békeségben 1748 igen megrongált állapotban visszaadták. Jan. 30. 1795 más hollandi várakkal együtt ismét francia kézbe esett 's egy angol ezered, melly a' várban volt, hadi fogságra vitetett. A' háboru folyása alatt a' Franciák tartották meg a' várban való őrseregtartás jusát. Azon ostromló rohanás, mellyett Mart. 8. 1814 sir Th. Graham (a' ki későbben lord Lyredoch lett) egy angol sereggel a' várra tett, rendkivül nagy veszteséggel veretett vissza. *L—ú.*

Bergerac, a' Dordogne viz partjain termő kellemetes izü francia bor. Kétféle, fejér és véres. Francziaországban némelly helyett petit Champagne nevet is visel. *A***s.*

Berghem (Miklós), nevezetes táj-és állatfestő, szül. 1624 Harlemben. Első oktatást atyjától, Harlem Pétertől, vőn, a' ki igen középszerü mivész vala. Tanulását van Goyen 's az id. Weenixnél folytatá. Beszélik, hogy egykor, midőn atyja kergeté, van Goyen müteremébe menekedék, a' ki, hogy védhesse, ezt kiáltá tanitványinak: „*Berghem*“ (rejtsétek el); ez ada uj nevére alkalmat. A' mivészséghez vonzó szeretete, miveinek kelete 's neje telhetetlensége valának okai, hogy felette szorgalmasan dolgoza. Különös könnyüség tevé kellemessé munkáját. Rézmetszések vételére, mellyeket nagyon kedvele, gyakran tanitványitól kelle pénzt kölcsönöznie, 's hogy visszafizethesse, nejét szokta vala elámitani festéseinek ára iránt. Illy módon gazdag gyüjteményhez juta. B. tájrajzai és állatfestései a' legfőbb galeriákat diszesitik. A' lelemény szerencsés, a' szinezet velős, a' világ és árnyék elosztása helyes, 's a' szorgalmas kivitel sehol sem háboritja meg a' harmonia báját. Ámbár majd csak soha sem hagyá el müteremét, további mulatása alatt Benthem várában pontosan megtanulá a' természetet. A' sanyarubb critica gáncsolhatná ugyan kelleténél nagyobb könnyüségét; kevesb mivészséget 's több egyszerüséget kivánhatna a' természet utánzásában 's

állatinak szorgalmasb és helyesb környülrajzait; de ezen csekély hibákat elfelejtetik egyéb jelességei, 's B. t méltán helyeztetjük az első tájfestők sorába. Megholt 1683 Harlemben. Dujardin Károly és Glauber tanitványi voltak. De Smeth képgyüjteményének elkótyáltatásakor (1810) Amsterdamban B-nek 4 festése 800, 1000, 1625, 2500 holl. aranyon kelt el. *I.*

Berg könyve, l. Concordiae formula és Symbolumi könyvek.

Bergler (István), alapos philologus, szül. Erdélynek Brassó városában 1680 körül, protestans szüléktől. Tanult a' lipcsei universitasban 's főképen a' classica literaturának feküdt. Egy ottani könyvárosnak, Firtschnek, ajánlásával Hollandba ment Wetstein könynyomtató- és árushoz, kinél több régi classicusokat adott ki, mellyek javalást nyertenek. Odahagyván Amsterdamot, Hamburgban Fabricius János Albertet segitette philologiai munkájinak kiadásában. Firtsch későbben visszaszólitotta Lipcsébe, hol Bergler több évig mulatott, classicusok kiadásával foglalatoskodván. Végre Maurocordato meghivására Bukarestbe ment, ennek fijait tanitotta, görög munkájit latánra forditotta 's egy jeles könyvtárt intézett el számára, mellyet a' tudós Maurocordato a' konstantinápolyi patriarch. templomnak hagyott. Pártfogójának halála után Konstantinápolyba vette magát 's a' mohammendán vallásra lépett által. Azután ismét visszatért Bukarestbe, hol 1738 és 40 közt holt meg. Főbb munkáji: *Homeri opera, quae exstant omnia, graece et latine, graeca ad princ. Henr. Stephani, ut ad primam omnium Demetrii Calchondylae editionem atque insuper ad cod. ms. sunt expressa* (Amst. Wetsteinn. 1707—1712); *Julii Pollucis onomasticon, graece et latine* (Amst. Wetsteinn. 1706); *Alciphrontis epistola graec. es lat.* (Lipcse, Firtschn. 1715); *Aristophanis comediae graec. et lat.* (Lipcse Firtsch, 1716); *Περὶ τῶν καθηκόντων βιβλος. Liber de officiis a J. A. N. Maurocordato voivoda conscriptus, editione secunda latine conversus* (Lipcse, Firtschn. 1722—1724); *Jos. Genesii de rebus constantinopolitaneis libri IV.* (Velencze 1733). Az „*Acta Eruditorum*"-ban (Lipcse 1712—1713) megjelent tőle: *Animadversiones quaedam ad Jacobi Gronovii emendationes in Suidam* és *Animadversiones in editionem novam Herodoti a Gronovio curatam.* A' görög nyelvben igen jártas volt, 's tudománya nem középszerü; de a' világgal 's élettel nem gondolt, 's mint több humanisták, egész életében a' cynismusnak hódolt.

Bergmann (Torbern Olof), nagy svéd természetvizsgáló és chemicus, szül. Mart. 9. 1735 Katharinbergben, Westgothland svéd megyében. Csak nagy nehezen nyerhette ki familiájától, hogy magát egészen a' tudományoknak szentelhesse. Akkor Europa minden tudósainak figyelmét Linné foglalatoskodtatta. Minden felől tódultak hozzá a' tanitványok. Ezekhez csatolta magát Bergmann is, 's sokféle esmeretei, munkássága, éles elméje és felfedézései által, mellyeknek szaporitását geometriai és physicai esmeretei könnyitették, ezen hires ember figyelmét felébresztette. 1758 philosophia doctorává 's Upsalában physica professorává lett, melly hivatalt öt esztendeig nagy hirrel viselte. Midőn a' chemia és mineralogia hires professora, Wallerius, elbocsáttatását kérte 's megnyerte, Bergmann jelentette magát helyébe. Kérő társai azzal vádolák, hogy ő ezen tárgyat nem is érti, mivel róla soha sem irt semmit. Hogy ezeket megczáfolja, bezárta magát bizonyos időre egy laboratoriumba 's egy a' timsó fabricatiójáról irt értekezéssel lépett fel, melly még most is főmunkának tartatik. Most már valósággal professor lett a' chemiában 1767, egész erejével üzte ezen tudományt; véghetetlen sokat tett abban 's fontos felfedezésekkel állt elő. Feltalálta a' mesterséges érczes vizek készitését 's felfedezte az érczes vizben a' kénes viztárgyszeszt. Neki köszönék azon esmertető jelek előadását, mellyekkel a' nikel más érczektől különbözik. Nagyszámu érczeket vetett chemiai analysis alá 's eddig

szokatlan pontossággal és határozottsággal hajtotta azt végre. Kiadta az érczeknek egy classificatióját is, mellyben a' főosztályok azoknak chemiai természetek, az alsó osztályok pedig külső formájok különbfélesége szerént vannak elintézve. Ebben különösen azon geometriai viszonyoktól való elébbi felfedezés ada nekie világosságot, melly ugyan azon substantia különbféle kristályosodásai közt van, 's mellyek egy alapformától származnak és hasonló részeknek meghatározott 's könnyen szám alá vethető törvények szerént történő rárakodásai által állanak elő. Bergmann nem csak hazája, hanem egész Europa előtt tiszteletben állott, megtiszteltetett Wasa rendjével 's Berlinbe, hova Nagy Fridrik meghitta, nem ment el. Szünet nélkül való szorgalma által kimeritve megholt életének 49-dik esztendejében 1784. A' chemiai rokonságokról való theoriája a' legujabb időkig tiszteletben állott 's Berthollett közönségesb megalapitása által közelebbi meghatározásokat nyert ugyan, de fel nem forditatott. — Munkáji közt legnevezetesebbek: „*Opuscula physica et chemica*" (Stockholm 1779 3 darab) és: „*Physicalische Beschreibung der Erdkugel*" (svédből Röhl által, 3 kiadás Greifswald 1791, 2 köt.). *A. B. P.*

Bering (Vitus), muszka hajóskapitány, szül. Horsenb. Jütlandb. alig állitá fel Nagy Péter a' kronstadti tengeri hadat, B. azonnal ott nyere tisztséget. Jeles tehetségei- 's rettenetlenségének, mellyet a' Svédekkel viselt háboruban mutatott, köszöné, hogy egy felfedező utazás igazgatása a' kamtsatkai tengeren reábizatott. Febr. 5. 1725 indult el Petersburgból Siberiába. 1728 vizsgálta ezen nagy félsziget éjszaki partjait az éjsz. sz. 67° 18'-ig, 's kisült vizsgálatiból, hogy Asia nem függ öszve Amerikával; de valljon a' Kamtsatkával szemben fekvő partok continensnek partjai e, vagy csak közben lévő szigetek, ezt kell vala Beringnek meghatározni. Jun. 1741 2 hajóval ujra elindult Ochotzkból 's Amerika éjszaknyugoti partján kötött ki az éj. sz. 35 és 69° közt. Szélvészek 's betegség hátráltatá folytatni felfedezéseit. Igen félre, egy puszta szigetre, vettetett. Hó és jég fedte a' zordon vidéket. B. megbetegedett 's Dec. 8. 1741 holt meg. A' tengerszorost Asia és Amerika közt Bering utjának (Aniannak is mondják), a' szigetet pedig, mellyen megholt, Bering szigetének nevezték. L. Müllner „*Voyages et découv. faites par les Russes*" (Amst. 1766).

Bering vagy Cook utja, tengerszoros Éjszakamerikának nyugoti és Asiának kel. partjai közt. (Vö. Bering). Cook hajóskapitány szerént a' tengerszoros az éj. sz. 66° alatt, a' hol t. i. legkeskenyebb, nem szélesebb 10 német mföldnél; hanem éjszak-kel., kel. és nyug. éjsz. nyug. felé mindég szélesedik, 's a' 69° alatt már 75 német mf. széles. Szembetünő a' tengerszorostól éjszakra fekvő két tartományok hasonlatossága egymás közt. Egyiknek sincs fája. A' partok alacsonyak, hanem benebb a' szárazon magas hegyek emelkednek fel. A' viz mélysége a' tengerszoros közepében 29—30 ölnyi. *L—ú*

Berkeley vagy Berkley (György), cloynei püspök Irlandban, hires a' maga idealismusáról (l. e.), melly szerént egy külső testvilágnak felvétele csak képzelet, 's az ember csak a' maga előterjesztéseit és érzeteit veszi észre és eredeti előterjesztéseire nézve Istentől, a' minden lelkek lelkétől, függ, cselekedetre nézve pedig szabad. Szül. 1684. Kilcrinben Irlandban, 1707 tagjává leve a' Szent Háromság collegiumának a' dublini egyetemben, utazott 1713 és 1714 Olaszországban Livornóig, későbben pedig a' Brit Anhenak olaszországi, siciliai és franciaországi utazásában kisérője vala. 1721 az irlandi helytartónak, herczeg Graftonnak, udvari papjává lett és már 20-dik éve előtt javalással lépett fel mint iró. Philosophiai 's mathematicai munkáji, mellyek közt kivált „A' látás theoriája" a' szerző éles elméjének legragyogóbb tanubizonysága, nagy hirt szerzének ő neki. Értéke mistress Vanhomrighnek, a ma hires Vanessának, ki szerelméről Swift iránt olly esmeretessé lett, testamentoma által tetemes öregbülést nyere. Ekkor tevé ő esmeretessé

„Az amerikai vad emberek kereszténységre téritését tárgyazó javalatjait, egy a' bermudi szigeteken felállitandó tanitó intézet által". Ez a' munka olly buzgóságot gerjeszte B. szándéka iránt, hogy a' legelőkelőbb emberek summás subscriptiókat rendelének, ugy hogy B. hivatalát letévén, hasonló érzésü személyek társaságában Rhode-Islandba hajózott, hogy ott collegiumának fentarthatása végett földeket vásároljon. De mivel utóbb a' parlamenttől igért gyámolitás elmaradt, semmivé lett az ő planuma, mineknutána éltének hét évét 's értékének nagy részét arra forditotta vala. Immost ira még több philosophiai, vallási és statusgazdasági tárgyu munkákat. 60-ik éve körül incolica szálá meg, mellyből földolajvizzel élés által igyekezék magát kigyógyitani 's e' végett 2 értekezést is ada ki ezen viznek hasznáról. Nem sokkal azután hirtelen meghala Oxfordban 1753. B. ugy rajzoltatik le, mint az emberi tudásnak csaknem minden ágaiban jártas férjfiu, a' ki e' felett moralis charactere által mindeneket, a' kik őt esmerék, tiszteletre gerjesztett, a' honnan az ő állhatatos barátja, Pope, is azt mondá ő róla, hogy ő minden erényekkel bir, mellyeket az ég alatt lelhetni. Leghiresb philosophiai munkaji: „*Treatise on the principles of human knowledge*" (London 1710), „*Three dialogues between Hylas and Philonous*" (London 1713); *Alciphron or the minute philosopher*" (London 1732). Minden munkáji („*Works*") megjelentek Londonb. 1784, 2 dar. 4; előtte biographiája Arbuthmot által. *A. B. S.*

Berlin, Prussiának fővárosa, a' király lakhelye 's a' legfőbb igazgató székek helye, a' brandenburgi provinciában, a' Spreenél, a' k. h. 31° 2' 30" 's az éj. sz. 52° 31' 14" közt, Europa legnagyobb és legszebb városainak egyike. Kerülete nagyobb 4 órányinál 's 5 városból, u. m. a' tulajdonképen vett Berlinből, a' Spreenél fekvő Kölnből, Fridrichswerderből, ó és uj Dorottya-városból, a' Fridrik-városból (mellyek 1714 olta király lakvárosainak neveztetnek) 's 5 külső városból, u. m. a' Louisa-városból, melly ezt a' nevet csak a' legujabb időben kapta, a' királyi, spandaui, stralaui külső városokból 's a' kőfalakon kivül fekvő Oránienburg külső városból áll. Berlinnek 133 főutszája, 91 utszája, 22 közönséges piacza 's vásárhelye, 15 kapuja, 27 főtemploma, 37 hidja 'sat. van. 1817 a' templomokkal együtt 7133 háza (ezek közt közönséges épület 174, fabrika 61) volt. 1822 a' tüzkármentő társaság 6540 privát házért állott jót, mellyeknek ára 54,055,375 tal. tett. 1825 végén Berlint a' katonákkal együtt 220,000 lakták, kik közt 3700 Zsidó, 4000 cathol. 's 10,000-nél több Reformatus volt. I) A' tulajdonképen vett Berlinben, mellyet 1163 Medve Albert épitett, megjegyzést érdemelnek: a' királyi postaház, tanácsház, a' városi törvényszék háza, a' közönséges katonai oskola, a' cadetház a' joachimsthali gymnasium, Sz. Miklós temploma, melly a' Lutheranusoké 's legrégibb Berlinben, Maria temploma 286 láb. magas tornyával, a' Reformatusok főtemploma, a' Franciák uj temploma, Fridrik árva-háza, mellyben 1818 1009 árva neveltetett, egy templommal 's királyi himlőoltó intézettel, mellyben 1802 olta 25,332 gyermek- 's felserdültbe oltatott a' himlő ingyen, továbbá az őrsereg temploma, a' Zsidók sinagógája, az ugy nevezett királyi táborház, későbben vál. fejedelmi lakhely, aztán egy nevezetes posztómanufactura helye, melly a' hadi seregnek, kiváltképen pedig a' katonatiszteknek szükséges posztót készitette, most pedig több királyi pénztárak és iró szobák helye, végre az uj piacz. Berlinnek külső városai: a' királyi külső város, hol az uj királyhid, a' Sándor piaczán lévő dolgozó ház, a' spandaui külső város, hol a' spandaui hid és Monbijou (Hercules) hid, a' Monbijou királyi mulató kastély, a' baromorvososkola, a' hajóépitőtöltés, a' la Charité nevü nagy ispotály a' clinicum institutummal (ebben 1816 5144 beteg volt), a' királyi uj pénzverő házzal 'sat., 's az oranienburgi kapu előtt lévő vasöntő mühely, az agg katonák háza, mellyben mintegy 1000 katonatiszt, köz katona, asszony 's gyermek tápláltatik, végre a'

stralaui külső város, a' hol több czukortisztitó intézetek 's mesterséges kertek nevezetesek. A' kőfalon kivül fekszik a' rosenthali külső város vagy Neuvoigtland 4 főntszájával. 2) A' spreei Kölnben, melly nevét épittetésel or azon karóktól (Kollnen) kapta, mellyekre a' Medve Albert által kiszorittatott Wendek épitették mocsárok és posványok közt házaikat, 25 főntszáján kivül, mellyek a' Spree két ága közt feküsznek, ezek kitetszők: egy 160 l. hosszu, 5 bolthajtáson fekvő hid Fridrik Wilhelm nagy vál. fejedelem Jacobitól öntetett, lovon ülő colloss. érczszobrával; a' 460 l. hosszu, 276 l. széles és 101 l. magas királyi kastély, képgyüjteményivel, mesterség- 's természeti mivek kamarájával, pénzgyüjteménnyel 'sat.; a' mulató kert a' dessaui herczeg, Leopold, Schabowtól készittetett igen jeles szobrával; a' káptalan temploma; a' királyi lovagacademia, 'sat. Kölnnek egy része Uj-Kölnnek neveztetik 's 4 a' Spree mentében fekvő főntszából áll. Itt van a' királyi sólerakó-hely. 3) Frierichswerder 19 főntczájával Fridrik Wilhelm nagy vál. fejed. által épittetett. Nevezetesek benne: a' fő pénzverő ház, az adressház, hol zálogért pénzt lehet kölcsön felvenni, a' fejedelmi ház, a' werderi német és franczia templom (egy hosszu épület, melly belől köz fallal választatik el egymástól), a' nagy vámház, a' Fridrik- és franczia gymnasium, egy theol. papi nevelő házzal, azon palota, mellyben a' király lakik; a' pompás fegyvertár, a' királyi ágyuöntő mühely, a' Schinkel által épittetett nagy őrház Scharnhorst és Bülow szobraikkal 'sat. 4) Az uj vagy Dorottya-város, hasonlóképen Fridrik Wilhelm nagy vál. fejedelem által épittetett, a' ki azt második feleségéről nevezte igy; 5 rendes főntszája van, mellyek közt az „*Unter den Linden*" nevü 2088 l. hosszu és 170 l. széles pompás utsza kiváltképen nevezetes. Megjegyzést érdemelnek benne: az universitas épülete (elébb Henrik herczeg palotája), a' romai pantheon formájára épittetett cath. templom, a' dorottya-városi templom, az operajátékszin, a' királyi könyvtár, az académia épülete egy csillagvizsgáló toronnyal, a' parisi piacz 'sat. A' brandenburgi kapu előtt, melly 195 l. széles 's ollyan formáju, mint az athenei propylaeum, (Langhanstól épittetett 1789) és felette egy négylovu szekeren azon Victoria áll, mellyet 1807 a' Francziak magokkal elvittek, hanem a' Poroszok 1814 Parisból visszahoztak, vannak: az ugy nevezett állatkert, melly 2 mf. kerületü, a' Bellevue mulató kastély, a' katonák gyakorlására szolgáló nagy piacz és több gazdag emberek mezei házai. Mivel egy részét számos Zsidók lakják, kik itt fekvő jószágokat birnak, ezen része a' városnak Uj-Jerusalemnek is neveztetik. 5) A' Fridrikváros, mellynek III. Fridrik vál. fejedelem (mint király I. Fridrik) adott lételt 1688, nagyságával felülmulja az előszámláltakat 's 23 széles főntszája van, mellyek közt Wilhelm utszája, a' leipzigi utsza 's a' már emlitett Fridrikutsza legkitetszőbbek. Nevezetesek benne: a' rendőrző katonaság piacza, Wilhelm piacza, egy 190 lépésnyi hosszu 's 90 lép. széles négyszeglet, Schwerin, Winterfeld, Seydlive, Keith és Ziethen vezérek szobraikkal a' dönhoffi és leipzigi piacz, a' belle-alliancei piacz, a' jerusalemi templom, cseh templom, a' Szent Háromság temploma, a' franczia és uj templom két hires toronnyal, a' hajdan anspachi palota (most Louise fundatiójának helye), a' kir. porczellanfabrika, Fridrik Wilhelm gymnasiuma egy felsőbb polgári oskolával 1816 650 tanul.), a' törvénybiztosság, főtörvényszék, kamarai törvényszék, árvacollegium 's a' brandenburgi feudale archivum épülete, az arany- 's ezüstfabrika, bank, a' tengeri kereskedő társaság háza, a' játékszin, melly 1817 leégett, hanem ismét felépittetett, 's más igen pompás privát épületek. 6) A' Louise-város (hajdan köpenicki külső város) nagyobb részént kertekből 's mezőkből áll. A' kereszt-, másképa' tempelhofi hegyen, a' halli kapu előtt, lehet az 1820 felállittatott vas hadi emlékoszlopot látni. Berlinnek 100 közönséges és 50 privát oskolája van, a' gyermekek első oktatására; számos polgári vagy középoskoláji körül 10 közönséges, 60 privát és 13 különös; a' felsőbb tudományos mivelődést

5 tudós oskola, 7 felsőbb különös oskola 's az universitas mozditják elő. Az universitas 1809 alkottatott; hozzá tartoznak a' városon kivül Schönbergnél lévő füvészkert, egy bontszoló theatrum, bontszoló és zoologicum museum, theologicum és philologicum seminarium, ásványcabinet, clinicum institutum, szülő intézet 'sat. 1826 1640-n tanultak benne, kik közt 400 külföldi volt. Benne tartatik a' király által 1815 Parisban vétetett képgyüjteménye Giustinianinak, mellyet minden héten kétszer lehet látni. Ezenkivül vannak Berlinnek több academiáji 's tudós társaságai, nevezetesen a' tudományok kir. acad., a' képző mivészségek, mechanicai tud. 's építés acad. az ide tartozó mivészi oskolákkal, természetvizsgáló, orvosi-seborvosi, pharmaceutica, philomatica, physico-medica társ., német nyelv társ. és egy mivészi egyesülete; továbbá vannak benne: régiségek museuma (alk. 1820), kir. orvosi-seborvosi acad. a' katonaság számára, orvosi- seborvosi-, fa- 's plántaoskola, baromorvosi oskola, 2 falusi 's városi oskolatanitókat formáló intézetek, a' nyug. afrikai Pogányok téritőjinek oskolája, siketnémák és vakok intézetei, 1 zsidó oskola, erdőszacad. éneklő acad., katonai uszó osk., bibliai társ., egy társ. a' kereszténységnek a' Zsidók közt való terjesztésére, egy kertmivelő egyesület 'sat. Berlinben sok jóltévő intézetek is vannak, mellyek mintegy 12,000 szegényt gyámolitanak, a' többek közt az asszonyi jóltévő egyesület Dec. 1816 1080 familiát táplált. Legjóltévőbb intézet a' hadi tanácsos Kranz által 1794 alkottatott polgármentő intézet, melly az elszegényedett polgárokat segiti. Berlin nevezetes kereskedő város, van egy kir. bankja, kir. tengeri kereskedő társasága, bátorságositó vagy kármentő társ. 'sat. gyapjupiacza, mintegy 300 gyapju- és pamutfonó machinája, 4834 posztó-, selyem-, gyapju-, pamut-, vászonmiv és szönyegszövő széke, 326 paszamántosa, 44 kártonnyomtatása, 66 festése, 5 czukortisztitó intézete porczellán- 's kőedényfabrikája, 411 munkással, 1. kir. bronczfabrikája, hires arany- 's ezüstmiveket készitő fabrikája, asztalosmunkák, szalmakalap-, virág- és tollfabrikáji, mintegy 25 könyvmühelye, 8 puskapormalma 'sat. Megjegyzést érdemelnek még Jacobinak hires és áruba bocsátott mügyüjteményei. *L—ú.*

Berlini kék, igen szép kék festék, melly a' legerösb savanyak behatását is kiállja, a' nélkül hogy szép szinét elveszitse. Mint sok más fontos chemiai találmányok, ugy ez is a' történetnek köszöni lételét. Egy Diesbach nevü festékkészitő t. i. florenczi lakkot akart csinálni a' mult század elején (1704). Ezt ő kosenillfőzetből készitette, mellyet timsóval 's keves vasgálicczal vegyitvén, tüzkiálló alkalival vert le. Egykor nem lévén alkalija, Dippeltől, kinek chemiai mühelyében dolgozott, borkősót adatott magának, mellyről Dippel állati olaját már több izben lehuzták. Ez veres szin helyet kék szint adott a' lakknak. A' szin igen szép lévén 's közönséges tetszést nyervén a' festői mivészségben, tulajdon mesterség tárgyává lett, 's feltaláltatása helyéről berlini kéknek neveztetett. Elejénte titokban tartották annak készitése módját, kirekesztő kereskedést akarván azzal üzni, de mint egyéb illyen mesterségeknek, ugy ennek is nyomába akadtak. Woodward, a' londoni kir. társ. tagja, felfedezte 's közzé tette azt 1724. E' szerént a' berlini kék igy készül: Egyenlő mennyiségü salétromot és borkövet (p. o. négy négy unciát) elpuffantanak, 's az igy előállott lugsót ugyan annyi megszárasztott marhavérrel vegyitik; ezt a' vegyeléket egy tégelybe teszik 's mérsékelt tüznél mind addig égetik mésszé (calcinálják), mig a' fedőn lévő lyukacskán több füst nem megy ki, vagy is, mig a' vér tökéletes szénné nem válik. Ekkor a' tüzet ismét feleleventik, mind addig, mig a' massa mértékletes izzásba nem jő. Mihelyt ez megtörténik, az izzó massát azonnal elegendő mennyiségü (4 font) vizben felolvasztják 's félóráig főzik, hogy a' sós részek kilugoztassanak. Leöntvén az első vizet, a' hátramaradt fekete massára ismét fris vizet öntenek mind addig, mig annak többé csaknem semmi ize sincsen. Az igy leöntött vizeket valami négy fontig elpárologtatják. Az alatt 2 uncia vasgáliczot és 8 uncia timsót 4

font forró vizben felolvasztanak 's ezt a' meleg olvadékot az elébbi hasonlókép meleg vérluggal öszveöntik, a' mi erős felpezsdülést okoz 's az olvadéknak zöldeskék szint ád. Végre egy zöldelő kék leveredék áll elő; mellyet elválasztván, reá sósavanyat öntenek, 's ez annak azonnal igen szép setétkék szint ad. Ekkor a' massát vizzel kiédesitvén, megszárasztják. Vannak ezenkivül a' berlini kéknek több más készitésmódjai is. Most Berlinen kivül Lipsiában, Chemnitzben, Breslauban 's Amsterdamban vannak fabrikák, mellyekben különbféle jóságu és finomságu berlini kéket készitenek. Ez a' mesterséggel előálló berlini kék a' tiszta vasgáliczolvadéknak vérlug által való leverése által áll elő 's kék szinét a' vizben lévő éghető kénes részeknek köszöni, tulajdonképen pedig timsóföldből és kéksavanyu vasból áll. A' berlini kéket a' réz-és kártonnyomók, a' festők és képirók szokták használni, 's ezen utolsók mind olajmind vizfestékekben. A' berlini kék találtatik a' természetben is a' mocsáros és ingoványos helyeken Németország több helyein, Franczia országban, Norvégiában Grönlandban, Islandban, Siberiában, Amerikában 's nálunk is Ronaszéken, Maramaros vgyében, pornemü részekben, mint hintemény, melly csak a' világosság 's atmosphaerai levegő által kap setétebb szint. *A. Balogh Pál.*

BÉRMÁLÁS (confirmatio), egy a' Catholicusoktól az anyaszentegyház kezdetétől fogva gyakorlott hét szentség (sacramentum) közül; melly, minthogy a' megkereszteltetteknek a' hitben 's istenes életben leendő megerősitésére rendeltetett, a' deák *firmare* szótól, valamint németül *Firmung*, ugy magyarul is bérmálás, mintha mondatnék: firmálás, nevet nyert. A' romai anyaszentegyházban a' homloknak szentelt olajjal (*chrysma*) megkenetése, kézrátétel, imádkozás 's egyéb czéliránnyos szertartások közt a' püspök által szolgáltatik azon megnőtteknek, kik már a' keresztény hittudományban annyi előmenetelt tehettek, hogy ezen szentségnek hathatóságát érthetik, 's ahhoz szükséges tanulság, készülés 's a' Sz. Lélek ajándékinak vétele által hitben való megerősitő malasztot nyerni méltóknak tartathatnak. A' görög szertartásu Keresztényeknél a' kisdedeknek a' kersztelés után azonnal feladatik a' keresztelést végző pap által. A' protestans vallason lévők is szoktak bérmálni, de a' Catholicusoktól egész sacramentomi valoságában különböző módon 's kenés nélkül. *Sz.*

BERN, Schweiznak legnagyobb cantonja (173 nsz. mf. 338,000 lak. ezek közt 40,000 Cath., 250,000 Reform.), hasonló nevü fővárossal. Már a' 12 száz. körülvette Bubenbergi Kuno a' kicsiny Bernt a' nydecki erősségnél sánczokkal és kőfalakkal, 's Zähringeni herczeg, a' kié volt Nydeck, törvényeket adott az uj városnak, melly után a' város a' 13 száz. mindég népesebb lett. Itt keresett ugyan is a' körültelakó alnemesség oltalmat a' nagyok nyomásai ellen, kikhez jöttek még több falusi lakosok, kiváltképen pedig freiburgi és zürichi polgárok is. II. Fridrik császár a' várost 1218 birodalombeli szabad várossá tette 's szabadságait megerősitette. 1288 Bern ostromoltatott Habsburgi Rudolftól, de meg nem vétethetett. 1291 a' Berniek Bubenbergi Ulrich alatt tulajdon nemeseik ellen, kiket Erlachi Ulrik vezérlett, fegyvert fogván, Bernben kerestek mind azok menedékhelyet, kik austriai nemesség által nyomattak, a' honnan a' város olly hatalmassá lett, hogy a' többi városok 's tulajdon nemesei irigykedni kezdettek reá. Öszveszövetkeztek tehát ezek Bernnek eltörlésére; hanem 18,000-ből álló seregek a' háromszorta kisebb berni seregtől Jun. 21. 1339 Laupennél tökéletesen megveretett. Ezen győzedelem után a' város igen kiterjedt, 's 1353 a' schweizi örökös szövetségnek tagjává lett, mellyben Zürich után jött és igy második lett a' szövetségben. Ezen század végéig részszerént vevés, részszént hóditás által még szélesebben kiterjesztette Bern határait. Minekutána 1405 a' városnak nagyobb része leégett 's aztán szép renddel épittetett volna fel, elkezdődtek az Austriával, Mailanddal, Burgunddal és Sabaudiával (Savoyen) viselt hosszas háboruk, mellyekben a' szövetségesek voltak győ-

zedelmesek, 's Bern elfoglalta Aargaut. 1528 bevette Bern a' reformatiót. Az ezt követő 's a' sabaudiai herczeggel folyt háborúban Bern Waadtlanddal nagyobbitá birtokait. Ez idő olta 1798 Mart. 5-ig mindég nevekedett Bernnek fénye és gazdagsága. A' canton nagysága ekkor 236 nsz. mf. volt 380,000 lak. Mart. 5. 1798 30,000 Franczia ütött Bernbe, kik ellen 18,000 Bernit 's 8000 más cantonbelit vezérelt Erlach, de megveretett és tulajdon katonájitól megöletett. Bern ekkor legelőször nyitá meg ellenség előtt kapujit 's birtokának mintegy felét elvesztette, mivel éjszaki része a' mostani aargaui cantonhoz kapcsoltatott 's a' délnyugotiból (pays de Vaud) a' mostani waadti canton alkottatott. A' bécsi congress végzései mindazáltal a' baseli püspökség nagyobb részével, melly Bernhez adatott, ezt a' veszteséget neminemüképen megtérittették. A' canton ujabb alkotmánya szerént a' főhatalom 3 birónak, Bern városa 's a' berni köztársaság kicsiny és nagy tanácsainak, melly utolsó Bern városának 200 's a' többi városok és helységek 99 követből áll, kezében van. A' berni 200 követet a' kormányra alkalmatos férjfiak közül, kiknek 29 esztendőn felül kell lenniek, egy a' kicsiny tanács tagjaiból 's a' nagy tanács választott férjfijaiból álló választó gyülés választja. A' városok 's helységek 99 követei részszerént a' városok helybeli tanácsai, részszerént a' 22 kerületek tulajdon választó gyülései, részszerént pedig közbevetetlenül a' nagy tanács által választatnak. Előlülő a' nagy és kicsiny tanácsban egymást felváltólag a' két biró, mindenik esztendeig. A' nagy tanács a' törvényhozó, a' kicsiny a' végrehajtó hatalomra ügyel. Ez a' két biróból, 23 tagból 's 2 heimlicherből (kik a' polgári alkotmány fenállására ügyelnek 's minden attól való legkisebb eltérést megjelentenek a' nagy tanácsnak) áll, és a' nagy tanácstól választatik tulajdon tagjai közül. A' canton éjszaki része teljes dombokkal, térségekkel és völgyekkel; földje termékeny, szorgalmatosan miveltetik és gabona, bor és gyümölcs termesztésére használtatik. Itt van az Emmen völgy, Schweiznak legtermékenyebb és leggazdagabb völgyeinek egyike, a' hol igen sok marha neveltetik 's készül a' hires emmenvölgyi sajt. Sok szép épületei, a' lakosok jó ruházatja 's vidámsága mind meg annyi tanubizonyságai a' völgybeliek jó állapotban létének. A' canton déli része, vagy a' felföld (mellyhez tartoznak a' haslii, grindelwaldi, lauterbrunneni, kanderi, frutigeni, adelbodeni, simmeni és saaneni fővölgyek, számos mellékvölgyekkel) a' Wallis felé fekvő magas hegysor tövében kezdődik 's ennek legmagasabb csucsáig felnyulik. A' völgyek mélységei jó gyümölcsöt teremnek, termékenyek 's kellemetesek; fenebb igen jó havási legelők találtatnak, azután pedig kopasz kösziklák, széles kiterjedésű jeges mezők, mellyek sok pompás vizezések forrásai 's Helvetiának legmagasabb hegyei, mint a' Finsteraarhorn, a' Schreck- és Wetterhorn, Eiger, Jungfrau, következnek. A' föld lakosai leginkább barmtartasból élnek. — A' nemzeti szorgalmatosság főágát vászon- 's poszómanufacturák teszik, főképen az Emmen völgyében. A' status jövedelme 1,800,000 schweizi frank (36 1/5 teszén egy mark finom ezüstöt). A' canton a' szövetség seregéhez 5824 embert ad. — Bern (1062 ház, 17,620 lak.) Schweiz legjobban épült városainak egyike, halmon 's félszigeten fekszik, mellyet az Aar három felől foly körül. Utszáji többnyire egyenesek, szélesek 's jól ki vannak kövezve. Megjegyzést érdemelnek benne: a' nagy goth főtemplom, a' Szent Lélek temploma, az academiai épület, a' sziget vagy a' szépen épült kórház 'sat.; az academia 's több tudós egyesületek, kiváltképen sok érdemei vannak a' gazdasági társaságnak a' mezei gazdálkodás javitására és Schweiznak természethistoriai tekintetben való esmertetésére nézve. A' schweizi történetvizsgáló társaság, Müliwen, berni biró, előlülése alatt, Bernnek hajdani idejét illető több krónikákat adott ki, mint a' Justingerét (1421-ig) 1819, a' Schachtlanét 1820 's az Anshelmét (1526-ig) 1825. Az 1802 alkottatot hazai term. historiai gyüjteményben minden schweizi emlős állatok, madarak,

pillangók, bogarak, plánták feltalálásának. Közönséges könyvtára mind nyomtatott könyvekre, mind kéziratokra nézve igen gazdag. Ezenkivül több privát mügyüjtemények is vannak Bernben, mellyek az idegenek elött többnyire nyitva állnak. A' mesterségek 's kereskedés szorgalmatosan üzetnek; fabrikáji posztót, nyomtatott vásznat, selyemmiveket, harisnyákat 'sat. készitenek. Keves városnak vannak olly szép 's mulatságos sétálóji, mint Bernek; illyen nevezetesen a' négy sor fákkal beültetett Platteforme, mellyen a' főtemplom áll, 's a' honnan a' szomszéd Havasokra igen szép kilátás van. Az Aar felé menő oldala 108 labnyira emelkedik ezen a' vizen felül; ennek itt szép esése van, melly ha nincs is olly magas, mint a' Rhenusé Laufennél, szélességére nézve mindazáltal nem kisebb annál. *L—ú.*

Bernadotte, l. Károly, XIV. János.

Bernard (Pierre Joseph), szül. Grenobleben 1710. Játszi franczia költő. Apja képfaragó volt. Lyonban tanult a' Jesuitáknál, kik különösb észt látván benne, szerzetek tagjává kivánák nevelni, de neki a' paposkodás nem kellett. Oskoláji végeztével Parisban lett egy jegyzőnél leiró. Két kis dala esmerteté meg többjei közül ezen idő alatt nevét: „*Epitre à Claudine*" és a' rózsához. Marquis Pezay magával vivé 1734 az olasz háboruba, 's jelen lévén a' parmai és guastallai csatákban, azokat meg is éneklé. Itt marechal Coigny szerette meg 's a' dragonyosok kincstartójává tevé. De Coigny, ha maga vágyott is Achilles lenni, nem akarta, hogy Bernard Homerust kövesse, tiltá a' versezéstől. Később a' „*Choisi-le-Roi*" kastélyban volt királyi könyvtárnok. 1771 egészen elvesztette emlékező erejét 's e' szomoru állapotjában 1775-ig élt. Olasz földön szedé magába ezen lelki betegség elejét, midőn ott a' testi gyönyörökben csapongott, elmerült volt. Könnyedleg lehelt verseiért neve a' Franczióknál „*le gentil Bernard*", a' mit emlitett két dala 's még e' kettő: „*Le hameau*", és „*Epitre sur l' automne*" adata neki. Négy vagy öt szótagot vete csak rimelt soraiba, 's ezeken egyik kedves kép és gyengéd érzés a' másik után gördülget elő. Erzékeny sziv és lélek apró édes vágyai. Voltaire az illy fél verssorokat igy nevezi: „*Vers nains, vifs et badins.*" Ollyanok a' költés virágai közt, mint a' festésben a' miniature és email. Illyen a' magyarban „Chloe ajaka" Szentmiklóssy Aloyztól és „A' szabadság" Kelemen Lajostól. Még is Voltaire azt mondja: „Franczia ország ban 3 Bernard esmeretes: egyik az a' dölyfös szent és ügyes imádkozó; másik Plutus fija, ki amannál még nagyobb szent volt, mert pénzével nagyobb csudákat tett; a' harmadik Phoebus magzatja, ki még akkor is kelleme lesz a' világnak, midőn a' két elsőt már rég elfelejti. L. „*Oeuvres complettes de P. J. Bernard.*" Ezek közt van: 1. „*L' art d' aimer.*" Tanitó versezet 's énekben. Igen csak a' testi szerelmet dalolgatja, 's különben is erről a' franczia mivitélők azt tartják, hogy kifejezései keresgéltek, harmonia 's érzés benne nincs. 2. „*Castor és Pollux.*" Énekes játék. Játszották 1737. Muzsikája a' hires Romeantól. Jobb munkáji közül való. 3. „*La lyre enchantée*" és 4. „*Anacreon*", két drama. 5. „*Phrosine és Melidore*", két szerencsétlen szerelmesről érzékeny versezet. 6. „*Poesies diverses.*" Ezek között van a' fen emlitett négy. Tökéletes kiadása ezeknek 1785 jelent meg a' „*Collection de petits formats*" közt, mellyet a' jelesebb franczia költők munkáji 200 egynéhány kötetre neveltek. Ujabban Crapelet adta ki 1796 rézmetszetekkel. Az 1826 kijött „*Bibliothéque en miniature*" egy kicsi kis kötetbe szoritá minden darabjait. Vö. „*Cours de Literature de Laharpe*" (Tom. VIII.) és „*Nachträge zu Sulzer's allgemeiner Theorie der schönen Künste.*"

Döbrentei Gábor.

Bernardin de St. Pierre, l. St. Pierre.

Bernburg (Anhalt), 16 nsz. mf. 7½ várossal, 1 mezővár. 50 falu 's 39,000 lak., az anhalti 3 herczegségek egyike, melly 1603 szálott I Krisztianra, Joachim Erneszt herczeg fijára, a' kinek maradékai birják

ezt a' tartományt most is. (L. Anhalt.) Jövedelme 300,000 tall. A' német szövetség seregébe 370 katonát állít. Mostani uralkodó herczege, Elek Fridrik Krisztian (Jun. 12. 1767 szül. April. 9. 1796 lépett uralkodásra, 1794 feleségül vette Maria Friderikát, a' hessen-kasseli vál. fejedelem leányát, kitől Aug. 1817 elvált), Ballenstedtben lakik. Herczegi titulust April 30. 1807 vett fel, midőn a' rhenusi szövetségnek tagjává lett. Az uralkodó ház reform. valláson van. 1820 egyesültek a' Reformatusok a' Lutheranusokkal. Bernburg nevü fővárosa a' Saalénél fekszik, egy herczegi kastéllyal, 4800 lak., több fabrikákkal 's bortermesztésével. Az Anhalt- Bernburg- Schaumburg- Hoym melléklineának, mellynek alkotója Victor Amadeus ifjabb fija, Lebrecht, volt, férjfiui ága 1812 kiholt. Birtokai Hoym, a' holzapfeli grófság a' schaumburgi és frauenburgi uradalmakkal. Az utolsó herczeg leánya, a' nemesszivü Hermine, Jósef austriai főherczegnek, Magyarország nádorának, hitvese, 1817 holt meg. Még élő két leányai közül Emma a' waldecki herczeg, 's Ida a' holstein-oldenburgi örökös herczeg, Pál, felesége. *L—ú.*

Bernhard (Szent), szül. 1091 Burgundiának Fontaine nevü helységében nemes szüléktől. 1113 a' néhány év előtt felállott Cisterciták rendjébe lépett 's már 1115 a' Langres mellett fekvő clairvauxi monostor első apátjának neveztetett. Felruházva a' legszerencsésb testi 's lelki tulajdonokkal, mellyekhez szigoru élte szentsége járult, köz tiszteletet nyert a' keresztény Europától; szivreható ékesszólása miatt „mézzelfolyó tanitónak," irási pedig „paradicsom folyamának" neveztettek. A' B. Szüznek szeplőtelen fogantatásáról, melly akkor némellyeknél heves szóváltás tárgya volt, szerényen mondta ki itéletét. Ő volt leghathatósb serkentő az 1146-ki keresztes hadra, Németországban pedig elnyomá a' lázadást, mellyet ez idő tájban néhány ábrándozók a' Zsidók ellen gyujtottak. Ellensége a' külső fénynek, elmellőzött minden magasb egyházi méltóságra való emeltetést, 's csupán mint apátja szeretett Jerusalemének, igy szokta clairvauxi lakját nevezni, egész alázattal 's ritka szabadlelküséggel feddé a' papságnak romlott erkölcseit; tanácsával gyámolitá a' pápákat, kik közül II. Incze az investitura jusának fentartását Lothar ellen Németországban, III. Eugen pedig kimiveltetését neki köszönték; közbenjárása által lecsilapitá a' püspökök, fejedelmek 's városok közt támadt 's évekre nyult meghasonlásokat; az egyházi gyüléseken, mellyeknek többnyire lelkek volt, minden hódolt szavának, 's méltán mondhatni, hogy alig történt e' nyugtalan időkben valamelly nevezetesebb dolog, mellybe vagy tanácsa, vagy munkássága által befolyása nem lett volna Bernhardnak. Szoros orthodoxiája 's talán ollykor a' határon tul lengő, de mindég munkás kereszténységet sürgető mysticája idvezséges sulyirányt tartott a' hideg speculatiónak 's dialecticának, mellyel az akkori Scholasticusok a' vallás tudományát annyiszor szégyeniték, habár sokan Abailard 's Porrée'i Gilbert iránt mutatott türedelmetlenségét helyben nem hagyhatónak találják. Luther azt mondja felőle: „Ha volt valaha istenfélő és jámbor barát, ugy az bizonyosan Sz. Bernhard, kit magát többre becsülök a' világ minden barátinál és papjainál." Mindenektől tisztelve mh. Bernhard 1153. 1174 pedig III. Sándor által a' szentek közé számittatott. Clairvaux világszerte hiressé lett általa, 's alig volt tartomány, melly nem serénykedett volna ezen apostoli egyszerüség és szentség székével neminemü viszonyba jöhetni. Nálunk II. Béla kért Bernhardtól level által szerzeteseket, 's azoknak a' tapolczkai, másként tapolczai monostort ajándékozá 1135. *B. V.*

Bernhard, weimari herczeg, fővezér a' harmincz esztendős háboruban, szül. Aug. 6. 1604, mint Szász-Weimari János herczeg 4-ik fija. Kora ifjuságában hollandi szolgálatba lépett, melly akkor Nassaui Móricz herczeg alatt legjobb hadi oskola volt. Utóbb a' dán sereghez ment szolgálni 's 1629 a' békegyülésen volt Lübeckben. Midőn Gusztáv

Adolf Németországba jött, egyesült vele B. 's jelen volt Wallenstein tábora ostromolásánál Nürnberg mellett (Aug. 24. 1632). A' lützeni ütközetben (Oct. 6. 1632) a' svéd sereg bal szárnyát vezérlé 's megbosszulá Gusztáv Adolf halálát, a' császáriak jobb szárnyát szétvervén. A' király halála után svéd cancellár és hadi igazgató Oxenstierna az ő parancsa alá adá a' seregnek felét. B. elfoglalta 1633 Bamberget, Kronachot, Hochstädtet és Eichstädtet, de Ingolstadtnál nem vala szerencsés; meghóditá Regensburgot és Straubingent 's megsemmisité Wallenstein szándékát. A' svéd korona által Franconia herczegévé neveztetett. NÖRDLINGENNÉL (l. e.) Aug. 24. 1634 tüzessége miatt ütközetet vesztett. Ekkor a' Francziák szorosabb szövetségre léptek a' Svédekkel, Bernharddal pedig, ki e' végre Parisba utazott, Oct. 16. 1634 külön frigyet kötöttek. Ennél fogva pénzt adtak neki a' Francziák, hogy Austria ellen harczoljon, 's szerencsés előmenetele esetében neki igérték Elsassnak birtokát. Erre katonákat gyüjtött, megveré a' császariakat több ütközetben, elfoglalá az egész Elsasst 's hozzá még Breisachot is. Ezt tőle magoknak kivánák a' Francziák, de haszontalanul. Birtelen halállal mult ki Jul. 8. 1639, hihető, Francziaország ministere, Richelieu, ki a' napról napra nevekedő hős szomszédságától félt, rendelésére megétetvén. B. kellemes magaviselettel, okossággal és vitézséggel ollyan lelki erőt kapcsolt öszve, mellyet még a' bal esetek sem rendithetének meg; egyetlenegy hibája felette nagy heve volt, melly őt néha nem eléggé megfontolt lépésekre birta.

BERNHARDI (Auguszt Fridrik), nyelvtudós, belletrist és nevelő, szül. Berlinb. 1768. Philologiát Hallében tanult Wolf alatt. Elméje különösen a' nyelven 's ennek titkos füzetén, mintegy mathematicáján, függött 's a' főoskolát már azon szándékkal hagyá el, hogy közönséges (*universalis*) grammaticát fog irni. E' czélból olvasott prosát és verseket. Tanitói körbe a' werderi gymnasiumnál lépett (mint *Schulamtscandidat*) Gedicke rectorsága alatt. Itt esmerkedett meg Tieckkel; ki őt a' költéshez és játékszinhez vezeté, 's B-inak előbbi tekintetein ezen tárgyakra nézve sokat változtatott. Tanuji és gyümölcsei ezen gondolatváltásnak közöttök a' „*Deutsche Monatschrift*"-ban (Berlin 1790) a' játékszini hiradások között láthatók. Később elvevé B. Tieck Sophiet, a' „*Wunderbilder und Träume*" irónéját; de nem soká maradtak együtt. E' tájban adá ki „*Bambocciad*"-jait (Berlin 1797—1800. 3 kis köt.), egy vig elbeszélésekből 's játékszini darabkákból álló gyüjteményt, tele elmességgel és csipős, de nem neveletlen gunnyal; mellynek egy részét Tieckkel együtt alkoták és dolgozák is ki. 1800 megjelent nyelvtanitása („*Sprachlehre.*" 2 köt.), mellyet bővitve, az első részt „*Reine Sprachlehre*" czim alatt 1801, a' másikat „*Angewandte Sprachlehre*" czimmel 1803 adott ki. Benne szép criticai, bölcselkedési 's grammaticai tanultságot mutat. A' neveléstudományban, noha szinte 30 évet tanitott és nevelt, kevesebbet tett, mint a' grammaticában. Csak 1808, midőn már a' werderi gymnasiumnak 's realoskolának directora volt, jött ki egy programmja, mellyben Pestalozzi tanitása módját dicséri. De az ő programmjai általjában, a' nevelést tekintve, nem egyebek önkényest egybeszőtt hypothesiseknél, mellyeket csak a' tudományos máz tart együve. Ugyan ő, ki előbb mathematicai törvényességet akara a' nevelésben is, később 1813 ezt vitatá, hogy ennek az ország mindenkori szükségeihez és kivánatjaihoz kell magát szabnia. Mh. 1820. —*t*—

BERNHADINUSOK, l. CISTERCITÁK.

BERNHARD SZENT, HEGYE (nagy), Wallis és az Aosta völgye közt 10,380 láb. magas. Tetején van a' Wallis és Piemont közt lévő határlinea. Rajta megyen keresztül a' genfi tónál kezdődő országut Wallison által Aosta völgyébe. A' kicsiny Sz. Bernhard (6651 l. magas) Piemontot Sabaudiától választja el. Ezen jött által Hannibal. Egy sabaudiai Menthon Bernhard nevü nemes, a' ki 923—1008 élt, 962 a' Romába me-

rő szarándokok számára két vendégfogadót építtetett itt, egyikét a' Joux hegyére, hol Jupiter temploma állott, másikát a' szürke Havasokon (Alpes) keresztül vivő uton arra a' helyre, melly Colonne Jounak nevezetik egy bálvány módra tiszteltetett kőoszloptól. Szent buzgóság által lelkesittetvén, lerontotta Bernhard az oszlopot 's templomot és omladékaiból a' róla neveztetett nagy és kicsiny Sz. Bernhard vendégfogadójit építtette 's mind a' kettőt Sz. Ágoston szerzeteseinek gondviselésére bizta, kik csaknem példa nélkül való magok megtagadásával 's feláldozásával töltvén ezen sivatag helyen életeket, az utasokat igen nemes lélekkel fogadták, ápolgatták III. Károly Emanuel, sardiniai király, idejéig. Ez ugyan is a' prépost kinevezésének jusa felett perbe keveredett a' schweizi cantonokkal, a' vendégfogadók jószágait elfoglalta 's ezeknek kormányoztatását Sz. Ágoston szerzetéből lévő kanonokoknak adta által, kik hasonló emberszeretettel teljesitették jóltévő kötelességeiket. A' nagy Sz. Bernhardon lévő, 7668 l. magasságra fekvő vendégfogadónál, melly egész Europában legmagasabb lakhelynek tartatik, csaknem örökös tél van; hijában keres itt a' vándor egy élő fát vagy bokrot a' hó fejérsége által vakittatott szemeivel. A' klastrom szolgájinak segitségével kisérik el a' bátorlelkü papok a' kenyérrel és borral megrakott utasokat 's a' szegényeknek ruhákat, mellyek itt mindég bőséggel tartatnak, adnak vagy kölcsönöznek a' hideg ellen. Eszt. mintegy 9000 ember megy keresztül a' hegyen, kik a' vendégfogadóban menedékhelyet találnak 's megpihennek. Azon napokon, mellyeken szélvészek 's hózivatarok vannak, a' papok, Maron nevü kutyájiktól kisértetve, felkeresik a' szerencsétleneket, kiket talán hó boritott el, vagy más szerencsétlenség érhetett. Ha minden mód sikeretlen a' szerencsétlennek életre hozására, ugy a' holt test a' holtak kamarájába vitetik, a' hol vászon lepedőbe takargattatván, mind addig fekszik egy asztalon, mig egy más szerencsétlen nem jő helyébe; ekkor t. i. a' falhoz támasztatik a' többi holtak mellé, kik a' rendkivül nagy hideg 's fagyás miatt olly lassan rothadnak el, hogy több esztendők mulva is megesmertethetnek atyjokfijaitól. A' holtak kamarája mellett temető is van, a' hova tétetnek a' holtak tetemei, ha igen megsokasodtak; mivel a' temetés, a' vendégfogadó mindenütt köszikláklkal lévén körülvétetve, lehetetlen. Az itt lévő templomban áll Desaix emléke, ki a' marengoi ütközetben esett el. Az első consul, Bonaparte, Desaix testét behalzsamoztatta 's az Alpeseken temettette el. Desaix márványemléke abban az állapotjában adja elő ezt a' franczia vitézt, midőn megsebesittétvén, lováról segédjének, Le Brunnek, karjai közé dölt. A' klastrom grádicsán áll márványból készült szobra. Ezzel szemben van egy márványtábla, mellyen az akkori wallisi köztársaság egy arany felülirással tisztelte meg Napoleonnak a' Bernhard hegyén Maj. 5. 1800 történt általjövetelét. Kevessel ezelőtt az Europában gyüjtögettetett alamizsnából az itt lakó 9—10 pap épülete egészségesebbé tétetett. *L—ń.*

Berni (Francesco, másképp Berna és Bernia is), 16. századbeli költő, szül. a' 15-dik század vége felé Lamporechióban, a' toscanai birtokban, nemes, de szegény florenczi familiából. Florenczbe ment 's 19 esztendős korában Romába rokonjához, cardinalis Bibienához. Minthogy ez, saját mondása szerént, sem jót, sem rosszat nem tett vele, kénytelen volt utoljára titoknokká menni Ghibertihez, a' veronai püspökhöz, ki a' pápai cancellariának előlülője volt. Szép jövendőt reménylvén, egyházi pályára lépett, hanem megunná hivatalos foglalatosságait 's ollyan mulatságokat kerese, mellyek a' praelatusnak nem tetszének. Ez időben egy társaság állott fel Romában fiatal papokból, kik, valamint Berni, vidámak és tréfás költők voltak, 's hogy szereteteket a' bor iránt 's gondtalanságokat kifejezzék, *i Vignajuoli* (vinczellérek) nevet adtak magoknak. Köztök voltak Mauro, Casa, Firenzuola, Capilupi és többek. Kinevettek mindent 's kicsufolták versekben a' legkomolyabb, sőt legszomoruabb

tárgyakat is. Berni versei voltak legérdeklőbbek, 's ollyan valami tulajdon hangjok volt, hogy neve azon nemen, mellyben azokat irta, máig is megmaradt (*maniera bernesca* vagy *berniesca*). Midőn 1527 connetable Bourbon seregei Romát kirablották, Berni minden vagyonját elveszté. Ezután több utat tett párt ogójával, Ghibertivel, Veronába, Velenczébe és Padnába. Megunván végre szolgálni 's megelégedvén a' florenczi székes egyháznál már több esztendő olta birt kanonoki hellyel, oda vonult vissza. Hanem a' nagyok kedvezése, melly nélkül ellenni nem volt elég erős, olly terhes helyezetbe allitotta, hogy megkéretett egy vétket elkövetni, mellynek megtagadása életébe került. Medici Sándor, akkor florenczi herczeg, nyilt ellenségeskedésben volt fiatal cardinalis Medici Hyppolittal. Berni olly biztos lábon állott mind a' kettővel, hogy kétséges, mellyik kivánta legyen általa a' másikat megétettetni. Annyi bizonyos, hogy a' cardinalis 1535 méreggel vesztetett el. Berni Jul. 26. 1536 holt meg; 's ha megétettetett, a' mint mondatik, ugy Sándor herczegre esik a' vétek sulya. Berni most is legjobb mustrának tartatik a' burleszk irásnemben. Gyakran igen csipős, gunyolódásaiban nem ritkán köti öszve Horatius érzékenységét Juvenalis savával. A' felette nagy pajkosság azonban helyben nem hagyható az ő munkájiban, 's csupán azzal mentegettethetik, hogy verseit egyedül baráti számára irá, 's csak halála után jelentek meg azok. Az a' csudálatra méltó könnyüség, melly az ő munkájit jelesiti, nagy erőlködés gyülmölcse volt, mert minden versét több izben dolgozta ki ujra. Berni latánul is tisztán irt 's jól értette a' görög nyelvet. Legnevezetesebb munkáji: „*Rime burlesche*" és „*Orlando inamorato, composto già dal Sig. Bojardo conte di Scandiano, ed ora rifatto tutto di nuovo da M. Fr. Berni.*" — Ezen költővel nem kell öszvezavarni gróf Francesco Berni-t, ki 1610 szül., 1693 holt meg, 's 11 dramát és különbféle lyrai költeményeket szerzett.

Bernini (Giovanni Lorenzo), chevalier Bernini névvel, képiró, szobrász és épitő; az épitőmivészségben kiváltképen kitüntette jeles tehetségeit. Szül. Nápolyban 1598. Már első ifjuságában csudálatos könnyüséget mutata a' rajzoló mivészségek studiumában 's 8 eszt. korában egy gyermekfőt vive ki márványban, mellyet csudaként bámulának. Hogy kimivelhesse kedvező tehetségeit, atyja Romába küldé. Első mive praelatus Montajo márványbüsztje vala, melly után a' pápa 's néhány cardinalisok büsztjei 's több alakok természeti nagyságban következtek. Még nem vala 18 eszt., midőn Apollót és Daphnét dolgozá márványban, melly a' kellem és kivitel remekmive. Midőn ezen gruppot látá utolsó éveiben, megvallá, hogy azolta nem sokat haladott. 'S valóban elébbi stylusa tisztább vala 's nem birt annyi piperével, mint a' későbbi. Tekintetének legmagasb fokára akkor lépett, midőn XV. Gergely halála után cardinalis Barberini Maffeo választatott pápának. Ez bizta reá, hogy javalatokat készitsen Sz. Péter templomának ékesbitésére, 's havonként 300 tallérnyi fizetést igére neki, melly azután nevekedék. A' nélkül hogy elhagyná a' szobrászságot, most az épitőmivészséget vevé tárgyul genieje, és Sz. Péter temploma épittetésének igazgatója lőn. Ő készité a' mennyezetnek és Sz. Péter cathedrájának rajzát és a' kerekded helyének a' templom előtt. Csak a' Barberini palotát, Sz. Péter harangtornyát, Mathilde grófné sirjának modelljét 's jóltévőjének, VIII. Orbánnak, sirjelét emlitjük számos mivei közül. 1644 12,000 tallért ajánla nekie cardinalis Mazarin a' franczia király nevében; de Bernini nem fogadá el a' meghivást. Alig hunyt el VIII. Orbán 's alig lett X. Innocentius pápává, az irigység zajogni kezde a' kegyelt mivész ellen. Ellenségei győzének; de egy szökő kutnak általa készitett modellje ismét megnyeré a' pápa kegyét. Bernini azon időtájban készité el a' Monte Citorio palotát. VII. Sándor is, Innocentius utánja, kedvelé a' mivészséget 's jó akarattal vala Bernini iránt és kéré őt, hogy a' Péterpiacz ékesbitésére adna javaslatot. Bernini rajza szerént épitették ama' fenséges

oszlopfolyosót, melly a' basilicával olly szépen öszvehangzik. Továbbá emlitendők: Odescalchi palotája, a' Rotunda della Riccia, a' Jesuiták ujonczháza a' Monte Cavallón. XIV. Lajos a' leghizelgőbb kifejzésekkel hivá meg Parisba, 's a' 68 eszt. Bernini 1665 egyik fijával 's számos kisérőkkel Romát oda hagyá. Soha illy pompásan 's kellemesen nem utazék mivész. Parisban nagy tisztelettel fogadák. Mindenek előtt a' Louvre helyreállitására czélzó planumokkal foglalatoskodék. De midőn Perraultnak ugyan azon czélra készitett rajzait elébe tették, kijelenté a' királynak bámulását ezen mivek jelességén, 's nyilatkoztatá egyszersmind, hogy Francziaországban nincs már semmi dolga. Noha nagy tiszteletben tartaték Parisban, némelly kellemetlenségek még is felkőltéк vágyát, visszamenni Romába. Parist gazdagon megjutalmazva hagyá el. Midőn cardinalis Rospigliosi lett pápává, meghitt társalkodóji közé vonná Berninit 's különbféle munkákat biza reá, t. k. az angyalhid ékesbitését. 70 eszt. korában fejezé be a' fáradhatatlan mivész egyik legszebb munkáját, VII. Sándor sirjelét, 's különbféle részént architectonicai, részént szobrászmunkákon dolgoza olly szorgalommal, melly a' 82 eszt. öreg életerejét kimerité. Mh. Nov. 28. 1680, 's nagy pompával takariták el a' Sz. Maria Maggiore templomban. Gyermekeinek csaknem fél mill. tallérnyi vagyont hagya. Bernininek ez vala kedvenczszabása: „*Chi non esce tavolta della regola, non passa mai.*" Azt hivé tehát, hogy a' ki magát a' mivészetekben ohajtja kijelelni, a' regulákon felül kell emelkednie és saját nemet képeznie. Bernini ritka szerencsével tette ezt, de mulékony volt sikere. Legnevezetesb tanitványi voltak Bernini Pietro, testvére, szobrász, épitő és mathematicus, Rossi Mattia, Duquesnoi François és Borronimi.

Bernis (François Joachim de Pierres, comte de Lyon és cardin. de), szül. St. Marcel d'Ardecheb. 1715. Nemzetsége régi volt, de nem a' szerencse kedveltje, azért papságra szánták őt szüleji. Eltöltvén néhány évet a' parisi St. Sulpice seminariumban, a' világba lépett, mellyel hóditó arczalkatja, tetszetes viselete, vidámsága 's talentuma a' könnyü és kellemes verselésre nagyon megkedvelteték. Pompadour, akkor Mad. d' Etioles, bemutatá B.t XV. Lajosnak; a' királynak megtetszett a' bemutatott, 's lakást a' Tuilleriekben és 1500 livrenyi segédpénzt rendelt nekie. B. 6000 livrenyi jövedelemre vágyott, 's mivel ezen mérsékes szerencsében nem részesülhete, nagyobb után való törekedésre szánta magát. Mint követ Velenczébe méne 's nagy tiszteletet gerjeszte maga iránt. Visszajötte után az udvar teljes kegyeiben részesült. Kevessel azután a' külső dolgok ministere lett. Akkor változék Europában a' politicai systema. Francziaország és Austria, ekkorig egymásnak ellensége, véd- és támadó szövetségre lépett. Ezt követte a' Francziákra nézve szerencsétlen hét eszt. háboru. Több iró B.t emliti mint ezen szövetség főinditóját; Duclos azonban bizonyossá tesz, hogy B. a' régi systema fentartása mellett volt, melly IV. Henrik, különösen Richelieu olta a' csekélyebb hatalmu német statusok védőjévé 's Austria vágytársává tette Francziaországot. Lezuzatva honja veszélyitől, mellyeket legalább neki tulajdonitottak, letette a' ministerséget. Nem sokára az udvartól számkivettetett. 1764 megkegyelmeze neki a' király, albyi érsekké 's 5 év mulva Romábá követté nevezte. Itt udvara nevében, saját meggyőződése ellen a' Jesuiták eltörlésén dolgozott. 1791 nála kerestek XVI. Lajos nagynénjei menedéket, midőn Parist elhagyták, 's nála laktanak. A' revolutio félbeszakasztá szerencséjét. Megholt Romában Nov. 2. 1794., 80 eszt. korában. Ifjukori könnyü költeményei a' franczia académiába juttatták. Önmaga legsanyarubban birálta azokat. A' criticusok negédet, gondatlanságot és a' mythologiai képek feleslegét gáncsolták. Voltaire *Babet la bouquetière*-nek nevezte B.t egy kövértestü virágárosnéről, ki az operaszin mellett árula. Azonban Voltaire nagyra becsülte szellemét, itéletét, criticáját és személyét, mint a' Bour-

going 1799 kiadta Voltaire és B. közt folyt levelezésből kitetszik, melly B.nek különös becsületére válik. Egy más közte 's du Verney Paris közt folyt levelezés 1790 jelent meg. Halála után Azara adá ki: „*La religion vengée*“ költeményét, mellyben szép versekre 's felemelkedett gondolatokra találunk ugyan, de az egészben nincs tüz, nincs elevenség. B. munkáji öszvesen 1797 Didotnál jelentek meg.

Bernolák (Antal), elébb cseklészi, azután érsek-ujvári plebános, szül. a' 18-ik század közepe táján, Árva vármegyében, nemes szüléktől. Tisztjétől üres órájiban philologiaval foglalatoskodott, 's főképen a' magyarországi slovák dialectust tette vizsgálásai tárgyául. Nagyon fájlalta, hogy a' hazánkbeli slovák tudósok, elmellőzvén a' slovák nyelvet, a' cseh dialectussal élnek munkájikban, különösen az ágost vall. slovák predikátorokra felette neheztelt, mivel ők is ezen nyelven adák elő egyházi beszédjeiket. Felkele tehát mint anyanyelvének védje a' lelkes magyar Slovák (!) 's heves csaták folytak közötte 's a' predikátorok közt. Megholt Ersek-Ujváratt Jan. 15. 1813. Munkáji ezek: *Dissertatio philologico critica de literis Slavorum, divisione illarum, nec non de accentibus cum adnexa linguae slavonicae per reg. Hung. usit. comp. simul et facili orthographia*“ (Posony 1787); „*Grammatica slavica, ad systema nationalium scholarum accommodata*“(Posony 1790); „*Etymologia vocum slavicarum etc*“ (Nagy- Szombat 1791). Kéziratban egy slovák szótárt hagyott.

Bernoulli, neve egy a' maga nemében példa nélkül való baseli familiának *), mellyből t. i. egy század lefolyta alatt nyolczan jelelték ki magokat éles elmékek, sokféle uj találmányok és becses munkájik által (részszerént ugyan többféle tudományokban is, de főképen) a' mathesisben. Im következnek egyenként korok rendjében: 1) Jakab, az itt szóban forgó nemzetséges disz alapitója, Miklósnak, a' ki a' baseli nagy tanács tagja vala, Schönauer Margittal nemzett legidősb fija, szül. Decemb. 27. 1654 **). Baselben oskolaskodott. Tanulását korán kellett kezdenie 's ügyesen folytatnia, mert már 17 eszt. korában philosophiae magister lett, noha a' philosophiai pálya három esztendeig tartott, és Jakab e' közben Hofmann Jakab alatt egyszersmind régi nyelveket is tanult. Innentova az istenes tudományokat hallgatta atyja meghagyásából, kinek eltökélett szándéka volt, első szülöttjét oltári szolgálatra nevelni. Ön kedvére hagyatván, örömestebb foglalatoskodott volna Jakab a' mathesissel, melly tudományt, némelly geometriai rajzolatok megszemlélése alkalmával megizelitvén, olly sebes előmenetellel üzött, hogy 18 eszt. korában, meg tudott fejteni egy az időben elég sulyos chronologiai kérdést, melly által az arany-, nap- és adószámból a' folyó esztendő száma kerestetik (l. Kerek szám). Fijának efféle gyakorlását az atya ugy tekintette, mint a' czélirányos utból való kicsapongást, 's ennekokáért azt minden módon akadályoztatta; nevezetesen azzal, hogy minden mathesisbeli könyvek 's eszközök megszerzésére szükséges költséget megtagadott tőle. Hiu igyekezet! A' lélekben gyökerezett hajlandóság mindennemü akadályokon erővel keresztül szokott törni; sőt ezek-

*) A' Bernoulliak nemzetsége vallásbeli viszontagságok által jutott Basel városába. B. Jakab reform. vallása miatt 1583 Alba herczeg által Antverpiából kiüzetvén, két nemü nyolcz gyermekeivel Frankfurtba költözött, a' hol meg is holt. Ennek Jakab unokája, evangelica vallásra tért rokonit oda hagyván, Baselban vette lakását, a' hol maradéki 100. eszt. alatt a' legfőbb hivatalokra emelkedtek.

**) Az ó kalendáriom szerént, melly Baselban, sőt az egész protestans Helvetiában csak 1701 1/12 Januarius napján engedett helyet az uj stylusnak. E' szerént valamennyi itt előkerülendő datumokat, mellyek az imént emlitett időpontot megelőzték, az ó kalendáriom rendjén kell érteni,

nek szaporodásával még inkább nevekedik. Jakab tudott magának mind időt szerzeni lopva, mind könyveket venni kölcsön, 's tüzesen folytatta dugaszban kedvencztanulását. Astronomia lévén titkos tanulásának egyik tárgya, Phaeton képét választotta magának czimerül, a' mint ez a' nap szekerét kormányozza, illy körirással „*Invito patre sidera verso.*" Mindazonáltal, hogy atyja kivánságának eleget tegyen, a' theologiai pályát végig kijárta. Ez megtörténvén 1676, legottan külföldre utazni indult. Először Genfbe állapodott meg, a' hol 20 hónapot töltvén, különös módot gondolt ki, melly szerént egy oda való kereskedő leányát, Waldkirch Eszter Ersébetet, ki mint két hónapos csecsemős szeme világát elvesztette, irásra 's többféle tudomány ágaira tanitotta. Innen Francziaországba menvén, Neda nevezetü helységbe marquis Lostange házánál 13 hónapig instructori és predikatori hivatalt viselt. Bordeauxban, a' hol fél esztendeig tartózkodott, napórák készitését tárgyazó táblákat irt (*tab. gnomonicae universal.*), de a' mellyek mind eddig kéziratban maradtak. Parisból igen rövid idei (2 hónapi) mulatozás után más uton visszatért Baselba. A' tudományokra ez utjával nem igen ügyelt; legnagyobb haszna belőle a' volt, hogy francziául jól megtanult; azért 1681 ismét vándorlani indult 's ez alkalmatossággal menet bejárta Hollandiát, Angliát; jövet pedig Németországot és Helvetiát. Amsterdamban de Bie Sándor leczkéjit hallgatta egy ideig (a' mathesist hollandi nyelven a' hajósok számára). Leydenben pedig Euclidest tanulva tanitotta. Ezen utjából 1682 visszatérvén, holtig Baselban maradt, 's minden idejét a' természeti tudományokra, különösen pedig a' mathesisre és ezen tudomány bővitésére 's tökéletesitésére forditotta. Kezdetben egy tanitó intézetet (*Collegium experimentale physico-mechanicum*) emelt fel, mellyben nagyszámu honi 's külföldi hallgatói voltak; egyszersmind két munkát bocsátott közre: egyiket az üstökös csillagokról, mellyekről azt tanitotta, a' mit Seneca, hogy azok örökös égi testek*); a' másikat pedig a' lég nehézségéről (*de gravitate aetheris*), melly most keves tekintetet érdemel; mind a' kettőről itt csak azért van szó, mivel a' szerző neve ezek által jött a' tudós világ előtt legelőször esmeretségbe és mivel tanuságos, olly férjfit, ki későbben remek értekezéseivel valamenyi tudományos ujságokat diszesekké tett 's neve nagyságával az egész tudós világ szinét betöltötte, gyengébb lépésinél fogva kiséreni fel felé. Tulajdonképen 1684 kezdődik B. Jakab tündöklő élete, melly egyszersmind egy jeles szüzzel, Stupan Judithával, lett öszvekelésének is első esztendeje. Akkor közlötte t. i. Leibnitz örök emlékezetü leleményét, az ugy nevezett *differentialis* és *integralis calculust*, a' tudós világgal, de csak példázatban, ugy hogy, a' mit rejtekben hagyott, kitalálni Aedipust kivánt. B. Jakab, János testvérével, ki a' mathesist tőle tanulta volt, öszveülvén, Leibnitz remek calculusát nem csak sejditették, hanem, a' mint ez világosan megvallotta, mintegy ujra feltalálták, sőt tökéletesitették is. Megerlin Péter után B. Jakab neveztetett ki (Februar. 15. 1687) a' baseli főoskolánál tanitónak a' mathesisben, melly hivatalát a' tudományra nézve nem különben, mint hallgatójira, felette nagy haszonnal ereje fogytáig teljesitette. B. Jakab egy volt a' legelső rangu térmérők között, ki a' geometriában, mint Augustus Romában (ennek szavai szerént) a' téglafalakat aranyra változtatta. Munkáji, mellyeknek tárgyait hosszu volna itt értelmesen, sőt csak nevenként is előszám-

*) A' theologusoknak, kik az üstökösökbe egyebet nem látták, hanem mennyei jelenéseket, mellyek által az Isten a' bünös világot fenyegetve inti a' megtérésre 's az idvesség utjára, csak azt felelte, hogy mind ezen intéseket az üstökösök farkában fel lehet találni.

lálni, öszveséggel kijöttek Genfben 1744 („*Jacobi Bernoulli Basiliensis opera*“) két négyrétü kötetben, egyen kivül („*Ars conjectandi*“), mellynek készitésén élete vége felé dolgozott, mivel ezt Miklós, unokája, már jóval elébb, 1713, kiadta volt. Halála történt August 15. 1705. Temetőjét a' baseli Francisc. klastromában választotta. Testét kisérte a' baseli főoskola tagjaival 80 esztendős atyja is. A' mint még élte javában (l. *Opp. I.* 502.) neminemüképen kivánta, halála előtt pedig különösen meghagyta, egy általa feltalált csudálatos tulajdonságu görbe linea (*curva mirabilis*, *spira mirabilis*, *loxodromica plana*, *spiralis logarithmica*) metszetett fel emlékjelül kősirjára ezen köririással: „*Eadem mutata resurgo.*“ B. Jakab fen emlitett hitvesével két (egy fiu és egy leány) gyermeket nemzett. Emlékezete dicsőitésére két tisztes beszéd tartatott: egyikét Battieri Jakab, az ékesszólás mestere, mondotta Baselben (Nov. 23. 1705.), a' másikát Fontenelle a' franczia tudós társaságban Parisban (Nov. 14. 1705.) Ugyan e' végre Leibnitz im e' két verset készitette:

Infinita Tibi terris lux fulsit in ipsis
Bernoulli; et quisnam Te superesse neget?

Különös jegyzést érdemel, hogy a' fr. k. tudós társaság, 1699 történt uj szerkeztetése alkalmával engedelmet nyervén, tagjai közé a' leghiresebb külföldi tudósok közül nyolczat választani, a' legelső választáskor Bernoulli Jakabot, János testvérével egyetemben, felvette; szinte ez történt az 1. Fridrik, burkus király, által 1700 Berlinben felállitott academiában. A' parisi diploma időjegyzete April. 1. 1699; a' berlinié pedig Jul. 11. 1701. Ez idő olta az egész következendő (18-ik) század végéig soha sem hibázott a' Bernoulli név a' parisi t. t. tagjai lajstromában. — 2) János, Jakab testvére (atyjának 10-dik gyermeke), szül. Baselban Jul. 27. 1667. A' vele együtt élt iróktól akkori Archimedesnek neveztetett; a' mostaniak, főképen a' franczia k, élesebb elmét tulajdonitanak Jakab bátyjának, megesmervén azonban János nagy érdemeit is, ki sokkal tovább (majd 81 esztendeig) élvén, természetesen nagyobb befolyással lehetett a' tudományok gyarapitására való nézve. Őt is belső ösztön hajtotta a' mathesis tanulására, melly uton bátyjában jeles vezérre akadt. Atyjának első szándéka szerént kereskedőnek kellett volna formáltatnia, a' midőn pedig ez el nem sült, orvosnak; azonban kénytelen volt engedni e' másod izben is valamit fija erősebb hajlandóságának más tudományokhoz, főképen a' mathesishez, mellyben bátyja nyomdokit követte 's vele a' dicsőségben vetélkedet. Elméjének élét 's akadályokon álttörő erejét a' lánczlinea (*curva catenaria*) természete kinyomozásában próbálta meg legelőször, egy Galilaeus ideje olta szóban forgott, de még senkitől meg nem fejtett kérdésben, melly mostanában a' lánczhidak végett ismét erősen fel van kapva és a' tökéletességgel határos módon kimivelve. B. János megfejtése az 1691-iki lipcsei actáknak januar. osztalyában jött ki; 2 eszt. mulva a' „*Journal des Savans*“ nevü hires folyó irás szinte januar. kötetében közöltetik rövideden azon mód, melly szerént a' legrövidebb ideig tartó szürkület napját meg lehessen határozni, a' hol B. János azt a' vallást teszi, hogy ezen kérdés megfejtésében bátyjával együtt öt esztendeig foglalatoskodott sikeretlenül (*l.* „*Opp.*“ J. B. I. 64.), és mint a' felirás (... *Lettre de Monsieur Bernoulli Médecin*) mutatja, már akkor az orvosi tudomány tanulását elvégzette. A' következendő esztendőben, 1694, medicinae doctor lett, ez alkalmatossággal irt értekezésének czime szóról szóra: Q. F. F. Q. S. *Dissertatio inauguralis physico-anatomica de motu musculorum*, *quam pro summis in Arte medica Honoribus et Privilegiis Doctoralibus rite capessendis publice examinandam obtulit ad d.* 16. *Martii* 1694 *Joannes Bernoulli*, *Basil.* Franczia országba tett utazása közben (1690—1692) marquis de l' Hopitallal megesmerkedvén, ennek házánál jó ideig mulatott, 's ott találta fel az ugy nevezett *exponentialis*

calculust, de a' mellynek kimivelése tanitványának (de l' Hopitalnak) tulajdonittatik, és B. János azzal az alacsonysággal vádoltatik, hogy barátjának halála után ennek érdemeit magának tulajdonitotta legyen, ugyan csak de l' Hopital részére öszveirt leczkéjiben (*Lectiones mathematicae*) vetette meg az *integralis calculus* alapját, melly a' *differentialis calculus*nak viszonya és nevét is B. Jánostól vette. 1694 Ulrich Antal braunschweigi herczeg mellé kéredzett Leibnitz közbenjárása által, de minekelőtte ettől feleletet venne, megváltoztatta szándékát 's még az esztendőben megházasodott. 1695 egyszerre Halléba és Gröningenbe (1200 hollandi forint fizetéssel kész pénzben, egyéb academiai jövedelmeket ide nem számolván) hivatott mathesist tanitani. Az utolsó helyet fogadta el, mellyért, ugy tetszik, elébb esedezett is. Ezen hivatalát illető oklevel épen születése napján jött kezéhez, a' midőn 29-ik esztendejébe lépett. Itt találta fel a' setétben világító barometrumot, mellynek első példányát I. Fridrik burkus királynak nyujtván be, ettől 40 arany nehezékü numismát nyert ajándékul. 1705-ig tanitott Gröningenben, elébb ugyan csak mathesist, utóbb pedig (1698 olta fizetése bővitésével) physicát is. E' közben a' parisi, londoni, berlini, bolognai és orosz-pétervári tudós társaságok tagjává lett. 1703 két hivatallal volt megkinálva: Utrechtben és Baselban; ott a' mathesis, itt a' görög nyelv tanitásával. Egyiket sem fogadta el. Ennek oka a' lehetett, hogy fizetése ismét megszereztetett; mert, a' mint egy levelében (Jun. 3. 1699) Leibnitznak keservesen panaszolja, physicai leczkéji miatt mindjárt elejénte sokat kellett szenvednie a' gröningeni theologusoktól. „*Si scires*, ugy mond, *quantum hic passus fuerim ab ineptis hominibus et imperitis istis mimosusis, non dubito, quin mei misereris: sufficit, si habeor pro novatore; pro introductione sapientiae theatralis* (*ita appellitant philosophiam experimentalem*) *quam heic primus doceo, ut suo odio dignum me putent* 's a' t." B. János, t. i. az emlitett esztendőben egy értekezést adott ki illy czim alatt: „*De nutritione*", mellyben a' többi közt azt tanitja, hogy egy 80 eszt. ember teste 24-szer ujul meg; a' theologusok pedig ebben vészedelmes eretnekséget találtak a' test feltámadását illető hit ágazatja ellen. 1705 szüleji látogatása végett Baselba utazván, a' nélkül hogy előre tudta volna, Jakab bátyja temetésére ért be; 's legottan az oda való kormány által a' boldogult helyébe felemelt fizetés mellett mathesis tanitására biratott; és noha Utrechtbe (másodversben), Leydenbe, Padnába és vissza Gröningenbe igen kedvező feltételek alatt hivatnék, Baselból többé ki nem ment 's ott holt meg Januar. 1. 1748, minekutána az odavaló főoskolának két izben (1716 és 1748) rectora és 8-szor dékánya volt, és végre 1725-től fogva az alsó oskolák kormánytisztét rendkivül való dicsőséggel és nagy haszonnal viselte volna. Lelke elevenségét 's teste erejét szinte haláláig megtartotta, melly egy rövid és csak nem megvetendő betegségre következett. Özvegyét 6 élő gyermekkel hagyta hátra. Munkájit öszveségesen kiadta Cramer, genfi professor, 4 négyrétü kötetben, czime: „*J. Bernoulli M. D. etc. Opera omnia*" (Lausanae et Genevae 1742.) Leibnitzhoz irt levelei ennek feleletivel egyetemben kijöttek szinte ott 2 kötetben 4-rét formában 1745 ezen felirás alatt: „*Virorum celeberr. G. G. Leibnitzii et J. Bernoullii commercium philosophicum et mathematicum.*" B. János emlékezetére is, mint a' Jakabéra, két elogium készült, hanem azzal a' különösséggel ez esetben, hogy Berlinben azt az academia titoknokja szokás ellen nyilván mondotta; Parisban pedig D' Alembert ez alkalmatossággal próbálkozott legelőször az ékesszólás pályáján. Fájdalommal kell megvallani 's nehéz megfogni, hogy ezen nagy férjfinak többféle árnyékos oldalai is voltak. Erre több bizonyságokat állitanak elő tulajdon irási; különösen a' theologusokkal viselt mérges l-áborujában, mellyből ott fen szántszándékkal csak egy pár szót hoztunk fel mutatványul; a' *differentialis calculus* első fel-

találójáról támadt perben, a' hol B. János, Newton ellen Leibnitznak fogván pártját, több jeles férjfiakkal keményen, sőt lehet mondani, méltatlan megvetéssel is bánt, 's azért egy némellyektől, p. o. Keiltól, sebért sebet is kapott; végre, hogy többet ne emlitsünk, egy mély értelmü geometriai kérdés (*problema isoperimetricum*) alkalmatosságával a' közte és Jakab bátyja között kiütött szenvedelmes harczban, mellynek historiáját értelmes rövidséggel leirta Bossut („*Histoire generale des Mathématiques*" II. 34—45.). Egyébiránt, hogy B. János életét ezen ne végezzük, emlékoszlopainak egyikét idehelyeztetjük, hogy t. i. az ő oskolájában tanult Leonard Euler. — 3) Miklós, Jakab és János testvére fija, szül. Baselban Octob. 10. 1687, mh. Nov. 29. 1759. Már 1704 phil. magister volt és Jakab elöülése alatt nyilván értekezett „*De seriebus infinitis earumque usu.*" Kevessel utóbb irásba adott ki egy más értekezést „*De usu artis conjectandi in jure.*" Ugyan csak ő altala jött világosságra Jakab munkája „*Ars conjectandi.*" Franciaországban, 's innen Hollandon keresztül Angliába utazott 1710—1713. Ez (1713 eszt.) a' londoni és berlini, 11 eszt. későbben a' bolognai tudós társaságok tagja lett 1716 Leibnitz ajánlására Paduába hivatott mathesis tanitására. Távollétében a' baseli universitas juris doctornak nevezte ki 1717. Paduát ott hagyván, Baselba 1722 logicae, 1731 codicis et juris feudalis professornak 's egyszersmind sz. péteri kanonoknak neveztetett. Sokféle tárgyu irásinak lajstromát Leu- és Holzhalbnál lehet látni. János atyja bátyjának Leibnittzal váltott levelei II. részében sokszor fordul elő emlékezete, többször igen dicséretesen. — 4) Miklós, János legidősb fija és kedvencze, szül. Baselban Jan. 27. 1695. Hat hónapos csecsemős volt, midőn szüleji Gröningenbe költöztek. Nyolcz esztendős korában német, franczia, hollandi és latán nyelven beszélt. 1708 gymnasiumot végzett; 16 eszt. korában phil. magister lőn, és már ekkor segitségére szolgált atyjának gyakor levelezésiben, egyszersmind sok nehéz kérdéseket megfejtett a' mathesisből (l. „*Commerc. epist.*" II. 290, 359, 367, 368, 371, 373.). Különben a' törvényt tanulta, mellyből 1715 September közepe tájban licentiatusság végett disputált. Ezt elvégezvén, utazni küldötte atyja Franczia- és Olaszországba. Egy velenczei nemesnél, Bezzinél, kit mathesisre tanitott, két esztendőt töltött. 1722 atyja parancsolatjára hazájába visszatérvén, a' torvénytudomány székét Baselban el nem nyerhette. Szerencsésebb volt a' következő esztendőben Bernben, a' hol szinte azon tudományba tanitónak választatott; de csak 3 esztendeig maradt. Daniel öccsével Petersburgba lévén meghiva mathesist tanitani, itt 8 hónap mulva lappangó hideglelésbe esett 's megholt Jul. 26. 1726. I. Katalin császárné rendeléséből különös tisztességgel temettetett el. Tagja volt a' petersburgi tud. társ. és a' bolognai intézetnek. A' törvénytudományt tárgyazó munkáji Baselban jöttek ki; mathematicai értekezései részszerént atyja munkájiban, részszerént a' petersburgi acad. actájinak I. darabjában találtatnak. — 5) Daniel, János második fija, szül. Gröningenben Jan. 29. 1700 (azaz, Febr. 9. 1700 az uj kalendáriom szerént, melly egyedül fog ezután értődni). Első formálása szakasztott ollyan volt, mint atyjáé. Kereskedőnek kellett volna lennie, és midőn ezen rendeléssel hajlandósága ellenkezett, ő is orvosi tudományok tanulására idéztetett, mellyet ugyan csak végig tanult 's 1721 medicinae doctor lett. 1723 Velenczébe ment Michelottihoz, kivel együtt járt betegeket gyógyitani nem csak közönséges ispotályokba, hanem különös házakba is. Következendő esztendőben azzal visszonozta Michelotti szivességét, hogy őt némelly olasz mathematicusok ellen, kikkel villongásba keveredett, védelmezte. Ez alkalommal 's e' városban adta ki „*Exercitationes mathematicae*" nevü első munkáját, mellyel olly hirre kapott, hogy noha még 24 esztendőt nem töltött volna be, nem csak a' bolognai intézetbe tagnak választatott, hanem a' Genuába akkor

felállott academia előlüléségével is meg volt kinálva; és annyi szerénységgel birt, hogy ezen tisztes hivatalt meg tudta köszönni. Czimül az emlitett munka homlokán Daniel neve mellett egyedül ezen szavak állanak: Bernoulli János fija. Öt esztendő mulva Petersburgba hivatott matheseos sublimioris professornak. Elment, de egészsége változása miatt már második esztendőben haza kivánkozott. Ekkor ugyan, fizetése bővittetvén, és holtig tartó fizetéssel academicusnak neveztetvén, megmaradt; de 3 esztendő mulva (1733) uj betegeskedés miatt végképen eltökélette magát a' hazamenetelre. János testvére társaságában részszerént vizen, részszerént szárazon utazván, bejárta Hollandiát és Francziaországot. E' közben a' baseli főoskolánál bontszoló- és füvésztanitónak választatott. 1750 voxolás nélkül a' természettudomány tanitószékét nyerte el, mellyel a' szent-péteri káptalanbeli urasággal öszvejáró bölcselkedés tanitószéke is öszve volt kapcsolva. Ezen hivatalait, mellyeknek gazdag jövedelmeihez még a' petersburgi fizetése is járult, noha 1754-től fogva már a' sz. péteri káptalanba dékány volna, 1777-ikig vitte, a' midőn testi 's elmebeli ereje fogytát érezvén, engedelmet nyert, hogy leczkéji tartását János testvére fijára, Danielre, bizhassa. Öt esztendővel később egy reggel, Mart. 17. 1782, szolgája által halva találtatott. Vagyonjából a' baseli universitast mind éltében, mind halála után megajandékozta. B. Danielnek tudományos érdemeit minden oldalról elbeszélni igen sok időt 's helyet kivánna; ennekokáért Condorcet által készült 's a' parisi academiába, mellynek (valamint a' londoni, petersburgi tud. társaságoknak is) B. D. tagja vala, felmondott elegiumára utasitjuk az olvasót. Itt csak némelly különösségeket fogunk elmondani. B. Daniel tizszer nyert jutalmat a' parisi academiától: egy olly megkülönböztetés és érdemjel, mellyben csak barátja 's vetélkedő társa, Euler Leonard, részesült. A' mi pedig még nevezetesebb, egy izben atyjával osztozott 5000 frank dijban; 's Hutton azt mondja, hogy, minekutána Daniel fiját, mint Newton tiszteletőjét, a' nélkül sem igen kedvelte, az emlitett jutalomosztálytól fogva tőle épen elidegenedett volna. Tekintete Baselban olly közönséges volt, hogy minden szoros kötelességévé tette gyermekeinek, magokat meghajtani, ha valahol az utszán öszvetalálkoznának B. Daniellel. Magaviselete és társalkodása kiváltképen együgyü és szerény volt. Legnagyobb gyönyörüséggel emlékezett életének két apró történeteiről, mellyeket önvallása szerént minden egyéb megtiszteltésénél nagyobbra becsült. Egyszer Frant nevezetü franczia ingenieurrel utazván Strasburgba, Frant kérdezi tőle, ki lenne? Ő egyenesen felel: B. Daniel, erre Frant azt gondolván, hogy tréfát akar belőle üzni, hirtelen igy szól: Én pedig Newton Isaac vagyok. Másszor, egy hires mathematicus (Koenig) ebédelvén nála, midőn ez asztal közben egy általa szerencsésen megfejtett mathematica kérdésről dicsekedve beszélene, hogy a' melly nehéz, neki mennyi bajt okozott legyen; B. Daniel keves gondolkozás mulva, a' nélkül hogy vendégei jó formán észre vennék, még kavé ital előtt uj módon megfejti azon kérdést, melly csinosabb volt a' Koenigénél. Rendkivül való az a' hatalom, melly B. Danielnek önmaga iránt tulajdonittatik. Egyszer Maupertuis által épen akkor vezettetett be a' parisi academia ülésébe, midőn ott valamelly jutalomkérdésre beérkezett feleletek megitélése végett ezeknek bélyegei (*devises*) felolvastattak. Az egész dolog lefolyta alatt B. Daniel ugy viselte magát, hogy ott, valamint senki sem kételkedett, ugy képe vonásiból minden figyelem mellett senki sem is vehette észre, ha a' felolvasottaknak valamellyike az övé legyen e vagy nem? Az is különös jegyzést érdemel, hogy B. Daniel atyja halála után azonnal és pedig ennek helyébe választatott legyen tagnak a' parisi academiába; valamint az is, hogy ő volt egy azon 7 tudós közül, kiket Katalin császárné az első török háboru végével arany emlékpénzzel birodalmán kivül megajándékozott. Számos és sokféle tár-

gyu munkáji közül az elsőn kivül, mellyről oda fen volt szó, még csak egynek, ugymint a' legbecsesbnek, irjuk ide czimét: „*Danielis Bernoulli Joh. Fil. Med. Prof. Basil. Acad. Scient. Imper. Petropolitanae, prius matheseos sublimioris Prof. Ord., nunc membri et Prof. honor. Hydrodynamica, sive de viribus et motibus fluidorum commentarii. Opus academicum, ab auctore, dum Petropoli ageret, congestum* (Argentorati 1748 in 4.). — 6) János, II., Daniel legifjabb testvére, szül. Bas. Maj. 18. 1710. Már 1721 főoskolabeli leczkékre bocsattatott, és 1724 Euler Leonarddal együtt phil. magister lett. A' mathesis mellett törvényt tanult, melly utolsó tudományból 1732 doctori lépcsőre emeltetett. Még ez esztendőben Daniel bátyjához utazott Petersburgba, de keves idő mulva (1733) vele együtt hazajaba visszatért, a' hol 1743 az ékesszólás tanitója lett, minekutána elébb mind itt, mind (1737) Bernben sikeretlenül próbált volna szerencsét; e' közben idejét külföldön, elébb a' badeni markgróffal ide 's tova utazván, utóbb Maupertuis 's ennek vezetékén Cireybe Chatelet markgrófné társaságában töltötte: mindazonáltal szintez idő alatt derék értekezései által a' parisi academiától háromszor nyert jutalmat. Atyja halála után vox által Ramspech Jakab Kristóf, med. doct., választatott helyébe, hanem, a' midőn ez B. Jánossal hivatalbeli cserére kivánt lépni, ezen cserét a' bas. főtanács helyben hagyta, sőt B. Jánosnak azt a' fizetést is oda engedte, mellyet atyja rendkivül hozott. 1755 a' nancyi, 1782 a' parisi academia tagjai közé vétetett fel. Maupertuis az ő házánál holt meg 1759. Maga pedig Jul. 17. 1790 szünt meg élni. B. János gyenge testtel birt és félénk ember volt, talán ez lehetett oka, hogy a' berlini academia titoknokságát fel nem válalta, mellyel meg volt kinálva. Leveleiben több elevenséget mutatott, mint beszédben. Latán és franczia nyelven könnyen irt, németül nehezebben. König Susannától, kivel Febr. 19. 1744 kelt öszve, 5 fiu gyermeke született. —7) János, III. (B. János, II. legöregbik fija), a' petersburgi, stockholmi, londoni és bolognai tud. társaságok tagja. Szül. Baselban Nov. 4. 1744, mh. Berlinben, mint az ottani academia mathematica osztály igazgatója, Jul. 13. 1807. Tizenhárom esztendős korában, midőn phil. magister lett, egy értekezést irt a' himlőoltás történetiről. Esztendő mulva a' bölcselkedésből doctordiplomát nyert, és midőn 19 esztondőt ért, II. Fridrik királytól berlini astronomusnak neveztetett. 1767 vette által az uj observatoriumot. Keves idő mulva megbetegedett, a' mint mondatik, azon okból, hogy uj hivatalbeli szálása, midőn bele ment lakni, még ki nem száradt. Egészsége helyreállitása végett utazni ment; bejárta Német-, Franczia-, Angolországot, melly alkalmatossággal hazájába is eltérvén, Baselban megházasodott. Későbben is betegeskedvén, ismét engedelmet nyert a' királytól utazni Schweiz-, Franczia-, Olaszországba. Utóbb pedig ujra kivándorlott Burkusországon keresztül a' lengyel és orosz földre. A' berlini academia év- és emlékkönyveiben sok értekezések találtatnak tőle. Hindenburggal 3 kötetet adott ki a' mathematica tudományok tárából. Különösen német vagy franczia nyelven kiadott munkájinak lajstromát látni lehet Ersch és Gruber nagy tud. tárában. — 8) Jakab, II., a' legközelebbi (7) szám alatt emlitett III. János legifjabb testvére, atyjabátyjának, Danielnek, tanitványa, szül. Baselban Octob. 17. 1759. Sokféle utak, próbák és viszontagságok után Petersburgba jutott, a' hol alkalmasint Euler közbenjárása által, kinek unokáját feleségül vette, matheseos professor lett; de nem sok idő mulva Jul. 3. 1789 a' Newába fult, a' mint mondatik, feredés közben, gutaütés következésében. Tagja volt a' petersburgi, turini és baseli tud. társaságoknak. A' törvény- és mathematica tudományból vannak néhány értekezések tőle; az utolsó nemükben, mellyek a' petersburgi academia uj emlékkönyveiben foglaltatnak, Daniel nyomdokit látszik követni. *Tittel.*

Bernoulli számai, bizonyos, minden mások előtt Bernoulli Jakab által (*Ars conjectandi*, p. 97) kijegyzett tulajdonságu számok,

mellyek a' számtudományban, nevezetesen ott, hol a' sorokról (*de seriebus*) van szó, gyakorta előfordulnak és haszonvételek miatt hiresek. Meghatározások bajba kerül. Maga B. Jakab csak az öt elsőt nyomozta ki közülök; Euler tizenhétig ment (*Comm. Petrop. nov.* Tom. XIV.). Ime' mutatóul a' 12 első:

1^{-s}	$\frac{1}{6}$	;	2^{-dik}	$\frac{1}{30}$
3^{-dik}	$\frac{1}{42}$	;	4^{-dik}	$\frac{1}{30}$
5^{-dik}	$\frac{5}{66}$	;	6^{-dik}	$\frac{691}{2730}$
7^{-dik}	$\frac{7}{6}$	;	8^{-dik}	$\frac{3617}{510}$
9^{-dik}	$\frac{43,867}{798}$	;	10^{-dik}	$\frac{174,611}{330}$
11^{-dik}	$\frac{854,513}{138}$	;	12^{-dik}	$\frac{236,364,091}{870}$

Tittel.

BERNSTEIN, l. BOROSTYÁNKŐ.

BERQUIN (Arnaud), 1749 szül. Bordeauxban. Irásai ifjaknak valók. Tanulását Parisban végezte. Mindég dolgozgatott a' serdülő ifjuság számára, 's barátjai ezt megtudván, munkáji kiadását sürgették, mivel nevelést elősegitő irásoknak még akkor felette szükében volt Francziaország. Különösen buzditotta pedig Panckoucke, hires könyváros, szép eszü özvegye. Ezek nélkül talán nem is állott volna ki e' jó magvat hintő pályára, mert szerénysége tartóztatta. 1774 idyllioni (Gessner nyomán) 's Pygmalionja, 1776 szép romanczai jelentek meg. 's a' szelid indulatu irót mindenütt tisztelet fogadá. 1782—83 „*Ami des enfans*", 1684 „*Ami des adolescens*" jelent meg. Ezt a' franczia academia az azon évben kijött minden könyvek közt a' leghasznosabbnak itélé. 1787 „*Introduction familière à la connaissance de la nature*", és románjai: „*Saudfort et Merton*" 's „*Petit Grandison*" következett. Azt mondják, a' revolutio kiütésekor Angliában volt. Honjába tértével 1790 földmivelők számára: „*Bibliothéque des villages*," adta ki. Alkalmasint azon munkája ez, mellyben két barátja, Cerutti és Grouvelle, is részt vett, 's későbbi czime ez „*Feuille villageoise adressée chaque semaine à tous les villages de la France pour les instruire des lois des decouvertes etc. qui interessent tout citoyen*". Utolsó irása: „*Levre de famille*" (1790). Megholt 1791. Minden munkáji 10 kötetb. Parisb. jöttek ki (1802); egy más kiadást 22 kötetb. Jauffret intéze el, egy harmadikat Renouard 20 kötetb. Parisban 1803, 's többször. Berquin prosája könnyü, tisztált, kellemes. Olly szives egyszerüséggel beszél el gyermek és ifju kornak valókat, hogy a' még gyengéd elmét szintugy ragadozza magával 's mélyen ébreszti benne az erény szeretetét, mellynek gyakorlása őt is minden esmerője előtt szeretetre méltóvá tette. *D. G.*

BERRY (Charles Ferdinand, herczeg), második fija gróf Artois- és Savoyi Maria Theresiának, szül. Versaillesben 1778. Hercz. Angoulêmemel együtt neveltetett hercz. Serent által, 's jószivüsége, magát mindég feltaláló elméje 's azon mesterszége, mellynél fogva mindég a' körüle lé-

vők characteréhez képest beszéle, korán kimutatá vonásait. Atyjával 1792 Turinbe szökött, vele harczolt legelőször Condé alatt a' Rhein mellett, 's már akkor is meg tudta nyerni a' katonák szivét. Familiájával Oroszországba, azután 1801 Angliába költözött, hol változva London- és Hartwellb. éle 's mindenkor a' Bourbonok viszaállitásának planumával foglalatoskodék. Eljött végre 1814 a' szabadulás órája, 's B. Apr. 13 kiszált a' cherbourgi révben, a' honnan Bajeux, Caen, Rouen 'sat. városokat meglátogatá. mindenütt katonákat 's nemzeti gárdákat igyekezett a' Bourbonok s még inkább a' maga részére hóditani, bőven adakozott 's foglyokat szabaditott. Apr. 21 Parisban fogadtatott el. hol a' kereskedők, fabrikások és mivészek meglátogatása által leereszkedését mutatta. Maj. 15 generalobersterré neveztetett 's 1,500,000 frnyi civillistát kapott. Aug. 1-től az éjszaki depart., a' lothringi erősségeket, Franche- Comtét és Elsasst utazta. Midőn Bonaparte visszatért Elbáról, a' király B-t nevezte ki a' Parisban 's környékén lévő seregek fővezérének, 1815. A' herczeg sikeretlenül igyekezett őket hüségben tartani; Mart. 19 és 23 közt a' házi haddal Gentbe és Alostba a' királyhoz volt kénytelen vonulni, mig a' warterlooi csata Parisba utat nem nyitott; B. Jul. 8 Parisba érkezett 's a' házi had fővezérségét a' király előtt letette. Augb. az éjszaki depart. választó collegiumának előlülője lett, azután Parisban a' kamarák ülésében letette constitutiói esküjét, 's a' negyedik bureau előlülőjévé neveztetett; de visszavonult a' nyilvános élettől. Már akkor esztendők olta forralá bizonyos Louvel (l. e.) planumát, hogy a' herczeg kivégzése által elenyészti a' Bourbon házát; Feb. 13. 1820, midőn B. az operából kijövén, kocsira ülni készüle, halálos szurást ejtett rajta. A' herczeg az operaházba vitetett, a' hol igy vigasztalta hitvesét: „*Ménagez-vous pour l' enfant, que vous portez dans votre sein!* Magához hivatá házassága előtt Londonban nemzett gyermekeit 's nejének ajánlá azokat; annakutána halálra készüle, megengede gyilkosának, meggyónt 's Feb. 14 reggeli 6 órakor mh. Jóltévőség, háládatosság és nemeslelküség voltanak fővonásai ezen herczeg characterének, kinek halálán egész Francziaország megindult. (L. Chateaubriand „*Mémoires touchant la vie et la mort du duc de Berry*, Paris 1820.) Nejétől, Karolina Ferdinanda Louisetől, a' két Sicilia azutáni királya, I. Ferencz, legöregebbik leányától, kivel Jun. 17. 1818 kelt egybe, csak egy leánykát hagyott (Louise Marie Therese szül. Feb. 21. 1819). De annál nagyobb vala a' királyi ház öröme, midőn az özvegy herczegné Sept. 29. 1820 herczeget szült, a' ki Henri Charles Ferdinand Dieudonné-nak neveztetett. (Vö. Károly, X. és Chambord.) — Noha Louvel tette semmi öszveesküvés planumával egybe nem függött: mindazáltal az ellenséges vádolatok felizgatták a' partokat 's több kivételi törvény okául szolgáltak. (L. Francziaország.) — Az operaház, mellynek közelében ezen gyilkosság történt 's a' mellyben B. megholt, lerontatott, 's helyén emlékoszlop emeltetett. Operaház más helyt épittetett.

Bertalan (Tolmai fija), apostol, ő 's Nathanael, kit mint becsületes Israëlität 's hirtelen meggyőződött Jézus tanitványát emlit Sz. János evangeliuma, hihetőleg ugyan egy személy. Nevének 's nemzetségének a' Ptolemaeusoktól való származása mese. Eusebius szerént déljszaki Arabiában tanitá a' kereszténységet 's oda zsidó nyelven irva vitte Máté evangeliumát; Chrysostomus mondja, hogy Armeniában és Kis-Asiában is predikált, egy legendairó szerént Albania pylában (most Derbent Oroszországban) keresztre feszittetett. Az ó egyház egy apocryph. könyvet birt az ő neve alatt, de ebből semmi sem maradt fen.

Bertalan éje, l. Vérmenyekző.

Berthier (Sándor), neufchateli és wagrami herczeg, Francziaországnak marsallja, alconnetableja 'sat. Parisban szül. Dec. 30., a' hadi épületek igazgatójának fija volt, a' vezérkarnál már ifjan szolgálatba lépett, Amerikában katonáskodott 's Lafayette-el az egyesült éjszaka-

merikai statusok szabadságáért harczolt. A' revolutio első esztendejiben a' versaillési nemzeti őrseregénél vezérstrázsamesterré tétetett, melly hivatalát megtántorithatatlan magamérsékléssel viselte. Dec. 28. 1791 marsall Luckner seregénél a' vezérkar fejévé lett, 1793 a' felzendüldt Vendée ellen, 1796. pedig mint osztályos vezér az olaszországi táborhoz ment, hol mint a' vezérkar feje sokat tett ezen táborozás szerencsés kimenetelére. Oct. 1797 Bonaparte vezértől Parisba küldetett, hogy a' campo-formioi békekötést a' directoriumnak adja által. Jan. 1798 az olaszországi sereg fővezérévé tétetett 's a' directoriumtól azt a' parancsolatot kapta, hogy a' romai status ellen forditsa fegyverét. Febr. elején ment bé Romába, hol a' pápa országlását eltörölte 's consulságot állitott fel. Bonapartének nagy becsülője lévén, elment vele, mint a' vezérkar feje, Egyiptomba. Visszajővén, Bonapartétól hadi ministerré neveztetett ki. Ezután a' tartaléksereg fővezérévé tétetett, 1800 Bonapartéval Olaszországba ment 's a' Sz. Bernhardon való keresztüljövésre 's a' marengoi győzedelemre sokat tett. Ő irta alá az alessandriai fegyvernyugvást, ő intézte el Piemontnak további rendeléséig tartandó kormányát 's rendkivül való követségben Spanyolországba ment. Azután ismét általvette a' hadi ministerséget, melly hivatalt időközben Carnot viselte. Napoleon császárrá lévén, Jun. 1805 elment vele Milanóba, a' hol Napoleon olaszországi királlyá koronáztatta magát, 's Oct. a' Németországban táborozó sereg vezérkarjának (Generalstab) fejévé neveztett ki. Oct. 19 aláirta Mackkal az Ulm általadatásáról szóló egyezést, 's Dec. 6 az austerlitzi fegyvernyugvást. 1806 jelen volt a' császárral a' franczia-orosz táborozásban 's Jun. 1807 ő irta alá a' tilsiti fegyvernyugvást. Ez idő olta letette a' hadi ministerséget, Francziaországnak alconnetablejává tétetett, feleségül vette 1808 Maria Eersébet Amaliát, a' baiern-birkenfeldi herczeg Wilhelm leányát (szül. 1784), 's Napoleonnak hivséges uti társa volt mindenütt. A' Francziáknak Austria ellen való táborozásában 1809 igen megkülönböztette magát Wagramnál 's wagrami herczeg titulust kapott. 1810 Napoleon parancsolatjára végre hajtotta ennek Maria Louiséval, Ferencz császár leányával, házasságát. Későbben Napoleontól a' schweizi sereg vezérévé tétetett. 1812 az orosz birodalomba nyomult seregnél is jelen volt, mint a' vezérkar feje, 's ugyan ezt a' hivatalt viselte 1813-ig. Napoleon császári méltóságából letétetvén, Berthier is elvesztette neufchateli herczegségét, hanem többi méltóságait megtartotta 's XVIII. Lajostól, a' ki nagy bizodalmát helyeztette benne, igen kedveltetett. Minekutána Napoleon Elbából visszajött Francziaországba, Lajost elkisérte Német-Alföldre 's innen háza népéhez ment Bambergbe, a' hova Maj. 30 érkezett meg. Bambergben lakása alatt a' komorkórság igen nagy erőt vett rajta. Jun. 1. délután, midőn a' franczia határok felé nyomuló orosz seregnek egy csapatja tábori muzsikájával Bambergbe megérkezett, a' kastély harmadik emeletéből való kingrása által végezte el életét. (L. „*Mém. d' Alex. Berthier, Pr. de Neufchatel et de Wagr*“., Paris 1826). Sándor nevü fija (szül. 1810) 's két leánya maradt.

Berthold, kalocsai érsek, Gertrud királyné testvére. L. András, II.

Berthollet (Claudius-Lajos, gróf), a' tudományok parisi, londoni, turini, harlemi 'sat. academiájának tagja, egy korunk első theoreticusai közül a' chemiában, született Dec. 9. 1748 Talloire-ban, Savoyában. Turinban orvosi tudományt tanult 's ebben doctorrá lett. 1772 Parisba ment, hol Lavoisierrel öszveköttetésbe jött, 's 1780 a' tudományok academiájának tagjai közé felvétetett. 1794-ben az ottani normalis oskolában professorságot nyert 's 1796 Olaszországba küldetett, hogy ott különbféle emlékeket válasszon ki, mellyeket Francziaországba vigyenek. Követte Bonapartét Egyiptomba 's vele 1799 visszatért. A' 18-dik Brumaire után a' megtartó tanács tagjává lett, azután gróf 's a' becsületlegio nagy tisztje. Majusban 1804 montpellieri senatorságot adott neki Napoleon.

Majusb. 1806 a' keletpyrenei választó collegiumban ült elő Berthollet és 1813-ban a' Reunion rend nagykeresztjével tiszteltetett meg. Aprilis 1-sőjén 1814 azonban ideigvaló kormány felállitására 's Bonaparte letételére voxolt. XVIII. Lajos pairré nevezte ki; Bonaparte ellenben elmellőzte őt 1815 's igy XVIII. Lajos második visszatérése után ismét a' pairek kamarájába lépett. Azon különbféle találmányok 's uj bánásmódok közt, mellyekkel ő a' tudományokat 's mesterségeket gazdagitotta, legfontosabbak a' viztartó edények kiszenezése a' hajókon, a' lenvászon kikészitése 'sat., különösen pedig a' növevényi substantiák kifejéritése feleslegsavanyu sósavannyal, mit 1786 olta Francziaországban haszonnal tesznek nagyban. Az academia és intézet gyüjteményeibe iktatott különbféle emlékirásokon kivül több nagy munkákat is irt, mellyek közt különösen ezen czimü munkáját: *Essai de statique chimique*" (1803 2 kötet, 8-vo) ugy kell tekinteni, mint legfontosabbat 's általjában mint korunk legszebb emlékét. A' chemiának annyira öszvetett jelenetei abban a' mechanica szoros és egyszerü törvényei alá vannak vetve. Nagy része volt neki a' chemiai nomenclatura reformatiójába 's az arról 1781-ben Parisban megjelent következendő czimü munkában is: „*Méthode de nomenclature chimique*". Megholt Juniusban Nov. 7. 1822. *A. B. P.*

Berthollet durranó pora, l. Durranás.

Berthoud (Ferdinand), a' legjobb tengeri órák készitője, a' ki 1727 Plancemontban Neufchatel megyében szül., papságra neveltetett; de midőn 16. eszt. korában egy órának mivalkotását meglátná, szenvedelemmé vált benne az erőmivtudományra való hajlandóság. Atyja az óracsinálás mesterségére tanittatta 's azután megengedé neki, hogy esmeretei tökéletesitésére Parisba mehessen. Itt készité 1745 olta első tengeri órájit, mellyeket a' franczia hajókázok sokféleképen használtak a' földleirás bővitésére 's megigazitására. Ezen mesterséget érdeklő több munkákat hagyott hátra. Megholt 1807. Nevendéke 's talentumainak örököse, Berthoud Lajos, unoka öccse, megbővitette még mesterségének határait. Ennek tengeri órái most minden hajokázók kezei között vannak, 's még alkalmatosabbak a' bátyjáéinál. Olly pontosak, hogy az esztendőnek minden részeiben ugyan azon rendességet és mozgást tartják meg. *A***s.*

Bertola (Aurelio de Georgi), olasz verselő és folyó beszédü iró patriciusi házból Riminiben született 1753 még igen ifjan lépett az Oliveto hegyén lakó barátok közé. Ottani tanulása végezte után Schweizban és Németországon utazott 's németül megtanult. Visszatérvén, szerzetének feje, a' capuai érsek, Napolyba nevezte földleirás és történetek professorává. De azután világi papnak öltözött ki 's a' napolyi királyné és II. Jósef pártfogása által a' paviai egyetemnél lett professor. A' német literaturát ő esmertette meg legelőször földijeivel, olaszra forditván Kleist, Cronegk, Hagedorn, Jakobi, Gleim, Göthe, Klopstock, Haller és Wieland odájiból 's dalai közül néhányat. L. „*Idea della poesia alemanna*" (Napoli, 1779), később „*Idea della letteratura alemanna*" (Lucca 1784, 2. kőtet). A' másodikban Gessner idyllioni vannak, kit különösen tisztelt. Más munkája „*Della filosofia della storia libri* 3. (Pavia 1787). Homályosan és dagállyal irva. Még „*Saggio sopra la favola. Aggiunta una raccolta di favole e di epigrammi*" (Pavia 1788). Továbbá: „*Viaggio sul Reno e ne' suoi contorni*" (Rimini 1795). Az ujabb olasz jobb elmetermékek közül való. Még: „*Elogio di Gessner*" (Pavia 1789, 2 kötet). A' másodikban érdeklően irja le, mikép látógatta meg Gessnert szép lakjában. Bertola megholt 1798. *Döbrentei Gábor.*

Bertoli (Giovanni Domenico, gróf), tudós és régiségekben jártas, szül. 1676 Moretóban Friaulban 's aquilejai patriarcha volt. E' hely sok régiségek honja, mellyekről azonban az ő koráig senki nem aggódott. Az ottani lakosok már hosszabb idő olta még saját házaik épitésére sem használtak egyéb köveket, mint a' mellyeket Aquilejában és környékén az

omladékak szolgáltattak. Bertoli elejét vette ezen pusztitásnak, több tudósok társaságában minden követ öszvevásárolván, melly azon vidéken ásatott ki. Ezekből egy porticust épittetett, melly az idegenek figyelmét, sőt az aquilejai lakosokét is csak hamar magára vonta. Egyszersmind lerajzolá vagy lerajzoltatá a' város- és tartománybeli omladékokat, melly végre több hires tudósokkal levelezett. Muratori és Apostolo Zeno által felbátorittatván, több értekezéseket adott ki régiség tárgyairól. Megholt 1758. Legjelesebb munkája: „*Le antichità di Aquileja profane e sacre*" (Velencze, 1739, fol.). Ezen munka 2-ik és 3-ik része, mellyeket Bertoli már sajtó alá rendelt, soha nem jelent meg. Találtatnak tőle értekezések hasonló tárgyakról pat. Calogera gyüteményében 's a' florenczi „*Societa columbaria*" emlékirásaiban.

Berton (Henri Montan), Berton Pierrenek fija, ki, mint a' nagy opera igazgatója, Gluckot 's Piccinit Parisba vitte, szül. 1767 Parisban, már 6 esztendős korában tanulta a' muzsikát 's Gluck, Piccini, Paesiello és Sacchini, hires mesterek, alatt gyakorlotta magát a' hangszerkeztetésben. Ámbár mestereinek egyike előremondta, hogy Berton soha sem fogja magát mint szerkeztető igen kimutatni, ő még is kidolgozott egy énekes játékot 's azt Sacchininak bemutatta, ki is kedvező itéletet hozott felőle 's megengedte, hogy B. az ő felvigyázása alatt dolgozhasson. Legelőször 19 esztendős korában lépett fel mint szerző a' *Concert spirituel*ben némelly oratoriumokkal, mellyek kedvességet találtak. 1787 pedig az olasz játékszinen adta elő a' „Házassági igéretek" nevü első munkáját. Midőn a' conservatorium felállittatott, ő mint hangszerkeztetés tanitója vétetett fel; 1807 az olasz opera igazgatója lett, azután pedig a' császári nagy operánál énekigazgatóvá neveztetett. Későbben az orosz császár szolgálatjába lépett, de ezt nem sokára elhagyván, visszatért Parisba. Legjelesebb operája: „*Aline, reine de Golconde*," és „*Montano et Stephanie*." J.

Bertrand (Henri Gratien, gróf), osztályos general, segéd Napoleonnál, a' palota nagy marsallja 'sat., hires Napoleonhoz való vonszódásáról, kinél önkényt élt Sz. Ilonán, feleségével 's gyermekeivel együtt. Polgári szülektől származott, hadi szolgálatba lépett 's az ingenieurtestnél megkülönböztetvén magát, brigadgeneralságra emelkedék. A' boulognei táborban 1804 volt alkalma Napoleonnak az ő becsét esmerni tanulni. Ez időtől fogva szüntelen követé őt Bertrand minden háboruba, mindenütt kitünteté magát, főkép Austerlitznél, hol a' császár segédje lőn; 1806 bevette Spandaut egynéhány napi ostrom után, 's 1807 Friedlandnál az Oroszok meggyőzetését nagyon elősegélte; mi azonban még az ellenséget is bámulásra birta, azon két hid remek épitése volt, mellyeken a' Francziák az 1809 austriai háboruban Aspernnél megveretvén, a' Dunán visszatakarodtak. Az 1812 és 1813 háborukban is hasonló érdemmel harczolt, kivált Lützennél és Bautzennél. 1813 fontos pontokat védelmezett az ellenség sokkal nagyobb számu csapatjai ellen, 's a' leipzigi ütközet után, mellyben a' lindenaui pontot Gyulay ellen megvédelmezte, szép renddel vonult vissza. A' hanaui ütközet után Mainzot fedezte, mig a' hadi sereg a' Rajnán általkelt. Az 1814 háboruban Napoleon oldala mellett vett részt. Elkisérte azt Elbába, visszatért vele 's végre a' sz. ilonai lakásban is osztozkodott urával. Napoleon halála után (1821) visszatért Sz. Ilonáról Francziaországba.

Bertuch (Fridrik Justin), weimari herczegi követségi tanácsos, a' tudományok és mivészségek iránt sokat érdemlett tudós, szül. 1747 Weimarban. Hogy 1765—69 Jenában tanult, szabad órájiban az uj és régi költéssel foglalatoskodott. Weimarban 1769 olta Wielanddal, Musaeussal, Seckendorffal, Bodéval, későbben Göthével, Einsiedellel és másokkal lett öszveköttetése táplálta a' szép literaturához való hajlandóságát 's ezt a' weimari udvari játékszin is gyarapitá, mellyen ekkor Seiler, Eckhof, Böckh, Brandes, Mecour és Schweizer jeleskedtek,

Forditá St. Albine „Szinjátszóját“ és M. urnak mivét: „*Über die dramatische Kunst.*“ Dramai közül Diderot tanitásai szerént készült „*Elfride*“ szomoru játéka köz tapssal fogadtatott. Bertuch 1769—73 a' költeményeiről esmeretes báró Echt két fijának nevelője volt. Ezen sokféle miveltségü férjfiu, ki mint dán követ egy ideig Spanyolországban lakott, megszerettette vele a' spanyol és portugali literaturát, melly akkor Németországban kevesek előtt volt esmeretes, hanem általa szépen elterjedt 's nagy kedvet talált. Cervantes remek mivének forditása: „*Leben und Thaten des weisen Junkers Don Quixote von la Mancha*“ az akkori időre nézve (először 6 köt. jelent meg Weimarb. 1775—79) rendkivül való tüneméný volt. A' mit Meinhard az olasz költésre nézve tett, ő Seckendorffal és Zanthierrel egyesülve a' spanyol és portugali nyelvre nézve törekedett teljesiteni, innen származott a' „*Magazin der spanischen und portugisischen Literatur*“ 1775 olta mint tanácsos és cabineti titoknok weimari herczegi szolgálatba állott, de mellette tudományos foglalatosságát is folytatá. Azonban az annyiszor elesmert Sachs Hans munkájinak uj kiadására forditott és a' német költésre nézve nagyon is hasznos igyekezete nem talált ohajtott segedelmet. Mit teljesitett volna körüle, próbajiban megmutatá. Wieland és Schütz társágában 1784 készitette az „*Allgemeine Literaturzeitung*“ planumát, melly először Jenában jelent meg 's most Hallébán jő ki. A' „*Journal des Luxus und der Moden*“ folyó irast 1786 olta Kraussal együtt adá ki, és 1790 kezdődött képes könyve a' gyermekek számára. Az országos szorgalomtárboltját (*comptoir*) 1791 alkotta. Ezzel kapcsolatban állott a' korábban szerzett weimari hercz. szabad rajzoló academia, mellynek elébb Kraus volt, most Meyer az előljárója. Ezen intézetre nézve sokat is érdemlett Bertuch. Hogy a' költés és mivészség iránt el nem hidegült, mutatá a' nemzetek kék könyvtárának planuma, melly becses gyüjtemény jól, résznyire jelesen forditott tündérmesékből áll czélirányos életirásokkal és characterfestésekkel. Nagy intézetet alkotott a' földképek metszésére is, a' földleirási intézetet Weimarban, melly a' tőle elsőben Zachnak, azután Gasparinak, Ehrmannnak és másoknak társaságában kiadott földleirási napló könyvekkel együtt a' földleirás tudományát sokféleképen elősegélte. A' tőle elintézett 's több tudósoktól dolgozott közönséges földleirás közelget tökéletességéhez. A' népek és országok esmeretéből (*Länder u. Volkerkunde*) 22 rész már megjelent. Nagyreményü egyetlen fijának halála után, 1815 veje, prof. Froriep, udvari orvosi tisztjét a' würtembergi királynál elhagyta és Weimarba visszatért, hogy ott, egyesülve ipjával, ennek különbféle intézeteit folytassa, mellyek közt az 1817 kezdett és 1820 elnyomott *Oppositionsblatt* folyó irást emliteni kell. *B. L.*

Bervic (Charles Clement), a' franczia oskola leghiresb rézmetszőjinek egyike, szül. Parisb. 1756. Mivészségét Wille György alatt tanulá 's első tanitványának tekintethetik. B. mivei a' franczia oskola legkerestebb szüleményei közé tartoznak; de nem igen számosak. Legnevezetesb munkája XVI. Lajos képe egész alakban Callot egy festése szerént. Mivel a' revolutio zivataraiban 1793 a' tábla széttöretett, lenyomatjai igen ritkák és drágák. Helyes rajzolás 's a' véső tisztasága és fénye classicusokká tevék miveit. *I.*

Berwick (James Fitz-James, herczeg), vezérlette az angol, franczia és spanyol királyok seregeit, paire volt Angol- és Francziaországnak, nem különben spanyolországi grand, 's mind ezen királyok diszesitették rendjeikkel. Természetes fijok volt a' yorki herczegnek, utóbb II. Jakab királynak, és Churchill Anna herczeg Marlborough testvérének, szül. 1670, 's elejénte Fitz-James nevet viselt. Francziaországban neveltetett 's Lotharingiai Károly herczeg alatt Magyarországban katonáskodott legelőször. Kevessel azután kiütött az angol revolutio; Berwick követé atyját Irland iránti törekedéseiben 's 1689 megsebesittetett egy viadal alkalmával, egyetlen egyszer egész életében. Utóbb

Luxemburg alatt szolgált Flandriában 1702. és 1703 a' burgundi herczeg alatt, azután pedig marsall Villeroi alatt, 's megnemzetesitteté magát Francziaországban. 1706 Francziaország marsalljává lett 's Spanyolországba küldetett, hol Alamanzánál megnyerte az ütközetet, melly V. Filep királyt ujra Valencia birtokába juttatta. De 1718 és 1719 maga is kénytelen volt V. Filep ellen harczolni, ki a' marsall egyik fiát Spanyolországban, köszönetből, hivatalra emelte. Belépvén a' spanyol birtokba, irt fijának, a' ki herczeg Liria név alatt esmeretes, 's megintette, hogy kötelességét teljesitse 's fejedelméért teljes erejéből harczoljon. Philippsburg megszálásánál 1734 egy ágyugolyóbis vetett véget életének.

Beryllus, hamis smaragd, vagy legesmeretesb névvel *aqva marina*, tengerzöld szinétől, egy áltlátszó, üvegfényü, ércz- és alma- vagy hegyi- és tengerzöld (*celadon*) közt kékbe játszó, sokszor tökéletes zaphyrkék, néha méz- vagy viaszsárgába, sőt rózsaszinbe is játszó, kvarcznemü drága kő. Minden drága kövek közt leglágyabb 's legkönnyebb, a' tüzben elveszti szinét 's elolvad. A' beryll darabokban fordul többnyire elő, 's becsét szine határozza el. Mennél világosb zöld, annál becsesb az. A' fejérbe játszók, mellyekben a' zöld szint alig fedezhetni fel, ha tisztán és jól kipalléroztatnak, fényre 's játszásra a' gyémánttal vetekednek. A' napkeleti beryll, melly a' keletindiai, ceyloni, pegui és cambayai bányákból kerül, legtöbbre becsültetik, de igen szép darabok találtatnak Schweizban, Franczia-, Spanyol-, Cseh- 's Magyarországban. A' saxoniai beryll sokszor szebb a' keletindiainál. Egyébiránt most ezen drága kőnek nem nagy becse van, mivel a' hordásban elkopik. Az aczélszinü és zöldkék kövek alá a' befoglaláskor kék, a' zöldfejérek alá pedig fejér ezüst levelet tesznek, melly utolsó ezen köveknek különös ragyogást szerez. Ónüveg-, réz- és kobaldvegyelékkel a' beryllt utánazni lehet. *A. Balogh Pál.*

Berzelius (Jakab), született 1779 Linköpingben Ostgothlandban, 's az ottani oskolában, hol atyja tanitó volt, nyerte első oktatását. 1796 Upsalában orvosi tudományt, kiváltképen pedig természettudományokat 's ezek közt ismét chemiát tanult 's ennek kedvéért később több tudományos utazásokat is tett. Most doctor medicinae, chemia és pharmacia professora, a' kir. svéd egészség-collegiumnak assessora, a' stockholmi kir. academiájának titoknokja. Több rendek tulajdonosa; XIV. Károly János nemesi rangba emelte. A' chemiának mostan uralkodó dualisticus vagy electro-chemicus rendszerére, melly szerént semmi chemicus processust sem lehet electricus nélkül gondolni, nagy befolyása van nekie, 's ugy kell őt tekinteni, mint egyet annak fundálóji közül. Ő volt első, ki az alkalicus földek (mész, baryta, strontion) érczbasisát megmutatta az által, hogy kénesővel vegyitvén azokat, a' galvanismus behatásának tette ki, mit már azelőtt Davy a' kaliról és natronról mutatott meg. Ugyan azt mutatta meg Berzelius az ammoniakról is. Hogy a' kovaföldnek is hasonlóképp érczalapja van, chemia utján mutatá meg az által, hogy kovaföldet, vasreszeléket és szenet széntégelybe tévén, tartós tüzbe hozta azokat. A' chlorineről való nézetének azonban, mellyet a' Davy-ének (melly szerént az egyszerü test) ellenébe tett, keves kivetőji vannak a' mai chemicusok közt. Ő soha sem tartja azt a' sósavany basisának savanytárggyal; e' szerént a' savanytárgy egyedül eszközli a' megégést, azonban az által nem állittatik az, hogy a' volna egyedül a' savanyitó principium. Ebből természetesen, a' sósavanyu öszveköttetéseknek különböző magyarázatja következik. Szerénte a' positivus polusnál legfelül áll a' kali, a' helyett, hogy másoknál ezt a' helyet a' hydrogen foglalja el. Richter stoechiometricus nézetét (l. Stoechiometria), melly szerént minden chemicus öszveköttetések csak meghatározott mennyiségü irányokban történnek, Berzelius szorosan revideálta, tökéletesitette 's megmutatta, hogy az

az electricitas tulajdonságán alapul, hogy + E és — E E-vé egyesülnek, a' nélkül hogy azon test mellyben + E vagy — E volt, felüluralkodnék. Erről ő egy munkát irt, mellyet a' megholt udvari tanácsos, Blöde, németre leforditott, 's nagyon is megérdemli, hogy más nyelvekre lefordittassék. Ugyan azon nézeteken nyugszik a' mineralogiának általa alkotott rendszere. Ugyan azon törvényeknek vannak Berzelius szerént alája vetve az organicus öszveköttetések is, a' min nem is lehet kételkedni, a' theoria szerént, de a' mit nehezebb a' tapasztalásban megmutatni. Sok egyes vizsgálatokat is köszönhetünk ezeken kivül nekie a' müszeres testek chemiájában is. Ő erről egy munkát irt, melly nagy figyelmet érdemel. Egyes ide tartozó értekezései németre is le vannak forditva, de már ama' nagyobb is munkában van. Esztendőnként a' chemiai és physicai tudományokban való előmeneteleknek áltnézését is szokta ő adni. Irásinak nagy része angol és franczia nyelvre is le van forditva. *A. B. P.*

Berzeviczi (Gergely, Berzeviczei és Kakas-Lomniczi), Sándor fija, szül. 1763 Kakas-Lomniczon Szepes vármegyében. Atyja házánál kezdett tanulását folytatta, Késmárkon Podkoniczki alatt. Törvénygyakorlás kedvéért egy darabig Szabolcs vármegyében Vai Istvánnál, a' Tiszán tuli ref. egyházi kerület akkori főgondviselőjénél, azután Pesten tartozkodék, a' hol 1783 egyike vala az első evang. ifjaknak, a' kik II. Jósef vallástürésbeli rendszabásánál fogva a' kir. tábla hites jegyzőji közé felvétettek. Minekutána, a' szokott vizsgálaton által esvén, megnyerte az ügyvédlevelet, 1784 Göttingenbe ment, a' hol Feder, Schlözer, Spittler, Pütter, Meiners és Beckmann alatt a' bölcselkedést, a' történetesmeretet 's az országlatnemü tudományokat tette szorgalma tárgyaivá. Tanuló társai valának ott a' cumberlandi, sussexi, cambridgei angol kir. herczegek. Befejezvén 1786 rendszeres tanulását, tapasztalás és esmeretbővités végett Parisba, onnan pedig Brüsselen 's Ostendén által Londonba ment. Az első 's utolsó helyen néhány hónapot töltvén, sok jeles emberrel megesmerkedett 's a' kir. udvarokba is bevezettetett. Azután Helvét- 's Olaszországot is be akarta járni, de Europa akkori zajgó állapotja meggátolta szándékát. Honja felé intézvén tehát utját, Bécsben udvarlására ment II. Jósefnek, a' ki hosszas beszélgetésben kitanulván az embert, teljes megelégedését kijelentette, 's a' haza szolgálatjára serkentvén őt, pártfogásával meghiztatta. Szülő földjének meglátogatása után tehát 1788 a' kir. helytartó tanácsnál beállott a' haza szolgálatjába 's keves idő mulva irástevő (concipista) fővel tagja leve amaz országos biztosságnak, melly az akkori török háboru alkalmával kiküldetett a' táborozás helyére. Jelen vala azután az 1791 országgyülésen, mint elmaradtak képviselője, nem különben az ugyan abban az esztendőben tartatott pesti zsinaton, mint hittársai küldöttje; 1795 pedig gyengélkedő egészsége miatt lemondott hivatalaról 's ősi jószágára, Kakas-Lomniczra, vonta magát, a' hol azontul a' tudományoknak és szép mesterségeknek élt. Meg nem szünt mindazáltal honja javának előmozditásában munkálódni, mint táblabiró a' vármegyegyüléseken, mint 1801 olta a' Tisza melléki evang. egyházi kerület inspectora az egyházi gyüléseken és kiküldöttségekben 's az oskolák ápolásában, mint könyvszerző tudományos munkájiban. Bejárta két izben Lengyelországot, hogy kinyomozza az éjszaki kereskedés utjait 's alkalmait; bejárta gyakran a' szomszéd Karpát bérczeit, és lomniczi lakháza az azokat látogató honi 's külföldi jövevényeknek vendégletes szállása, maga ezeknek nyájas utmutatója vala. Jóllehet nőtelen életre szánta volt magát, megházasodott még is 1802, elvévén testvérbátyja leányát, Theresiát, a' kivel 6 gyermeket nemzett, de a' mellyek közül csak az egy Titus maradt életben. Megholt 1822. Tudományos munkájinak három a' főtárgya: a' kereskedés, a' parasztság sorsa, a' vallás dolga. Az elsőre tartoznak: a) „*De industria et commercio Hungariae*" (Lócsén 1797;)

németül Rumi által; „*Ungerns Industrie und Commerz*“ (Weimar 1802). Schlötzer és Sartorius itélete szerént mutatványa ez a' kereskedésbeli állapotesmeretnek (*statistica*), 's inditó ok vala arra, hogy 1802 a' göttingeni kir. tudós társaságba felvétetnék a' szerző. b) „*Ansicht des asiatisch-europäischen Welthandels, nach den jetzigen Zeitbedürfnissen betrachtet*“ (Pest 1808; uj szerkezetben és bővitve ugyan ott 1814.), magyarul az 1817 Tudományos gyüjtemény 4 kötetében gróf Desewffy József által. — A' másodikra egy czim nélkül maradt latán munka, a' melly három szakaszban szól: „*De origine rusticitatis et ejus progressu, de conditione rusticorum in Hungaria, de eorum indole.*“ Ez a' munka a' szerző hire 's megegyezése nélkül Márjási József eszközlése által nyomtattatott ki Lőcsén 1806; veleje pedig azután több német folyó irásokba beiktattatott és részvétellel olvastatott a' német közönségtől; itthon nem nyert közönséges jóváhagyást. — A' harmadikra: a) „*De prohibito transitu Catholicorum ad ecclesiam evangelicam*“ (Lőcsén, e. n.). b) „*Ueber den gegenwärtigen Zustand der Protestanten in Ungern unter der Regierung des Kaisers und Königs Franz II.*“ (Göttingen 1803.). c) *Coordinatio rei religionalis ecclesiasticae superintendentiae Aug. conf. evang. Tibiscanae, secundum leges religionales, canones synodales et usum, habito respectu recentiorum ben. resolutionum regiarum*“ (Lőcsén 1815.). d) *Nachrichten über den jetzigen Zustand der Evangelischen in Ungern*“ (Leipzig 1822.). Kéziratban is hagyott több kidolgozott munkákat; azonkivül számos értekezései 's tudósitásai jelentek meg különbféle német folyó irásokban, és más tollától magyaritva a' Tudományos gyüjteményben is. Hihető, hogy nemzete nyelvét is gyakorolta volna ez a' nagyeszü 's tudományu hazafi, ha honjának polgári 's nemzetségi helyezetére nézve tanácsosnak vagy reménylhetőnek tartotta volna, hogy valaha országos és közönséges nyelvvé legyen Magyarországon a' magyar nyelv (l. „*De conditione et indole rusticorum in Hungaria*“ II. és 56 lap.). Ha még élne, oszlanék már reménytelensége. *Fábri Pál.*

Berzsen (*haematoxylum*) vagy campechefa, mivel legelőször Mexicónak Campeche nevü tengeröblében találtatott 's ezen partokon bőven terem. Körül-belól 36 lábnyi magasságra nő, fája belől veres, fejéres szilánkokkal 's barna héjjal fedve. Fája veres szint ad 's ezért nagyon kerestetik. *A. Balogh Pál.*

Berzsenyi (Daniel, Egyházas Nagy-Berzsenyi), nagytüzü magyar odaköltő, több megyebeli birtokos nezei gazda, Somogy várm. táblabirája, született Vas vármegyében Kemenesali-Hetyén Maj. 7. 1776. Szüleji, Berzsenyi Lajos és Thulmon Rozália, egyszerü, de egyszersmind igen nemes erkölcsü életbe iktaták mint egyetlenegy maradékokat. Atyja hites ügyvéd volt ugyan, de inkább philosophiai csendben élt 's lelkesedettje lévén mind a' honszeretetnek, mind a' görög és romai philosophiának, miről a' fiuval beszélt, nem agár, nem csak ló 's titulusok örök ismétlése vala, hanem az országgyüléseket emlegette, kitünt hazafiak tetteit 's az ó világ két nagy nemzetét magasztalá. Illy gonddal a' gyermek nevelését is figyelemre méltó lépésekként kezdette. Erőtlen és beteges lévén a' fiu, azt a' legtermészetesebb szabad élet és szakadatlan gymnastica által erősité meg, 's hogy a' lelki erők fejlésének is önkényü menetelt nyisson, csak igen későn 's akkor is inkább játszva tanittatá, minél fogva annak egész élete közel tiz esztendős koráig nem egyéb volt szabadjára választott testgyakorló játéknál, mellynek mindenféle nemeit néhány falusi játszó pajtásokkal télen nyáron, hóban vizben egyiránt gyakarolta. Ezek következetének nézhetni, hogy a' gyenge gyermekből hirtelen igen is nagy elevenség és nagy erők fejlének elő: olly erők, mellyek pezsgésében a' sopronyi evangel. lyceumba mint egy gymnasticált görög fiu vitetvén, az oskolai tanulmányokban rég izzadókat csak hamar és játszva elérte, majd később pedig lovaglásban, uszásban, birkozásban 's éneklésben minden egykorujit felülmulta. De gymnasticája nem lévén

görögösen muzsikával párositva, innen következtethető az is már a' bölcs Görögök észrevétele szerént, hogy a' duzzadó erő nem szülhetett egyebet egyszersmind nagy szilajságnál, melly őt végtelen csintalanságokra ragadozta, a' mi igen is szükkorlátu életformájinkból szünetlen kikapdosta 's az által ifjuságát zivatarokkal boritá el. Szilaj ereje és szelleme szerént a' vitézséget nézvén legfőbb szépnek, már syntaxista korában katonává akara lenni, 's az egyetlenegy gyermek és örökös atyai figyelem alá haza vitetett. Fele cursusát e' szerént a' syntaxis osztályának, melly Sopronyban két esztendő, elmulasztá, de otthon magára elöszedte atyja könyvei közül az egykét verses magyart, mert annak lelke inkább a' romai classicusokon függe. 'S mi vala még akkor magyar! Esztendő mulva az akkori professor és rector, Vietoris Jonathan, ki azon ifjut, mellyben nemesb ösztönt veve észre, különösen jól tudta önutjára serkenteni, kedvezésből maga keze alá vette a' rhetoricába. Azonban a' kiszabott tanulást unta; általjában betéve, a' mint kellett volna, grammaticai szabásokon kivül egyebet soha nem tanult, csak ahhoz fogott tüzzel, a' mihez természete önkényt vonszotta. Igy annyi deák nyelv, hogy a' classicusokat értse, csak hallásból maradt gyors fogásu eszében; a' német nyelvet a' sopronyi német leánykáktól fogta fel. Az oskolaival ekkép nem törődő, önképzeléseiben csakugyan foglalatoskodott, versre fakadt. Már a' gyultkeblü ifjunak szeme szive megnyilván a' szép érzésére, szerelem hév fakadozásain nyiladozék lyrai ömlengése. Első dala 18-ik évben „Jer, Lili, nézd langyos szellők". De erről senki sem tuda, mert a' n e m t a n u l ó t mint 1-ső évbeli rhetort végkép haza vitték. Legyen gazda, gondolá az atyja. E' mellett még is, látván az öreg fijának a' classicusokhoz hajlandóságát, a' romai 's német prosaicusokban maga gyakorlotta, csak költőjiktől óvá. Hanem a' komoly atyai ház tömlöcz lett a' már gyönyört kóstolt ifjunak, 's mélyen érezvén minden öröme és reménye elenyésztét, hosszu éjjelein nem álomba, hanem álmadozásba merült, 's leszála a' kora szenvedőhez az álmadók istennéje. A' magába zárkozottat éjente lopva Horatius világositá. Majd az öntüzü naturalista vadoncz egyszerre megpendité Tibur örök lantját. Mert, sebeket fojtván szivében 's a' spartai atyától nyomatván, az atyai fenyiték felzajlitá, forrott indulatja kitörést keresett, 's enyhülést lelkének versekben kiömlés ada. Háboruban önmagával, háboruban korlátjával többször kirontott 's olly lélekrázó catastrophákon ment keresztül, mellyekben az erőtlen elvész; őt érlelék és edzék, mint a' zivatar a' kevély fenyvet. 'S tán innen kell azon nagy költői characterét magyaráznunk, hogy ő, Kölcsey szerént is, csupa tüz, csupa érzés, csupa phantasia, még is legsebesebb langjaiban egyszersmind szelid vagy józan. Megszokták érzelmei a' lehetségig emelt feszülést, de megszokott az ész is azokon felül emelkedni. Ennél fogva nem esett, ámbár poësise mély sebekből folyt azon egyoldalusságba, melly csupán érzelgő, szeretkező vólna, sőt annyira megtartá lelki szabadságát, hogy azt tárgyról tárgyra szabadon repdesni, 's érzelmeit változtatva látjuk, lelke sebe könnyen gyógyulván, mint az épvérü testé. Illy költői szabadság szellemében leánykákkal enyelg és eped, barátjaival bölcs, nagy emberekhez hősi világból szól, 's alvó nemzete felett a' még álmodó ifju lantja ugy zendüle meg, mint valami prophetai szózat az éjben. Látja Szombathelynél a' felkelt magyar nemességet 1797 's zeng odája: „Él még nemzetem Istene", 21-ik évében, ömled ugyan ott hg. Esterházyhoz a' hazafiui nagy intésü. Hallja 1807 Budán országgyülésen a' hires szónokot, Nagy Pált, 's lehelé nagy gondolatjait hozzá. Látta nemzete aljasodását 's harsogott, a' „Romlásnak indult hajdan erős Magyar" odája, mint a' többi is a' Magyarokhoz. Mind olly kebel nyilatkozásai, melly forra nemzetét ujra teremteni lehultából, olly intő kéz és mosolygó szem a' felhőkből, a' melly mindég szeretett hazáján és a' szeretett emberiségen csügge. Igy ha néha tündér alakjai közül, később már a' hidegvette világgal esmerősebben prosai nézetbe

merül is, ott is inkább melegit és emel, mint csapkod, 's ha csapkod, nem a' szeretetlenség hideg gunyaival, hanem szeretet komoly vesszejével csapkod. Odájiból kitetsző tudománya éjjeli olvasgatás gyümölcse, mert a' napot mindég életre forditá s' minden versét éjjel titkon irogatta. A' magába merült, a' szerénykedő ihlelten küzde, látszik, tökély után, de vonakodva is, az ingó költői dicsőségtől, mivét csak akkor mutatá elő mind, mikor már szándéka volt többet nem irni. Kis János lepte meg egykor épen dolgoztában N.Dömölkről, a' Kemenes dombja alatt fekvő és Ság hegyére néző Sömgyénben, hova, minekutána 1800 Dukai Takács Susánna kisasszonyt feleségül vevé, ennek részjószágára az atyai házból lakni ment. Kis közli néhány darabját Kazinczyval, ez lyrai nagyságot jövendőlt, a' mi a' költőt még inkább megerősitvén önbizodalmában, semmit elő nem mutatott, senkivel nem levelezett 's mint vidám világfija Kissel sem társalkodott, minél fogva ez is csak valami elmuló ifjui szesznek tekinté költőiségét. 'S mikor róla már senki nem is álmoda, akkor küldé meg gyüjteményét Kisnek, Kis Kazinczynak 1811. Kazinczy és az odaköltő közt ekkor levelezés támada, és meleg, a' mint esmeretlenül, a' távolban kereső lelkesség szokta. Kazinczy magasztalá, Berzsenyi visszaadta, a' mint versei közt látszik, a' tisztelkedést. A' kézirat Szemere Pál, majd Helmeczi kezébe jutott, ez nyomtatásáról gondoskodott. Azok közül, kiknek hazafiui örömében ő is mutatá, Tatay Jánost, ki most lövői plebános, feltüzelik az uj ingerü versek, 's pesti seminariumbeli nevendék paptársait a' kiadás költsége nagy részének öszveadására buzditotta, hogy azzal Berzsenyit meglepjék. Emlitést érdemlenek az arra adottak, ez olly gyönyörü jelenés: Baricz Mihály, debreczeni káplán, báró Barkóczy László az egri, Fábri Ignácz a' kassai, Fejér Antal az erdélyi, Fliszár György a' veszprémi, Hering Ignácz és Koczó Pál a' szatmári megyéből, Keller Kelemen Cistercita, Guszmics Iszidor Sz. Benedek, Szabó János Cistercita szerzetbeli, Schwarcz Jósef a' veszprémi, Tatay János a' szombathelyi, Somicza János a' zágrábi, Woiwodich Mihály a' diakovári, Zombory János a' kalocsai megyéből. A' többiről Helmeczi előbeszédjében szól. L. „Berzsenyi Dániel versei". Kiadta Helmeczy Mihály Pesten 1813. 11 ivnyi 8-czad rétb. a' költő képével, ki ekkor 37 esztendejében volt 's már elbucsuzott Kemenes aljáról „Messze setétedik már a' Ság teteje" szivet ható elegiájában Somogyba menve Niklára, szülői tágasb jószágára, hol most is lakik. Versein kapva kapott gondolatok velősségéért az ország, érzékenyite gyengéd szivességek 's az a' természetes folyam, melly mind ezt az észláng sajátságával csak oda futtnak mutatá, olly nagy mértékben ingerlett, mint a' millyenben a' költővé csak lenni törekvőnek mesterséges erőlködése untat. Honnan ez az egyszere érett költő, mondák, senki nem esmervén nevét mint kezdőét, mivel bölcsen kikerülé az ifjui gondatlan neki lódulást, melly miatt mást férjfikorban pirulás fog el. Reá külön magában előre, azon szóröviditések és uj szavak, mellyek hevesb vitatása akkor kezdődött, nem hathattak 's nem ollyakkal való játékban keresi a' nagyságot. Gyönyör, kecs, vágy, a' mik ma már divatban vannak, még nem övéi. Kemenes aljai némelly másutt nem esmert szavakkal bátran és méltán élt. És a' „Mondolat" őt is kifogás nélkül csapkodá, a' miről a' költő mosolygó önérzettel mondja itéletét egy barátjához irt költői levelében, hol a' vigyázó ujitást helyesnek vallja. Azonban versei kiadása, 500 példány, a' mi másutt felette keves, hamar elkelt, 's Helmeczi 1816 másodszor adta ki 2 ivnyi megtoldással. Ebben e' helyett „Lolli gyönyör kellemiddel" a' költő ezt tevé, „deli kellemiddel" 's az egy szilaj leánykához irt dal végére még két strophájáit, mellyet áltnézői elébb kihagytak. A' Nagy Pálhoz irt oda második strophája 's a' „Barátimhoz" készültnek két utolsója változtatva, ámbár az első kiadásbeli festőbb. Verseinek neme mind öszve oda, ének, dal, költői level, elegia 's egy románcza. Odáji alcaeusi, choriambusi, glyconi, asclepiadesi, saphoi hangmértéken,

énekei, dalai, elegiáji rimelve trochaeus vagy jambus nélkül, a' Francziák utján, az azok szoros regulájira való ügyeletet könnyebben véve. Levelei ötös jambusokban. Legelébbi alkotásban természetes egyszerü, később Schiller és Mathisson után esdése bujálkodóvá tevé néhol. „Rablánczok a' földi szenvedések" ebből is csatolva a' magáéhoz. Hogy a' magyar hangmérték nála tul a' Dunán lévő is, melly sokat röviden ejt, a' mit Erdély és a' Tisza melléke meghuz, magyar költői szabadság, ugy mint a' Görögének lenni kelle. Ellenvetés vala, miért nincsenek rimes énekei, dalai mértékelt sorokban? De miért ne maradna annak is utján költőnk, csak szelleme bájoljon, 's adja meg lejtése ingerét 's az a' lelkes „nem tudom mi" bája ragadozzon benne magához. Más eredjen a' rimelt mértékes versnek, emelkedve, lejtve 's komolyan és játszilag. — A' második kiadáshoz Helmeczi értekezést függeszte az ugy nevezett ujitásokról a' nyelvben, 's abban helyesen szól a' régi szógyökerek uj életbe hozhatásáról, uj szavak készitése szükségéről, a' nyelv szabadabb öszveszerkeztetéséről. E' kiadáskor is a' költő hire ujra nevekedett, de azzal nyugalmas élhetése szünt. Setétülés nehezedett a' „Melancholia" irójára somogyi laktában 's csak két három barátjával folyt levelezése vidámitgatá és azon emlékezet, melly Pesten létekorról Szemere, Vitkovics, Helmeczi 's Kölcsey által volt barátságos fogadtatását festi elejébe magányában. Egymást távolban becsülő irók olly hamar nyilnak első találkozásokkal sziv szövetségére is. De e' lelki világot beboritá emlitett állapotjához járult betegsége; feldölt kocsijával, ütközések ficzamlások érék, majd esztendeig nyomta ágyát 's a' már ingerlékenyt brownianus orvosa hevitőkkel gyógyitá és ezekkel mindenkori hidegleléseket vivé. Majd a' hypochondria szálá körül, a' mi mély érzésüt és lelkest különben is ritkán kerül el gehennai kinjaival, noha B. tanulásban és sok ülésben mindég rendet tartó volt. Ekkor érte a' beteget Kölcsey tulmenő recensiója („Tud. gyüjt". 1817. VII. kötet). A' vulkáni kebel, még benne maradt lelki villámokkal, most kényességeiben és baráti hitében sértve! Innen magyarázandók az e' miatt történt dolgok. Több esztendő multával neki egészségésedvén ismét, vidámon tére sokáig abba hagyott munkálkodásaihoz, most a' szép és izlés mivei tárgyairól prosában irva. Erre való tekintetből 's a' legjózanabb életbölcseséget tanitó odájiért Novemb. 17. 1830 Posonyban, a' magyar tudós társaság igazgató tanácsa a' philosophia osztályába vidéki első rendes tagnak nevezé. *Döbrentei Gábor.*

Besançon, a' k. h. 23° 42′ 16″ 's az é. sz. 47° 14′ 12″ közt, nagy régi, jol épült 's XIV. Lajos által igen megerősitetett város, melly a' nymwegeni békekötés által köttetett Franche-Comtéval jött Francziaországhoz, most a' doubsi departement egy kerületének, melly 26 nsz. mf. 's 93,211 lak. foglal magában, főhelye. A' Doubs vize a' várost felsőre 's alsóra osztja, mellyeket egy kőhid köt öszve egymással. 3300 háza, 29,000 lak., 6 kapuja, 1 várkastélya, 8 temploma, 8 ispotálya 's 1 érseke van, kitől függenek az autuni, metzi, nancyi, strasburgi és dijoni püspökök; továbbá egy az elébbeni uiversitas helyébe 1801 alkottatott lyceum és collegium, a' tudományok 's mivészség 1752 felállittatott acadmiája, egy festő- és képfaragó acad., pattantyusoskola, 200 tanuló számára épült órásoskola, városi könyvtár egy pénzgyüjteménnyel, természetiek gyüjteménye, museum, füvészkert, földmivelő társaság, az emberszeretet leányainak egyesülete 'sat. vannak benne. Fabrikájinak nevezetesebb készitményei: vas, aczél-, fegyver-, vászon-, gyapju-, selyemmivek, dohány, kiváltképen pedig órák. — Besançon, hajdan Visontium, már Caesar idejében, ki a' Sequanusokat kiüzte onnan 's itt Ariovistust megyerte, nevezetes hely volt. Még most is romai neveik vannak több utszájinak, 's még most is lehet egy diadalmi ivnek romjait látni. *L—ń.*

Besborodko (Sándor, herczeg), II. Katalin 's I. Pál országlása alatt statustitoknok, elejénte fővezér Romanzoffnál volt titoknok, 's kö-

vette ezt első táborozásaiba a' Törökök ellen. Azután cabineti titoknokká tétetett a' cancellariánal. Legjelesebb talentuma az orosz nyelvnek alapos tudása volt, ezen igen tisztán irt 's nagy ügyességgel birt, valamit hevenyében irásba feltenni. Egyszer meghagyatott neki egy ukas készitése, ő azonban megfeledkezék erről 's megjelent, a' nélkül hogy azt megirta volna. A' császárné elékivánáz ukast, Besborodko hosszas fontolgatás nélkül előveve egy lap tiszta papirost 's elolvasá az ukast, mintha irva volt volna előtte. A' császárné, meg lévén vele elégedve; kéré a' lapot aláirás végett 's igen bámult, midőn azt tisztán találá, mindazáltal nem illette fortélyáért 's restségéért szemrehányásokkal, sőt inkább titkos tanácsnokjává tevé, 's 1780 statustitoknokká a' külső ügyek osztályánál. Itt teljes bizodalmát birta Katalinnak, nagy hatalmat és gazdagságot szerzett magának, 's egyesült a' Woronzoff familiával, melly által titkos ellensége lett Potemkinnek. 1791 Jassyba küldte a' császárné, folytatni a' békealkudozást, mellyet Potemkin félbe szakasztott vala. Besborodko megköté a' békeséget a' császárné tökéletes megelégedésére. Visszatérte után nevekedék tekintete, hanem csak hamar elnyomá őt Plato Suboff, a' császárné kedveltje, 's B. elveszté befolyását, a' nélkül hogy a' kegyelemből egyenesen kiesett volna. Fellépvén a' thronusra I. Pál, herczegi rangra emelte Besborodkot 's megbizá 1797, hogy kössön szövetséget Oroszország és Anglia közt Francziaország ellen. B. 1799 elején Petersburgban holt meg. — Ezen familiának 1824 magva szakadt.

Besózni, l. Hussózás.

Bessarabia, a' bukaresti, Oroszország és a' török udvar közt 1812 köttetett békeség olta orosz tartomány, a' k. h. 44° 10′ — 48° 30′ 's az éjsz. 45° 15′ — 48° 13′ közt, a' fekete tengernél, a' Duna éjszaki ága, a' Pruth és Dniester közt (891 nsz. mf. 315,000 lak.), téres tartomány, melly sok gabonát termeszthet, imitt amott vize és fája igen keves van 's többnyire juh- és lólegelőnek használtatik. Lakosai nagyobbrészént Oláhok, Czigányok és Tatárok. Fővárosa 's vára Chotzym; Bender, Ismail, Akierman (nevezetes az orosz és török udvarok közt Oct. 5. 1826 itt köttetett egyezésről) és Kilia-nova is várak. Kisenaunak, melly püspöki lakhely, nagy faoskolája van. Népessége 800 többnyire Luther. Az országló szék Bessarábiában nagy határőrsereget tart, melly sok mesterembereket huz maga után. *L—ú.*

Bessel (Fridrik Wilhelm), 1810 olta königsbergi csillagvizsgáló és nyilván való tanitója ezen tudománynak ugyan ott. Szül. Jul. 22. 1784 a' westfaliai kerület fővárosában, Mindenben. 15 eszt. korában egy bremai elökelő házhoz állott be kereskedőinasnak. Itt alkalmatossága lévén a' tengeri hajókázás mesterségének hasznos voltát közelről tapasztalni; kivánsága jött azt tudományos részéről is kitanulni, 's ez uton természetesen az ég tudományának tanulására vezettetett, melly amannak alapja és anyaforrása. Tanulásában olly rendkivül való kedvet és szorgalmat mutatott, hogy értelmes principalisa méltónak tartotta, felőle Olbers Wilhelmmel (l. e.) szólani, 's ha nevendéke netalán magasabb sorsra termett legyen, itéletét kikérni. Erre magamhoz rendeltem az ifjut (ugy mond Olbers, beszédjét e' czikkely magyar szerzőjéhez irányozván, kinek most 13 esztendeje a' pirmonti ferdőkben az a' meghalálhatatlan szerencséje vala, hogy ottléte idejének nagyobb részét ezen nagy férjfi szintolly kellemetes, mint oktató társaságában töltheté) kérdéseket teszek neki 's feleletiből veszem észre, hogy ő már akkor messzebb haladt nálam. 1804, azaz, 20 esztendős korában lépett fel legelőször B. a' tudós világ szinére, olly munkával*), hogy azt dicső hazánkfija, báró Zach Ferencz, tökéletesen

*) Berechnung der Harriot'schen und Torporley'schen Beobach'ungen des Cometen von 1607. Von Friedrich Wilhelm Bessel. (L. Monathl. Correspond. zur Beförderung der Erd- und Himmels- Kunde, herausgeg. vom Freyherrn v. Zach, X. B. S. 425. ff.)

hasonlónak itélte egy 45 esztendős hires franczia astronomuséhoz, melly a' parisi academiától jutalmat nyert volt. Tiz hónap mulva (Septemb. 1805) olly kérdést fejtett meg, mellyet maga Euler Leonard nehéznek talált *). Három hónappal későbben pedig im' ezt irja felőle dr. Olbers b. Zachnak **): „Lalande nem lévén esmeretes a' cometák mostani számba vétele módja könnyüszerüségével, mint valami rendkivül való dolgot emliti az idei ***) üstökösös csillag alkalmatosságával, hogy annak pályáját Burckhardt 24 óra alatt kinyomozta. Bessel sokkal többet tett. Nov. 1. estve 8 órakor küldöttem hozzá Oct. 29 és 31-kán költ cometavizsgálatimat más két Parisból küldöttekkel Oct. 19- és 20-ról, kérvén, hogy, mivel magamnak nem volna időm hozzá, a' mikor reá ér, venné szamba. Levelem nem találta otthon; valahol mulatozott, és még is más nap reggeli 8 órakor kész munkával jelent meg nálam, mellyre mindöszve 4 órát forditott, kettőt éjfél előtt, kettőt utána. Gyönyörüséggel jelenthetem uraságodnak, hogy Besselünk most egészen meg van nyerve a' csillagtudomány részére; felhagy a' kereskedéssel és Lilienthalba megy Harding helyébe Schröter mellé; valóban nagy nyereség a' tudományra való nézve; olly geniere, annyi tüzzel, állandósággal és türedelemmel szövetségben, még nem akadtam.“ Olbers levele, mellyben ezek foglaltatnak, Decemb. 7. 1805 költ. Hányszor 's millyen örömérzésekkel kellett azolta megtelni ezen önérdemei miatt is főtiszteletre méltó öreg szivének, azon számtalan munkákat olvasván, mellyek által B. annyi dicsőséget szerzett nevének, annyi hasznot hajtott a' tudománynak? Mit érezhet most, midőn kedves nevendékét élete középkorában azon érdempolczon látja, a' hol egy Hipparch és egy Bradley állott, kiki maga századjában? — Felette hosszu lenne ezen czikkely, ha B.-nek minden munkajit czim szerént ki akarnók jegyezni, melly végre szükségképen valamennyi astronomiai folyó irásokat egyenként fel kellene forgatni. Elég lesz e' hármat emliteni: „*Astronomische Beobachtungen auf der kön. Universitäts-Sternwarte in Königsberg*“ *fol.* ****). „*Fundamenta Astronomiae pro anno* 1750, *deducta ex observationibus viri incomparabilis J. Bradley in specula astronomica Grenovicensi per annos* 1750—1762 *institutis*, *auctore Frid. Wilhelm. Bessel. Acad. Berol. atque Petrop. soduli*, *Instituti Gallici corresp.*, *Regiomonti.*“ *fol.* 1818. *****) *Tabulae Regiomontanae reductionum*, *observationum astronomicarum ab anno* 1750 *usque ad annum* 1850 *computatae*“ 1830. 8. ******). *Tittel.*

Bessenyei (György, Galantai és Bessenyei), a' derékeszü férjfiu, kinek, mint költőnek, a' magyar poësisbe, mellyben a' franczia

---

*) Ueber die Berechnung der wahren Anomalie in einer von der Parabel nicht sehr verschiedenen Bahn v. F. W. Bessel. (L. Zach M. C. B. XII. S. 197. ff.)

**) l. Zach. M. C. B. XIII. S. 81.

***) 1805-diki.

****) Évenként egy osztály jelenik meg belőle: 1815 jött ki az első, tavaly, 1830, a' 14-dik.

*****) Ezen örökbecsü munkáját a' szerző Olbersnek ajánlotta következendő rövid 's minden jó szivet gyönyörködtető levelben: „Quod Tuo nomini, Praestantissime Olbers, opus hoc inscriptum est, id nemini mirum videri potest, qui norit, quot novis praeclarisque inventis Tu scientiam nostram locupletaveris, ita ut nomen Tuum, nisi cum astronomia ipsa, interire nequeat. Verum praeter hanc causam, quae mihi cum caeteris astronomis omnibus communis est, accedit insuper vinculum illud arctissimum, quo nos junctos esse maximopere glorior laetorque. Tibi enim primos conatus, quos in Astronomia institueram, aequissimo judici obtuleram; Tu eos, qua soles, humanitate et indulgentia excepisti; Tu mihi auctor fuisti, ut ei scientiae omnes vires meas consecrarem, quae Tuam vitam et Tibi ipsi felicem et apud alios gloriosam reddidit. Quid quod ipsum hoc opus Tibi originem debet: Tu enim, qui semper magnifice de Bradleyi meritis sensisti, eadem erga hunc virum reverentia etiam me imbuisti; Tu, ut operi huic manus admoverem, cupiisti. Quae si omnia jam per se satis efficere possint, ut neminem Te potiorem habeam, cui opus hoc consecrem, quid dicam de animo illo vere amico vel potius paterno, quo me semper fovisti? Accipias itaque, quaeso, opus hoc, documentum grati animi, quo me semper Tibi obstrictum confitebor.“

******) A' ki ezen munka becsét esmerni akarja, lássa „Enke's Astron. Jahrb.“ f. 1839. Az utólsó lapon.

oskola alapitójának tartatik, nagy befolyása volt, 1740 Berczelen Szabolcs vármegyében született. Atyja rossz gazdálkodása mellett derék fijának nevelésére is olly keveset ügyelt, hogy a' sáros-pataki oskolákból már négy esztendő mulván. ki kellett maradnia és otthon, a' mi keveset tudott is deákul, elfelednie. Idővel Bessenyeiből szép növésü helyes legény válván, az akkor Bécsben felallott testőrseregnek tagja lett. A' becsületérzés önmaga képzésére ösztönözé, és midőn a' német nyelvet a' francziával együtt megtanulná, és az ujabb literaturával is, különösen pedig a' francziával megesmerkednék, a' Németeknek, kik literaturájokkal az idegenek elejébe hajtani igyekeztek, buzgósága által felingereltetvén, szerencsés talentumát gyorsan kimivelte; hogy nemzetét, melly vagy a' holt nyelv és pedantság jármában maradni, vagy az idegen és ujonnan felvirágzott literaturát elválalni készültében önnyelvétől örökre megválni indult, hasonló hévre lobbantsa. Erre nézve 1772 több (Bécsben nyomtatott) poëtai munkával állt elő, a' millyen 1) „Hunyádi László," tragoedia három felvonásban, mellyet nem rég Virág ujonnan, de nem legszerencsésebben dolgozott ki. 2) „Agis," tragoedia öt felvonásban egy utójátékkal. 3) „Az emberről próba," philosophiai költemény négy levelben, mellyre Popenak „*Essay on Man*"ja adott alkalmat, az övé azonban nem forditás. 4) „Eszterházi vigasságok," költeményes leirás, és „Delfin," ama' hires Delfin tánczosnénak Bécsben történt halálára készitett gyászvers. 1773 következett „Buda." trag. öt felvonásban, melly másodszor Posonyban jött ki 1787, 8. — Emlitett irásai mind franczia szabásu Alexander-versekben készültek, mellyek is Bessenyei példájára akkoriban a' magyar poësisben igen nagy divatba jöttek. Későbben Bessenyei csakugyan a' philosophiára és theologiára adta magát, és ama' gondolat ütközött fejébe, hogy Catholicus legyen, a' mit 1779 végre is hajtott. Ezentul a' prosában való irást örvendette, ugy hogy magát Lucanust is kötetlen beszédbe próbálná foglalni, a' mint is 6) annak Marmontel után forditott első könyvét valóban ki is adta (Posonyban 1776, 8), melly munka azonban nagy kedvelésre számot nem tarthatott. 1777 következett 7) „A' philosophus," Vig játék öt felvonásban, hasonlókép prosában, (Bécs, 8) és 8) kisebb versekben és prosában irt munkáji Orczi és Barcsai dolgozásival együtt ezen czim alatt: „Bessenyei György társasága és futó darabjai" (Bécs, 8) — Philosophiai és historiai foglalatosságának gyümölcsei voltak: 9) az „Anyai oktatás" (Bécs 1777 8.) levelekben. 10) Egy kisded német munka: „*Die Geschäfte der Einsamkeit* (Bécs 1778, 8.). Ezt „*Die Amerikaner*" czimü philosophusi románja előzte meg, mellyet Kazinczy azonnal magyarra forditott (Kassán 1776 8.). Azután 12) „Hunyadi Janos élete" (Bécs 1778, 8.). 13) „Magyarság" (1778 8.), melly a' magyar nyelv kimiveléséről való gondolatokat foglal magában, és a' melly ujonnan a' „Tudom. Gyüjteményben" is (1826 1.) kijött. Továbbá 14) „A' magyar néző" (Bécs, 1779 8) köz helybenhagyást nyert. 15) A' „Holmi" (Bécs 1779 8.) philosophiai, literaturai és poëtai 'sat. kisebb kiterjedésü munkák. Nem sokára azután francziául is irt, és 16) „*Lettres galantes*" nevü könyvét magyarul is kiadta, és 17) „*Voltaire Triumvirat*"ját forditván, az eredetiekhez hasonló versekben bocsátá közre (Bécsben 1779, 8). Ezen időtől fogva 1784 mint cs. könyvtár őrzőjének keves ideje volt maga számára dolgozni. Örült azonban példája hathatós voltának, látván, mint hevülnek a' legélesebb magyar elmék, az általa kitüzött czélt megközeliteni. Midőn Jósef császár a' német nyelvet honunkban közönségessé tenni való szándékánál fogva a' nemzetet tulajdon nyelvéhez hatalmasabban ragaszkodni ingerlette, Bessenyei egy magyar társaság felállitása iránt való plannmot készitett, mellyet 18) Bécsben 1790 Révai adott ki. Bacsányi Bessenyeinek ezen kéziratiról (mellyeket maga a' szerző a' Paulinusok pesti könyvtárában tett le; hanem azonban azok kárunkra elvesztek) emlékezik a' „Magyar Museum"ban 1789, a' millyenek a' törvényről általjában és külö-

nősen a' magyar törvényről irt három philosophiai és politicai értekezése és az ember kimivelése mesterségéről alkotott beszélgetései, azután „Hunyadi Mátyás," hősköltemény öt énekben, mellyből csak néhány darab mutatványul nyomtattatott ki. Több francziából és németből forditott theologiai darabjai is sajtó alá kerültek. Kilépett azonban Bessenyei hivatalából, és honjába vevén magát, Berettyó-Kovácsiban, Bihar vármegyében, saját jószágán, telepedett meg, melly állapotjában mint táblabiró a' vármegye gyülésein szorgalmatosan megjelent. Idővel nem igen kapósok lettek irásai. Uj időszakasza tünt fel a' magyar literaturának, mellyet ő mindazonáltal örvendve szemlélt. Megholt Maj. 1811. Esmeretei, szerénysége és jámborsága miatt közönségesen becsülték és szerették, és mint a' nemzeti tüznek fellobbantója örök hálankat érdemlé. Emliti Kazinczy Báróczi biographiajában. Lásd „*Annal. der Liter.*" Bécs 1811, 8. füz. Emlékezik róla Wallaszky és bővebben Toldy. *Szeder Fábián.*

Bestucheff (Rinmin Alexei, gróf), Oroszország cancellariusa, szül. Moszkwában 1693, megholt 1766. Az orosz követséget az utrechti békekötésre mint gavallér kisérte, azutan minister lett az angol udvarnál, erre orosz császári fókamarás és követ a' dán udvarnál. Anna császárné titkos tanácsnokká és cabineti ministerré tette. Minekutána az országlást Iván herczeg kiskorusága alatt a' kurlandi herczeg számára kiveszközlötte, amaz pedig letétetett volna, fogságba esett. Azonban Erzsébet császárné szabad lábra állitotta, grófi rangra emelte 's az ország cancellariusává tette őt. Ezen polczon ugy viselte magát, mint az austriai ház barátja, 's a' burkus ház iránti idegenségénél fogva kiszközölte 1756 a' nevezetes szövetséget a' két császári ház között 's el is kezdte a' háborut Burkusország ellen. Megbetegedvén a' császárné, félt annak halálától; igyekezék tehát, a' mint hiszik, vele az öröklési rendet megrontatni, Fedorowits Pétert, a' nagyherczeget, ki őt gyülölte, a' korona öröklésétől] kizáratni 's azt Petrowits Pál herczegre szálittatni. E' szándékkal ira generál Apraxinnak, ki az orosz hadat vezérlé, hogy Burkusországból térjen tüstént vissza a' sereggel együtt. Apraxin megtevé ezt épen a' grossjägerndorfi ütközet után, melly az Oroszokra nézve szerencsésen ütött ki. A' császárné azonban felgyógyult 's meghallá seregének visszavonulását. Erre Bestucheff, mint hazaáruló, 1758 minden méltóságától megfosztatván, Goretowo nevü jószágára küldetett számkivetésbe. Számkivettetése III. Péter országlása alatt is folyton tartott. II. Katalin nagy kegyelemmutatás mellett ujra visszaállitotta elébbi méltóságaiba, de országos ügyekben soha sem használta. Számkivetése alatt irt: „Válogatott mondásokat a' sz. irásból, minden, ártatlanul szenvedő keresztynek vigasztalására," melly munka németre is le vagyon forditva.

Beszálitás (*metata bellica*), egy a' köz törvény azon tárgyai közül, mellynek a' legujabb idő egészen más irányt szabott. A' régibb köz törvény ezen alaptételt tartotta, hogy a' jobbágyok köteleztetnek, az ország feje zsoldjában álló katonaságnak utazás közben és télen szálást adni. E' tárgyról Francziaországban XII. Lajos alatt (1514) igen bő rendelés bocsáttatott közre, de az ország polgárainak ezen tartozása az 1791 Julius 8-ki törvény által az álló őrizetre nézve egészen eltörültetett, az uton lévő seregre nézve pedig csupán szálás-, tüz- és világszolgáltatásra szorittatott, eltörültetvén egyszersmind a' nemesség és egyéb néposztályok számos beszálitási szabadságai. Ezen viszony Németországban a' császár és birodalom 's a' tartományok fejedelmeinek kettős felsősége, nem különben a' birodalmi városoknak a' császár iránt volt különös kötelességeik által már elébb öszvezavartatott; kiváltképen pedig akkor, midőn Wallenstein a' harminczesztend. háboruval a' requisitiót szokásba hozni kezdette, melly által seregét nem csak az ellenséges tartományokban, hanem ura, a' császár, szövetségeseinek földjén is az alattvalók költségén tartotta. Ebből panaszok támadtak, mellyeknek az a'

következések lett, hogy a' pragai és westfaleni békekötésben és az 1641 és 1658-ki országgyüléseken a' birodalmi tartományokra nézve illyen terhelések ellen rendelés tétetett. A' harminczesztend. háboru a' beszálitás literaturájában is első szakaszt teszen; a' másodikat a' hétesztend. háboru formálja; hanem még sokkal fontosabbá lett ezen tárgy, midőn a' fellázadt Francziaország ellen kötött szövetség következésében a' franczia seregek egymásután minden német tartományt elleptek, 's mind az ellenséges, mind a' velek szövetséges országokban tökéletes tartást 's közönségesen még valamivel többet is kivántak. Szokásban volt azelőtt a' beszálitást, melly a' régiebb törvények szerént szálásadásból 's a' köz embereknek a' gazda világitója- és tüzében való részesüléséből álla, mint a' lakházokon fekvő terhet tekinteni, 's ez az alapregula hiven meg is tartatott, mig későbben ezen egyszerü szolgáltatásokhoz még az idegen katonák drága tartása is járult. Hajdan az országpolgárok egy része Németországban is ment volt a' beszálitástól, majd rangjánál, majd különös szabadságainál fogva, a' mi természetesen a' többi polgárok egyenes kárával volt öszvekötve. Igy volt a' dolog a' háboru által okozott helybeli károkkal is. A' károsodott fél, mint ura a' megsértett vagyonnak, egyedül tartozott szenvedni a' kárt, a' nélkül hogy kárpótlásra számot tarthatott volna. Ez sem a' természeti, sem a' polgári törvényekkel nem egyezik meg s' legkönnyebben mellőztetik el, ha a' józan okosság javalását követjük. Világos ugyan is, hogy a' status tartozik minden egyes embernek minden külső kárositás ellen bátorságot szerezni 's ezt minden erejével eszközölni, és az e' végre megkivántató terhet egyiránt elosztani. Ebből következik, hogy a' katonáknak szalást és tartást adni kiki köteleztetik, a' kinek erre nézve megkivántató helye vagyon; hogy továbbá ezen terhet az egyenlőség törvénye szerént 's a' polgárok vagyonjához képest kell elosztani, senkit sem vévén ki, ha csak a' köz jó némelly esetben ellenkezőt nem parancsol. Minthogy azonban az illyen szolgáltatások az egyik polgárt többször nyomhatják, mint a' másikat: ugy hozza magával az igazság, hogy az ekként származó különbség a' köz adóból egyenlittessék ki. Hogy a' háboru által okoztatott károkról is szintezt kelljen értenünk, világosan parancsolja a' józan okosság. Hazánkban a' beszálitás és katonatartás terhe egyedül az adózó népen fekszik; a' nemesség, mint született katona, fel van alóla mentve. *Zs. G.*

Beszéd, physicai tekintetben, beszédorganumok, legnevezetesb tulajdonja az embernek, melly által a' lélek legelhatározottabban, legtökéletesebben 's legvilágosabban kinyilatkoztatja 's közli belsejét. Noha az magát a' testnek tartása, az arcznak 's szemnek mimicája, különösen pedig gesticulatio 's tagmozgatás által árulja el 's mutatja ki, de még is sokkal világosabban 's egyszersmind a' fülre nézve saját módon történik az a' lehelő rendszer által, melly a' sirásban, sohajtásban és nevetésben kijelenti már hang- és beszédre való tendentiáját, 's végre valósággal a' hang kettőben ismét különbféle módon éri el ezen czélt. A' tonus és a' hang az érzést illeti, ellenben a' beszédet az értelem hozza elő, 's ez uralkodik azon. Csak az lehet beszéd tárgya, a' mi azon keresztülment. Minden érzés, melly magát szavakkal jelenti ki, reflectálva van 's ha tiszta és igen eleven, elfojtja az a' beszédet Az ész minden ideájának, minekelőtte szóvá lenne, az értelem megyéjén (regióján) ált kell menni 's megfogottá lenni. Innen a' beszéd különösen 's legközelebb a' hallás által munkál az értelemre, gondolatokat ébreszt fel 's csak ezek által érzéseket és ideákat. — A' beszéd a' hangon épül, 's ez szolgál annak alapul; a' lehelés utjainak legvégső részére 's oda van az utalva, hol ezen rendszer izmai az önkénynek legjobban engedélmeskednek; a' nyelvnek, inyvitorlának és ajakaknak mozgása által áll elő; 's mi sokfélék ezen organumok munkálatjai! — Mennyi millio szavak állnak elő azon keves organumok 's azoknak sokféle játéka által! — Minden

szó pedig egy különös reflexio, 's valamint az organismus egyes organumokból, épen ugy 's ugyan azon jelentésben áll ez is betükből. Valamint pedig a' legkülönbféle organismusokban mindég ugyan azon organumokat lehet ismét feltalálni, ugy a' számlálhatlan szavakban is mindég ugyan azon betüket találjuk ismét fel. Rendszerént, 's méltán, magán- és massalhangzókra osztatnak azok fel. Amazok a' hangok után vannak formálva 's épen ugy hozatnak elő az ajkak által, mint a' hang a' gégefő által, ezek 's az ugy nevezett kéthanguak (diphthongusok), mellyek több magánhangzókon mennek által, az ajkak különbféle formája által állnak elő. A' magánhangzók alapul szolgálnak 's ugy vannak a' mássalhangzókhoz, mint a' passivum az activumhoz; ezek adják t. i. a' beszédnek ahhoz járuló elementumát 's csak igy lesz a' hang szóvá. Ezek azon organumok szerént osztatnak el, mellyek kiváltképen munkálkodnak azoknak képzésekor, 's innen veszik neveiket: ajkbetük (b, m, p, f, v.) ha azok a' nyelv segedelme nélkül az ajak által formáltatnak, a' három elsőben a' hang elnyomódik, az utolsókat egy az ajakon áltmenő lehelet kiséri. Nyelvbetük a' d, mellynél a' nyelv háta könnyen a' felső fogak széléhez 's az inyhez, t. mellynél erősebben azokhoz nyomódik; az l kimondásának a' nyelv hegye, az n-nél az egész közepe laposan az iny előrészére tétetik. A' sziszegés az által áll elő, ha a' lehelet a' fogakon megy által, mellynél a' nyelv vagy a' fogakra tétetik (mint az szés z-nél), vagy visszahuzatik (mint az s-nél vagy franczia j-nél). Több nyelvekben igen sok sziszegő hangok vannak, mellyeket mindég a' két emlitett módra lehet visszavinni. Az iny- vagy gégebetük kimondásánál végre a' nyelvnek vagy háta, vagy hegye különbféle módokon tétetik az inyre, vagy pedig visszahuzatik és lenyomatik, 's a' hang a' lehelet vagy az inyvitorla öszvehuzása által áll elő. Ha a' nyelv hegye az inyen reszkető mozgásban tartatik, előall az r. A' g-nél a' nyelv gyökere az iny hátulsó, a' j-nél pedig annak háta ennek előrészére tétetik. A' mi öszvefoglalt mássalhangzójinknál a' nyelvnek majd vége, majd közepe nyomódik az inyhez. A' legtisztább inybetü a' k, melly a' mandolák és az inyvitorla által áll elő a' nyelv segedelme nélkül. — A' beszéd módosittatik *a)* a' hang által az énekben (l. Hang); *b)* az által, hogy kisebb nagyobb menyiségü levegő sebesebb vagy lassubb mozgásba tétetik; az elsőnek legmagasb gradusa a' kiáltás, a' másiknak legalsóbb gradusa a' lassu beszéd vagy suttogás; *c)* a' hasbólbeszélők az ajkak és a' nyelv helyett csupán az inyvitorlával és mandolákkal beszélnek és pedig a' belehelés alatt (*paralalia*); *d)* a' nyavalyás különbözések beszédlenségben (*alalia*), vagy hibás kimondásban állanak. Az első leggyakrabban a' siketségtől függ, melly a' nyelv megtanulását megakadályoztatta, vagy a' hangatlanságtól (l. Hang), vagy a' beszéd fen emlitett organumainak gyuladásától, daganatjától és más hibájitól. — Az utólsó abban áll, hogy a' beszéd vagy általjában nehéz, 's akkor *magilalia*nak neveztetik, vagy csak részszerént, ugy hogy a' nehézség csak némelly betüknél és szavaknál áll elő (*balbuties*, selypités), vagy egyes betüknek tökéletlen kimondása által is mutatkozik, 's akkor *paralalia labialis*, *nasalis* (*naritas*), *lingualis*, *gutturalis*, *lambdacismus*, *rotacismus*, *sigmarismus*-nak neveztetik. *Blaesitas*-nak azt a' hibát nevezik a' kimondásban, mikor az ugynevezett kemény betük a' lágyakkal és megforditva cseréltetnek fel; *batracholuliá*nak végre azt, midőn nyelvdaganat (*ranula*) által a' beszéd olly változást szenved, hogy az ember inkább béka módra vargyogni, mint beszélni látszik. Minden beszédhibák az által jobbittathatnak meg, hogy részszerént azoknak okait távoztatjuk el, részszerént a' kimondásra nagyobb figyelmet forditunk. L. Olivier, „*Über die Urstoffe der menschlichen Sprache*“ (Wien 1821). *A. B. P.*

Beszéd. 1. Subjectiv értelemben valamelly lénynek azon tehetsége, mellynél fogva érzéki 's megfogható módon közli másokkal megfogásait, képzelmeit és érzéseit; objectiv értelemben a' megfogások, képzelmek

és érzések jelelésére szolgáló módok öszveségét és systemáját jelenti. Ezen jelelésmódokhoz képest a' beszéd: 1) szóbeszéd, beszéd szorosb értelemben, vagy helyesebben nyelv, midőn tagolt hangokon, mellyek legkönnyebb 's legmeghatározottabb jelelésmódok, közöljük másokkal megfogásainkat, képzelmeinket és érzésinket; ezt az irásbeszéd vagy irásnyelv pótolja ki, bizonyos irt jegyekkel bélyegezvén a' hangokat; 2) testjátéki, testmozdulati, testjártatási beszéd, midőn testünk mozdulati által jelentjük megfogásink-, képzelmeink- és érzéseinket. Ezt a' képbeszéd pótolja ki távollévők közt. A' testjatéki, a' mint egyes tagok mozdulati által jeleltetik, különös neveket nyer, p. o. szembeszéd, ujbeszéd 'sat. Az utóbbit még több vad nemzetek használják, bizonyos mennyiségről vagy számról jelenteni megfogásaikat. Testünk meghajtása 'sat. által tett idvezletink hasonlólag a' testjátéki beszéd maradványa 's ahhoz tartozik. Az első beszéd, a' mennyiben megfogások 's képzelmek valának tárgyai, csupa testjátéki, testmozdulati beszéd volt. Valamint a' gyermek karjainak kinyujtása által vágyódását, csapkodás 's fejének visszavetése által nemkivánasát jelenti, ujával figyelmének tárgyára mutat, szintugy éltek az emberek a' test különbféle mozdulatival belsejek közlésére. Az eredeti irásbeszéd sem vala tehát irásbeli szóbeszéd, azaz, ollyan, melly által tagolt hangok jeleltettek volna, hanem képbeszéd, irásbeli testjátéki beszéd, melly a' megfogásokat és képzelmeket közvetetlenül terjesztette a' szem elejébe. A' hanggal az érzések és olly tárgyak előterjesztésére éltek, mellyek inkább a' fül, mint a' szem által hatottak a' lélekre, 's itt kezdődik a' beszéd szorosb értelemben vagy a' nyelv. (L. Nyelv; vö. Testjáték, Hieroglyphák.) — II. Szónoki értelemben a' beszéd (*oratio*) egyegy egész ékesszólási müdarab, melly az érthetőség- és grammaticai törvényességen kivül tökéletes alakadást is kiván. Már maga külseje kiválik a' köz beszédétől 's a' társalkodási hangtól; kerekmondási teljesebbek, képei, kifejezései szedettebbek, nyelve tisztább, hangzóbb, édesebb. Belső formájára pedig okos és czélirányos elrendelést 's mind annak elmellőzését kivánja, a' mi nem szükségképen a' tárgyhoz tartozik. Itt is, mint minden mivészetben, szép egészet akar a' mivész alkotni, csak azon különbséggel, hogy a' többi mivészetek közvetve hatnak az észre és akaratunkra, legközelebb czéljok a' gyönyörködtetés; az ékesszólás pedig közvetetlen az észre és akaratra hat, legközelebb czélja a' meggyőzés, reábirás, 's erre magának a' gyönyörködtetés által csupán utat nyit. Minthogy tehát a' szónok azt akarja, hogy hallgatójit valami cselekedetre reábirja, szükség, hogy ezeknek mind képzelődéseket és sziveket, mind értelmeket és akaratjokat mintegy felriassza, megragadja, édesen a' maga tárgyához vonja, 's ezt velek egészen megértesse, szerettesse 's mintegy az ő saját gondolatjokká 's akaratjokká tegye. Ezt nem fogja elérni, ha ő benne magában csekély az érzés és gondolat; ha a' tárgyat maga elébb kimeritőleg fel nem fogta, ha emberesmerete nincs elég, mellynél fogva rugójit játszattassa, következtesse. Az előadásra nézve (l. ennek theoriáját Bitnicztől „A' nyelvbeli előadás tudománya" Pest. 1827.) az okos szónok nem fogja megterhelni beszédjét halmozott képekkel, virágokkal, elmés kecsességekkel, mellyek kis mértékben gyönyörködtetnek ugyan, de szerfelett használtatván, unalmat 's a' figyelemnek lankadását, vagy a' főtárgytól eltérését okozzák; még kevesbbé fog érthetetlen, pöffeszkedő, alacsony képeket és fordulatokat, hosszu, számtalan közbevetőkkel tüzött kerekmondásokat, vagy ellenben igen is tömött, el- elszáló rövidséget hajhászni; 's gondja lesz arra is, hogy a' mi szépen és jól ki van gondolva, kedves, alkalmas hangon is ejtessék, 's a' hallgatóban semmi által ne sértessék a' fül, sem a' szem. (L. Declamatio.) Legszebb nyelvre és kidolgozottságra legtökéletesb beszédeket (oratiókat) a' Görögök és Romaiak adtak. Nem is csuda. Ők kisded korokban már szónokokká készültek, 's a' hely, a' mellyen 's a'

nép, a' mellyhez szólottanak, az ékes, hitelő beszédet kötelességekké 's főfigyelmekké tette, minél fogva az ékes tündöklő beszéd, a' simongás és kecseskedés, a' dialecticának ügyes, bár csalfa forgásai, a' meglepés, reábirás, elhitetés kitetsző vadászása nekik characterek; ellenben mi, kik az ország dolgairól nem a' nép, hanem a' nép urai, fejedelmei 's képviselőji előtt szólunk, és itt nem meglepni, nem elhitetni, hanem a' köz jó felett oktatni, meggyőzni, felvilágositani akarjuk hallgatójinkat; mi, kik mivészleg készült beszédeket csak a' templomokban hallhatnánk, csak ujságleveleinkben olvashatnánk; — mi, kik hidegen nézzük, hogy anyai nyelvü ékesszólásban és declamatióban csekély vagy semmi oktatást sem vesznek ifjaink, mi, mondom, velős és fontos beszédet mondhatunk vagy is inkább irhatunk ugyan, de ritkán jól készültet, ritkábban szépet 's még ritkábban jól el is mondottat. A' régi országos szónokok között fénylenek: Demosthenes, Isocrates, Cicero, Plinius. Az ujabbak közül: Fox, Manuel, Foy, Constant, Brougham; az egyházi szónokok közül: Bossuet, Massillon, Blair, Mosheim, Jerusalem, Reinhard, Schleiermacher. Hazánkban Pázmán, Ilyés, Káldi György, Molnár Albert és Medgyesi 's a' velünk és közöttünk élő Horváth, Mayer, Albach, Cleynmann. — Mint országos szónokokat pedig Domokost, Baloghot, Nagy Pált, Dessewffy Jósefet, Wesselényit, Vayt és Széchenyit, kiket a' legujabb negyvened fejtett ki, a' haza tisztelettel emliti. (Vö. Szónokok, Ékesszólás.)

Beszédrészek (*partes orationis*). A' beszéd szavakból' áll, mellyekben mint tükörben magát a' gondolkodó, itélő, okoskodó lélek mutatja és kifejti. Tehát az ész formáji határozzák meg a' beszéd formájit is; 's ha a' szókat külön fajokra szakasztjuk: nem lehet ezen osztályok száma több, mint a' gondolatok formájié 's osztályaié. Igy, mivel az ember főképen itéletekben gondolkodik, maga a' beszéd is mérő itéletekből áll, 's valamennyi részeit a' beszédnek az egy itélet formájára lehet egybevonni. Ez, a' mint tudva van, magában hármat foglal, a' subjectumot, praedicatumot és copulát. Subjectumot jelent a' beszédben minden substantivum v. főnév 's az ennek helyét foglaló névmás (*pronom. substantivum*) 's a' számnév (*numerale*). Ide lehet venni az elől- v. utóljárót (*prae- et postpositiones*), melly a' substantivum különbféle visszonyait fejezi ki. A' praedicatum egyenesen csak az adjectivumban (mellék- v. tulajdonságnévben) van kimondva; a' copula a' „vagyok" igében; mind a' kettőt együtt fejezi ki az ige (*verbum adjectivum*). Praedicatumot mond ki a' részesülő is (*participium*), mint időt és cselekvést [v. szenvedést), tehát tulajdonságot jelentő szó; 's neminemükképen az adverbium (határozó) sokféle nemei, mellyek az igében vagy melléknévben foglalt tulajdonságot közelebb meghatározzák. A' conjunctio (m. foglaló) több itéletet köt egymáshoz. E' szerént főbb nemei a' beszédrészeknek ezek volnának: a' név, az ige, a' határozó 's a' foglaló. Az articulus (nemszócska, lekötő szó) nincs meg minden nyelvben 's igy universalis gondolatformának 's szükséges beszédrésznek nem is tárthatni; az interjectio (közbevető) pedig vagy az előbbi beszédrészekből vétetik, vagy az érzelemnek minden saját forma 's határozottság nélkül való kinyomása. Egyébiránt ezen tárgyban sokféleképen lehet okoskodni. Bernhardi, Vater, Roth 's mások, kik universalis grammaticát irtak, eltérnek egymástól a' beszédrészek theoriájában is; 's minthogy a' gondolatformák minden nyelvben más- meg másképen vannak lenyomva; az egyes nyelvnek beszédrészeit 's azoknak használatját a' külön grammaticákból kell megtanulni. A' magyar nyelvtanitó, például, nem tesz helytelenül, ha tiz beszédrészt fog megkülönböztetni, ezek: 1) a' lekötő (*articulus*). 2) a' főnév (*substantivum*), 3) melléknév (*adjectivum numerale, participium*), 4) a' névmás (*pronomen*), 5) az ige (*verbum*), 6) a' függelékek (p. o. el, ki, meg.) 7) viszony-

szócskák (*postpositiones*), 8) határozók (*adverbia*), 9) foglalók (*conjunction.*), 10) közbevetők (*interjectiones*). Az utolsó öt egy névvel részecskék (*particulae*).

Besztercze, Bisztricza, németül Bistritz vagy Nösen, éj. sz. 47° 6′, k. h.. 42° 12′ alatt erdélyi szabad királyi szász város, ugyan ezen nevü szász vidéknek 's kerületnek is főhelye, mintegy 5000 lakossal. Még mai napi köre egy német mértföldet felülhalad. Most még egy régi nagy evangel. templom a' tágas piacz közepén 252 láb. magas toronnyal, egy ujabb cathol. templom, a' Piaristák és Minoriták klastromok, két kórház, egy nevezetes régi bazar vagy kereskedőház találkozik itt. De mind ezek, valamint a' 2 bástya és 14 torony által még fentartatott városfalak csak szomoru nyomai azon kiterjedt tehetségnek és virágzó kereskedésnek, mellyel ezen város régi időben a' fekete tengertől fogva a' balti tengerig birt. *S—s.*

Besztercze, Vágh Besztercze, éj. sz. 49° 7′ k. h. 36° 7′ alatt, Magyarország Dunán inneni kerülete Trencsén várm. a' besztercze járáshoz tartozó népes mezőváros (359 házban 2404 lakos.), a' Vágh vize mellett, mellynek veszélyes csapásait sok izben ugyan érezvén, még is gazdasági munkásság, kézmivesség és ügyes kereskedés által mindég helyre állott. Az által ellenben magas sziklacsucson meredő azon nevü vár döledékei hajdani birtokosainak (Podmanin, Seredi, Balassa, Szapári) neveiket 's a' régi kor erőszakos voltát emlékezetbe hozzák; a' váraljai (Podhragy) ékesen elrendelt környékeinek öszvehasonlitása pedig a' csinosodásnak és jó izlésnek mostani haladásait még inkább nyilvánitja. *S—s.*

Besztercze bánya, németül Neusohl, deákul Neosolium, tótul Banszka Bystricza, éjszaki szél. 48° 45′, keleti hosszaság 36° 49′, Magyarországban a' Dunán innenső kerületben, Zólyom vármegyében, a' Garam és Besztercze vizek mellett fekvő szabad királyi bányaváros. Ezen csinos, magas bérczek közt egy igen kies völgyben elterülő, geognosticai tekintetben különös figyelemre méltó helység, már a' 13-ik században bányák mivelésére ide szálitott gyarmatból eredvén, 1255 IV. Béla királytól szép szabadságokkal megajándékoztatván, ügyes szorgalma által folyvást nevekedett és elhiresedett. Most a' külső részekkel együtt ugyan, mellyek faluknak (villulae) neveztetnek, 1200 háznál és 10,000 lakosnál többet számit; nagy piaczczal (Ringnek nevezik azt), széles hosszu utszákkal, több ékes templommal, egy régi várnak maradványaival diszeskedik. Itt van egy cathol. püspök, káptalanjával, egy seminarium, cath. és evang. gymnasium, a' vármegye diszes háza, a' bányakamara és bánya-itélő-szék, provincialis és hadi commissarius; jeles rézolvasztó huta, több rész- és vashámor, több puskapormalom 'sat. A' város környékében több különb-különbféle temperaturáju források vannak, mellyek a' savanyu vizek természetével birnak, de reájok nem sok gond van, 's a' mellettek lévő ganéjdombok és kenderáztatók nem engedik azokat tisztán maradni. Ezen források vize többnyire tejszinü vagy kékelő, kénszagu, igen gyenge savanyu, de még is kellemetlen izü. Az ezüst kapun kivül lévő forrásokra valamivel több gondot forditnak, 's ferdőkre használják a' város és a' környék lakói; de ezek sem olly tisztán, hogy szoros elbontást engednének. Állató részei, a' mennyire ki lehetett eszközölni: szénsavany, sósavany és kénsavany, sok mészföld, keves széksó és vas. *S—s* és *A. B. P.*

Betegházak, l. Kórházak.

Betegség, l. Nyavalya.

Betel, eredetikép egy venyikenemü plántát jelent Keletindiában, melly a' borsnemhez tartozik. Ez a' plánta azért nevezetes, mivel bizonyos substantiák vegyületének adott nevet, mellyet azon tartományok lakosai igen gyakran rágnak 's mellyeknek fő állató részei különösen a'

betelplánta (*piper-betel* L.) leveleiből állanak. Ezeket dohánylevelekkel, oltott mésszel, melly az egész substantiának negyedrészét teszi, és arecadióval, melly az egésznek felét adja 's benne, mint mondják, nagy mennyiségü gallessavany van, szokták öszvetenni. Ezt a' vegyeléket, mint már mondatott, az aequinoctialis tartományok lakosai rágásra használják. Minden rangu férjfiak és asszonyok magokkal hordják azt egy tartóban 's szünetlenül élnek azzal, körül-belől mint az Europaiak a' tobákkal. Igy nyujtják a' Kelitindiaiak egymásnak a' beteltartókat, mint az Europaiak a' pixiseket, barátság jeléül, a' kisebb sorsu az előkelőt nem is szólithatja meg, minekelőtte betelt nem rágott. Általjában a' betelrágás elmulasztása némelly esetekben gorombaságnak tartatik. Egyébiránt a' betellel való élés különös módon erősiti a' nyálmirigyeket és az emésztés organumait, valamint általjában kisebbiti a' bőrkipárolgást 's ez által az erőtlenedést eltávoztatja, melly a' forró tartományokban az izzadság igen bő kiüritéséből elő szokott állani. A' betel nem csak a' nyálat, hanem egyéb kiürüléseket is téglaveres szinre fest és széllelrágja, ha valaki azzal igen bőven él, a' fogakat, ugy, hogy azon személyek, kik azzal rendszerént élnek, már harmincz esztendős korokban el szokták veszteni. *A. B. P.*

Betettnek hiják a' muzsikában az ollyan darabot, melly tulajdonképen az előadandó egészhez nem tartozik; leginkább az énekesek 's énekesnék szoktak ollykor, ha valamelly operában magokat jelesen kimutatni alkalmok nincsen, idegen darabokat becsusztatni. Kivánható volna, hogy az illyen becsusztatás legalább az operának illendő szakaszában történnék, 's a' dalosok mind az egésszel egyező értelmü versre, mind arra, hogy az illyen darabnak muzsikai charactere az egészétől messze ne távozzék, különös figyelemmel lennének; mert az idegen daraboknak feles betétele által a' legszebb muzsika is egyveleg (quodlibet) fog lenni. *J.*

Bethesda, tó Zsidóországban vagy Palaestinában, melly név annyit teszen, mint könyörületesség helye, mivel 5 befedett tornáczában sok betegek tartózkodtak, kik, mint János 5 részében irja, a' viz mozgására várakoztak, hogy megferedjenek benne. A' Zsidók vélekedése szerént ezt a' mozgást angyal állitotta elő, ki bizonyos időkben a' tóba leszállott, 's az a' beteg, melly ezen mozgás után legelőször ment a' vizbe, meggyógyult. A' tó vize, ugy látszik, veresszinü ásványos viz volt, melly gyógyitó erejét a' fenekén lévő veres iszaptól kapta Ha a' viz egy ideig bedugult forrása ismét kezdett buzogni, 's ezt a' beteg, minekelőtte a' mozgás megszünt, használta, egészséges lett, mivel ekkor volt legnagyobb gyógyitó ereje. *L—ó.*

Bethlehem, 1) Krisztus születésének helye, falu (hajdan város) Syriában, vagy szorosabban véve, Palaestinában, melly egy részét teszi Syriának, a' damascusi helytartóságban, Jerusalemtől délre egy mf-re, egy szőlőtőkékkel 's olajfákkal egészen beültetett hegy mellett, mellyet nem kell a' szent irásban gyakran emlittetni szokott olajfák hegyével felcserélni, 300 házzal 's 2400 görög és örmény lak., kik faolvasókat 's gyöngyházzal kirakott kereszteket csinálnak a' szarándokok számára és igen jó fejér bort termesztenek. Egy ezüst- és kristálylámpásokkal ékes barlangban mutogattatik, egy templomnak karja alatt, azon márványmedencze, mellyben a' Krisztus fekündt gyermekkorában, mint jászolban — 2) Bethlehemnek neveztetik az Evangelicusok főcoloniája éjszaki Amerikában, egy 1741 Pennsylvaniának Nordhampton nevü grófságában, a' különbféle malmokat hajtó Manakissy - Creeknek (pataknak) a' Leheighbe való folyásánál épittetett város, 11 mf. éjsz. nyugotra Philadelphiától, a' ny. h. 75° 14' 's az éj. sz. 40° 37' közt (Greenwichtől számlálva), egy szép templommal, 100 kőházzal 's 1436 lak., kik Németek és kézmivesek. Püspök lakja. A' még házassági életre nem lépett ifjak, leányok 's özvegyek számára épittetett 3 külön lévő házak megjegyzést érdemelnek, a' bennek

lévő csaknem klastromi fenyítékre nézve. Az ezekkel öszveköttetett czéliranyos oskolákban más keresztény vallásokon lévő gyermekek is tanittatnak. 3) Bethlehem, l. London. czikk. Bedlam. *L—á*

Bethlen l. Betlen.

Betinelli (Saverio), literator, szül. Mantuában 1718, tanult ugyan ott a' Jesuiták alatt és Bolognában 1736 ezen rend ujoncza lett 's 1739—44 a' szép tudományokat tanitá Bresciában. Itt némelly költeményiről lett esmeretes, mellyeket oskolai gyakorlásokul irt. Bolognában, a' hol theologiát tanula, folytatá költői talentumának képzését 's "Jonathan" czimü tragoediáját irta a' collegiumi játékszinnek. 1757 a' parmai nemesi collegium igazgatása bizatott reá; itt különösen a' historiai és költői tanulmányokat és a' játékszini gyakorlatokat igazgatá. 8 évig mulatott e' helyett, melly idő alatt mindazáltal több olasz városokat látogatá meg. Azután hosszabb utazásokat tett Német- és Francziaországban 's a' legtudósb férjfiakkal esmeretségbe lépett. Végre Veronába ment 's ott mulatott 1767-ig, predikálás és tanitás vala foglalatossága, 's a' mint Pindemonte beszéli „*Poësie campestri*" czimü munkájában, a' templomban Istenhez, házánál a' jó izléshez téritgette az ifjuságot. A' Jesuiták eltöröltetése után, 1773, visszatért honjába, hol ujult buzgalommal fogott ismét tudományos munkájihoz. Vidámsága 90 'eszt. korában sem hagyta el. Megholt 1808. Prosai munkáji, mellyek nagy részét teszik irásainak, rhetoricát, poësist, mivészséget, nyelvet 'sat. tárgyazó értekezések; találtatnak közöttök phil.-theologiai vizsgálatok is. Emlitendők: „*Del enthusiasmo delle belle arti*" és „*Risorgimento d' Italia negli studj, nelle arti et ne' costumi dopo il mille* (3 köt.); az utóbbik felüleges munka, noha némelly uj és helyes nézetek jőnek elő benne. „*Lettere dieci di Virgilio agli Arcadi*" (1 köt.) legtöbb zajt gerjeszte. Ebben kimondott nézetei az Olaszok két csillagáról a' költői egen, főképen Dantéről, sok vitába keverék. Költeményei (*Poesie*, 3 köt.), 7 *poemetti*, 16 level versekben, sonettek, canzonék, epigrammák, nincsenek elmésség és ész nélkül; stylusa mindég csinos; de fényes költőtehetségre nem mutatnak. Tragoediáji nem jutottak szerencsére. Munkáji kijöttek Velenczében 1801, 12 köt. 12-rétben.

Betlen, két jeles nemzetség Erdélyben. Törzsökapjok Betlen, Szent István testvére Saroltának és második férjének dédunokája, volt, 's ennek két fija, Olivár és Péter, ez az Iktari, amaz a' Betleni Betlenek törzsöke lett a' 14 század első éveiben. Nevezetesebbek: 1) Gábor (Iktari), Farkas fija, Erdély fejedelme 1613—1629. Elébbi viselt dolgait l. Bocskai István, Rákoczi Sigmond és Bátori Gábor czikk. Az utolsónak megöletéséről tudósittatván az erdélyi rendek, Oct. 23. 1613 a' kolosvári gyülésen Betlen Gábort választották helyébe, a' ki mindjárt megjelentette követei által a' dolgot mind a' fényes kapunak, mind Mátyás császárnak; Bátori Gábor gyilkosait megbüntette; a' Szászok támadásának elnyomása 's a' nyughatatlan Géczi Andrásnak 1614 elején a' fagarasi várban való kivégeztése által csilapot szerzett az országban. Nagy-Szombatban 1615 egyezésre lépett Mátyás császárral, a' mellyben ez az Erdélyiek fejedelemválasztásbeli jusát megesmerte, Betlen Gábor pedig a' bécsi békekötéshez hozzá állott és lemondott minden ellenségeskedésről Magyarország 's az austriai tartományok ellen. De minekutána mind az 1681 posonyi országgyülésen, a' mellyen Styriai Ferdidinand herczeg jövendő királlyá koronáztatott, 's a' mellynek folytában kiütött Csehországban a' harmincz esztendős háboru, mind az 1619, a' melly mindjárt Mátyás halála után tartatott, sikeretlenül panaszolkodtak volna az evangelicus rendek a' kialkudt és törvényes vallásbeli szabadság gyakorta való sérelme és csonkitása felől: egy részről ezektől, más részről a' hasonlóképen törvényes vallásbeli szabadságok mellett fegyverre kelt Csehektől Zmeskal Jaroslaw által felszólittatva, felkerekedett 1619 Sept. elején Betlen Gábor mint oltalmazója a' bécsi békekötés-

nek, és győzedelmes előmenetelének sebességére nézve még Bocskaitt is felülhaladván, Oct. 14. már hatalmában tartotta a' posonyi várat a' koronával és Forgács Sigmond nádorispánnyal együtt. Innen Rédei Ferenczet Morvaországba küldötte, a' hol az, Thurn gróffal egyesülvén, Bécs alá nyomult; maga Betlen is ugyan oda ment Posonyból. De midőn a' császári hadak vezérét, Bouquoit, a' városból ütközetre ki nem csalhatnák, eltávoztak onnan, és Betlen Gábor, Soprony megvételével berekesztvén a' táborosást, visszatért Posonyba, a' hova a' nádorispány, Forgács Sigmond, öszvehitta volt az ország rendjeit. Itt Magyarország fejedelmévé választatott Betlen Gábor 1620 elején; kevessel azután pedig II. Ferdinand ajánlására fegyverszünés köttetett vele Sept. 29., olly meghatározással, hogy azalatt Maj. 30. Beszterczebányán öszvegyüljenek a' rendek 's ott végezzenek mindenekről a' császár küldöttjeivel. Beszterczebányán már két hónap olta ülének együtt a' rendek, a' midőn Aug. 1. 1620 belépett a' gyülésbe a' meghatalmazott császári biztosság 's annak feje, Collalto, elfoglalván tüstént Betlen Gábor fejedelmi székét, a' maga előlülése alatt megnyitotta az értekezést, mig Betlen Gábor fedezetlen fővel üle a' rendek sorában. A' császári biztosság előterjesztésének veleje abban álla, hogy semmivé tévén mind azt, valami azon a' gyülésen addig végeztetett volna vagy azután végeztetni fogna, más bátorságosabb helyen tartandó gyülésre utasitaná a' kérdésben forgó dolgok elintézését. E' kinyilatkoztatás után elhagyta a' biztosság Beszterczebányát Aug. 17. Eltávozása után Turzó Imre javalására Aug. 25. Magyarország királyává választatott Betlen Gábor, de a' hatalmában lévő koronát fejére tétetni nem engedte. E' szerént az ellenségeskedés ujra elkezdődött; tul a' Dunán szerencsésen hadakozott Betlen; seregei ismét becsaptak Austriába; Dampierre, császári vezér, Posony alatt agyonlövetett; Pécsi Simon 3000 emberrel Csehországba küldetett Fridrik király segitségére. De minekelőtte hozzá járulhatott volna a' magyar segédhad, Maximilián, bajor herczeg, és Bouquoi, császári vezér, Nov. 8. 1620 Praga mellett a' fejér hegy alatt tökéletes győzedelmet nyertek annak seregein, és magát is Csehország elhagyására kinszeritették. Betlen Gábor, a' kinek bazini fő hadi szálásán esett értésére ez a' csapás, előbb ugyan Nagy-Szombatba, midőn pedig Forgács Sigmond, nádorispány, Szécsi György 's egyebek tőle elállván, a' császár részére mentek volna által, 's a' győzedelmes Bouquoi nagy haddal és számos ágyukkal Magyarországnak tartana, Kassára vette magát, hogy ott hadjainak pótolásában munkálódnék. Bouquoi tartóztatására Turzó Imrét, tul a' Dunán Collalto ellen Battyáni Ferenczet hagyta. Bouquoi 1621 Posonyt, Nagy-Szombatot, Nyitrát egymás után megvette 's Érsek-Ujvárt megszálotta, a' mellyet Turzó Szaniszló védelmeze. Ennek segitségére 4000 lovas embert küldött a' fejedelem Horvát István alatt, a' ki Bouquoi táborát kivülről ugyan akkor támadta meg, a' mikor a' várbeli őrizet is kicsapott; melly viadalban egy Csongrádi nevü magyar köz legény a' hires Bouquoit dárdájával agyonszurta, Jun. 10. 1621. Ezen a' sarkon megfordult a' hadi szerencse; az ellenség tábora minden készülettel együtt elfoglaltatott; 3000 fogoly és 25 ágyu került a' győzedelmes Magyarok kezére. Kiindult már most Kassáról maga a' fejedelem is és keves napok mulva ismét Nagy-Szombatban volt fő hadi szálása; hadjai pedig egymás után visszafoglalták az elveszett várakat Posonyon kivül és már Austriában 's Morvaországban jártak, a' midőn békeséget ajánlott II. Ferdinand. Az alkudozásra Turzó Imrét küldötte Betlen; maga török segitség hozzá járultával Strassnitzot Morvaországban megvette 's Brodra tette fő hadi szálását, melly előmenetele sietette az alkudozás folyamatját. Megköttetett tehát a' béke Dec. 31. 1621 Nikolsburgban Morvaországban Turzó Szaniszló, a' ki kora virágában elhunyt Imre helyébe állitatott vala, és Pázmán Péter, esztergami érsek, között. Ebben a'

kötésben megerősittetett az 1608 országos végzés (l. Bocskai István), Betlen a' királyi nevezet letételére 's a' korona kiadására kötelezte magát, melly helyett rom. sz. birodalombeli herczeggé neveztetett, és Magyarországból hét vármegye, Szatmár, Szabolcs, Ugocsa, Bereg, Zemplén, Abauj és Borsod, holta napjáig általengedtetett neki, az opoli 's ratibori herczegségek jövedelmével együtt. Az 1622 sopronyi országos végzés 29, 30 és 31 czikkelyeibe is felvétetett azután a' nikolsburgi békekötés. De Tillynek 1622 győzedelmeiben elbizván magát az ellenfél, a' nikolsburgi békekötés megtapodásával ujra az Evangelicusok üldözésére vetemedett Magyarországon. És minthogy némelly egyéb pontjai sem teljesittettek a' nevezett kötésnek, Krisztian braunschweigi herczegtől felszólittatva 1623 ismét fegyverre kelt Betlen Gábor és Morváig való győzedelmes előnyomulása által a' nikolsburgi békekötés megerősitését eszközölte 1624 Bécsben. Minthogy feleségének, Károlyi Susannának, 1622 történt halála által özvegységre jutott volt Betlen Gábor, megkérette 1625 II. Ferdinand ifjabbik leányát, Caeciliát, egyszersmind szoros szövetséget ajánlván az austriai háznak; de mivel itt megtagadó választ kapott, 1626 elvette Brandenburgi Katalint; melly fejedelmi házzal való öszveköttetése harmadszor is belé vonta őt a' 30 esztendős háboruba. Sept. elején 1626, okul vetvén azt, hogy szatmári főispányt nevezett II. Ferdinand és hogy a' kialkudt pénzbeli segitséget meg nem adta, egyetértőleg a' dán királlyal, IV. Krisztiannal, meginditotta Erdélyből hadjait; Oct. elején Szécsénynél egyesült Mannsfelddel 's Erneszt János weimari herczeggel; ellene pedig még azok előtt bejött volt a' hires Wallenstein temérdek sereggel. Betlen kerülé a' közönséges csatát; vezérei, Horvát 's Egri István, apróbb harczokban győzedelmeskedének; Wallenstein Galgócz alatti táborát minden felől nyughatatlaniták lovas csapatjai, 's elfogák a' számára hordott eleséget, mellynek hija miatt kénytelen vala a' császári sereg visszavonulni, 's a' Magyarok virgoncz üldözése által tetemesen megritkulva érte el Posonyt, a' hol harmadszor megköttetett II. Ferdinand és Betlen Gábor között a' békeség 1626 végén, a' nikolsburgi békekötés ujonnan való megerősitésével. Ezután csak három esztendeig élt még Betlen Gábor; mert minekutána házas társát, Brandenburgi Katalint, Erdély fejedelemasszonyává választatta volna, uj hadi készületeknek közepette, a' mellyeknek iránya titokban maradt, megholt Nov. 15. 1629. Mig éle, a' tudomány gyarapitása 's terjesztése főgondjai közé tartozék; a' miről bizonyságot tesz főképen az általa Gyulafejérváratt felállitott gymnasium academicum (a' melly későbben Nagy-Enyedre tétetett által) 's az azzal öszvekötött könyvtár, a' melly tüz által emésztetett meg. (L. Rákoczi György II.) Vallásbeli buzgóságának tanuja amaz a' ref. felekezet nagy zsóltárában találkozó 's ezen szavakkal kezdődő ének: „Gyakorta való buzgó könyörgést kiván az Isten," a' melly, mint acrostichon, szerzőjének, Betlen Gábornak, nevét teszi ki. A' sz. irást 26-szor olvasta által, 's azt még az ütközet helyén sem hagyá el magától. Viselt dolgait megirták Kemény János és Bojti Gáspár. — 2) János (Betleni), Erdélyország korlátnokja (*cancellarius*) Barcsai, Kemény 's Apafi fejedelmek alatt, a' n. enyedi collegium helyreállitója, az udvarhelyinek pedig talpvetője, megholt 1678. Megirta Erdély történeteit 1629—1663, és Szebenben kinyomtattatta „*Rerum Transilvanicarum libri quatuor*" czim alatt, azután pedig folytatta 1674-ig, melly folytatás külön jött ki Bécsben 4778—9. Találkoznak benne ollyanok, a' mellyek másutt sehol megirva nincsenek. — 3) Farkas (Betleni), Ferencz fija, I. Apafi Mihály, Erdély fejedelme, alatt Fejér vármegye főispánya, végre ország korlátnokja, megholt 1679, 40 esztendős korában. Megirta Erdély történeteit a' mohácsi veszedelemtől fogva 1609 16 könyvben, eme' czim alatt: „*Wolfgangi de Betlen historia de rebus Transilvanicis*" Kutfejei valának Brutus, Somogyi, Gyulafi, Borsos, Szamosközi mun-

káji, a' fejedelmek kötéslevelei, az országos végzések 's a' főemberek levelezése. Maga a' szerző ki akarta munkáját nyomtattatni 's e' végre Kassáról könyvnyomtatót hivott meg magához a' megkivántató készülettel; de minekelőtte ez hozzá foghatott volna a' dologhoz, halála történt a' szerzőnek. Ennek testvéröccse, Elek, Belső-Szolnok vármegye főispánya, a' Keresden felállitott mühelyben elkezdette 1683-a' nyomtatást folióban. De a' midőn épen a' XI-dik könyv nyomtattatnék, 1690 beütött a' Havas-Alföldről Erdélybe Tököli Imre török, tatár 's oláh hadakkal. Ennél fogva megháborittatván a' köz csilap és bátorság, félbe szakasztatott a' nyomtatás a' 832-ik lapon ezen szavaknál: „*quidquid in pagis erat repertum, imo* . . . . .;" a' nyomtató készület 's a' sajtó alól kikerült ivek Segesvárra vitettek; egy része pedig az utolsóknak ládába rakatott 's a' keresdi pinczébe tétetett le. Ezek, több ideig ki nem nyittatván a' pincze, egerektől és rothadástól megemésztettek; amazok is jobbára elvesztegettettek, és nem sok teljes példány maradt meg belőlök, a' nyomtatás pedig, minekutána Betlen Elek hirtelen kimult, Elek fiacskája pedig gyámság alá került volna, végkégen abban maradt. Az ujabb időben 1782 Hochmeister Márton, szebeni könyvnyomtató, ama' folio kiadást 8-ad rétben lenyomtatta. De mivel az eredeti kézirat is eltünt vala, és sehol fel nem találtatháték: Benkő Jósef (l. e.) három, a' többi közt legkevesebbé hijányos és hibás másolatból, egybevetvén, a' mennyire lehete, a' szerzőnek megnevezett kutfejeit is, ö.zveszerkeztette a' folytatást, sőt egy 14 lapnyi hézagot, a' melly másunnan ki nem tele, maga szavaival pótolt ki az 5 kötetben. Igy tehát elkészült Betlen Farkas munkájának szebeni kiadása 1792 6 kötetben, 8., a' mellynek becse annyival nagyobb, minthogy a' fen kitett, jobbára vagy elveszett, vagy közvilágosságra nem került történetesmereti kutfők veleje, sok helyen azoknak szavaival, benne megtartatott, ugy hogy ezt a' könyvet a' magyar történetesmeret előkelő kutfejei közé lehet számlálni. — 4) Miklós (Betleni, gróf), János történetiró fija, szül. 1642. Elvégezvén tanulását a' honi oskolákban, a' külföldnek több tudományos intézeteit hasznára forditotta, több udvarait meglátogatta, több tartományait bejárta. Hadi tettekre vágyván, 1664, az akkori török háboru alkalmával, visszajött Magyarországra; de a' váratlan vasvári békekötés nem engedé teljesitenie szándékát. Meglátogatta tehát a' befejezett háboru hősét, Zrinyi Miklóst, és jelen vala abban a' vadászatban, a' mellyben az 'életét vesztette. Későbben több országos tisztségeket viselt honjában, Erdélyben, a' mellynek ügyében, mint ország korlátnokja, főképen 1690, a' zernyesti csata után, vala munkás, a' mikor az erdélyi rendektől Bécsbe küldetvén, feltette 's bevitte Erdélybe az akkor költ leopoldi diplomát, de a' melly az erdélyi fejedelmi tanács és a' rendek előterjesztésére az 1691 némelly változást szenvedett. A' Rákóczi-támadás alkalmával I. Leopold előtt gyanuságba esett, 's e' miatt fogságra is került; hanem ismét megnyerte a' császár kegyelmét és grófi czimmel tiszteltetett meg tőle. De hontársai szeretetét és bizodalmát sem birá; a' miért is élete utolsó esztendejit Bécsben tölté, a' hol 1716 holt meg. Több rendbeli munkákat dolgozott, a' mellyek kéziratban maradtak. Ezek között neki tulajdonitja Benkő Jósef azt az irományt, a' mellyet 1687 Teleki Mihály küldött fel Erdélyből Bécsbe illyen czim alatt: „*Moribunda Transilvania ad pedes Sacratissimi Imperatoris projecta.*" (L. Apafi Mihály, *I.*) Nyomtatásban kijött: „*Apologia pro ministris helvet. conf. ad triremes deportatis*" (1675. 4.) és „*Memoires historiques du Comte Bethlen Miklós*" (Amsterd. 1736. II. kötet, 8.). — 5) Kata (Betleni), Sámuel gróf leánya, előbb Haller László, azután Teleki Jósef grófok házas társa, nagy szorgalommal gyüjtögeté a' magyar nyelven irt könyveket és munkákat, és kiváltképen a' miolta 1732 másodizben özvegységre jutott, különösen az Isten- 's erkölcstudományra 's a' történetesmeretre tartozó munkák

olvasásában töltö idejét. E' mellett Kölesséri Samuel, Simonyi Márton és Borosnyai Márton orvosdoctorok vezérlése alatt az orvostudományra is adá magát és számos szegény sorsu betegeket gyógyita 's ápolgata. Fellépett a' könyvszerzés pályájára is eme' kiadott munkájival: 1) „Gróf Bétleni Betlen Kata életének maga által való rövid leirása." 2) „Védelmező erős pais, mellyel a' kisérteteknek tüzes nyilai ellen oltalmazhatja magát a' keresztény ember." Megholt 1759, 58 eszt. korában. Gazdag magyar könyvtárát és növevénygyüjteményét a' n. enyedi collegiumnak hagyta. *Fábri Pál.*

BETÜK, l. IRÁS.

BETÜK. A' könyvnyomtató mühelyekben a' különbféleneмü betüket megkülönböztetik először nagyságok 's azután fekvések szerént. A' nyelv bennek nem tesz különbséget. A' közönséges nevek felmenő lineában a' legkisebbektől kezdve: ezek: gyöngy, colonel, nonpareil, petit, borgois, garmond vagy corpus, kis cicero, öreg cicero, kis közép, öreg közép, tertia, text, duplaközép, kis kanon, öreg kanon, kis missal, öreg missal, kis sabon, öreg sabon 'sat. Ha német betük, gyöngyfractura (perlfraktur); ha deák (vagy magyar) betük, gyöngyantiqua; ha görög betük, görög gyöngy 'sat. a' nevek. Fekvésére nézve különbözik az egyenesen álló betü — antiqua — a' dült vagy cursivtól. A' schwabachi betük régi goth módra készült fracturbetük. *A***s*

BETÜÖNTÉS. Ezen mesterséget, melly a' könyvnyomtatóknak a' nyomtatásra szükséges betüket szolgáltatja, Schöffer Péter találta fel 1452 táján a' könyvnyomtató mesterséggel együtt. A' bánásmód a' betük öntésekor mintegy e' következendő. A' betü először kiállva vágatik aczél darabra (*poinçon*), 's ez azután ugy megedzetik, hogy azt veres rézbe be lehessen ütni; ezen beütött formának matrice a' neve, mellyben azután az öntő fiók (*moule*) segedelmével öntetnek a' betük. Az öntött betük azután köszörülő köveken leköszörülteinek, a' sorszedő formában (*Winkelhacken*) felállittatnak, a' gyalupadon (*coupoir*) felesleges szegeleteik 's egyenetlenségeik legyalultatnak 's levakartatnak, 's megadatván gradusok (*rebord*), elkészülnek, a' hajón columnákba felállittatnak 's öszveköttetnek. Egyébiránt az ércz, mellyből a' betük öntetnek, ónból 's regulus antimonii martialisból, melly az ónnak megadja a' szükséges keménységet, állanak. Panarz Arnold és Schweinheim Konrad, 2 Német, készitette 1467 Romában az első deák betüt. Aldus Manutius, Olasz (megh. 1515), találta fel a' dült betüket. A' csinos német betük igaz mértékét Neudorfer János eszközlé ki 1538 Norimbergában. Schwabach, betüöntő, találta fel az ugy nevezett schwabachi betüket. A' könyvnyomtató mesterség első 200 esztendejében Lipcsének nem voltak tulajdon betümetszői és sajátképi betüöntői; az első, mellyet tudunk, Hahn könyvnyomtatóé volt 1656, mellyet Janson könyvnyomtatónak adott el. Ebből lett még azon században a' hires ebberhardi, de a' matriceket ez valamint az ugyan akkor támadott borsdorfi betüöntés Norimbergából hozatta, a' hol mindég voltak ügyes betümetszők. Müller volt az első könyvnyomtató, a' ki bélyegmetszésre adta magát; a' koránvaló halála után maradt bélyegek 's egy kis öntésnek kezdete özvegyének férjhezmenése által 1719 idősb Breitkopfnak (Bernh. Kristóf) jutottak, kinek fija (Immanuel Gottl. Ján.) betüöntő intézetének (melly még most is egyik a' legtökéletesebbek közül való) bővitése és javitása, muzsikai 's mappatypusok, 's a' sinai irás nyomtatására való mozditható betük feltalálása által, főképen pedig mint mesterségének historiographusa, nagy érdemeket szerzett. A' betüöntésnél a' legnagyobb érdem a' bélyegmetszésből áll, 's e' tekintetből az első időkben Elzevir és Stephanus, később Angliában Baskerville, a' Németek között Zink és Schmidt, 's a' legujabb időkben a' Didotok Parisban, 's Bodoni Parmában dicséretesen tündöklenek. Németországban a' legnevezetesebb betüöntések a' Breitkopfén kivül Lipcsében a' Tauchniczé, Jénában a' Fran-

ké, Weimarban a' Wallbaumé, Berlinben a' Franké, Bécsben a' Mannsfeldé, Maenusi Francfurtban a' Brönneré 'sat. Hazánkban emlitést érdemel a' kir. universitas könyvnyomtató mühelyének betüöntése Budán, 's Pesten a' Zocheré. *A***s.*

Betürim l. Alliteratio.

Betüszámvetés, mindennemü számvetéseknek alapja, mellyben a' közönséges számjelek helyett vagy általjában, vagy részszerént betük vétetnek fel, leginkább a' deák abc-ből. Ennek eszközlésével az Algebra (l. e.) minden sokaság- vagy nagyságbeli kérdésre teljes és még is igen rövid feleletet szokott adni, melly feleletet első pillantattal áttlát és használni tud mindenik, a' ki a' számvetés nemeit (öszveadást, kivonást, sokszorozást, osztást, hatalmazást, tövezést, 'sat. l. ee.) egymástól megkülönbeztető jelekkel esmeretes. A' betüszámvetésről csaknem minden esztendőben többen irnak a' külföldön; hazánk fijai közt leghelyesebben irt felőle Pasquich (*Anfangsgründe der gesammten theoretischen Mathematik.* I. B. 2. Th. S. 39 — 62.); azonban meg kell vallani, hogy tanulójitól nem keves figyelmet és szorgalmat kiván. A' betüszámvetésben minden betü alatt mindenféle sokaságot (számot) avagy mindenféle nagyságot (erőt, időt, tért, távolságot 'sat.) lehet érteni. *Tittel.*

Bevezetés (francz. intrade, ol. intrata), egy ollyan teljes hangu szeres-muzsikai rövid tételt jelent, melly valami nagyobb hangmivészetnek, vagy általjában valami játékszini történetnek mintegy kinyitásul szolgál, 's többnyire komoly és innepi characterrel bir. Ugy látszik, hogy az illyen muzsikai bevezetés eredetileg azon trombitásoktól származik, kiknek hajdan a' sokaság figyelmét valamelly egyházi vagy játékszini tettre szereik harsogtatásával kellett felébreszteni; időjártával ezen elébb csupa mechanicus segédeszközt mivészi módon fogták fel 's a' trombitákhoz egyéb muzsikai szereket is kapcsoltak. Igy lettek végre a' határozott characterü bevezető muzsikák, millyenek ma az ouverture (l. e.) és symphonia. — Intrade név alatt értik végre egy trombitás bandának azon lármás minden rend és melodia nélkül való egyveleg fuvását is, melly utoljára az uralkodó hang csendes kitartása mellett tertiákra és quintákra változik. Azon éneket pedig melly az operákban mindjárt az ouverture után következik, introductiónak hiják, 's ez közönségesen karének szokott lenni. Némellyek az operáknál ouverture helyett csak illyen introductióval éltek, mint p. o. Rossini is. *J.*

Bey-eknek neveztetnek a' városban és tengeri kikötőkben lévő, a' basáknál kisebb török igazgatók; csak egyes provinciákat kormányoznak. *L—ü.*

Beza, tulajdonképen de Beze Theodor, a' reformata egyháznak a' 16 száz. Calvinus után nagy eszére 's befolyására nézve legnagyobb szószólója. Nemes szüléktől szül. Vezelayban (Bourgogneban) Jun. 24. 1519, Orleansban Volmar Menyhért, egy reformatiót igen kedvelő német philologus, alatt tökéletesitette magát a' tudományokban 's korán megesmerkedvén a' classica literaturával, már 20 eszt. korában esmeretessé lett Juvenilia czimü pajkos és elmés verseiről, mellyeket maga is szégyenlett későbben. 1539 törvény doctorává lett 's még ugyan ezen eszt. familiai öszveköttetésénél fogva Parisba ment, a' hol nagybátyjától reménységet kapott ennek froidmondi gazdag apátságához, és két egyházi birtok jövedelmeiből 's egy testvérének reámaradt vagyonjából feslett életet élt. Szép ember 's a' legfőbb familiákkal öszveköttetésben lévén, legszebb kinézésekkel kecsegtette Bezát a' jövendő. Azonban 1543 titkos házassága feslett életét megváltoztatta, 's nehéz betegsége azon még Orleansban feltett szándékát, hogy a' reformata egyház szolgálatjába léppjék, véghez vitette vele, annyira hogy felgyógyulása után minden parisi kedvező helyeztetésével felhagyván, 1547 feleségével Genfbe ment 's kevessel azután Lausanneban a' görög nyelv tanitója lett. Ezen hivatalá-

nak 10 esztendei folytatása alatt egy franczia szomoru-vig játékszini darabot irt ezen czim alatt „Abrahám áldozása," melly igen nagy kedvességet nyert; számos hallgatójinak magyarázta Pál Romába irt levelét 's Péter apostol leveleit, melly magyarázatokból az uj testamentomnak általa későbben gyakran és mindég megjobbitva kiadatott latán forditása vette lételét; továbbá elvégezte Dávid zsoltárinak Marot által elkezdetett franczia versekben forditását 's annyira megnyerte a' schweizi Reformatusok bizodalmát, hogy ezek által 1558 a' németországi protestans fejedelmekhez, kiket arra kértek, hogy a' Parisban elfogatott Reformatusok szabadon bocsáttatását eszközöljék ki, küldött követségnek tagjává neveztetett ki. A' következő eszt. mint predikátor 's csak hamar mint a' theologiának tanitója legmunkásabb segédje volt Calvinnak, a' kinek jó indulatját több irásai (nevezetesen az eretnekeknek a' felsőség által való megbüntetéséről, Servetus megégettetésének igazságos voltáról, a' praedestinatio tudományáról a' szent vacsoráról Castalio, Westphal és Hesshuss ellen irt gunyoló munkáji) által igen megnyerte. Alkudozásbeli talentumát a' reform. egyház gyakran használta. Antal navarrai királynál Neracban szép szabadságokat eszközölt ki a' franczia Reformatusok számára 's az emlitett király kivánságára 1561 a' poissyi vallásos vetélkedésben mint szószoló olly merészséggel és ügyességgel védelmezte a' Protestansok ügyét, melly a' franczia udvarban nagy tiszteletet szült iránta. Parisban gyakran perdikált a' navarrai királyné és Condé herczeg előtt 's a' külső városokban. St. Germainben az 1562-ki gyülésben tüzesen kikelt a' képek tiszteltetése ellen; azután a' polgárok közt háboru ütvén ki, Condé herczeggel mint tábori prédikátor uti társul ment 's ennek elfogatása után Coligny admirálhoz jött. Helyre állván a' békeség, visszatért 1563 Genfbe, a' hol megrettenthetetlenül harczolt a' reformata vallás tudománya mellett 's Calvin 1564 történt halála után, midőn ennek hivatalában örökösödött 's legelső reformatus theologusnak tartatott, ő igazgatta 1571 a' franczia Reformatusok la-rochellei 's 1572 nismesi egyházi gyüléseit, hol Morel az egyházi fenyiték megváltoztatását tárgyazó javalásának ellene szegezte magát; azután 1574 Condé herczeg dolgában a' pfalzi udvarhoz ment 's 1586 a' mömpelgardi vallásos beszélgetésben a' würtembergi theologusokkal, kiváltképen Andreä Jakabbal, megmérkezett. 69 eszt. korában még eleven és jó erőben lévén, 1588 másodszor is megházasodott. Ellenségeinek 's némelly vallásokat elhagyóknak, mint Volsecnek, kiváltképen pedig a' Jesuitáknak, szokott egyenességgel, bátorsággal és elmességgel ellen tudott állani. Ezek 1597 azt a' hirt költötték, hogy megholt, minekutána halála előtt a' catholica egyház kebelébe visszatért volna. Az ekkor 78 eszt. Beza egy ifjui tüzzel teljes versében megczáfolta ezt a' hamis hirt. 1600 még megköszöntötte Genfben IV. Henrik franczia királyt, a' ki őt 500 arannyal ajándékozta meg, 's csaknem mind haláláig egészséges életének fonalát Oct. 13. 1605 szakasztá ketté a' halál. Calvin kemény alapszabásait szorosan követvén, nyomosan és megtántorithatatlanul igazgatta a' genfi egyházi közönséget 's 40 esztendeig élt patriarchai tekintettel, ugy mint a' kinek jóváhagyása nélkül semmi fontos lépés sem tétetett. Hogy hallgatóji közt az egyetértést és állandóságot megállapithassa, tulajdon vélekedéseiről a' Calvinéi miatt lemondott 's a' Reformatusoknak széles tudománya, megrendithetetlen bátorsága, minden tapasztalt lelke, ritka ékesszólása 's még vén korában is nagy benyomást csináló külseje által legfontosabb szolgálatokat tett. Sok munkáji közt még most is becsesek a' szent irás magyarázatjai 's a' franczia ország i Reformatusok általa készitett 1521—1563-ki hiteles és nagy tudománnyal irt historiája. Calvinhoz irt levelei még most is láthatók a' gothai herczegi könyvtárban.

Bezoar, bezoarkő, az állatok némelly fajainak gyomrában 's beleiben találtató gömbölyded öszvenövény, melly rendszerént phosphorsavanyu mészből, állati kocsonyából, szőrből és plántarostokból áll. Az

arab orvosok 's ezek után sok más tartományok orvosai is a' bezoarnak hasonlithatatlan sziv-, fő- és idegerősitő, izzasztó, méregnek, sőt még a' halálnak is ellenálló erőt tulajdonitottak. Az Indusok, mint mondják, azt hiszik, hogy ha hozzá érnek is ahhoz, egészségeket azonnal visszanyerik. Ezen mesés tulajdonságinál fogva sokáig nagy becsben volt azelőtt a' bezoar, 's nagy kereskedést üztek vele. Két nevezetesebb faját különböztetik meg a' bezoarnak, a' napkeletit és napnyugotit. Amaz; mellyet nagyobbra becsültek, egy finom tapintásu, zöldes, fényes, sima kő, 's belől sok gyengéd vékony levelkékből áll, mellyek, mint a' veres hagyma héjai, egymáson fekszenek. Szaga 's ize nincsen. Különösen némelly kecskék 's zergék (antilopek) gyomrában találtatik Keletindiában és Persiában. Különb-különbféle gömbelyded nagyságban fordul elő, 's becse, mint a' gyémántnak, a' szerént nevekedik, mint nagysága, ugy hogy ha egy uncia száz frankon kelt el, 4 és 1/4 unciányi nagyságuért 2000 frankot is megadtak, innen sokféle csalások történtek azzal, 's az igazi nagy ritkaság volt. Ennél kevesebb becsü volt a' napnyugoti, melly amannál keményebb öszveállásu 's Peruban a' láma (camelus nacma L.) és juhteve (camelus vicunna L.) gyomrában találtatik. Vannak ezeken kivül illyen kőnemü öszvenövények más állatokban is, az emlitetteken kivül. A' kajman-, panczélos állat-, tővises disznó- 's más bezoarok, egykor Spanyolországban 's Portugalban olly nagy becsben voltak, hogy amuletumok gyanánt szolgáltak. A' szarvasok, öszvérek, lovak, disznók, ökrök gyomrában is találtatik néha bezoar, melly a' napkeletit alkalmasint kipótolja. Most a' bezoar egészen kiment módiból 's csak a' természethistoriai gyüjteményekben fordul elő. *A. Balogh Pál.*

Biagioli (Josaphat), tudós olasz nyelvmester Parisban, minekelőtte az austriai 's orosz seregek 1798 az olasz földet elfoglalnák, a' görög és romai literaturának professora volt Urbinóban. Minthogy ekkor nyiltan a' szabadság pártjához állott, elhagyá Urbinót 's Parisba ment, holott egy prytanaeum mellett az olasz literaturának lett tanitója 's e' tárgyban nem egyszer fényes gyülekezet előtt tarta leczkéket. Kiadá „*Lettere del Cardinale Bentivoglio*" (Paris 1808 12 r.). Szerzője ennek „*Grammaire raisonné de la langue italienne, a' l' usage des Francais, suivie d' un traité de la poésie italienne*" (Paris 1809), melly a' franczia intézet javalatját megnyeré 's négy kiadásban jelent meg Szintezen szellemben dolgozá a' „*Grammaticá raggionatá della lingua francese-t*" az Olaszok számára (Paris 1812). Erdeme még nagyobb Dante Alighieri „*Divina Commediá*" jának kiadásában (Paris 1818. 3 k.), melly hibátlan textje 's a' minden szükségest magokban foglaló fejtegetések miatt méltán becsültetik, ámbár másrészt sok hibás véleményt terjeszt Dante felől, mellyeket B. inkább csak Lombardi ellenére vitatott. A' hegytuliak ezen könyvet álnyomtatásra méltaták (Mailandb. 1820. 16-r). B. kiadta Petrarcát 's Mich. Ang. Buonarotti költeményeit is, hasonló jegyzékekkel, mint Dantét; 's most egy olasz-franczia és franczia-olasz szótár készitésén dolgoz. —*l*—

Bias, Teutamus fija, Prienében, Ioniának egyik legnevezetesebb városában, született K. e. 570 körül. A' bölcselkedésre adta magát, melly akkor még leginkább az erkölcstudománnyal és a' politicával foglalatoskodott. Bias is hasonlót cselekedett 's azt szokta mondani, hogy az Istenségről nem tudunk egyebet, hanemcsak lételét és hogy iránta más vizsgálodásokba nem kell bocsátkozni. Kiváltképen hazája törvényeit tanulta 's az azokban nyert esmereteit barátjai hasznára forditotta, kiknek részszerént pereiket maga szépségesen elintézte, részszerént ügyeiket a' törvényszék előtt védelmezte. Gazdagságának igen nemes szivvel vette hasznát. Midőn Lydiának Cyrus által lett elfoglaltatásakor 's Croesusnak megveretésekor a' Ioniabeliek megrémültek és hasonló sorstól féltek, azt tanácsolta nekik, hogy szálnának által vagyonjokkal együtt Sardiniába;

de tanácsa nem fogadtatott el, a' minek következése az lett, hogy haszontalan ellenállás után a' loniabeliek Cyrus hadvezérei által meghódoltattak. Priene lakosai, midőn a' várost Mazares bekeritve tartotta, drágaságaikkal együtt el akarták hagyni lakhelyeket. Midőn ezen alkalommal egyik polgártársa, látván hogy Bias semmi készületet sem tesz, veszteglésének okát kérdezte, ő ezt felelte: „En mindenemet magammal hordozom.“ Bias hazájában maradt 's késő vénségben holt meg. Polgártársai pompásan temettették el 's emlékezetét tiszteletben tartották. A' régieknél sok jeles erkölcsi mondásai 's állitásai emlegettetnek. *K. J.*

Bibbiena (Fernando), képiró és épitőmester, Giovanni Maria Galli, nem igen nevezetes képiró 's épitőmester, atyjától Toscanában fekvő születése helyéről Bibbiena nevet nyert. A' fiu 1657 született Bolognában 's a' mivészségre legszerencsésebb hajlandóságát már gyermekségében mutatta. Tanitására Cignani Károly (l. e.) ügyelt. Az épitményi rajzolatok 's a' földméréssel foglalatoskodás igen megkedveltették vele az épitésmesterséget. Első épitményei tetszettek; ez Ranuccio Farnese herczeget arra inditá, hogy Colornóban egy mulató palotának épitését 's az ottani kertek szépitését reábizta. Hire hamar nevekedett; Bibbienát Barcelonába hitták. Ezután a' parmai herczeg játékszinei igazgatójává tette, első festő 's épitőmester névvel. Ezután VI. Károly Bécsbe hitta. Austriában több szép épületek készültek rajzolatjai szerént. Játékszini festéseiben Borromini 's m. hibás és zavart stylusát még tovább is használta; mind a' mellett mivei általjában véve nagyok 's nevezetesek a' szemiránynak ügyes elrendeléséről. Pontos és elmés compositiójinak végrehajtása bizonyos, 's a' szinezet felségesen másolta a' követ; azonban szinezete sem olly gazdag, sem olly változó nem volt, mint Pannini, Servandoni és másoké. Irományai alapos esmereteinek tanuji. Agg korában szemei gyengesége gátolván őt a' festésben, irásai rendbeszedésével foglalatoskodott, mellyeket Bolognában 1725-ben és 1731-ben ujra kiadott 2 kötetben; az elsőt ezen czim alatt: „*Direzione a giovani studenti nel disegno dell' architettura civile.*“ A' másodikban a' perspectiváról szólott. Végre megvakult 's 1743-ban megholt. Három fijai apjok mivészségét egész Olasz- és Németországban elterjesztették. Antonio apja tisztjét viselte VI. Károly császárnál, Giuseppe Berlinben, 's Alessandro a' pfalzi választó fejedelem szolgálatjában holt meg. Augsburgban decoratiójinak gyüjteménye jött ki.

Biblia, ezen görög szóból eredett: βιβλος, melly tulajdonképen azt a' lágy fahéjat jelenti, mellyre a' régiek irtak, mellyről utóbb minden könyv biblosnak vagy biblionnak neveztetet. Különösen Bibliának neveztetik azon szent könyvek gyüjteménye, mellyeket a' Keresztények vallások kutfejei gyanánt tisztelnek 's melly gyüjtemény szent irásnak is hivatik. Ezen szent irásbeli könyvek közül némellyek, mellyeket a' Zsidók is vallások fundamentumának tartanak, ó testamentomnak vagy ó szövetségbeli könyveknek hivatnak, minthogy a' zsidó vallás intézete az Isten és zsidó nép között kötött szövetség vagy egyezés gyanánt nézetik, 's a' szövetséget vagy egyezést jelentő görög szó diatheke utóbb testamentomot is jelentett. Ezen szólásmód a' Krisztus által szereztetett, vallásbeli intézetre is alkalmaztatott és általvitetett, a' mennyiben ez a' régi szövetség tökéletesitésének vagy az Isten és az egész emberi nemzet közt kötött szövetségnek vagy egyezésnek nézetik. Azért azon szent-irásbeli könyvek, mellyeket a' Keresztények vallások kutfejei gyanánt tisztelnek, uj testamentomi vagy uj szövetségbeli szentirásnak hivatnak. Az ó és uj testamentombeli könyveken kivül szoktak még a' Bibliában toldalékképen egynéhány más könyvek is találtatni, mellyek apocryphusoknak hivatnak. (L. Apocryphus.) Egy könyv sem iratott le, nyomtattatott 's magyaráztatott a' világon olly sokszor, mint a' Biblia, sem olly sok nyelvekre nem fordittatott. A' magyar forditások közül a' Catholicusoknál a' Káldié, a' Protestansoknál Károlié szokott

leginkább használtatni. Most már egy keresztény nemzet sincsen a' világon, mellynek nyelvére a' Biblia forditva nem volna, sőt van sok Pogányokéira is. *K. J.*

Bibliai földesméret, azon tartományok, hol a' szent historiának, azaz, részént a' zsidó nép, részént a' kereszténység első terjedése történeteinek játékszine volt, természeti minemüségét és polgári szerkezetét tanitja esmerni. Leirja Palaestinát, de egyszersmind a' Palaestinával határos asiai tartományokat is, és a' romai birodalom azon provinciájit, mellyekbe az apostoli időszakban behatott a' keresztény vallás. Ezen tudománynak kutfőji magok a' szent könyvek, Josephus irásai 's az ó világ földiróji: Strabo, Ptolemaeus és Pomponius Mela, nem különben egy „*Onomasticon urbium et locorum scripturae sacrae*", mellyet Eusebius, caesariai püspök, irt a' 4-ik században görög nyelven 's Hieronymus latánra forditott. Az ujabb tudósok munkáji közül, kik ezen tudomány mezején, melly az irásmagyarázókra nézve felette fontos, dolgoztak, a' Bachiene-, Wells- és Ysbrandéit különösen becsülik.

Bibliai keresztségnek neveztetik az ollyan keresztény vallás, melly csupán a' bibliabeli szent iráshoz tartja magát 's az ollyan tudomány felől, melly abban nem foglaltatik, semmit sem akar tudni. Biblisták vagy bibliai Keresztények következésképen azok, kik hiteket egyedül a' Bibliára fundálják. *K. J.*

Bibliai régiségtudomány, v. rövid. archaeologia névvel azon tudományt nevezzük, melly részént a' régi zsidó nép, részént az első keresténység polgári és vallásos miveltségi alkatját, szellemét, szokásait stb. 's igy a' Bibliában érdeklett régiségeket vizsgálja és tanitja. Tehát az egész tudománykör, valamint magok a' régiségek is, két ágra oszlanak, u. m: a' zsidó 's a' keresztény régiségekére. Amazok kutfeje az ó testamentomi sz. irás, Josephus és Philo munkáji, a' Talmud, és a' rabbik irományi. Azonban a' két utolsót vigyázva kell követni, nehogy a' későbbi szokásokat is régiségeknek vegyük. — A' keresztény régiségeket ismét az uj testamentomi sz. irásból 's az első és második században élt atyák irott hagyományaiból kell tanulnunk; minthogy egyéb hiteles kutfejeink ez időről nincsenek. Minden iró munkájában fordul elő ollyan hely, mellyet, mivel azon kor- és nemzetbeli szokásokra, szertartásokra st. ef., czéloz, mellyekben az iró élt, ugyan ezen szokások és szertartások esmerete nélkül nem lehet érteni; 's ennél fogva világos, hogy a' szent-irásmagyarázó a' bibliai régiségtudományt el nem mellőzheti. A' zsidó régiségek ujabb nyomozóji között kitünnek: Voland, Simonis, Schulz Ernst A., Bauer Lorenz, Warnekros, Jahn J., a' már kimult bécsi prof. és kanonok, kit merész állitásairól, lelkes védőjiről, 's a' jámbor Albert ezek ellen intézett csapkodásairól magyar theologusaink jól esmernek. A' keresztény régiségek felett bővebb felvilágositást a' commentatoroknál 's a' mult században élt jeles egyházi történetiróknál kell keresni.

Bibliai társaságok. Egy angol falusi predikátor, ki azért, hogy hallgatóji Bibliákból szükséget láttak, Londonba ment 's ott ezen tárgyról több keresztény gondolkozásu férjfiakkal beszélgetett, arra adott alkalmat, hogy Londonban Mart. 1804 egy társaság állott öszve, melly magát britanniai és külföldi bibliai társaságnak nevezte, 's azt tette czéljául, hogy a' Bibliát, ezt a' legdicsőbb és leghasznosabb könyvet, főképen ugyan Nagy-Britanniában a' szegények között, de egyszersmind, mennyire tehetsége engedné, minden egyéb nyelveken 's minden nemzetek között is terjessze. Mindjárt elejénte az is meghatároztatott, hogy a' Bibliák minden magyarázatok vagy hozzáadások nélkül nyomtattassanak 's az által közhasznuabbakká tétessenek. Még azon esztendőben tartotta a' társaság Londonban első közös gyülését, mellyben planuma egészen helyben hagyatott. Nem sokára azután lord Teignmouth elölülővé 's több püspökök és lordok viceelölülőkké választattak. A'

londoni társaság által adatott példa nagy részvételt és sok követőket talált, 's már 1815-ben Nagy-Britanniának különbféle részeiben 484 hasonló társaság számláltatott, mellyek a' londoni anyatársaságot pénzzel segitették 's attól viszont Bibliákat kaptak. Ezeken kivül még a' köz nép között is sok bibliai társaságok támadtak, mellyeknek tagjai hetenként egy vagy egy fél pfenniget adtak öszve, hogy magoknak és más szegényeknek Bibliákat szerezhetnének. De nem csak Nagy-Britanniában, hanem Német-, Porosz-, Orosz-, Svédországban, Helvetiában, Hollandban, Daniában, sőt a' világ egyéb részeiben is 1819-ig mintegy 590 hasonló társaság alkottatott, mellyek a' londonival magokat öszvekapcsolták. Attól fogva még jóval szaporodott ezen szám 's esztendőnként szaporodik, valamint a' társaságok jövedelmei és kiadásai is szaporodnak. 1821-ben a' londoni bibliai társaság kiadásai közel 500,000 ezüst tallérra mentek. A' földnek csaknem minden esmeretes tartományaiban tart agenseket, kik az ő költségén utaznak a' végre, hogy a' Bibliák terjesztésének legjobb módját kitanulják. Eddig már egynéhány millio Bibliákat, uj testamentomokat vagy egyes bibliai könyveket nyomtattatott és osztogattatott ki, több mint száz nyelven, a' világ minden öt részeiben, ide nem számlálván azt, a' mit már közel 700-ra menő filialis társaságai tettek. A' londoni társasággal dicséretesen vetélkedik a' petersburgi, melly a' Bibliát már több mint 30 nyelvre fordittatta az orosz birodalomban lakó népek számára. Éjszaki Amerikában is több áll már fen 200 bibliai társaságnál. Déli Afrikában és napkeleti Indiában hasonlóképen nagy buzgóság mutogatja magát ezen tekintetben; de Olasz- és Spanyolország, valamint Portugal is, még semmit sem tettek, Bavariában is csak egyes emberek iparkodnak tenni, a' mit tehetnek, valamint Francziaországban is, Strasburgot kivévén, csak 1818-ban állott öszve Parisban egy illyen társaság. — Az efféle társaságok minden keresztény felekezetek között hathatósan elterjesztik a' keresztény vallás igaz kutfejét, 'a Bibliát, 's a' legfontosabb igazságok felől való meggyőződésben őket kicsinyenként egyesitik. Mennyi haszon háramlik ebből mind a' Keresztényekre, mind azon Pogányokra, kik a' keresztény vallást ezen uton esmerik meg, azt ki nem lehet mondani, általjában a' Bibliának illyen elterjesztése 's még az ollyan nemzetek nyelvére is, mellyek eddig az irás mesterségét sem esmerték, forditása az emberi nemzet erkölcsi és vallásbeli kimiveltetésére nézve végtelenül fontos, 's az eddig látott tapasztalások után nem lehet kételkedni, hogy az Isten igéjének belső ereje az örök igazságok idvességes hasznát az egész földön, hol emberek laknak, hathatósan fogja éreztetni. *K. J.*

Bibliographia, l. Könyvtudomány.

Bibliomania, l. Könyvdüh.

Bibliophilia, l. Könyvkedvelés.

Bibliothecák, l. Könyvtárak.

Bibliothecarius, l. Könyvtárnok.

Bibor. Azon festék, mellyet a' régiek bibornak neveztek, részént feketés, részént violaszin és rózsaveres volt. A' legszebbhez 's drágábbhoz tartozott az, a' mit ők esmertek. Tudjuk, hogy biborjokat a' régiek részént különbféle festő füvekből készitették, részént több héjas állatokból vették, ugy a' buccinumból (egy a' sziklákon és kőszirtokon találtató kagylófajból), mint a' purpurából, a' tulajdonképi biborcsigából. Az ujabb időkben több kagylókban, kivált a' csigák familiájából, biborhoz hasonló nedvet fedeztek fel, melly nyulós 's egy különös zsacskóban van; melly többnyire a' szív és máj között fekszik. Ezen nedvnek szine igen különböző; némellyeknél t. i valósággal biborveres, másoknál halványsárga vagy narancsszinü. Reaumur ugy találta, hogy a' trombitacsigának elejénte sárgás nedve, vászonra fenve, keves secundák alatt a' sárgának, zöldnek és égkéknek minden árnyéklatjait áltfutotta 's végre biborveres lett. A' fodorcsiga nedve, mellyet Peruban

a' Spanyolok kék fodor nevezete alatt festésre használnak, hasonló jeleneteket mutat. Ha kivétetik a' csigából, sárgás fejérnek látszik; ha belé egy darab szöveményt (materiát) mártanak 's kiteszik a' nap és levegő behatásának, lépcsőnként változik az a' szin 's végre veresbe megy által, melly ronthatatlan ugyan, de még sem tiszta, mint a' kosenill veresse, melly nálunk a' karmasinon kivül a' bibort pótolja ki. A' régiek egyezőleg a' Phoeniciaiakat nevezik a' biborszin feltalálójinak. Esmeretes azon mendemonda a' juhaszkutyáról, melly a' szétharapott biborcsigák nedvével veresre festette orrát. Mivel a' biborcsiga nem csak a' phoeniciai parton, hanem az egész középtengerben találtatott, tehát a' biborfestőmesterség nem csak a' Phoeniciaiaknak volt kizárva tulajdonjok, de a' szin szépségében, jóságában és tartósságában volt különbség. Különösen jó volt Tyrusban az elevenpiros és a' violaszinbibor. Kiváltképen gyapjut festettek azzal, rendszerént kétszer, 's a' biborköntösöknek mesterség által még különös fényt is adtak. *A. B. P.*

Bicètre, Paris szomszédságában lévő kastély és falu, mellyből, minthogy dombon fekszik, igen szép kilátás van Parisrá, a' Sein folyására 's környékére. A' kastélyt XIII. Lajos építtette az agg katonák számára; hanem midőn XIV. Lajos az agg katonáknak Parisban építtetett lakhelyet, Bicètre ispotállyá tétetett, a' mire egészséges fekvésnél fogva igen alkalmatos volt. Viz nem lévén hozzá közel, 1733 a' köszíklába kut ásatott. Bicètrenek ezenkivül fenyitékháza is van a' feslett életüek, csalárdok, gazemberek 'sat. számára. A' revolutio olta a' gályákra itélt rabok is itt tartatnak, minekelőtte a' hadi kikötőkbe szállittatnának. A' tömlöczben 's dolgozó házban üvegköszörülések 's más műhelyek vannak, mellyekben a' foglyok magokra nézve haszonnal foglalatoskodnak. A' beteg öregek számára az ispotályban 2209 ágy van. 70 esztendőn alól lévők nem vétetnek be. Ezek az öregek, kik itt különös gonddal ápolgattatnak, csinos aprolékos fa- és csontmiveket készitenek, mellyek Francziaországban bicètrei mivek neve alatt esmeretesek. A' revolutio olta az orvosolhatatlan eszelősöknek is van egy épületek Bicètreben. *L—ú.*

Bidassoa, határszéli folyó Spanyol- és Francziaország közt, melly Spanyolországban ered, Verától kezdve határszéli folyó 's Biriatoutól fogva hajókázható, de csak kicsiny hajókkal; mindazáltal a' tenger felduzzadásakor nagyobbakat is elbir. Torkolatjától nem messze formálja a' Fáczán- vagy Tanácskozás-szigetet, mellyen 1659 a' pyreneei békeség kötetett. Andaye és Fuentarabia közt a' tengerbe ömlik. Spanyolország felé eső oldalán a' völgy szélén igen hasznos álláspontja lehet a' katonaságnak St. Marcialnál, hol a' Bayonneba vivő nagy országutat igen jól lehet védelmezni. Itt vertek vissza a' Spanyolok Aug. 31. 1813 8000-en két annyi Francziákat, kik, hogy St. Sebastiant az ostrom alól felszabadithassák, ezt a' helyet el akarták foglalni. *L—ú.*

Bidpai, meseköltő és philosophus, ugy tartják, 400 K. e. élt 's Dabslim király parancsolatjára indiai nyelven a' „Kalila és Dimnah" czimü elbeszélés- és mesegyüjteményt irta, melly valamint a' régibb, ugy az ujabb időkben is köz helybenhagyást nyert 's csaknem minden keleti és nyugoti nyelvre forditatott. Hogy a' Bidpai név ezen sanscrit szóból Hitopadesa (hasznos oktatás) eredt, melly czimet ezen könyv a' sanscrit kiadásban (Serampore 1804, 4., London, Wilkins ügyel. 1808, 4.; egyes részeit prof. Bernstein Breslauban adta ki 1823) viseli, Beigel, Ideler munkájában a' csillagnevekről (*über die Sternnamen*), igen éleselmüleg megjegyzette. Az arab forditást franczia forditással együtt de Sacy Silv. igen csinos kiadásban bocsátotta közre (Paris 1816, 2 köt.). A' német forditás: „*Abuschalem und sein Hofphilosoph, oder die Weisheit Indiens*" (Lpzg 1778) korábbi franczia forditás után van dolgozva, 's a' sancrit eredetit Wilkins (London 1787) forditotta angol nyelvre.

Biel barlangja, melly lisztlyuknak is neveztetik, Baumann barlangjának, mellyet megnézésre méltó tulajdonságaira nézve felülmul, testvére. Mint ama', Rübelandnál, egy a' blankenburgi herczegségben lévő falunál, fekszik, Blankenburgtól 2 és Elbingerodetől 1 órányira a' Bode jobb partján, egy Bielstein nevü hegyben. 11 osztálya van, mellyek 646 3/4 braunsweigi lábnyi (1 lábat 12 hüvelykével számlálva) hosszak. Bemenetéle 101 láb. fekszik a' völgy felett. A' bennek lévő számtalan figurák közt, mellyeket a' csepegő kő formál, megjegyzésre legméltóbb az orgona a' 8-dikban 's a' habzó tenger a' 9-ikben. 1762 fedeztetett fel 's csak 1788 tétetett egy Becker nevü ember által alkalmatossá a' bemenetel, mellyért a' blankenburgi kamarától privilegiumot kapott, hogy csak ő mutogathassa a' barlangban lévő ritkaságokat. A' Pielsteinon tiszteltetett hajdan a' Biel bálvány, 's még most is lehet azon kőalkotmányt látni, mellyen a' bálvány állott, valamint megette a' papok lakhelyének fundamentumköveit is. *L—ú.*

Bièvre (marquis de), marsall, 1747 született. A' muskatéros seregnél szolgált, melly hajdan a' franczia királyok nemes testőre volt. Hirre elmés feleletei 's calembourgjai által kapott. Több mulattató irásai kiadása után 1783 „*Le seducteur*" czimü vig játékot ada szinre. Sem planum, sem jó bevégzés ebben, azonban sokáig tarta kelete. Egy más vig játékát: „*Les reputations*" egyszer játszák 's azzal eltünt. Bemuttatatván XV. Lajosnak, ez egy calembourgt kivána tőle hallani. „*Donnez moi un sujet, Sire*" mondá Biévre. — „*Faites en un sur moi.*" — „*Sire, le roi n' est pas un sujet*" repité hirtelen Biévre szójátékát, 1789 Spaaba ment egészsége visszaállitása végett „*Mes amis*" mondá haldokolva, „*je m' en vais de ce pas*" (de Spaa). Több munkája maradt, a' többek közt egy „*Almanac des calembourgs.*" Elméskedései gyüjtve is „*Bièvriana*" czim alatt. *D. G.*

Bigamia annyit tesz, mint valakinek egyszerre két személlyel való öszveházasodása, melly a' törvényekben keményen meg van tiltva. Ez a' vétek hajdan halállal büntettetett meg.

Bignon (Louis Edouard), szül. 1771 Meillerayeben az alsó-szajnai departementben, tanult Parisban a' Lisieux collegiumban, 's már 1789 a' constitutio alaptételeit vallotta, hanem 1793 számüzetett, minden erőszakos rendszabásnak ellensége lévén. Ezért a' hadsereghez ment. 1797 a' diplomaticai osztályba lépett. Berlinben, hol a' királyi familia nagy kegyességgel viseltetett iránta, mint követségi titoknok volt 1801, 1802 pedig és 1803 mint kormányszéki biztos. 1803—1806 meghatalmazott minister volt a' kasseli udvarnál, hol a' választó fejedelemnek még a' jenai ütközet előtt való napon is ajánlott neutralitasi (vagy szövetségi?) egyezséget, mellyet azonban a' választó fejedelem el nem fogadott. Benyomulván a' franczia seregek Berlinbe, császári biztossá neveztetett a' burkus kormánynál. Erre a' királyi jószágok 's a' financzia közös igazgatását kormányozta a' bevett országokban 1808 végéig. Azt állitja, hogy ezen terhes foglalatosságát olly kimélve vitte, a' mint csak lehetett, 's hogy ezért még későbben is többen bizonyitották be köszöneteket. 1899 meghatalmazott minister lett a' badeni nagyherczegnél, midőn onnét egy császári végzés által, melly Schönbrunnban költ, austria főadministratorává tétetett. Azután terhes küldetést nyert titkos megbizásokkal Varsóba, a' hol majdnem 3 esztendeig maradt. Az 1812 háboru kezdetekor de Pradt lépett helyébe; ő pedig császári biztossá neveztetett az ideigvaló országló széknél Wilnában. A' moszkwai hátrálás után ismét felváltotta de Pradtot a' varsói követségben. Itt szerencséje volt, herczeg Poniatowszkival összekötve, az austriai szövetséges sereg hátrálását herczeg Schwarzenberg, utóbb general Frimont alatt 4 hónapig feltartani, ugy hogy az elszéledt 's mintegy 7 ezer emberből állott lengyel sereg Poniatowszki alatt Krakóba ismét öszvegyülhete, 's Majusban ismét 20 ezerre szaporodva Austrián keresztül Szászországba me-

hete. Ekkor a' franczia fő hadi szálásra ment Bignon Dresda alá 's ott maradt a' diplomaticus test többi tagjaival együtt az ostrom alatt is a' város feladatásáig. Minthogy a' rajnai szövetséges statusok több ministereinek szerzett uti levelet, azért herczeg Schwarzenberg elkisérteté őt egyik segédjével Strasburgig a' franczia őrszemekhez. Parisba érkezvén December 7. 1813 ő jelentette legelsőben a' császárnak Murat elpártolását, ezentul mezei jószágán élt. A' Bourbonok első visszatértekor irta „*Exposé comparatif de la situation de la France et celle des principales puissances de l' Europe*" czimü munkáját, mellyben nagy belátásokat nyilvánzott 's egyszersmind magát Napoleon oskolájából került igaz Francziának mutatta. A' száz nap alatt Ottóval együtt nevezé ki Napoleon a' külső dolgokra ügyelő ministerium alstatustitoknokjának, 's 1820 több departement választá meg követének. A' kivételi törvények ellen beszélt 's a' számüzöttek visszahivása mellett, melly uttal intőleg emlékeztette a' ministereket némelly titkos környülállásokra, mellyekre azonban nem akart világosabban kiereszkedni. B. a' választási törvény mellett is szólt. 1820 irá „*Des proscriptions*" czimü munkáját, mellyben a' szabadság küzdésit rajzolja a' tyrannság mindenféle nemével. Nagy figyelmet gerjesztettek publicistai kétes tárgyakról irt legujabb munkáji, például „*Coup d' oeil sur les démêlés des cours de Bavière et de Bade*" „*Du Congrès de Troppau*" és „*Lettre sur les différends de la maison d' Anhalt avec la Prusse*" 's végre „*Les cabinets et les peuples*" (harmadik kiadás Paris 1824). *Zs. G.*

Bigott (szenteskedő). Az neveztetik igy, ki a' vallásbeli vagy istentiszteletbeli külsőségeket a' vallás 's az isteni tisztelet főrésze vagy épenvalósága gyanánt nézi, azokat szőrszálhasogató pontossággal megtartja és a' másképp gondolkozók iránt rendszerént türedelmetlen. A' bigottság néha a' félszeg 's helytelen kimiveltetésnek, másszor a' gondolat nélkül való szokásnak szokott szüleménye lenni. *K. J.*

Bihar vármegye, Magyarországnak középéghajlatja alatt, éj. sz. 46° 26'tól 47° 40'ig k. h. 38° 42'tól 40° 26'ig, a' Tiszán tuli kerületben kiterjedő, legnagyobb megyéje. Tágas körét határozzák Erdélyország, Arad, Békés, Szabolcs, Szatmár 's Közép-Szolnok vármegyék. Napkeleti részén mindenütt nagy bérczek emelkednek; napnyugoti fele pedig merő térség, mellyen a' keleti hegyekből bőven áradó folyók nagy posványokat, a' sárréti mocsárokat, formálván, sok mértföldeket a' köz haszonvételtől megfosztanak. Hegyei mint a' Karpát havasai Erdélyből Kolosvár felől eredő sorának ágazatjai, mellyek részént becses érczekkel tele és nagy erdőkkel fedve vannak, p. o. a' Bihar, Moma, Gyalu, Ripi, Plesz; részént jeles borokat termesztenek, mint a' vajdai, diószegi, telegdi, székelyhidi 'sat. dombok. Folyóji, a' Berettyó, a' sebes és a' fekete Körös, számos kerengésekkel keresztül folydogálnak, de többféle erek és patakok is származván a' keleti hegyekből, vizeiket sokfelé alkalmatlanul is kiöntik. Termékenysége minden élet nemében nagy; mert itt mindenféle gabona, de főképen buza, tengeri, bor, dohány (a' debreczeni dohány a' kereskedésben első rangot tart), gyümölcs (a' bihari dinnyék nagyságokra 's jó izekre hiresek) 'sat. terem. A' szarvas-marha-, sertés- és lótenyésztés jó divatban van; vad, hal, rák, tekenős béka is bőven találkozik. Ásványai: arany, ezüst, réz, ón, vas; mindenféle márvány, alabastrom, kréta, mész, kőszén, széksó, salétrom, ásványos vizek. Ezen annyira megáldott tájéknak kiterjedése 200 nsz. mfd., mellyen most 400,027 ember él ('s e' szerént csak 2000 lakó számittathatik egy nsz. mfdre.), 1 szabad kir., 's 1 püspöki városban, 21 mezővárosban, 466 faluban, 262 pusztán és szláson. Járása öt vagyon: 1) a' váradi, 2) a' sárréti, 3) az érmelléki, 4) a' szalontai, 5) a' belényesi. *S—s.*

Bihari (János), hires magyar muzsikus, szül. Bőnyön, Győr vármegyében, 1769. Kitől tanult, nincs tudva; ugy látszik, hogy hang-

mivészségre, 's jelesen hegedüjátszásra volt természeti tehetségét egyedül önszorgalma és gyakorlása által emelte azon lépcsőre, mellyen társai felett olly kitünőleg álla; 's kétség kivül, ha magát mesterséges rendszabások szerént idején képezheté vala, benne a' magyar muzsika, melly fájdalom! eddig leginkább csak Czigányok által gyakoroltatik, uj alkotóját találta volna. Eredeti nótájinkat olly igaz nemzeti izléssel húzta, hogy hangjaival kénye szerént örömre vagy szomoruságra inditotta a' magyar szivet. Ennél fogva neve az egész hazában hires volt, 's több országgyüléseken a' felséges udvar tetszését is megnyerte. Felséges urunk 1820 hazánkat jelenlétével szerencsésitvén, m-oőn Albert herczeg jószágán a' ráczkevi szigetén mulatna, akkor Bihari nemzeti muzsikával de kivált Malbourg nótájával, Cambridge angol királyi herczeget 's a' vele volt négy gavallért is vig éneklésre gerjesztette. Egy időben dolga olly jól ment, hogy maga arannyal himzett ruhában járt 's még hegedüjét is gazdag öltözetü inas által hordatta; és ezen időszakból kell gondolni képét, mellyet N. Ajtai Cserey Farkas, cs. k. aranykulcsos és főstrázsamester a' hires Donát által festetett 's Richter később kőre metszett. Azonban rendetlenül kezdvén élni, végre mindenét elpazarlotta. Megholt Pesten Apr. 27. 1827, életének 58 esztendejében. Eredeti szerzeményei, mellyek a' nemzeti character fentartására nem kis befolyással voltak, klavirkiséret mellett részént a' veszprémi magyar nóták közt, részént mások által metszésben kiadattak és külföldre is elhatottak. *J.*

Bikaviadal, egyik kedves mulatságok a' Spanyoloknak, kik, valamint a' délszak legtöbb tartományai, szenvedelmesen szeretik a' nyilvános küzdő és néző játékokat, mellyek testi erővel 's ügyességgel vannak öszvekötve. Ezért nem birhatták a' pápák legkeményebb tilalmai a' Spanyolokat arra, hogy ezen mulatságról lemondjanak. IV. Károly eltörölte. Jósef ismét visszaállitotta. Igen ritkán történik, hogy illyen küzdő játék emberhalálba kerülne. Azon fényes bikaviadalok, mellyeket hajdan a' király innepi alkalmakkal tartott, nagy költséget okoztanak. A' Spanyolok kétféle bikaviadalt különböztetnek meg, *Toréo*-nak nevezvén azt, mellyben a' bika megöletik, *Corrida de novillos*-nak pedig azt, mellyben a' bika szarvai hegyére bőrgolyók (*novillo embolado*) köttetnek 's a' küzdő azt csak dühiti. Az illyen viadalok mind a' fővárosban, mind az ország más nagyobb városaiban, vagy privát emberek által, vagy valamelly nyilvános pénztár számára tartatnak. Madridban nyáron által minden héten kétszer adatik rendesen a' közönséges ispotály javára. Egy illy játék bevétele rendszerint 2000 piaster, a' reátett költség pedig, ide értvén a' viaskodók fizetését is, legfeljebb 1000 piaster. Ez a' játék Madridban a' *Coliseo de los Toros*-ban tartatik, egy circusban, melly menetelesen emelkedő ülésekkel van körülvéve, ugy hogy a' legfelsőbb sorban lózsik állanak. A' nézők nagy ékességben jelennek meg. A' küzdők, kik ezen munkát, mint tulajdon mesterségeket, üzik, czifrán 's innepiesen lépnek fel a' küzdő helyre, egy tanácsbeli személy vezetése alatt, 's küzdések módjára nézve különbfélék: dárdások (*picadores*) vagy lovagküzdők régi spanyol vitézi öltözetben; banderillerok, gyalogküzdők, rövid tarka melyényben, lobogóval; 's végre a' matador (a' gyilkoló, kinek neve a' mi kártyajátékinkban is fentartja tekintetét), vagy a' tulajdonképi főküzdő. Mihelyt jelt ad a' corregidor, azonnal kieresztetik óljából a' bika. A' dárdások, kik legközelebb állottak fel, legelsőben támadják meg. Néha megsebesittetik a' ló, 's illyenkor a' lovasnak sebes futással kell magát megmenteni. A' lovasokat gyalogküzdők segitik, lobogójikkal foglalatoskodtatván a' bikát, 's ezek szükség esetében a' circust körülvevő deszkafalon általszökve menekedhetnek meg. Ezek után a' banderillerok következnek, kik azon vannak, hogy banderillájikat, azaz, kivájt puskaporral töltött 's papirossal körültekert pálczájikat, mellyeknek végein apró horgok vannak, a'

bikára akaszthassák; ha ez megtörténhetik, eldurrannak a' botban lévő pattogók, 's a' bika dühösen futkos a' circusban. Ekkor a' matador kivont karddal 's kevélyen lépik elő 's igyekszik a' bikát agyonszurni. Ha ez megtörtént, félre viszik a' megölt bikát 's mást eresztnek ki az ólból. Ha valamelly bika nagyon rest, kutyákat uszitanak reá; ha ellenben igen dühös, akkor néha sok ló vesz el általa. Mennél nagyobb a' hévség, annál dühösebbek a' bikák. Az illyen játékoknál tréfás jelenéseket is láthatni; vannak ugyan is kitanitott majmok, mellyek a' bika nyakára szöknek, a' nélkül hogy ez nekik ártana; máskor még szalmaalakot állitanak a' bika elejébe, mellyet ez teljes dühvel tép széllel; máskor végre tréfás öltözetben jelennek meg a' gyalogküzdők, hogy a' bikát dühitsék, a' nézőket pedig mulassák.

Bilanx, Bilanz, a' kereskedőknél a' bevétel és kiadás öszveszámlálasának hónapi vagy esztendei befejezését teszi, mellyben a' nyereség és veszteség, a' kereset és adósság ugy állittatnak öszve, hogy a' fősummák egymással megegyezzenek. E' végre az, a' mi az egyik summából hibázik, illyen kifejezéssel vettetik hozzá „*pro Saldo*," azaz, számegyenlités végett. Az a' könyv, melly a' számolás ezen befejezését magában foglalja, bilanzkönyvnek neveztetik.

Bilbao, spanyol provincia Biscayában. Hasonló nevü fővárosa 15,000 lak. (a' h. 14° 57′ 45″ 's a' sz. 43° 16′ 30″ közt) egy órányira fekszik a' tengertől, a' hajókázható Ybaichalvalnál, mellyen két hid viszi az utast keresztül; ezek közül az egyik fából van épitve 's egyetlenegy bolthajtáson áll, melly alatt az ott lévő legnagyobb folyói hajó is elevezhet. Az 1300 Diego Lopez de Haro által alkottatott város jól van épülve, 5 temploma, 10 klastroma, 1 hajózásoskolája, 1 szép töltése, vizvivése, fegyvertára, vitorlavászon-manufacturája, több timárai, kötelverői, vasmacska kovácsai, 4 rézhámora 'sat. van. Tulajdonképen vett kikötője nincs; a' kisebb hajók a' vizen felfelé egészen a' város áljáig feleveznek, a' nagyok pedig Olaviajánál állanak. Esztendőnként általjában véve 5—600 hajótól látogattatik meg. A' kivitel legfőbb tárgya spanyol gyapju, mellynek mennyisége némelly esztendőben 100—120,000 mázsára is reámegyen. Bilbaon vitetnek keresztül az idegen portékák éjszáki Spanyolországba, 's Bilbaoból kap éjszaki Europa gesztenyét, olajat és bort. 200 kereskedője közt Németek, Csehek és Irlandiak is vannak. *L—ú.*

Bilderdyk (Willem), szül. Amsterdamban 1750, él Leydenben 's Holland első törvénytudósának, a' szó egész terjedékében tudósnak 's a' hollandi criticusok itélete szerént korunk legnagyobb költőjének tartatik. Leydenben, kivált Ruhnken és Valkenaer alatt, a' classicus régiséget tanulá. 1776 a' leydeni tudós társaság, mellynek itéletei mindég alaposoknak nézettek, jutalomfeleletéért, melly a' költőmivészség befolyását a' kormánymesterségre tárgyazta, neki itélte az első dijt. A' következett eszt. ugyan azon társaságtól két jutalmat nyere ezen költői pályairásért „A' valódi honszeretetről," mellyről B. egy oktató költeményben és odában dalolt. Azolta Feith- és mad. de Launoy-val az első honi költők sorába számittatott. Poëtai miveiben stylusának nagy tisztaságát, beszédjének ritka csinját találták, szokatlan tüzzel párosulva, mindenek felett pedig fenséges poëtai képek nagy bőségét. Azt hitték, hogy Vondel, Hooft és Cats századja tért vissza. Ezen kor az ujabb hollandi költőoskola kora, mellyben B. mellett Feith és Launoy, Bellamy, Helmers, Tollens, Loots, van Hall, Kinker, Klyn 's m. első 's másodnagyságu csillagokként fénylenek. B. a' jambusokat és hexametereket is behozta a' hollandi poësisbe, de inkább csak azért, hogy a' nehézségek meggyőzésében mutassa talentumát, mintsem érdekletből ezen formák iránt, mellyeket a' hollandi poësissel öszve nem hangzóknak nyilatkoztatott. 1780 ismét uj pályadijt nyere a' poësis és ékesszólás öszveköttetéséről a' philosophiával irt munkájáért. Nem sokára azután ezen költeményhez fontos commentariust irt, melly őt mint tudóst és philologust esmertette meg.

E' mellett Haagban az ügyvódi pályán is fényes sikerrel munkálkodott. Német-Alföldnek a' Francziák által lett elfoglaltatása után, mint az örökös helytartó pártosa, elhagyta hazáját 's Braunschweigba vette magát, hol a' német nyelv-és poësissel esmerkedett meg, azután Londonba, hol a' literatura- és poësisről franczia nyelven tartott tanitásait számosan látogaták. 1799 visszatért Hollandba 's következtek uj remek mivei. Csak egy oktató költeményét az astronomiáról emlitjük, 's Dellile „*L' homme de champs*" és Pope „*Essay on man*" mesteri utánazásait (mert az eredetit csak thema gyanánt tekinté). Bonaparte Lajos thronusra léptekor a' maga tanitójának nevezte a' hollandi nyelvben 's az általa felállitott nemzeti intézet első tagjai egyikének. Hollandnak Franczia országgal történt egyesittetése után hallgatott B. Musája, de annál magasbra emelkedett honjának megszabadultakor. Azon időben tán egy költemény sem jelent meg, mellyben annyi tüz, annyi erő, annyi enthusiasmus volna, mint az ő „*Hollands Verlossing*"-ja, mellyet nejével egyesülve, ki hasonlólag szerencsésen költ, adott ki. Visszatérvén Napoleon Elbáról, uj harczdalok zengedezének B-től, mellyek a' hollandi poësis legjobbjaihoz számláltatnak. Vegyes költeményei („*Mengelpoëzy*" 2 köt., Rotterd. 1823, 2 kiad.) részinyire romanczokat és Ossian után dolgozott utánzásokat foglalnak magokban.

Biledulgerid (Bhelad al Dsherid, egyiptomi-szilvatartomány,) Éjszakafrikában, az Atlas hegye déli oldalán, éjszakra Tunisig, nyug. Algirig és Saharáig, kel. Tripolisig terjed ki. Pusztaságán csupa fövenyszigetek vagy oasek vannak; mellyek kertmódra miveltetnek 's öntöztetnek. Az Atlas tövében a' völgyekből fuvó szelek mérséklik a' hévséget. Az emlitett fövenyszigetekben főtermések: az árpa, mellyet a' karavanok pépnek használnak, igen jó izü, és egyiptomi szilva, melly sehol sem érik meg olly tökéletesen, mint itt. A' fövenyszigeteken sok harmat esik, eső ellenben igen ritkán. Minden meleg tartománybeli gyümölcsök igen bőven teremnek benne, mellyek eső nélkül virágozhatnak, nőhetnek 's megérhetnek. A' Berberek, kik Biledulgeridet lakják, valamint a' Negerek 's Arabok is, kereskedők, 's karavanokban utaznak. Ezen utazó életmódnak igen sokan szoktak áldozati lenni ifjuságokban, az éghajlat változásai, rossz eledelek és hideglelések miatt: innen van köztök az öregeknek nagy 's az ifjaknak csekély száma. Biledulgeridből Darát, Tasiletet és Segelmessét Marocco, Wadragot Algir, Tozert Tunis birja. Gademes, Welled-Sidi és Mosselemis tartományai ellenben függetlenek. Az itt lakó nemzetségekről, szokásaikról 's lakhelyeikről keveset tudunk. *L—ú.*

Bilini savanyu viz, Csehországnak egy városkájánál, Bilinnél, négy helyen serkedezik fel egy magas szikla tövében, mellyet bilini kőnek neveznek. A' környék hegyes. Mindenek felett festőleg emelkedik azonban belőle fel a' minden oldalról szabadon felfelé nyuló bilini kő, mellynek tetejéből valóban ingerlő kilátás van. Maga Bilin városa régi, 's mint mondják, azelőtt tulajdon herczegei voltak, kik ezen a' vidéken uralkodtak, de a' pragai herczegek által elnyomattak, kik ide azután burggrófokat tettek. Később a' királyi kamara birtokába esett, melly azt ismét vasallusoknak adta által. Most ez az uradalom a' Lobkowitz herczegek birtokában van. A' bilini kut felfedezése a' 18-dik század elején történhetett, de csak annak közepén foglalták azt be. Minthogy azonban a' vizet már elküldötték, 's a' küldözés nevekedett, egy házat épitettek hozzá, hársfa alléet ültettek 's a' táj szépségeit mesterséggel emelték. Mi nagy hirre jutott ezután a' kut, bizonyitja az eladott palaczkok száma. 1799 2698, és 1786 már 42,000 palaczk küldetett széllel. A' források egészen tisztán serkedeznek fel a' földből; izek fris hivesitő, savanykás; a' viz sok buborékot hány, kivált ha borral vegyittetik, 's tajtékzik, ha czukrot tesznek hozzá; a' forrás melegsége 12° R. Tizenhat unciás font vizben van levegősavanyu érczes lugsó 30 $^1/_2$ grán., Glau-

ber csudasava 4 $^{3}/_{5}$ gr., konyhasó 1 $^{7}/_{9}$ gr., levegősavanyu keserü föld 2 $^{4}/_{7}$ gr., levegősavanyu mészföld 3 $^{1}/_{38}$ gr., kovaföld $^{3}/_{4}$ gr., kihuzadéktárgy $^{7}/_{11}$ gr., levegősavany 49 cubikhüvelyk és tiszta levegő 4 cubikhüvelyk. A' bilini vizet haszonnal lehet inni a' hypochondriában, nyálkás gutaütésekben, idegbénulásokban, főnyavalyákban, rothadt hidegelelésekben, torokgyékben, sebekben, bőrnyavalyákban, skrofulákban, scorbutban, köszvényes és olly nyavalyákban, mellyek eltágulason alapulnak, a' has, mely, vizelő utak 'sat. nyavalyájiban. Noha a' vizet ott helyben is isszák, de sokkal nagyobb kelete van annak másutt, kivált mivel Teplitz oda csak egy órányira van. Az idevaló mulató helyek a' teplitziek felé vannak irányozva. *A. B. P.*

Bill, billa, valamelly törvényjavalatnak parlamentbeli előterjesztése. Az angol törvényes nyelvben billnak neveztetik minden kötelező irománya. Igy a' váltólevel: *bill of exchange*; az ingó jószágok vételéről szóló irománya, melly által az angol törvény szerént a' tulajdoni jus tüstént áltmegyen a' vevőre: *bill of sale* 'sat. Ezen szó a' libellus-ból látszik származni. Midőn valamelly büntető vád az esküdtek nagy gyülése (*grand jury*) által alaposnak találtatik, a' hol természetesen nem az előterjesztett dolgok valósága, hanem csupán ez a' kérdés vizsgáltatik meg, ha lehet e az előadott dolgokból a' vádoltatott ellen valamit következtetni: akkor a' vádlevel hátára ez iratik: *A true bill* (hajdan, billa vera); ha pedig az esküdtek azt tartják, hogy az előadott tettekben nem alapul elegendő gyanu, ezt irják reá: *Not a true bill*, *Not found* (alaptalan). A parlament stylusában különbözik a' bill a' motiótól; ez amarra készitő előterjesztés. A' motiónak gyakran nem bill a' tárgya; illyen például az a' javalás, hogy az ország állapotja vizsgáltassék meg, hogy a' királyhoz intézendő level készittessék, vagy küldöttség neveztessék ki 'sat. Minden motiót kell a' ház még egy más tagjának támogatni (*seconded*), különben a' ház nem foglalatoskodik vele. Privát billeket, mellyek egyes személyek vagy egyesületek részére teendő rendelésről (például: hazafiusitásról, hidépitésre, vagy hidvámszedésre adandó engedelemről) szólanak, csak petition (irásba foglalt kérelem) által hozathatnak be, mellyet a' ház egyik tagja ad által, 's ha szükség, egész küldöttség vizsgál meg, 's melly azután vagy félre tétetik, vagy engedelmet nyer a' bill benyujtására. A' nyilvános ügyek törvényjavalatit (*public bill*) ellenben motiónak kell megelőzni, azaz, élő szóval kell egy tagnak engedelmet kérni, hogy szabad legyen illyen billt benyujtania. Elrendeltetvén az engedelem, bizonyos idő mulva irásban adatik be a' javalat. Régiebb időkben minden illyen javalatot királyhoz intézett kérelem formájában kellett beadni 's befejezni; akkor tehát valóban *libellus gravaminum et desideriorum* volt. Az illyen irásba foglalt javalaton sok üres hely van hagyva (*blanks*) azon elhatározások számára, mellyeket a' parlamentra kell bizni; illyen az idő, a' summák és más mennyiségi pontok elhatározása. Ekkor a' bill szokott időköze után három izben olvastatik fel. Az első felolvasáskor annak általányos elvetéséről van szó. A' második felolvasáskor megvizsgáltatik és pedig vagy küldöttség által, vagy ha fontos a' tárgy, az egész ház által, melly illyenkor küldöttséggé változik; a' mi ngy történik meg, hogy hallgatók nem bocsáttatnak be, a' szóló elhagyja ülését, beszél és voxol, más tag választatik előlülőnek *chairman* név alatt, az üres helyek betöltetnek, hozzátételek és változtatások (*amendments*) fordulnak elő, 's gyakran a' bill egészen más szint kap. Végződvén ez a' munka, a' szóló visszaül helyére, a' *chairman* pedig a' megigazitott billnak egészét ujra voxolásnak terjeszti alája. Ha elfogadja a' többség, igen nagy betükkel iratik pergamenre (*engrossed*) 's azután harmadizben olvastatik fel. Ha még ekkor is tétetik valami hozzá, ez az eléhbihez külön pergamenre irva függesztetik, mellynek *rider* a' neve. A' harmadik felolvasás után általviszik a' billt a' masodik házba, hol a' benagyláson kivül szintugy bánnak vele, mint az eléhbiben. Ha itt

félre tétetik, elhallgatnak a' billal, ha pedig változtatásnak vettetik alája, vagy még uj pontok tétetnek hozzá, közöltetnek ezek a' másik házzal, 's szükség esetében tanácskozások is tartatnak a' két ház kiküldött tagjai közt. Ha meg nem egyez mind a' két ház, a' dolog foganat nélkül marad, a' bill általesett (*dropped*), a' király vagy személyesen hagyja helyben a' törvényt, melly végre a' felső házban megjelenik, az alsó ház a' korlátok elejébe hivatik, 's a' billok czimei a' király feleletével együtt régi normann- franczia formulákban olvastatik el a' titoknok által. Ha p. o. nyilvános ügyet tárgyaz a' bill (*public bill*), igy erősittetik meg: *Le Roi le veut*; a' privát bill (*private bill*) pedig ekképen: *Soit fait comme il est désiré;* az adót és taxát vagy hitelt rendelő bill (*money bill*) végre igy: *Le Roi remercie ses loyaux sujets accepte leur bénévolence et aussi le veut.* A' megtagadás csinos formulája ez: *Le Roi 's avisera.* A' megtagadás dolgaiban, mellyek a' koronától származnak (millyenek az amnestia, megkegyelmezés 'sat.), a' parlament titoknokja által feleli: *Les prélats, seigneurs et commons en ce présent parliament assemblés: au nom de tous Vos autres subjects, remercient très-humblement Votre Majesté et prient à Dieu, Vous donner en santé bonne vie et longue.* — Vagy irásban adja ki rendelését a' király a' status nagy pecséte alatt, a' mi VIII. Henrik alatt Katalin királyné (Howard, lefejeztetett 1542) ellen való büntető billnál történt legelsőben, nem akarván a' király helybenhagyását személyesen előadni. A' megtagadás jusával Ersébet királyné igen gyakorta élt; egyszer 48 billt vetett félre egy ülésben. A' hannoveri házbeli királyok ezt soha sem használták, mert a' megtagadás utolsó esete III. Vilmos alatt történt 1692. Az országló szék a' többség által igyekszik czélját elérni az egyik vagy másik házban. *Zs. G.*

BILLENGÉS, l. OSCILLATIO.

BILLINGTON (mistress), London legelső énekesnéjinek egyike; egy vándorló német muzsikusnak, Weichselnek, leánya lévén, muzsikai tehetségét olly jókor gyakorlotta, hogy 7. eszt. korában a' Haymarket theatrumban fortepianón concertet játszott, 's 11 eszt. korában már önszerzeményét adta elő. Első férje, az egyenes gondolkozásu, de gyenge Billington, a' Drurylane játékszin muzsikusa, Irlandba vitte őt, hogy ott énekesnének formálja, de itt a' fiatal 's igen szép asszony, a' legbosszantóbb kicsapongásoknak ugy utána vetette magát, hogy ez által a' mivészségben nagyon hátra esvén, midőn 1786 Londonban a' Coventgarden játékszinen fellépett, nem sok tetszést nyert. E' miatt Parisba utazott 's ott 1787 Sacchinitól leczkéket vett, 's ezen olasz tanitásnak köszönhette későbbi szerencséjét. 1794 maga bővebb tökéletesitése végett Olaszországba ment, ekkor már igen sebesen haladott, különben személyes kecsei teljesek valának, a' vásottságban pedig semmi ujat több bé nem tanulhatott. Busongó férje, mint akkor állittották, de meg nem mutathatták, méreg által mult ki Nápolyban, 's a' fiatal özvegy nem sokára valami Lyoni Florissen nevühöz ment férjhez, 's ezzel a' velenczei birtokban telepedett le. 1801 ismét előtünt Londonban. Ekkor mind mivészségének, mind mesterségeinek legmagasabb pontján állott. Mindenben, mi csak a' szemet 's fület bájolhatta, renkivül való elmebeli tehetségének teljes kifejtődésében, — az olasz hangmivészségnek minden titkaiba beavatva — egy mélyen illető kellemes hanggal láttatta itt magát a' szeretetre méltó, nemes alkotásu legnagyobb énekesné, mellyet valaha az angol föld szült. Felváltva játszott a' Coventgarden 's Drurylane játékszinben; hosszas távolléte a' multakat mintegy eltörölte, 's egy illendőbb magaviselet ifjuságának vétkeit neminemüképen elfelejtette volna, de majd csak hamar szokott kicsapongásaiba visszahanyatlott, mig egykor a' halál bünnel terhes életének véget vetett. Férje az idegenek iránt hozott bill által szorittatván, kénytelen volt Angolországot hitszegő felesége nélkül odahagyni, ki még is talán belső törődésétől üldöztetve, halála előtt kevessel (St. Artivebe. Velenczétől nem messze Aug. 26. 1818) utána ment. *J.*

Bingley. A' hollandi nemzeti játékszin ezen Garrickje Rotterdamban szül. tehetős angol szüléktől 1751, 's végezvén oskolai tanulását, kereskedésre rendeltetett 's comptoirba adatott. De csak hamar meggyőzhetetlen hajlandóság mutatkozék benne a' játékszin iránt. 18 esztendős korában az érdemekkel teljes Corver társaságába lépett, a' ki első tanitója lőn. 1779, 24 esztendős korában, lépék fel az amsterdami nemzeti játékszinen, de mivel született Angolnak tartaték, Angolország ellen pedig azért, hogy az Angolok a' német-alföldi lobogójú hajókat hadizenés nélkül elfoglalták, nagy gyülölséggel viseltettek hallgatóji, nem kedvelőleg fogadtatott. Meggyőzött azonban nem sokára minden előitéletet Achill előadásában a' hasonló nevü szomoru játékban, alkalmat találván ezen személyben az ő rendkivüli és a' legszorgosabb studium által kipallérozott talentumának tündöklő kifejtésére. E' pillantattól fogva a' publicum kedvencze lőn és maradt. Ámbár mindég főtudománya maradt a' szomoru játék, még is játszott vig játékban is egyes comicus személyeket szerencsés sikerrel. Egyszersmind a' franczia nyelv is annyira hatalmában volt, hogy azon nagy franczia szinmivészek mellett, kik mivészi utazások közben Német-Alföldet meg szokták látogatni, Amsterdamban és Haagban a' franczia játékszinen gyakran jó foganattal lépett fel. Igy 1811 az amsterdami franczia játékszinen Philoctetet és Leart adta legjobb foganattal. 1796 egy saját szinjátszó társaságot kormányzott, melly főképen Rotterdamban és Haagban játszott, 's egyéb hollandi városokat is meglátogatott. Ő azonban mindég kész volt, az amsterdami játékszint ollyan személyekben kisegiteni, mellyeket csak ő játszhatott. Legutolsó előadásainak egyike Wattier, Ziesenistől, a' nagy mivésznétől, segittetve, 1818 történt a' királyi familia előtt Farnese személyében, Lalainnek „Maria" czimü szomoru játékában. Ugyan azon esztendőben holt meg Haagban.

Binomiale theorema, görög-deák neve egy a' mathesisben igen nevezetes és hasznos törvénynek, melly szerént minden kéttagu mennyiség akarmiféle czimerü hatalma következendő módon irathatik, a' hol a' tagok szép rendje önkényt szembe tünik:

$$(a \pm b)^n = a^n \pm \frac{n}{1} \cdot a^{n-1} b + \frac{n(n-1)}{1.\ 2} \cdot a^{n-2} b^2 \pm \frac{n(n-1)(n-2)}{1.\ 2.\ 3} \cdot$$

$$a^{n-3} b^3 + \frac{n(n-1)(n-2)(n-3)}{1.\ 2.\ 3.\ 4} \cdot a^{n-4} b^4 \pm \text{ 'sat.}$$

Különben ezen törvény gyakorta Newton neve alatt is szokott emlittetni (*Newtonianum theorema*), mivel ez a' nagy férjfi nyilatkoztatta ki legelőször (Oct. 24. 1676), hogy az minden esetben helyt áll, akarminemü szám legyen a' hatalom czimere. Noha pedig ezen leleményét Newton ugy adja elő, mint fiatal korabeli tanulásának gyümölcsét, számtalan egyéb leleményei egyedül könyvekben maradtak fen, e' pedig egyszersmind a' westminsteri apátságba helyeztetett emlékoszlopára is felmetszetett. Sokféle haszonvételét ezen törvénynek minden a' mathesis tanulására vezető jobb könyvbe látni lehet. *Tittel.*

Biographia, l. Életirás.

Biologia, Biometria, l. Élet.

Bion, görög idyllionköltő, Smyrnában vagy ennek tájékán született; közelebb tudósitásaink életéről nincsenek. Azon elegiából, mellyet barátja és tanitványa, Moschus, készitett halálára, azt lehet gyanitani, hogy B. Theocritussal egykoru volt 's méregtől holt meg. Hihetőkép Siciliában v. Nagy-Görögországban élt. Hozzánk eljutott keves költeményei között legszebbnek tartatik: Keserve Adonis felett. Németre a' többek közt Voss is forditotta; magyarra Fabchich. Őt és Moschust rendszerént Theocritus idyllionjaihoz csatolják a' nyomtatók; de külön is kiadák Jacobs, Gotháb. 1795; Wakefield Lond 1795; Maas Lipcsében 1807.

Biörnståhl (Jakab Jónás), ki utazásairól esmeretes, szül. 1731 Svédország Südermannland tartományában Rotarbóban, tanult Upsalában innét tanitónak ment báró Rudbeck házába 's beutazta annak fijával Angol-, Franczia-, Olasz- és Németországokat, Hollandiát és Schweizot. Parisban léte alatta' napkeleti nyelveket tanulta. Midőn nevendéke Svédországba visszatért, B. Gusztáv által Görögország, Syria és Egyiptom beutazására rendeltetett 's ugyan azon időben professori czimet nyert a' lundi egyetemnél. 1776 Konstantinápolyba utazott a' király költségén, a' hol egy ideig tartózkodék a' török nyelv megtanulása végett, azután Salonichiig folytatá utját 's itt megholt 1779 mint martaléka a' pestisnek. B. utazása leirását level formában küldötte meg barátjának, könyvtárnok Giörwellnek, ki azt elejénte egy Stockholmban megjelenő folyó irásba iktatta, 1783 pedig külön is kiadta. Ez Groskurd által fordittatott németre. Ezen munka tudós és alapos vizsgálódásokat foglal magában pénzek, kéziratok és ritka könyvek felől, számos anecdotákat, mellyek közt legérdekletesebbek a' Voltairet illetők, kit ő Ferneyben látogatott volt meg; hanem az ő észrevételei és itéletei az erkölcsök, szokások, vallás és literatura tárgyában gyakorta nem igen pontosak 's nincsenek részrehajlás nélkül. Több volt benne a' tanultság, mint az izlés, 's emlékezete felülmulta biztos fogását és megkülönböztető tehetségét. Természettől is megkeményitett egészsége képessé tette sokat dolgozni 's az utazás legnagyobb bajait könnyen elviselni.

Birás, valamelly dolognak physicai erők alatt olly lélekkel tartása, mintha sajátunk volna. Ha a' birás a' gyümölcs és jövedelem valóságos szedésével vagyon öszvekötve, HASZONVÉTELNEK (l. e.) nevezetik.

Birka, l. Juh.

Birkenstock (János Menyh., nemes) szül. Heiligenstadt-Eichsfelden 1738. Ezen férjfiu az austriai birodalom oskolai intézeteire nézve jeles érdemeket szerzett; 's ezen tekintetben tehát a' magyar föld hálás emlékezetét is megérdemli. Oskolájit végezvén, Bécsbe ment, hol a' cs. k. titkos statuscancelláriánál hivatalt nyere 's nem sokára hathatós befolyást minden tudományos és censurát illető dolgokba. II. Jósef alatt a' tanitásbiztosságnak egyik tagja lévén, szüntelen azon volt, hogy az oskolák jobb karba és szerbe hozassanak, 's belőlök tisztább, világosb principiumok terjedjenek. — Később megváltozván a' környülmények, B. nyugodalomra lépett, 's megholt 1809. Nyomtatott tetemesb munkáji nincsenek. —*t*—

Birmingham, Angliának legnevezetesebb fabrikás városa a' warwicki grófságban, 16,400 ház. 's 107,000 lak., hegyes fekvése van, egy kőszénnel és vassal gazdag tájékon. A' házak közönségesen setétveres szine, mivel a' tégla nem meszeltetik be, a' városnak szomoru külsőt ad, a' mihez jő még a' várost boritó sürü füst is, melly a' számos fabrikából emelkedik fel. Birmingham a' 17 száz. végén még csekély hely volt 900 ház. 's 5000 lak. most pedig főhelyek mind a' durvább, mind a' finomabb aczél- és lapitott miveknek, fegyvereknek, gomboknak, csatoknak és mindennemü sárgaréz-, arany-, 's ezüstmiveknek 'sat. 1794 az itt 's környékén készitett portékák becse 34 1/2 mil. f. tétetett. A' birminghami mivek neve alatt számtalanok esmeretesek 's bámulásra méltók a' fabrikások igen czélirányos uj találmányai. Itt ugyan is készittetnek: hordható székek, mellyeket igen kicsinyre öszve lehet tenni, zsebárnyéktartók, kocsilépcsők, mellyek ki- és beugranak, ha rugójok a' kocsi ajtajának kinyitása és bezárása által megnyomatik, ollyan ostorok, mellyeknek oldalaiból egy rugó megnyomására apró tüskék jőnek ki, midőn sarkantyu helyett lehet azokat használni, mankók, mellyek rugójok által hoszabbak vagy rövidebbek lesznek, egykezü embereknek való kések 'sat. Megnézésre méltó a' puskacsők csináltatása. Roppant nagyságu kalapácsok, mellyek 120 ló erejével biró gőzmachina ál-

tal tétetnek mozgásba, zuzzák öszve a' kemenczéből kijövő vasrudakat, mellyek egy szempillantás alatt vaspántlikákká változnak, egy érczpálczára, melly a' puska mértékéül szolgál, tekerődnek, széleik öszveforrasztatnak 's a' puskacső készen van. Az egy hüvelyknél vastagabb rudvasakat ugy vagdalják az arra rendelt nagy ollók, mint a' papirost. Az 1—$^1/_{16}$ hüvelknyi vastagságu vasdrót épen olly könnyen jő ki a' huzó vasból, mint a' pamutfonal a' millyen könnyen tekerődik az orsóra. A' réz ugy lapul el a' gőzmachina hengere alatt, mint a' tészta a' pastétomsütő nyujtó fa alatt; ezen rézből készülnek azon vékony réztáblák, mellyek a' hajókra veretnek. — Birminghamtól nem messze, de már a' staffordi grófságban, fekszik Soho, egy fabrikás hely, melly 1768 még pusztaság volt, 's most benne veretik Anglia és Keletindia számára a' rézpénz. Gőzmachináknál fogva 8 gyermek 1 óra alatt 33,600 darabot ver. Van továbbá egy nagy lapitott miveket készitő, 's egy más hasonlóképen nagy gőzmachinákat, mellyeket Boulton a' tökéletesség legfelsőbb pontjára vitt, csináló fabrikája. 4 kemenczéje annyi folyó vasat ad, hogy 200 mázsás mivet is lehet önteni abból. *L—ú.*

Biró. A' birói hatalom és hivatal statustörvényi minemüsége és helyezete a' Törvényszék, Törvényszéki hatalom, Országlási jusok czikkelyeiben fog bővebben kifejtetni. Itt csupán csak az igazságszolgáltatás hivataláról lesz szó. Az igazásgszolgáltatás tiszta logicai munka, mert az egyes esetek jegyeit a' törvény közönséges fogatjával kell öszvehasonlitani, hogy abból a' következtetés, az itélet, kitaláltassék. Mivel azonban a' törvények esmeretének nem csupa mechanicai, hanem tudományos törvénytudásnak kell lenni (l. Törvénytudomány), azért már ezen oldalról tekintve sem lehet a' biró hivatala könnyü; pedig a' törvényfogatok és a' megitélendő eset valódi esmertető jegyeinek megesmerésében, a' hol gyakran végtelen finom különbözések és sokféle combinatiók fordulnak elő, sem lehet nagy gyakorlás 's az itélő erő e' végre történt kipallérozása nélkül ügyességet szerezni. Hibás tehát azoknak véleménye, kik a' régi 's törvényekben járatlan biráknak adják az elsőséget, habár nem lehet tagadni, hogy a' büntető vádaknál, hol egyedül csak tettbeli kérdés (*quaestio facti*) fordul elő, józaneszü és jólelkü esküdtektől egyenes és igazságós itéletet reménylhetni. A' birói hivatal bizonyos természeti minemüségeket kiván meg, mellyek a' status törvényei által majdnem mindenütt szorosan meg vannak határozva, nevezetesen: bizonyos kort, a' látás és hallás érzékét, valamelly a' statusban megesmert hitnek vallását, bizonyos előkészületeket és megvizsgáltatásokat. A' birói hivatal csupán itélethozásban 's az igaztalanságtól való elválasztásában áll; a' tanuk és birói tanácskozások hitelesitése és az itéletek végrehajtása nem tartozik hozzá, noha némelly országokban az alkotmány rendelése szerént öszve vagyon vele kapcsolva. A' birói hivatal statushivatal lévén, a' status közvető vagy közvetetlen megbizása nélkül senki sem vihet végbe birói foglalatosságot, 's az igazságszolgáltatás soha sem tekintethetik a' birtoki jus következésének. A' biró legfőbb becsülete a' feddhetetlenség; szolgáltasson mindenkinek gyors, tiszta és Istennek tetsző igazságot, félre tévén minden tekintetet a' személyre, 's nem tartóztatva barátság, ellenségeskedés, félelem vagy harag 's ajándék vagy igéret által; ez a' birói hit főtartalma. Ha a' biró ollyan helyezetben látja magát, hogy természeti érzései hivatalát különösen terhessé teszik, például, ha rokonjai ellen kellene itéletet hoznia, azon esetben lemondhat hivataláról, sőt ezt kivánhatják is a' felek. — A' birák munkakörökhöz képest különbféléK; vagynak ugyan is egyháziak, kik egyházi és lelki tárgyakkal foglalatoskodnak, és világiak, kik, ha polgári kérdések elhatározására vannak rendeltetve, polgári, ha pedig gonosz tettek megitélésével foglalatoskodnak, büntető biráknak neveztetnek. Honi törvényeink a' fen érintett természeti minemüségeken kivül még azt kivánják meg a' biróban, hogy a' honi

törvény jeles esmerctével birjon; éleseszű, minden heves indulattól ment, mérséklett, vagy is mintegy eleven igazság legyen; igazságot az ország jusai, törvényei, szokásai 's törvényes állitmányai szerént a' perben előadottak és bebizonyitottakból szolgáltasson; hogy az igazságszolgáltatást helytelen huzás vonás által késleltetni ne engedje; ugyan azon perben ügyvéd vagy tanu és biró ne legyen; a' tettbeli kérdésen ne változtasson; a' jusbeli kérdés kifejtegetésében elkövetett hijányt legjobb tudománya szerént pótolja ki, 's végre, hogy törvényesen, vagy is az által, a' kinek erre jusa van, emeltessék hivatalába 's a' törvényes hitet letegye. A' hétszemélyes, királyi, báni és kerületi táblák birájit a' kiráiyi felség nevezi ki, ide nem értvén a' nádorispányt, kit az országgyülésre egybegyült karok és rendek királyi candidatio mellett választanak, és a' helytartókat, itélő mestereket 's a' primatialis birákat, kik az ők principalisai által neveztetnek ki. A' vármegyében a' főispányokat a' királyi felség, a' táblabirákat a' főispányok nevezik ki, a' többi birákat pedig a' főispány candidatiója mellett a' karok és rendek szabad voxxal választják. Azon kerületek, szabad királyi és szabad mezővárosok, mellyeknek saját törvényszékek vagyon, szinte szabad voxxal választják birájikat. — Hazánkban a' birák ország rendes birájira és csupán törvényesekre, továbbá felsőkre és alsókra osztatnak. Rendes biráji az országnak a' nádorispány, az országbiró és a' királyi személyes jelenlétnek a' törvényszékeken helytartója. Ezek a' csupán törvényesektől az által különböznek, hogy nyilvános leveltárok és hiteles pecsétek van, melly alatt ők, sőt a' két elsőnek itélő mesterei is örökbevallásról szóló 's más hiteles leveleket 's törvényes birói parancsolatokat adhatnak ki. Horvát-, Tót- és Dalmátországok bánja ezen országok keblében szintazzal a' tekintettel bir. Felsőbb biráknak a' hétszemélyes, királyi és báni táblákéit, a' többieket pedig alsóknak nevezzük. *Zs. G.*

Biron (Charles de Gontaut, herczeg), fija marsall de Gontaut Armandnak, báró Bironnak, szül. 1762 körül. A' reform. vallásban neveltetvén, 16 esztendős koráig kétszer változtatta meg hitét. Különös hajlandósága volt a' hadi élethez. 14 esztendős korában a' Schweiziak ezeredes kapitánya lett. IV. Henrik királyt szintolly készséggel szolgálta, mint rettenthetetlenséggel. A' király kedvezése és barátsága 1592 Franczia ország admiráljává tette. Hanem ezen, az udvarnál és a' harcz mezején olly megkülönböztetett férjfi, kitől szüntelen rettegtek 's kit szüntelen magasztaltak, hirtelen haragu, makacs és sokat kivánó volt. Amiens bevételekor (1598) IV. Henrik alatt szolgált 's ugyan azon esztendőben neveztetett herczeggé és pairré. Még sem tartotta magát eléggé megjutalmazottnak. A' spanyol párt, melly a' vervinsi béke után IV. Hendriknek csak titkos fondorkodások által árthatott, használta B. megelégedetlenségét. Henrik őt a' brüsseli udvarhoz nevezte követének, hogy a' herczeget a' vervinsi béke megtartására hittel kötelezze. A' spanyol udvar készakarva széditette meg őt innepek, játékok 's tisztelettételekkel; az asszonyok elővevék a' csábitás minden mesterségét 's a' gyenge B. megigéri, a' Catholicusokkal egyesülni, ha ezek ujra felkelendnek. 1599-ben a' savoyeni herczeggel és gróf Fuentessel kötött szövetséget, mellyben megigéré, hogy fegyverét jóltévője ellen fogja forditani. Azonban had izentetett a' savoyeni herczegnek 1600-ban 's B. kinszeritve látá magát annak meggyőzésére. Félvén, hogy egyetértése nagyon szembetünő leszen, elfoglalá a' herczegség majdnem minden erősségeit, a' mi annyival könnyebb volt, mivel Emanuel kimélésre tartott számot. Fuentes és a' herczeg bátorkodtak, Bironnak a' király kiadatását javalani, ő ezt megtagadta. De az ők ajánlásai esmeretessé tették ezen vétekkel, 's midőn Genuánál a' Sz. Katalin erősség ostromlásánál gyanithatta, hogy Henrik a' futó sánczokat meg fogja látogatni, azt izené a' kormányzónak, állitson ki puskásokat, kik egy meghatározott jegyre tüzeljenek. De

midőn az elválasztó pillantat közelgetne, gátlá a' király a' veszedelmes helyre menni. 1601-ben béke köttetett Savoyennel. Hanem ez a' sok alkudozás szintolly kevessé maradhatott a' király előtt titokban, valamint annak czélja. Ennélfogva megkérdezé a' marsallt szándéka felől 's bocsánatot igért neki. B. nem tökéletesen vallá meg a' dolgot 's egyetértését folytatta alattomban. Még is elküldte Henrik ugyan azon esztendőben Ersébet királynéhoz Angolországba, megjelenteni az ő egybekelését Medici Mariával. Azonban még ekkor is tartott B. alattomos szövetséget; hanem az ő meghittje (Lafin) gyanussá lett gróf Fuentes előtt, 's igy magát is kezdvén félteni, felfedezte az egész esküvést. Szabad megvallás és bánat megmentette volna Bironi, mert Henrik hajlandó volt neki megbocsátani. De ő megmaradt kevély tagadása mellett, nem fogadta el a' kinált kegyelmet 's végre a' királyné unszoló kérésére áltadatott a' törvények keménységének. Midőn a' király szobájából kiment volna, elfogatott, a' Bastillebe vitetett, 's megitéltetvén a' parlament által, lefejeztetett Julius 31-kén 1602.

Birság, bizonyos teher vagy dij, mellyet valaki a' környülállásokhoz képest önkényt vagy birói itélet mellett fizet. Illyen p, o. a' kisebb hatalmaskodás, becstelenités, patvarkodás, törvényszék megsértése 'sat. büntetése. A' birság természete ollyan, hogy ha mindjárt az itélet hozatásakor letétetik kész pénzben vagy legalább jegyben, a' marka megváltható forintjával, de ha a' marasztalt fél kérésére kiküldetett birói személynek adatik által, két forintjával, ha ellenben végrehajtással vétetik meg, már akkor négy forintjával számittatik, ha csak világos törvény nem rendel ellenkezőt, mint például a' kisebb hatalmaskodás 's becstelenités büntetéséről, mellyet nem lehet ekként megváltani. Ezen kivül még az a' sajátsága is van a' birságnak, hogy két harmadrésze a' birónak esik, egy harmadja pedig a' marasztalt fél ellenkezőjének, kivévén némelly eseteket, mellyekben a' törvény mást parancsol. A' birságok hajdan a' törvénykezés egyik időszakáról a' másikra kettöztettek, négyeztettek; de ez már most kijött a' szokásból. *Zs. G.*

Birtok, ollyan jus, mellynél fogva valamelly dolog velejéről és következéseiről szabadon rendelhetni, ebből következik, hogy a' birtok két részből áll: sajátság és haszonvétel jusából; amaz egyenes, e' pedig haszonbirtoknak is szokott neveztetni. — A' birtok országos tekintetben véve felségesre és közönségesre osztatik. Amaz által, ugy hozván a' köz jó, jusa van a' köztársaságnak minden polgár jószágához; ez a' polgárokat illeti saját vagyonjokra nézve. — Ez a' közönséges birtok lehet: I. magányos, ha egy személyt illett, vagy közbirtok, ha többnek van jusa ugyan azon egy dologra. A' köz birtok ismét osztható vagy oszthatatlan, a' mint a' köz birtokosak jusa a' birtokra ollyan, hogy ez törvényes természete szerénti idővel a' köz birtokosak között felosztathatik, vagy mindég osztatlan marad. Nagy különbség van e' kettőnek természete között; mert 1. az osztható birtokban kiki szabadon rendelhet a' reá eső részről, még a' valódi osztály előtt is, 's a' részének megfelelő jövedelmére nézve senki kényétől nem függ; az oszthatatlanban ellenben a' vagyon legkisebb részéről sem tehet senki rendelést, az osztatlan jövedelmet pedig az egész község köz haszonra fordithatja egyik a' másik akaratja ellen is. 2. Az oszthatóból kilépő, ha kötés nem áll ellene, kikapja külön részét, mi az oszthatatlanban soha sem eshetik meg. 3. Az oszthatatlanban, ha kevesebbül a' köz birtokosak száma, a' kimultnak része a' többiét neveli, mi az oszthatóban nem természetes következés. — II. A' birtok majd korlátos, ha a' birtokos jószágáról való rendelési jusában törvény, kötés, végrendelés, hitrebizás 'sat. által meg vagyon szoritva; majd korlátlan, ha a' birtokos jusainak nincsen határ tüzve. Ennek példáját a' szerzett 's nem adományos jószágokban, amazét pedig az ősiekben találjuk. — III. Valódi a'

birtok, ha már egyenesen a' birtokost illeti, **várandó** pedig vagy **örökösödési**, ha valakinek kimulásától függ. Igy az osztályos rokonok közt mindeniknek várandó vagy örökösödési birtoka van a' többiek osztályos részében, a' magáéban pedig valódi birtokot gyakorol. — Minthogy az öszvesen vett birtok legnagyobb része földbirtokból áll: azért e' helyett gyakran használtatik a' „birtok" szó magányosan, melly ország nevéhez vetve annak földi terjedését jelenti. Igy a' magyar birtokok alatt mind azon tartományok értetnek, mellyek a' szent korona alá tartoznak. *Zs. G.*

Birtokadó, l. **Telekadó**.

Birtoki jus, fekvő jószág, melly sem szabad királyi város, sem szabad kerület törvényhatósága alatt nincs. Hazánkban birtoki just örökösen csak nemes ember szerezhet, ha nemtelen talál venni, köteles azt a' vevési ár és a' javitások megtéritése mellett akarmelly nemesembernek áltengedni. Minthogy a' hármas könyv 1-ső részének 9-ik czikkelye a' nemességet a' fegyverviselésen kivül minden szolgálat, teher és adózás alól feloldozza: azért a' birtoki jus is tökéletesen ment ezektől. Lehet pedig birtoki just szerezni kir. adomány, örökösödés, elidősités és örökbevallás által. *Zs. G.*

Biscaya, l. **Baskok**.

Bismuth, l. **Vismuth**.

Bissextum, tulajdon neve Februarius 24. napjának a' Julius Caesar által rendelt szökő esztendőkben, mellyet mi **Mátyás ugrásának** szoktunk nevezni köz beszédben. Ideler szerént („*Handbuch der techn. Chronol.*" II. 129.) **bissextus** elejénte egyedül szökő esztendőt jelentett és az elébb emlitett értelemben, bissextum helyett, csak Kis Dienes (Dionysius Exiguus) ideje olta fordul elő; **bissextilis** pedig, mellyel a' később koru chronologusok mind bissextum, mind bissextus helyett széltében élnek, nem romai (barbarus) szó! Olvasójink kedvéért im' e' következendő táblácskát tesszük ide, melly a' szökő esztendőbeli Februarius utolsó negyedjét (23—29 Febr.) romai stylus szerént tökéletesen szembe tünteti és rövideden mindent magában foglal, a' mit a' bissextum valóságos helyeztetése felől Censorinus, Macrobius és különösen a' romai törvénytudósok számára Celsus irásikba feljegyzettek*):

Febr. 23. a. d. (**) VI. calend. Martias. Terminalia.
24. a. d. VI. posterior (**bissextum**).
25. a. d. VI. prior. calend. Martias. Regifugium.
26. a. d. V. calend. Martias.
27. a. d. IV. . . . . .
28. a. d. III. . . . . .
29. Pridie calendas Martias.

Bisturi, egy hasitó- vagy metsző kések a' seborvosoknak, mellynek az ők különbféle czéljához képest igen különbféle formája van.

Bitanglós (usurpator). Az neveztetik igy, a' ki az országos hatalmat, királyi széket, vagy idegen vagyont törvénytelen módon ragadja magához, de nem nyilvános rablásvágyból, hanem valamelly törvényes ok szine alatt. Az idő folyamatja törvényes viszonnyá változtatja a' bitanglást. Az ujabb idő ellenben a' Bourbonoknak a' franczia kirá-

---

*) Celsus szavai ezek: Cum bissextum calendas est (szökő esztendőben), nihil refert, utrum priore, an posteriore die quis natus sit: et deinceps (a' következendő közönséges esztendőkben) sextus calendas ejus natalis dies est, nam id biduum pro uno die habetur; sed posterior dies intercalatur, non prior. Ideo, quo anno intercalatum non est, sexto calendas natus, cum bissextum calendas est, priorem diem natalem habet."

**) a. d. rövidités e' helyett: ante diem, értelme pedig ez die: (l. „Ideler's" Handbuch d. t. Chron. II, 127. 128.).

lyi székre történt visszatétele után a' törvényesség okfejét keményen ellene szegezte a' bitanglásnak, 's ezen okfő kifejtése volt a' status mostani történeteinek tulajdonképen való tárgya és tartalma.

Bitaubé (Pál Jeremias), 1732 született Königsbergben Franciaországból elfutott reform. szüléktől. Theologiát tanult. A' sz. irás olvasása érzést gyujta benne az egyszerü 's fellengő költés iránt. Homerus a' görög literaturához voná. E' mellett teljes szivvel Franciaországhoz ragaszkodott. Hogy eredeti hazája tudósai közé számláltassék, forditá Homerust. Ezen munkája által és mivel a' mindjárt először Parisba utaztakor részére megnyert d'Alembert-tól II. Fridriknek ajánltatott, a' berlini academiába felvétetett és engedelmet kapott másodszor is Franciaországba utazhatni, hol addig maradhatna, mig forditásának kiegyengetésére szükségesnek véli. Ezenkivül két költeményt irt: „*Joseph*" (1767) és „*Les Bataves*" (1797). Göthének „*Hermann und Dorothea*"-ját pedig forditá. A' revolutiókor nejével együtt tömlöczbe került, de keves idő mulva szabadon bocsáttattak. Napoleon őt a' becsületsereg tagjának nevezte. Hitvesének halála 1808 az övét is maga után vonta. Munkáji megjelentek Parisban 1804. 9 köt. *B. L.*

Bithynia, kis-asiai tartomány, melly a' Pontus Euxinus, thraciai Bosporus és Propontis mellett feküdt 's délre Phrygiával volt határos. Régenten Bebryciának neveztetett, az itt lakó Bebrycektől. — Croesus előtt Bithynia szabad status volt 's tulajdon fejedelmeitől igazgattatott. Midőn I. Prusias Croesussal folyt háborujában életét elvesztette, Lydia felsősége alá jött 560, azután 555 Lydiával együtt a' Persáké 's 334 K. előtt, mint Persia maga is, a' Nagy Sándoré lett. A' bithyniai királyi széket Bias vagy Bas, egy odavaló fejedelem, állitotta helyre; ennek maradékai közül való volt II. Prusias, a' kinél Hannibal oltalmat keresett 's mérget vett be 183 K. e. Nicomedes, Bias familiájából való utolsó király, országát 75 K. e. a' Romaiaknak hagyta testamentomban. Bithyniában feküdtek a' régi világnak hires városai, Nicomedia, Nicaea és Heraclea. A' 2-ik száz. a' Seldsukkoktól foglaltatott el. A' Törökök 1298 uj országot alkottak benne, mellynek fővárosa Prusa volt. *L—ú.*

Bitnicz (Lajos), magyar folyó beszédü theoreticus iró 's jeles tudós, Julius 17. 1790 szül. Ják nevü helységben Szombathelyhez közel Vas vármegyéb. Atyja seborvos volt 's a' jáki nemes közönségnek néhány esztendeig jegyzője. Elmaradván ettől 1796, tanittatását özvegy anyja vezette. Gymnasiumi oskolájit Nagy-Kanisán Szalában 's Kőszegen végezvén, 1807 a' szombathelyi megye nevendék papjai közé vétetett fel. Érezve az ottani Seminariumban tanultakor, hogy az europai mivelt nyelvek tudása mind annyi kulcs uj uj kincstárhoz, üres orájit a' német, olasz, franczia nyelvre forditotta, sőt a' seminariumbeli helyes szokás anyai nyelve tudományos megesmerésére is vezette. Theologiai cursusa után, Dec. 1811, Somogyi Leopold, a' jólelkü püspök, várába alkalmaztatta, Apr. 1. 1812 pedig a' szombathelyi kir. lyceumban Kresznerics helyébe mathesis tanitása adatott neki által. 1815 philosophia doctora lett. Ezen innen többször bizonyitá a' közönség előtt tudós munkássága jeleit. Első értekezése a' tul a' Dunán lakó Vandalusokról a' „Tud. gyüjtemény" 3 köt. 59—74 lapjain áll, 1819, másodika, 1828 a' 9 köt. 70—79 lapj. Ujra parancsoltatván 1819 a' magyar nyelvnek minden oskolákban tanitása, mivel a' szombathelyi lyceumban mind az ideig sem magyar cathedra nem volt, sem arra fizetés nem határoztatott, ezen nyelv tanitását ingyen válalta magára 's mostanig fizetés nélkül folytatja. Sőt tanitványai között, annak mélyebb felfogása végett, nyelvmivelő egyesületet állita, mellyel a' felösztönzött szellem már egy kis magyar könyvtárt is szereztetett. 1818 's később a' mai Szombathely mellett felásott romai sirboltokban talált régiségek vonták magokra figyelmét, mellyek közül szép számmal gyüjte ő is öszve, többet Farkas László, még többet Petrédi Antal, ügyvéd. Amazét a' nádor 1500 f., ezét hercz. Batthyáni Filep 4500

f. v. cz. vette meg a' magyar nemz. museum számára; Bitnicz archaeologiai értekezését pedig a' kiásottakról a' „Tud. gyüjt" 1821 8 kötetének 1—38 lapja, 's az 1824 1-ső köt. 75—90 lapja és az 1829 3 köt. 1—66 lapjai mutatják. Ez utolsó legbővebb 's legjobban előadva. Az elsőbbet Büsching, boroszlói professor, németre forditotta 's a' „*Kunstblatt*" 59, 60, 62 számban adá ki 1824, mellyre a' boroszlói tudós társaság Feb. 25 1825 költ oklevelével a' magyar értekezőt levelező tagjának vette fel. Nov. 6. 1826 Vas vármegye tagjává nevezé azon küldöttségnek, mellyre körében a' magyar nyelv terjedése akadályainak megvizsgálása 's eszközeiről javalatadás vala bizva. „Ollyan oskolamestert" mondá ez, „ki magyarul is nem tud, ezután a' német és vandalus helyekre ne fogadjanak, a' régen szolgáló pedig maga mellett mostantól magyar segédet tartson," 's a' vármegye ezt elfogadván, végrehajtását járásbeli szolgabirájinak tevé tisztül. (L. „Tud. gyüjt. 1827 6 köt. 109—118 lap.) 1827 Pesten jelent meg ezen hasznos munkája: „A' magyar nyelvbeli előadás tudománya," ajánlva hercz. Batthyáni Filepnek, a' magyar tudós társasághoz 40,000 pengő forintot szenteltnek. Az irás nemei theoriájiról szól e' munka, használván, a' mint készitője mondja, a' külföldi tudósok és hazai irójink előredolgozásait. Szép vallomása: „Azokkal tartok, kik tanulva irnak", tökélyre vágyó lelket tüntet elő, melly felekezetességi elvakulást nem esmer. Illy szellemnek is kell mozgatni a' kebelt, midőn egy dicsőségre, egy haszonra dolgozó szépeszüek munkájiból illy tanitó iró a' jobban talált ösvényt kimutogatja. Theoriájira világot vagy hazai eredeti példák közül ad, vagy azok szükében magyarra forditásokból, a' miket bár egy későbbi másodszori kiadásakor egészen önteremtéseinkkel válthasson fel. Stylusát jó izlés eleveniti, 's a' nyelvre nézve nem csak a' régi magyar mellett hátra maradozó, nem a' külföldibe szédülés miatt feszengő. Igy látszik rajta a' szükséges haladás. Uj szavai, mellyekkel él, látszik, nyelvesmerettel készültek. Egykét szólásmódja: p. o. Hazafijaim e' h. hazámfijai, jó kérdés alá, 's e' szólása: Fájlalva tapasztalám, hogy emelkedni kezdő nemzeti literaturánk olly munka nélkül szüködjék, deákos. A' Magyar igy: szükölködik. Amazt Kulcsár kezdé. 1828 az irót hg. Batthyáni Filep, Vasnak örökös és valóságos főispánya, azon vármegye táblabiráji közé nevezte ki, a' mi diszes, midőn érdemet ér. Megint 1828 egyik tagja volt azon kiküldöttségnek, melly Ő cs. k. Főherczegsége, a' nádor, kiválasztásánál fogva, Mart. 15. April. 7-dikéig Pesten, magyar tudós társaság alaprájzát szerkeztette öszve. A' magyar tudós társaság igazgató tanácsa pedig Novemb. 17. 1830 Posonyban a' mathesis osztályába azon társaság vidéki első rendes tagjává nevezte ki. *Döbrentei Gábor.*

Bivouac, l Tábor.

Bizarr, Bizarrság, a' szertelen különösnek azon neme, melly szerént a' közönséges és józan szabást elhagyjuk, 's helyette valami mesterkélt 's erőltetett sajátság után indulunk, csak azért, hogy szertelent 's rendkivülvalót alkossunk. A' bizarr tehát eszelős szabad önkénnyel, 's a' sajátság, melly a' valódi humoristánál (szeszélyes) természet, nála csak felvett, csak mesterkélt. Minthogy az a' törvény, mellyet a' bizarr különködve félre vet, az észnek magának 's itt különösen, hol az izlés tárgyairól esik szó, a' szépre ügyelő észnek törvénye: következik, hogy a' bizarrság ott támad, hol az ész és itélet helyett a' zabolátlan, féket és nevelést nem tudó képzelet ragad kormányt. „A' bizarrerie" igy Millin „*Dictionnaire du beaux arts*" czimü könyvében, „olly izlés, melly az elfogadott alapszabásokkal ellenkezik, olly mód, melly a' rendkivülvalót hajhássza 's mellynek egyetlen érdeme (kecse inkább) ugyan az az ujság, mellyben hibája áll. Abban különbözik a' makacstól (capricieuse), hogy ez a' már megszokott formákat kénye kedve szerént rakja veti öszve 's meggondolatlanságból néha a' mivészség törvényein áltgázol, de a' bizarr semmi törvényt nem esmer

meg 's rendetlen, kicsapó formájival minden szabást feldulni igyekszik. Amaz (a' makacs izl.) csupán egyes részekben, az egészben nem különködik, 's jóllehet szinte káros következései lehetnek, alig lehet egyébhez, mint a' gyermeki játékokhoz hasonlitani, ellenben ez (a' bizarr) egész rendszert rak öszve magának, mellyben a' természettől adott eredeti formákat feldulja 's a' mivészség alapfeltételeit támadja meg. Sem a' régieknél, sem az ujabb kor nagyobb mestereinél bizarr izlésre nem találunk. Van néha makacsság bizarrság nélkül; de ez amaz nélkül soha sincs. Bizarr izlést a' jónak, rendszeresnek unadalma szülhet, 's még gyakrabban, akar nemzetekről, akar egyes személyekről szólunk, maga a' jóban bővelkedés. Az a' szertelen ujitásvágy és ujságvadászat, melly a' legujabb kornak olly kitetsző bélyege, hasonlóképen ezen tévedésbe vezethet. 'S valahol még eddig bizarrság mutatkozott, jele volt ott a' jó izlés alábbszálásának.

Bizonyitásnak forditják némellyek, p. o. Verseghy a' philosophiában az argumentumot, melly inkább megmutatást, vagy is szorosabban véve a' megmutatás alapját jelenti. L. Megmutatás.

Bizonyos és bizonyosság. Ezen szavak által az igazsággal együtt járó meggyőződésnek grádicsa jelentetik. A' ki t. i. állitja, hogy valamit tud, az által olly esmeretet tulajdonit magának, mellynek igazságán sem ő maga nem kételkedik, sem másoknak nem kellene kételkedniek; a' honnan e' kifejezések: igaz és bizonyos, igazság és bizonyosság, gyakran öszve is köttetnek egymással. Ha pedig valamelly esmeretnek ezen közértéküségre való igényt (justartást) nem tulajdonithatjuk, de azonban azt általján fogva hamisnak sem mondhatjuk, akkor azt csupán valószinünek (hihetőnek), következésképen bizonytalannak is nevezzük. Mert mivel a' puszta hihetőség nem rekeszti ki az ellenkezőnek lehetségét, tehát arra nézve, a' ki valamit csak hihetőnek tart, mindenkor bizonytalan, valljon ugy van e a' dolog, a' hogy ő magának képzeli; a' honnan azok, kik az emberi esmeret bizonyosságát általjában kétségbe hozzák (a' Scepticusok), azt állitják, hogy az embernek nem kell semmit vaktába jóvá hagyni, hanem vagy épen nem kell itélni, vagy legfeljebb is csak hihető véleméuyek gyanánt kell a' maga itéleteit kiadni. Mert a' vélemény épen az által különbözik a' tudástól, hogy amaz csak valószinünek és igy bizonytalannak is, ez pedig valónak és igy bizonyosnak is mutatja magát. A' mi már azon kérdést illeti, valljon az emberi esmeret általjában véve képes e a' bizonyosságra vagy nem? annyi világos, hogy az ép emberi értelem és romlatlan erkölcsi érzés bizonyos esmereteket kételhetetlen és igy teljes bizonyosságu igazságnak esmer. Igy egy okos ember sem kételkedik arról, hogy kétszer kettő négy, hogy a' nap a' földet megvilágositja, hogy a' gyilkosság, ragadozás, hazugság 'sat. tilalmas cselekedetek, és hogy az embernek felségesb rendeltetése van, mint csupán itt e' földön plánták 's állatok módjára magát táplálni 's szaporitani. Megemlitjük még itt a' közvetetlen és az eszközlött bizonyosság közt való különbséget. Ez olly megmutatások által áll elő, mellyekben egyik tétel a' másiknak erősségét vagy megállhatóságát eszközli. Amaz ellenben önmagán és önmagában áll, azért is alapja az eszközlött bizonyosságnak. Mert ha teljességgel semmi közvetetlen bizonyosság nem volna, ugy minden megmutatások a' végetlenségig mennének, vagy semmi kezdő ponttal nem birnának, következésképen mintegy minden tartalék nélkül függenének a' levegőben. (L. Esmeret.) *A. B. S.*

Biztos, ollyan személy, a' ki valamelly ügynek végrehajtására kineveztetik vagy megkéretik 's a' ki ezen kineveztetést vagy megkéretést elfogadja. Különbfélék a' biztosok a' megbizók, a' reájok bizott ügy 's a' megbizás módja különbféleségéhez képest. Ha valamelly nemzet végrehajtó hatalma a' nemzet ügyének idegen nemzetnél viselését bizza valakire, az illyen fejedelmi vagy nemzeti biztosnak, követ

nek neveztetik; ha pedig egyesület, vagy egyes ember a' megbizó, ugy a' megbizott privátbiztos nevet visel, 's ahhoz képest, a' mint a' teljesitendő ügy törvényes, gazdasági, kereskedési vagy más efféle munkát tárgyaz, törvényes, gazdasági, kereskedési vagy más illyen melléknév járul hozzá. Midőn a' biztosnak teljes hatalom adatik, akkor ennek lépései a' megbizót szintugy kötelezik, mintha ő maga tette volna azokat; ellenkező esetben pedig, csak ugy lesz a' biztos tettének ereje, ha azt a' megbizó helyben hagyja. A' bizonyos munkának végrehajtására korlátolt megbizás a' czél elérésével szünik meg; a' bizonyos időre határozott annak lefolytával, az általányos pedig visszavételig tart. Azonban természetes, hogy a' megbizást mind a' megbizó, mind a' megbizott halála is félbe szakasztja.

Biztosi kereskedés. Minekutána a' szárazföldi béke a' 15 század végén az ország-, posta-, és vizi utak köz bátorságát helyre állitotta, egészen más módon üzte 's üzi a' kereskedő az ő kereskedői munkáját, mint azelőtt; mert ha valamelly idegen helyen akar saját költségén kereskedési munkát tenni, megbizza ott lakó barátját, hogy azon munkára nézve mindent megtegyen, mit azelőtt vagy ő maga végezett el, vagy pedig szolgáji által tétetett meg. A' kereskedés ezen neme biztosi kereskedésnek, a' ki pedig ezt más számára üzi, kereskedési biztosnak neveztetik; az utóbbi fáradságáért járó jutalomnak provisio a' neve. Az illyen megbizások vagy bevételi vagy eladási megbizások.

Black (Jósef), hires chemicus, szül. 1728 Bordeauxban, skot születtől, igen fiatal korában jutott Skócziába, hol a' glasgowi universitasba ment az orvosi tudomány tanulása végett. Tanitója, doctor Cullen, megkedvelé őt 's a' chemiai tanulmányokhoz kedvet önte belé. 1754 Edinburgban orvosi tudomány doctorává lett 's ezen alkalommal: „*De humore acido a cibis orto et magnesia alba*" beszélt. Nem sok idővel azután az edinburgi társaság philosophiai és literaria irásainak második darabjában egy emlékirást adott ki 1756 ezen tárgyról, következendő czim alatt: „Tapasztalatok a' fejér magnesiáról, az oltott mészről és némelly más alkalisubstantiákról." Ebben a' legvilágosabban 's elmésebben megmutatja egy levegőforma folyósság ételét, mellyet megkötött levegőnek (*aër fixus*) nevezett, mellynek jelenléte az alkalik és mészföldek étető erejét gyengiti. Ezt a' felfedezést ugy lehet nézni, mint mind azoknak szülőjét, mellyek a' Cavendish, Pristley, Lavoisier 'sat. neveket halhatatlanokká tették 's a' chemiát uj alakba öltöztették. 1757 az elrejtett melegségről való szép tanitmányával, melly olly fontos resultatumokat hozott elő, gazdagitá Black a' tudományt. 1756 doctor Cullen helyére, ki Edinburgba ment, neveztetett ki orvosi tudomány professorának a' glasgowi universitasban. Midőn Cullen 1765 ezt a' tanitószéket is elhagyta, itt is kipótolá Black őt 's ezen hires orvos méltó következőjének mutatá magát. Soha sem tudott tanitó hasonló enthusiasmust önteni tanitványaiba; sokat tett az ő oktatása arra is, hogy a' chemia szeretete közönségessé legyen Nagy-Britanniában. Megholt 1799, 71 esztendős korában. Lavoisier ajánlására a' tudományok parisi academiája a' nyolcz külföldi tagok egyikévé nevezé ki. Erkölcsei egyszerűek voltak, charactere hideg és hátratartóztató. Mint orvosnak csekély hire volt, mint chemicus ártott magának az által, hogy az uj chemiai theoriák behozásának sokáig ellene szegezte magát, noha utoljára megesmerte azok helyes voltát. Az 1774 és 1791-iki *Philosophical Transactions*-ekben két értekezés találtatik ő tőle. Két chemiai tárgyakról szóló levelét Crell és Lavoisier, chemiai leczkéjit pedig Robinson adá ki két darabban 1803. *A. B. P.*

Blackstone (William), törvénytudó, egy selyemszövő fija, szül. Londonban 1723 's Oxfordban, hol 1738 tanult, szorgalom és észtehetségek által különböztette meg magát. Még a' poësisre és szép mesterségekre is mutatott tehetséget 's izlést. Mindazáltal korán lemondott

rólok, hogy egészen a' törvénytudománynak éljen, melly által Angolországban a' legfényesebb pályára juthatni. Akkor „Egy törvénytudó bucsuzása a' Musáktól" czimü kicsiny, de izléssel teljes költeményt irt. 1746 jelent meg legelsőben a' korlátok előtt; de hibázván benne az ékesszólás tehetsége, nem szerezhetett magának nagy nevet. Ez birta arra, hogy Oxfordban az egyetemnél egy professori széket elfogadjon. Ő volt a' legelső, ki 1753 olta Francziaország polgári alkotmányáról és törvényhozásáról tanitásokat tartott, mellyek köz helybenhagyást nyertek. Ez a' szerencsés ujitás egy Viner nevü hires törvénytudót olly gondolatra birt, hogy végrendelésében bizonyos summát hagyott, mellyen a' köz angol törvény számára tanitószék alapittassék, 's midőn ez a' dolog az ő halála után 1758 munkába vétetnék, ezen tanitószékre Blackstone választatott köz megegyezéssel. Számos esztendőkig tartott tanitásaiból származtak az ő hires „Commentariusai Angolország törvényei felől." Ezekben a' szerző nem elégszik meg azzal, hogy a' törvényeket öszveszedje, eredetekig elhasson 's azokat világosan 's határozottan magyarázza; behat ő a' törvényhozás alápteléibe, a' törvények lelkébe, megvizsgálja ezeknek foganatját 's ugy fontolgatja a' törvénytudományt mint philosophus, noha épen commentariusainak philosophiai és politicai része az, melly a' szerzőnek legkevesebb dicséretet szerzett. Szakadatlan szorgalma megrontván egészségét, megholt 1780, minekutána különbféle hivatalokat viselt 's 1761 a' parlamentben is választatott volna. Munkája Angolországban 15-ör adatott ki 's fordittatott több élő nyelvekre. Ennek legjobb kiadása az, melly Christian ügyelése alatt 1809 4 köt. jelent meg Londonban. *Zs. G.*

Blair (Hugh), hires presbyterianus angol egyházi szónok és szép tudományi iró, Edinburgban szül. 1718. Nagyatyja, Robert Blair, bátor védője volt I. Károly alatt a' presbyteri egyháznak. Első tanulásaiban pap atyja vezette, a' görög és romai nyelvet pedig egy szomszéd oskolában vitte már ifjabb korában sokra. Azután az edinburgi főoskolát járta, hol theologiára készült, mellesleg pedig *a' Tatler*, *Spectator*, *Guardian* 's Pope és Addison voltak kedves könyvei. A' megváltásról ira ekkorban egy versezetet Bonnatine barátjával együtt, de kinyomtatásra nem tartá méltónak; azonban később azt Douglas, angol doctor, eléggé szemtelenül tulajdon munkája gyanánt adta ki 's még egy a' királyi házból lévőnek ajánlá. Blair, theologia végeztével, az istenes tudományok licentiatusává lett 's mint igen jámbor és jeles ékesszólási tulajdonnal biró ifju a' collessiei papságot kapta Fileshireben, 1742. Azon gond, mellyet predikácziói kidolgozására szünetlenül forditott, csendes faluja határain tul vivegette hirét, kiki örömest hallgatta, mert illendő magatartása, nemes szerénysége, vonzó komolysága figyelmet gerjesztett, noha szava, elég érthetősége mellett is, nem vala különösen megnyerő. Innen ezekért Edinburgba hitták a' conongatei egyházhoz predikátornak. Most mivelt hallgatók előtt még ékesebb beszédekkel állott elő, mellyek közül később több kijött nyomtatásban. Skócziát ekkor néhány hires embere diszesité; Hutcheson Glasgowban tanita erkölcsi philosophiát, Biackwell az aberdeeni oskolának volt kevélysége; Adam Smith, a' nagyhirü Henry Home, lord Kaims által buzdittatva és segittetve, az ékesszólás és szép tudományokról tarta leczkéket, Robertson és David Hume ekkor adának világosságot és fényt hazájoknak. Ezek olly munkás ifju embert, a' millyen Blair volt, tudománya bővitésére ébresztgeték. Nagy tüzzel adta magát philosophiára 's ezzel franczia és romai irók, mint Montesquieu, Rollin 's mások munkáji olvasását csatlá öszve, főképen pedig a' Ciceróét és Quintilianusét. Majd Adam Smith logica professorának menvén Glasgowba, az edinburgi tanulók Blairt kérték meg, barátja leczkéji folytatására. Teljesité kivánságokat, 1759 mindennek nagy megelégedésére, a' minél fogva az egyetem előljárói rhetorica és szép tudományok uj tanitószéke felállitása végett az udvarhoz folyamodtak, ez helyben is hagyta kerese-

teket. Professor Blair lett nagy fizetéssel, 1762, a' mi jól esett neki, mert a' presbyterianus pap jövedelme nem olly nagy, mint a' püspöki angol egyháziaké. Csak hamar edinburgi legelső pappá is őt tették, 44-dik évében lépett elő mint iró e' munkájával: „*Critical dissertation on the poems of Ossian the son of Fingal*, 1762. Macpherson felkereste Ossian énekeit, a' miben Blair segitette, 's kiadván, Blair azokat becsek szerént esmertette még jobban. Predikácziójiból barátjai többszöri kérésére egy kötetet elküldé 60 esztendős korában Londonba Strahan könyvároshoz, 's ezt, Johnsontól is hallván dicséreteket, jó olcsón megvevé. A' közönség nagyon kapott rajtok, második esztendeig tizedszer jött ki az első kötet. Lord Mansfield a' királynénak ajánlotta azokat, 's ez Blairnek esztendei fizetésül 200 l. rendelt. Másik két köteteiért már 2000 l. kapott. Több kiadásaik között egy Londonban jelent meg 1777—80, 2 vol. Ezen válogatott predikácziók az angol egyházi ékesszólás remekei. Nyomos, könnyü előadással ébresztik az észt gondolkodásra, hogy ez a' szivet magától gyengéden vezesse, tehát erkölcsi tanitó értekezések, a' millyenek az angol predikácziók lenni szoktak. Németül Sack adta ki 1781 Lipsiában és Schleiermacher, jól. Más jeles munkája: *Lectures on rhetoric and belles lettres*, kéziratját Cadell és Strahan könyvárosok 1500 l. fizették, 's 1783 bocsáták közre 2 kötetét 4-ed rétben csinosan. Majd minden europai nyelven találkozott ezeknek is tanuságos voltokért forditójok; németre Schreiter tette (Liegnitz 1788, 3. részb. A' 65 esztendős Blair legérettebb itélettel, mivelt izléstől vezettetve, adja bennek az irás nemeire utmutatásait, szeretetre méltó jámborsággal, részrehajlatlanul mondja meg több iróról vélekedését 's mivel maga is vezér szép stylusában és eredeti egyházi beszédjében, könnyebben hajlunk mondásaihoz, mint valamelly más csak akadékoskodó epés rángatódzásai mellé. Blairt sziv is nemes élteté; ez keresi az érdemet, nem piszkolja. „Mérséklet kimélés," irták felőle (l. *Publics Characters Vol. VIII.*) „szorgalom, szivesség, jóság, egyenesség, okos buzgóság az ő mivolta, érzékeny a' tisztességes megérdemlett dicséret iránt, de az őt hiv örvendezésbe nem tévedezteti. Ugy tisztelik otthon mint azon városnak, mellyben lakik, ékességét, ugy mint honjának, mellyre annyi tudós dicsőséget vont, büszkeségét. Halála köz veszteségül lessz megsiratva." Ez December 27. 1800 történt, 82 esztendős korában. — Hivatalát Blair pontosan vitte, szerény mérséklettel dolgozván egyháza szabadságáért 's javára. Tanácsra segélyre kész volt; atya szelid, férj és barát gyengéd, elméjét jó rendtartása megelégedése mindég nyugodalomban marasztá, 's igy egész késő koráig a' legapróbb öröm is rajta könnyen fogott. *Döbrentei Gábor.*

Blake (Robert), angol tengeri hős, szül. 1509 Bridgewaterben, a' Somerset grófságban 's nagyon sokat tett arra, hogy az angol tengeri erő a' tökéletesség azon pontjára emelkedjék, mellyen most áll. Elgyengitette a' Hollandiak és Spanyolok erejét, 's az utóbbiaktól elvett egy gazdagon megrakott keletindiai hajóssereget. Cromwell becsülte őt, de mivel a' köztársasági alkotmányhoz való hajlandóságát esmeré, élt az alkalommal 1657 's eltávoztatta Blaket, hogy a' középtengerben a' brit lobogó becsületét tartsa fen. Maga Blake neve elég volt, a' rabló statusokban 's egyéb szomszéd tartományokban félelmet és tiszteletet gerjeszteni. Egészségének gyengesége kinszerité visszatérni hazájába. Megholt 1657, épen azon pillantatban, midőn hajóssserege a' plymouthi kikötőbe ereszkedett. Cromwell az ő emlékezetét nagy temetési pompeval tisztelte meg 's testét a' Westminster apátságba tétete. Charactére komor volt és kemény; nyugott és hideg maradt minden helyezetben.

Blanchard (Ferencz). Ez a' hires levegőhajós, egy az elsők közül, kik a' nagy merényt végre hajták 's magokat a' levegő bizonytalan elementumára bizták, született Andelysben (a' mostani Eure departementban) 1738. Már fiatal korában mindennemü mechanicai mesterségekben, mellyekhez a' természet sok talentummal ruházá fel, gyakorolván

magát, az a' gondolat járt vele, hogy egy repülő machinát találjon fel. 16 esztendős korában egy mechanicus szekeret talált fel, hét órányi földet járt meg, 's ez a' találmány, mellyet 1778 még jobban tökéletesitett, a' versailles-i udvarnál ajánlá őt. Hasonló ügyességet mutatott 19 esztendős korában egy igen mesterséges vizmachinánál; de mindég csak kedvencz ideájával, a' repülés mesterségével, foglalatoskodott; 's ekként talált fel egy repülő hajót, melly egy hat fontnyi ellensuly által a' földről felemelkedett. A' Montgolfier-ek ugyanakkori találmányai igen kedvesek voltak nekie, különösen pedig azok, mellyeket prof. Charles és Robert tettek Parisban. Megelőzte ő a' szerencsétlen probája által esmeretessé lett Pilatre de Rozier-t, 's minekutána már az első levegői utazást Mart. 4. 1784 megtette volna, Geffries-vel a' doweri canalis felett Calais-ba hajózott által, mellyért a' franczia király 12,000 livrával és 1200 livra jövedelemmel jutalmazá meg. Később (1793), minekutána már idegen tartományokban is sok levegői utazásokat tett volna, az a' szerencsétlenség érte, hogy a' kufsteini erősségbe Tyrolisba viteték, mivel azzal vádoltatott, hogy lázadásos principiumokat hintett el. Nem sokára mindazáltal kiszabadult 's Augustusban 1796 New-Yorkban már 46-ik levegői utazását tette. 1798 Rouenben egy nagy levegői hajóban tizenhatod magával emelkedett fel, 's csak hat óra mulva bocsátkozott le. Ugyan azon esztendőben Lalande-al, a' hires astronomussal, egy levegői utazást tett Parisban. Azonkivül Europa csaknem mindeu városaiban felment ő 's 1807-ben már 66 szerencsésen végre hajtott levegői utat számláltak. 1777-ben találta fel az esernyőt. Megholt Martius 7-kén 1809. — Madame Blanchard (szül. 1774) ezen levegői utakat szerencsével folytatta. Dec. 22. 1811 Romában ment fel 's minekutána 60 migliá-t hátra tett volna, ismét felemelkedett, hogy Nápolyba menjen. Midőn 67-ik utjában a' levegőbe egy tüzi játékot akart volna elvégezni, ballonja meggyult, 's hajójával együtt lerohanván, életét elvesztette Januariusban 1819. *A. B. P.*

Blanco. Blancón hagyni annyit tesz a' kereskedőknél, mint fejéren vagy kitöltetlen hagyni, p. o. a' váltó- vagy meghatalmazó levelekben azon helyet, hova a' summának kell jőni, hogy a' tulajdonos által a' környülállásokhoz képest töltethessék ki. Váltólevelet blancón indossálni annyit tesz, mint annak hátára csupán nevét irni, felette pedig üres helyet hagyni, hova annak neve irathassék, kinek a' váltólevel adatik. Pénzváltó ügyekben blancón állani annyi, mint mások trattájit elfogadni, a' nélkül hogy az fedezve volna, vagy valakinek fedezés nélkül pénzt adni.

Blandrata (György), olasz-hegyaljai (Pietmont) születésü orvosdoctor, az istentudományban Socinussal való egyetértése miatt üldöztetvén, kénytelen vala elhagyni Paviát, azután Genevát is, a' honnan Lengyelországba vette magát; innen pedig Isabellát, I. János magyar kir. házas társát, követte Magyarországra mint annak udvari orvosa; legalább már 1552 emlittetik a' királyné udvaránál Betlen Farkastól és Forgács Ferencztől. Hasonló minemüségben birá őt Sigmond János király és Bátori István, erdélyi fejedelem és lengyel király, udvara is; melly fejedelmeknek ő nem csak orvosa, hanem országos dolgokban való tanácsnokja 's több izben megbizott követe is vala. Nevezetesen 1575 ő vitte Bátori István dolgát a' lengyel rendeknél és a' varsói országgyülésen, Berzeviczi Márton követtársával együtt; ő irta alá fejedelme nevében azokat a' feltételeket, a' mellyek alatt a' Lengyelek azt királyokká választani akarák. Egyébiránt az egységhivők felekezetének ő vala alkotója Erdélyben. Mert, minekutána Davidis Ferenczet a' maga értelmére vonta volna, oda vitte a' dolgot, hogy Sigmond János kir. udvari papjává fogadná azt. Ettől az időtől fogva pedig mind a' fejedelem, mind annak udvari emberei jobbára elhagyák a' háromsághivők értelmét, az egységhivők részére állának 's az ország lakosai között is

számos követőkre találának, minek a' lett a' következése, hogy 1571, a' maros-vásárhelyi országos végzés által az egységhivők felekezete a' törvényes vallásbeli felekezetek számába felvétetnék. A' királyságra emelt Bátori Istvánnal együtt el ment Blandrata Lengyelországba, a' hol élete vége felé a' Jézus szerzetebeli atyáktól megtérittetett; 1590 pedig testvére fijától, a' ki örökségére vágyék, ágyában megfojtatott. Bátori István hü szolgálatjáért való adományából Tiburcz, Kajántó 's Bogártelke nevü falukat birta vala Kolos vármegyében, a' mellyek azután a' Jézus szerzetének jutottak. *Fábri Pál.*

Blangini (Giuseppe Marco Maria Felice), szül. Turinban, 1781 tanulni kezdett az oda való székes egyház karigazgatója, Ottani apát, alatt 's 12 esztendős korában már ugyan azon templomban az éneklő kart orgonával kisérte, 14 esztendős korában pedig egy nagy misét tökéletes orchestrummal adatott elő. 1799 Parisba ment 's ott az éneklésben leczkéket adott, egyszersmind a' szerkeztetéssel foglalatoskodott. Ő reá bizták, hogy a' Della Mariától félben hagyott „Hamis asszony" nevü operát végezze be, 's ezután irta a' „Zelie és Terville," valamint a' „Naphtali" czimü énekes játékokat, mellyek szintugy, mint egyéb szerzeményei is, köz tetszéssel fogadtattak. Concertjein, mellyekben éneklését helyes izléssel 's kifejezéssel maga kisérte, minden muzsikaértők 's kedvelők megjelentek. 1805 Münchenbe hivatván, ott egy operáját előadatta, 's ennek következésében a' bajor királytól karmesternek, 1806 Borghese herczegnétől muzsika- és concertmesternek neveztetett, 1809 pedig a' westfaliai királytól ugyan azon titulusok mellett Kasselbe hivatott. Azonban a' westfaliai udvar elüzetvén, Münchenbe vonta magát, hol operáját „Trajanus Daciában" előadatta, melly után nem sokára Parisba ment, 's most is ott él. Sok tréfás és vitézi énekes játékokon kivül vagyon tőle egy csinos romanczok, notturnók, olasz ariák 's különösen kellemes duettek gyüjteménye. Olaszországban közönségesen a' muzsika Anacreonjának hiják. J.

Blason, l. Heraldica.

Bléda vagy Buda, Attila testvér öccse, l. Attila.

Bloch (Márk Eliezer), hires zsidó származásu természetvizsgáló, született 1723 Anspachban szegény szüléktől. Tanulni igen késő kezdett; már 19 esztendős volt 's még sem németül, sem deákul nem tudott, sem egyebet néhány rabbini irásokon kivül nem olvasott. Azon közben Hamburgban egy zsido chirurgusnál házi tanitóvá lett. Itt tanult németül, 's egy szegény cseh catholicus deákra tanitotta őt. Szerzett némelly anatomiai esmereteket is magának. Most oriási lépesekkel pótolta ki az elmulasztottat 's Berlinbe ment, hogy ott atyafijainál éljen. Hihetetlen szorgalommal tanulta az anatomiát 's a' természethistoria minden ágait, oderai Frankfurtban doctorrá lett 's Berlinbe visszament. A' hires természetbuvár, Martini, felvéteté őt a' természetvizsgálás barátinak társaságába. Szüntelen való dolgozások által kiterjedt esmeretekkel gazdagitá elméjét. Minden tekintetben megérdemlett tiszteletben élt, 's mh. 76 esztendős korában Augustus 6. 1799. Főmunkája a' halak természethistoriája, a' német literaturának egyik ékessége. A' szerző ezt a' drága munkát önköltségén kezdé kiadni. Midőn azonban a' költség lassanként felülmulá tehetségét, melly általjában inkább ritka természethistoriai gyüjteményekből, mint kész pénzből állott, fejedelmi 's más vagyonos emberek segiték egész becsülettel elő a' munka folytatását, innen az utóbbi hat darabban minden rézkép alatt ott van annak neve, kinek költségén metszetett az. Neki volt hát illy módon az a' Németországban ritka szerencséje, hogy tudományos felfogása által nemzeti interessét ébresztett fel. *A. R. P.*

Bloemart, néha Blom (Abraham), német-alföldi képiró, szül. Gorkumban 1565 körül, megholt Utrechtben 1647. A' rajzmivészség alapvonatjait atyjánál tanulá, a' ki ingenieur, épitő és szobrász volt;

későbben Floris és Frank valának tanitói; de az övéktől eltávozván, magának saját módot alkota. Tanulását Parisban végezte, Amsterdam városi épitőmestere lett; későbben mint képiró Utrechtben telepedett le 's több nagy történeti képeket feste, p. o. Niobe fijainak halálát. Az arczképek készitésében nem volt nagy mester, 's általjában azzal vádolják, hogy a' természetet valamint a' mesztelenben, ugy a' szönyegzetben is nem utánazta mindenkor hiven. Látszik miveiben némelly nyoma a' türelmetlenségnek is. Ezen hijányokat azonban szinezetének fénye 's gazdag leleménye sokkal felülhaladják. Mivei történetek, állatok, csigamivek, főkép tájrajzok, mellyek legtöbbre becsültetnek. A' világhomályban különösen tündöklik. Rézbe is étetett, metszett formákat is. Munkáji számtalanok. Négy fija volt. Adorján Romába ment 's mint képiró és rézmetsző szerze hirt. Megholt Salzburgban. Henrik csupán arczképeket festett. Fridrik sokat javalattal metszett atyja után rézbe; egy 119 lapnyi rajzkönyvének különös becse van. Cornelius legügyesebb volt. Szül. 1630 Utrechtben, elébb képiró azután rézmetsző volt. Egy ideig Parisban tartózkodott, azután Romába ment, a' hol 1680 megholt. Metszését eddig esmeretlen tisztaság és szépség, a' világok és árnyékök gyengéd áltmenete 's a' hangok különfélesége és lágysága remekül jelesitik, 's ő volt egy uj oskolának alkotója, mellyből Bat[illegible]t, Poilly, Chasteau, Speier, Roullet 's m. származtak. *I.*

Blomfield. (Charles James), philologia doctora, szül. Bury St. Edmundb. Suffolkb. 1786. Elébb az ottani grammar-schoolban tanult, 1804 Cambridgebe a' Trinity-collegebe ment, hol nem csak a' szokott vizsgálatok-, hanem a' nyilvános vetélkedésekben is igen jelesen viselte magát. Midőn 1808 baccalaureussá lett, 3-dik wranglernek (vetélkedőnek) nyilatkoztatták, 's az universitas neki szánta jutalamul az első emlékpénzt benyujtott költeményéért. Nem sokára Aeschylus „Prometheusát" adta ki, 's collegiuma fellowja lett. Tudománya elhiresedett 's lord Bristol 1810 Lincolnshirében a' quarringtoni, lord Spencer ugyan azon évben a' duntoni papságot adta neki. Itt mintegy 7 évig mulatott 's azalatt Prometheust másodikszor 's Aeschylusnak „Hét Thebe ellen", „Persák" és „Agamemnon" czimü miveit is kiadta. Ő intézte Callimachusnak egy kiadását is, továbbá Rennel társaságában a' „*Musae cantabrigienses*"t a' prof. Monkéban „*Posthumous tracts of Porson*"t. Maga adta 1814 az „*Adversaria Porsoni*"t. Ezen munkáji olly nagy kedvezéssel fogadtattak, hogy lord Bristol a' két consolidált parochiát, Great-és Little- Chesterfordot, Essexben, neki adná, mire az egyházi védek helybenhagyásával a' duntoni papságot felcserélte a' tuddenhamival Suffolkban. Philologiai és theologiai esmeretei hirének köszöné azt is, hogy 1819 a' londoni lord-püspök házi káplánjává nevezte: olly választás, melly theologia doctorává emeltetést 's ügyes személyt kiván, mivel a' házi káplánnak, mint püspöki examiner-nek, kell az azon egyházi megye számára rendelendő predikátorokat vizsgálnia. Ezen hivatal közönségesen magas egyházi hivatalokra nyit utat. B. csak ugyan nem sokára el is nyeré St. Botolph temploma praebendáját. Azolta Londonban lakik. Ujabb tud. dolgozási közt Aeschylus kiadásának folytatása legfontosabb. — 2) Edward Valentine, Charles testvére, philologus, szül. 1788 a' Cains- collegeb., Cambrigeben, tanult 's nagy várakozást gerjesztett maga felől. Egyéb dijak közt nevezetes azon emlékpénz, mellyet 1809 szép odájáért „*In desiderium Porsoni*" kapott. 1812 az Emmanuel-collegeben fellowshipet (collegiaturát) nyert. 1813 Németországba utazott 's visszatértével a' „*Museum criticum or Cambridge classical researches*"-be észrevételeket iktatott a' német literaturáról, mellyek javaltattak. A' cambridgei universitas predikátorává nevezte a' Sz. Mariatemplomhoz. Schneider görög-német lexiconját forditani kezdette, de minekelőtte elvégezhette, megholt Oct. 1816. Matthiä „Görög grammaticáját", mellyet kéziratban hagyott leforditva, testvére adta sajtó alá.

Blondel, meghitt szolgája 's muzsikamesteré I. Richard (Oroszlányszivü) angol királynak 1190 körül. Mig ura az austriai herczeg foglya volt, bejárta B. a' szent földet 's Németország minden vidékeit, a' hol csak gyanithatta, hogy az talán lehet. A' mint regélik, meghallotta, hogy öwenstein várában egy főrangu fogoly tartatik őrizet alatt, és sietett oda. Minekutána egy erős rostélyu tornyot felfedezett volna, elkezde egyet azon franczia dalok közül énekelni, mellyeket ő hajdan Richarddal készitett. Alig végezte az első strophát, azonnal elkezdé a' torony mélyéből egy hang a' másikat 's folytatá egész végig. Igy fedezte fel királyát, megszabaditá őt 's megszerzé magának a' hiv Blondel nevet. Grétry „Oroszlányszivü Richard" czimü szép énekes játékának ezen rege szolgál alapjául.

Bloomfield (Robert), gyengéd angol költő, Honigton nevü faluban szül., Euston és Troston közt. 1766. Atyja, kit még esztendős kora előtt elvesztett, szabó volt, anyja mint egy mesterné oskolát tartott 's abban özvegyen a' maga 6 árváját is minden jóra tanitotta. Azon előadás, mellyben Robert bátyja, György, vargalegény, a' Robert életéhez tartozókat ennek festő versezete. „*The farmer's boy*," kiadójával, Capel Lofttal, közlött, festi a' tiszteletet érdemlő szegény háznép szives anyját 's annak jó gyermekeit. Lofftnak előbeszédjében van az 's itt ezen esmertetés onnan. Irás tanulása végett Robertet anyja Ixwortba adta két hónapra, 11 esztendős korában pedig Austin haszonbérlő Sapiston faluba vette magához gazdaságra, de gyengesége miatt a' nehéz mezei munkát nem birta, 's az anyja, kinek már második férjétől is voltak gyermekei, György és Nathanaël idősb fijainak kiváná általadni a' reá való gondot. György vargalegény volt 's igérte mesterségére tanitását, Nathanaël ruháztatására leve kész ügyelni. Anyjok maga hozta Robertjét Londonba, „mert", azt mondá Györgynek, „soha sem lehettem volna nyugodt, ha személyesen ne adjam kezed alá, 's ha már tanitása felválalásával anyai áldásomat megérdemléd, fiam, jó példát is mutass neki és soha el ne felejtsd, hogy atyjától szegény, olly jókor elmárada". Robert ekkor 16 esztendős volt. György bátyja ötöd magával lakott 's dolgozott egy házfedelszobában 's ezeknek az ifjoncz mindenese lett, ételért vizért mindenfelé küldözték 's fáradsága bérébe öiteni varni tanitották. Jártával ezek a' mult napi ujságlevelet mindég elhozaták vele 's olvasójokká őt tevék, a' midőn a' suhancz valahányszor esmeretlen szóra talált, mindenkor panaszolkodott, 's bátyja egy rongyos szótár megvételével csendesitette le. Ez által nem sokára mindent értett 's Burke, Fox és North szép beszédjeiben nagyon gyönyörködött. Egyszer Vasárnap véletlenül a' Dissenterek gyülekezetébe vetődtek, hol Robertet egy előkelő ember olvasása elragadta, 's oda Vasárnap esténként többször a' sokaság közé furta magát. „Az olvasó nyelve", irja György, „a' Rambleré volt, beszédjében józan okoskodás"; Robert az isteni gondviselésről attól szerzette minden észfogásait. Elelvitte magával György bácsi a' fiut néha egy vetekedő gyülekezetbe is (*debating society*) 's a' Coventgarden játékszinbe. E' helyeken tanult annyit, a' mennyit hallásból, könyvön hármon történtett keresztül: Anglia történetirásán, egy utazón 's földleiráson. „E' tájatt én", szól György, „a' *London magazine* időszaki irást olvastam. Robert az abban lévő áltnézetért (*review*) forrott, mert abból a' tudósok dolgait tudhatá meg, különösen pedig a' költők szakaszán legelt szeme. 'S mi történik? egyszer csak egy dalt mond el előttem: *The milk maid*, a' tejes leány, egy régi áriara készitve. Csudálkoztam a' 17 esztendős legényke édes versein, 's tanácslásomra a' *Magazinebe* adta, hova fel is vették." Következett azután: *The sailor's return*, a' tengeri hajós visszajötte, mellyben egy becsületes hajóslegény érzéseit festi kedves szülötte falujáit sokáig odajárta után legelőször megpillantásakor. Ez is a' Magazineba ment. „Ezek", irja György, „bizonyos geniusra mutat-

tak benne, 's ettől fogva én és dolgozó pajtásaim a' házfedel szobában, mi kezdettünk az ámbár csak 17 esztendőstől tanulni". Majd más helyen, ismét padlásszobában, egy ollyan emberrel kerültek öszve együtt lakva, kinél Robert Thomson évszakait, *The seasons*, Milton paradicsomát, *Paradise lost*, lelé néhány novellával, 's minden üres idejét csak Thomsonnal töltötte. Soha könyvet nem dicsért ugy, mint ezt. 1786-ban Györgyöt és ennek gazdáját, Chamberlaynet, perbe keritették a' londoni czéhes vargák. Miért tanit vargalegény inast mesterségre, miért szenvedi meg ezt a' gazda? ez volt a' vád. György tüzesen felelt, de a' békeszerető Robert máshova kéredzett önkényt, csak hogy kedves bátyjának ő miatta baja ne legyen. Austinhoz folyamadék tehát, a' ki szivesen ajánlott neki helyet, mig csendesen visszatérhetne Londonba. „'S itt falun," irja György, „felmelegedett lélekkel azon gyengéd leirások iránt, mellyeket a' mezei életből Thomsonban talált, ujra festé magában az előtte álló természet helyét, hol gondolkozni kezdett". Itt, füsttől és zajtól 's veszekedéseitől a' városnak távol, szitta kebelébe a' falusi egyszerüség és ártatlanság szeretetét, melly annyira táplálta, hogy olly tárgynak, mint a'falu i fiu vagy a' haszonbérlő fija, „*The farmer's boy*," irója lehessen. Austinnál 2 hónapig tartózkodása alatt sem határoztatván el a' perbeli kérdés, Robert más vargamesterhez ment inaskodni, kinél György serkentésül jutalmat fizetett neki. Györgynek Londont elhagyásá után Robert hegedülni is tanult; 1790-ben Nathanaëllel együtt Woolwichbe házasodott, 's akkor azt irta bátyjának, hogy hegedü helyett asszonyal játszik. De ő is ugy tett, mint más sok szegény legény, elébb házasodék, 's az után juta eszébe a' kenyér. Csak mint vargalegény dolgoza bérben, padlásszobájában 's hat hét pajtással lakva irta emlitett festő versezetit. Capel Lofftnak, egy ügyvédnek, 1799-ben került a' „*Farmer's boy*" véletlenül kezére 's ez elejénte haragudott, mikor abban is a' thomsoni, spring, summer, autumn, winter felülirást látta, mert csak szolgai utánazást 's a' jambusok rimbe foglalását gyanitá. Azonban uj lelkességről győzé meg olvasása, 's 1800-ban Hill nevü barátjával kiadta illy czimmel: „*The farmer's boy a rural poem, by Robert Bloomfield*". Szelid folyamu vers, érzés, jámborság, költői tüz, festő ügyesség, gondolat ereje 's elevensége, a' természetinek és érzékenyitőnek helyes eltalálása közös Thomsonnal e' versezetben, de Bloomfield annál még nemesebben egyszerü. Ennek vele született gyengédség, kecs 's az a' *molle atque facetum*, mellyel Horatius dicséri Virgilius ecclogájit, külön sajátja. Vannak Bloomfieldnek mezei elbeszélései 's más versei is. Ezen igazán született költő alkotásait Anglia nagy hévvel fogadta. Tudósok 's egyszerü olvasók egyiránt dicsérték. A' yorki kir. hercz., a' graftoni hercz. ajándékot küldöttek gyönyörködtetések hálájául a' költőnek 's Hadleighban aláirást kezdettek egy guinéával számára 's nevezetes summával segitették, mert a' hol a' miveltség terjedve, ott a' lángészt akarmelly életbeli állapotjában is megbecsülés kiséri.

Döbrentei Gábor.

Blücher (Lebrecht), a' mecklenburgi Grossen-Renzow ház ivadéka, wahlstadti herczeg, burkus királyi főhadvezér 's majdnem minden europai főkatonarendek vitéze, szül. Rostockban Decemb. 16. 1742. Apja, kapitány a' hessen-kasseli szolgálatban, elküldé őt 14 esztendős korában Rügen szigetébe. Itt a' svéd huszárok szemlélése vágyat gerjeszte benne katonává lenni. Hasztalan tanácsoltak szüleji és rokonjai ellenkezőt; ő szolgálatba lépett egy svéd huszárezerednél. Első táborozása a' Burkusok ellen volt 's ez uttal ugyan azon huszárezered fogságába esett, mellyet utóbb olly dicsőséggel vezérle. Ezen ezered feje, ezeredes kapitány Belling, reábirta, hogy álljon burkus szolgálatba. Ennél fogva cserealku történt a' Svédekkel, 's B. mint hadnagy lépett a' burkus ezeredbe. Bosszonkodván, hogy egy előmozditás alkalmával elmellőztetett, mint kapitány bucsut vőn a' hadi szolgalattól, a' mezei gazdaságra szentelé ide-

jét, tartományi tanácsnok lett 's szorgalom és ügyes munkálódás által egy mezei jószágot szerzett magának. II. Fridrik halála után mint főstrázsamester ujra belépett elébbi ezeredjébe. Mint ennek kormányzója jelesen harczolt a' Rajnánál 1793 és 1794. Orchies, Luxemburg, Frankenstein, Oppenheim (Januarius 16. 1794), Kirweiler és Edesheim a' Pfalzban tanuji tetteinek. A' leystadti ütközet után, melly Sept. 18. 1794 reá nézve dicsőséggel végződött, mint general-major a' szemmeltartó seregh-hez tétetett az alsó-rajnai vidékre. 1802 Erfurtot és Mühlhausent foglalá el a' burkus király számára. A' háboru kiütése 1806 az auerstädti csatamezőre vezeté őt (Octob. 14). Azután a' lovasság legnagyobb részével herczeg Hohenlohe hátrálását ennek bal szárnyán követte Pommernbe; de az őket választó köz felette nagy lett, 's csak erőltetett nappali és éjjeli menés által, melyet B. nem tartott merészelhetőnek, lehetett volna az egyesülést eszközölni; ezalatt kénytelen volt herczeg Hohenlohe Prenzlaunál magát megadni. El lévén ez által Stettintől vágva, becsapott Blücher Mecklenburgba, hol Dambecknél egyesült a' weimari herczeg seregével, mellyet a' braunschweig-ölsi herczeg, Vilmos, vezérle. De itt már sokkal fáradtabbak voltak a' seregek, hogysem valamit lehetett volna velek merészelni. Bal oldala a' bergi nagyherczeg, homloksora az akkori herczeg Pontecorvo, jobb szárnya pedig marsall Soult által szorittatván, kénytelennek látá magát B. a' Trave megé vonulni, hogy a' Franciák 3 nagy seregét, a' meddig csak lehet, az Oderától félrevonja. Benyomult tehát Lübeck, birodalmi szabad város, birtokába. De ezen várost, melly a' sietségben csak kevessé volt megerősitve, az előrenyomuló nagy franczia sereg bevette ostrommal. B. némelly csapatokkal kiszabadult a' városból, 's meglévén fosztva minden védelem és szabadulástól, megadá magát Ratkanban, Lübeck városa falujában, November 6 és 7. Ezt mindazáltal nem elébb tette, mint minekutána megengedtetett neki aláirásához azt is ragasztani, „hogy őt a' capitulatióval herczeg Pontecorvo kinálta meg, 's ő abban egyedül csak a' hadszer 's eleség és abrak szüke miatt egyezett meg.“ Blücher most hadi fogoly volt, hanem csak hamar kicseréltetett franczia general Victoron, 's Königsbergbe érkezése után tüstént egy sereg vezérévé tétetett és svéd Pommernbe küldetett, Stralsundot védelmezni segiteni 's a' Svédek munkálódását támogatni. A' tilsiti béke után Königsbergbe és Berlinbe dolgozott a' hadi osztályban. Utóbb a' pommerni sereg kormányát nyerte meg, hanem későbben Napoleon unszolására nyugalomba tétetett az ország-több nevezetes embereivel együtt. B. nem vett részt azon burkus segédsereg táborozásában, melly a' franczia sereget 1812 nyáron Oroszországba követte; de midőn a' burkus nemzet a' franczia hóditó ellen felkelt, akkor Blücher — már 70 esztendős ősz — egy volt a' legmunkásabbak közül. Ő nyerte meg a' Burkusok 's general Winzingerode orosz csapatja vezérlését, melly utóbbi azonban későbben elválasztatott tőle. A' lützeni ütközetben (Majus 2. 1813) kimutatott hősi bátorságát Sándor császár a' Györgyrenddel jutalmazta. A' bautzeni és haynaui csaták nem kevesbbé valának reá nézve dicsőségesek; mint győzedelmes ülte meg a' Katzbachnál és Leipzignál ez ütközet nagy napjait. Amott marsall Macdonald seregét verte meg 's kihajtotta az ellenséget egész Slésiából. Most slésiai nevet nyert serege. Hasztalan próbálta maga Napoleon a' vén huszárgenerált, mint ő Blüchert nevezte, győzedelmes haladásában fentartóztatni. October 3 áltment B. Wartenburgnál az Elbén 's ezen bátor lépése által elevenebb munkálódásra kinszeritette a' csehországi nagy sereget Schwarzenberg, 's az éjszaki sereget a' svéd koronaörökös vezérlése alatt. Közeledének a' leipzigi nagy napok. October 16. szerencsésen ütközött meg marsall Marmont-al a' Möckern mellett, 's már e' napon nyomult elő Leipzig külvárosáig. October 18 a' svéd koronaörökössel együtt nagy részt vett az ellenség megrontásában, 's 19-én az ő seregei voltak legelsők, kik Leipzigot ostrommal megvették. Különös sebessége

's megtámadása módja már a' táborozás elején szerzék neki az Oroszoknál ezen mellék nevet „Előre Marsall.“ Ettől fogva disz neve lett ez neki az egész német nemzetnél. Januarius 1 napján 1814 Kaubnál általment a' Rajnán a' slésiai sereggel, melly két burkus, két orosz, egy hess 's egy vegyes csapatból állott, 17-én bevette Nancyt, Februar. 1 megnyerte az ütközetet La Rothièrenél 's előrenyomult Paris felé. Hanem az ő megoszlott csapatjait visszaverte Napoleon; mindazáltal még is kivitta B., ámbár nagy veszteséggel, a' hátrálást Chalons felé. Ennekutána általment Soissons-nál az Aisne-en, egyesült az éjszaki sereggel, Mart. 9. meggyőzte Napoleont Laonnál 's azon hónap vége táján Schwarzenberggel egyesülve haladott Paris felé. A' montmartrei nap koronázta meg ezen táborozás nagy tetteit, 's B. Mart. 31 bement Francziaország fővárosába. Királya a' wahlstadti győzedelem emlékére wahlstadti herczeggé tevé, illendő jószágot adván egyszersmind hozzá. Angolországban, hova a' szövetséges fejedelmeket ugyan azon esztendő Junius havában kisérte, lelkesedéssel fogadta őt a' nép. Az oxfordi egyetem törvények doctorának kinevezé. Ezek után slésiai jószágain élt, mig 1815 ujra megnyerte a' fővezérséget. Sietve vezette a' sereget Német-Alföldre. Junius 15 neki fordult Napoleon 's B. 16-n elvesztő az ütközetet Lignynél. Agyonlőtt lova alá bukván, veszélyben forgott élete vagy szabadsága. Ezen szerencsétlen nap után mutatta ki magát a' fővezér és serege valódi nagysága. 18-n az elválasztó pillantatban ért a' csatamezőre, hátul és oldalról rohant Napoleonra 's Wellingtonnal együtt kivitta Belle Alliance-nál vagy Wátterloo-nál (l. e.) a' nagy győzedelmet. A' kinált fegyverszünetet el nem fogadván, feladásra kinszerité Parist, 's ezen második bevételekor hatalmasan ellene szegezé magát az előbbi báboruban gyakorlott kimélő rendszernek. Ezen Burkusországra 's a' köz jóra nézve szerzett érdeméért, a' már minden méltóságok 's tiszteletjegyek birtokában lévő Blüchert III. Fridrik Vilmos egy uj 's épen csak az ő számára rendelt rendczimmel tisztelte meg. Ez egy, aranysugárokkal körül vett vaskeresztből állott. A' parisi béke után jószágaira tért vissza. A' mecklenburgi rendek Blüchernek még életében emeltek (Aug. 26. 1819) Rostockban, születése helyén, Schadow által Berlinben készitett emlékoszlopot. Ez B. érczbe öntött roppant szobra, simitott magas granitálláson. Ez uttal a' rendek tanácsa ezen alkalomra vert emlékpénzt is küldött neki. Rövid betegsége után megholt slésiai jószágán, Kriblowitzban, September 12. 1819, hős életének 77 évében. Berlinben a' király Junius 18. 1826 állittatta fel ezen hősnek Rauchtól formált, Le Quine és Reisinger által pedig érczbe öntött 12 lábnyi magasságu szobrát, 14 lábnyi magasságu 's emelt munkával ékesitett talpra. (*L. Blücher's Lebensbeschreibung*, Berlin 1827).

Blumauer (Alajos), költő, született Steyer városában Austriában; 1755 hazájában tanult, 1772 Bécsben a' Jesuiták szerzetébe állott, mellynek eloszlatása után ott külön életet élt, még könyvvizsgálóvá nem leve. Ezen hivataláról 1793 lemondott, midőn Graeffer könyvkereskedését áltvevé, mellyben már 1786 olta neminemüképen részesült. Megholt 1798. Travestált Aeneise nagy hirt szerzett neki. Ezen munka költői caricatura, tele dévaj elmésséggel 's csintalan elcsavarással. Egyéb költeményeinek is ugyan ezek a' tulajdonjai. Némellyek tüzesek, élénkek, és szép, tiszta, férfias nyelven vannak irva. Elmessége azonban néha köz, nyelve nem tiszta, és versalkotása hijányos. Munkáji kijöttek Lipcsén 1801—3. 8. köt. *B. I.*

Blumenbach (János Fridrik). Ez a' philosophus természetvizsgáló most első ékességei közé tartozik a' göttingeni universitasnak, hol több mint ötven esztendő olta fáradhatatlan munkássággal a' természethistoriaról, physiologiáról, osteologiáról, hasonlitó anatomiáról, pathologiáról és orvosi literaturáról igen könnyértelmü 's nagyon látogatott leczkéket tart. Mind ezen tudományokról jeles tekintettel rendtele és velősen irt, 's ezen

írások — mellyeknek hosszu sorát Meusel „Tudós Németországban“ láthatni — az ő tulajdonnemü, tagadhatatlan geniejének bélyegét hordozzák 's realis becseknél fogva nagyon tetszenek és részszerént több kiadást nyertek. Mesteri, de most már némelly nézetekre nézve megavult, természethistoriai kézi könyve 1825 már 11-szer adatott ki. Hasonlitó anatomiai és physiologiai kézi könyve („*Handbuch der vergleichenden Anatomie und Physiologie*,“ Göttingen 1804) első volt Németországban. — Blumenbach Majus 11. 1782 Gothában született, Jenában tanult 's Göttingában, hol 1775 orvosdoctorrá lett, 1776 az universitas természethistoriai cabinetjének őréve 's az orvosi tudomány rendkivül való, 1778 pedig rendes professorává lett. Nyáron 1783 tudós utazást tett Schweizban 's később Angliában, hol neki a' hires ritter Banks jóakaratja különösen hasznos volt. Sept. 19. 1825 doctori jubileumát inneplé Blumenbach, a' mikor több szerencsekivánó irásokon kivül egy medaille is nyujtatott által nekie 's egy az ő nevét viselendő állandó utazás-stipendium fundalására szolgáló tőkepénz tétetett le. Schrader egy uj plántanemet Blumenbachia insignisnek nevezett az ő tiszteletére. Februarius 26. 1826 a' göttingai universitas professorává lett kineveztetésének 50-ik esztendeje innepeltetett, mellyhez Loos készité Berlinben az örömemlékpénzt. Blumenbach igen jeles természethistoriai munkákon és rézmetszéseken kivül dicső természethistoriai gyüjteményekkel is bir, mellyek közt különösen a' kaponyagyüjtemény a' maga nemében egyetlenegy *A. B. P.*

Boa. Igy nevezte Linné azon mérges és nem mérges, többnyire igen nagyra növő kigyókat, mellyeknek test- és farkalja keresztbenfekvő, egy darabból alló paisokkal van fedve, 's mellyeknek sem sarkantyujok, sem farkok végén csörgőjök nincsen. A' szorosb értelemben vett boák seggének mind két oldalán egy kampó van, testek öszvenyomott, közepén vastagabb, farkok megfogó, apró paisos, legalább fejek hátulsó részén. Minden kigyók közt ezen nemben vannak a' legnagyobbak. Patkányokat, nyulakat, kutyákat, őzeket, 's mint némelly utazók mondják, szarvasokat és ökröket is elnyelnek. Öszvezuzván t. i. azokat, nyállal bevonják, 's torkokat kitátván, lassan lenyelik. A' boának következendő fajai vannak: 1. *Constrictor* (bálványkigyó, kigyókirály). A' kigyók közt legerősebb 's igen szép. Nem mérges. Hátát egyrészént feketélő, rendetlen, hatszegü, részént halvány, tojásdad kiharapdozott fóltokból álló igen szép láncz ékesiri. Megnő 18—20, sőt több lábnyira is. Vastagsága emberderéknyi. Ragadozásból él. Rendszerént a' fákról rohan az állatokra, megfojtja azokat 's öszvezuzza. Az emésztés alatt neminemü merevedségbe esik, ekkor könnyen meg lehet ölni, mi részént szép, ragyogó bőréért, részént jóizü husáért történik. Lakik déli Amerikában, nevezetesen Surinámban. Mihelyt az emberek valamelly helyen megszaporodnak, azonnal eltünnek ezek a' kigyók. Az éjszakamerikai szabad statusokban már nem is találtatnak. 2) *Scytale* és *murina* (Anacondó, Bot-egérkigyó). Legnagyobb a' kigyók közt, melly 30 's több lábnyira megnő. Szine barna. Hátán gömbölyü fekete foltok kettős sora megy végig. Ez alatt egy sor hasonlókép fekete, középben fejér folt. Lakik Guianában és Brasiliában a' vizekben. 3) *Cenchris aboma* (kásás v. szemes kigyó) Szine verhenyeges. Hátán végig nagy barna gyürük sora megy; oldalain apró barna és fejér foltok. Lakik Surinamban 's megnő 40 lábnyira is. — 4) *Canina* (kutyafejü kigyó). Feje hasonlit a' kutyáéhoz, 's mint modják, különösen kutyákkal él. Szine hol zöld, hol narancsszinü, keresztbemenő fejér vagy sárga vonásokkal. Déli Amerikában rendszerént fákon lakik. 5) *Phrygia*. Szine fejérlő, hátán narancsszinü láncz fut végig, keresztbemenő vonásokkal. 6) *Hortulana* (viperafejü-, kerti-, tüzkigyó). Szine barna, alól fejéres, sürü barna pontokkal, felül két sárga vonással. Fején kertágyakhoz hasonló sárga foltok vannak. A' boának többi fajai többnyire a' Scytale, Bungarus, Tortrix Eryx 's más nemekhez tartoznak. Egyébiránt a' boák felosztásában sok

homály 's bizonytalanság uralkodik még a' természetvizsgálok közt.
A. Balogh Pál.

Bocatius (János), szül. 1549 alsó Lusatiában, megholt 1621. Életének nagy részét Magyarországon tölté 's Kassán elébb ugyan oskola igazgatója, azután pedig városbiró vala, nevezetesen 1604, a' midőn a' kassai tanács az ő elöljárása alatt befogadta a' győzedelmes Bocskait. Tanító korában készitett latán versezetei által az akkori idő szokása szerént borostyánkoszorut nyert a' romai-német császártól. Munkáji nyomtatásban is kijöttek, ugymint: 1) *Joannis Bocatii Lusati, Cassov. scholae rectoris, Hungaridos libri poëmatum V.* (Bártfán 1599. 8). Az első könyv magyarországi hadi tetteket énekel. — 2) *Ejusd. Syracides, vel Ecclesiasticus versibus elegis redditus* (Vitteb. 1596. 8). 3) *Joannis Bocatii, poëtae laureati caesarei, consulis Cassoviensis, Commentatio epistolica de legatione sua ad Stephanum Bocskay, Transilvaniae principem, et suscepta cum eo anno* 1605 *in campos Rákos profectione. In apparatu Belii decad.* I. *monum.* VII. *Fábri Pál.*

Boccaccio (Giovanni), az olasz prosa alapitója 's a' görög és romai literatura uj felébresztője, Parisban szül. 1313-ban, hol atyja, florenczi kalmár, dolgai miatt mulatott 's egy parisi szépbe szeretett, valamint későbben Giovanni is ezen uton maradott, mert a' szerelem gyermekének Robert nápolyi király természeti leányával folyt szerelme, még később pedig egy florenczi leánytól házasságon kivül, mellyre soha sem lépett, lett leánya. Atyja, kereskedőségre szánván, inasnak adá 10 esztendejében egy kalmárhoz, ki magával Parisba vitte, de annál 6 esztendei léte alatt sem szokott az adáshoz vevéshez, esze inkább mindég csak versen járt, mellyhez még elébb igen jókor kedve eredt, 's meséket irdogált. Majd 24 esztendős koráig Nápolyban kalmárkodott, azonban itt is inkább tudósok társasagát kereste, 's midőn, vidám lelkessége és nyájas magaviselete által a' szép királyleány szerelme boldogitá, épen habozott, ha kereskedő maradjon e, vagy a' költés mezejét mivelje, mellyen Fiammettájának — igy nevezé imádottját — érzése virágait nyujtá. De pénzetlensége nem engedi, egyedül tudománynak kénye szerént élni. Sétálása azonban Virgilius sirjához viszi egyszer, névtelen hév boritja el azon; Petrarcának tünik e' mellé elejébe dicsősége, kit az udvar e' tájatt megkülönböztetéssel fogada 's Nápolyból menőben volt Romába a' költői koszoru elfogadására. Nem, neki nem kell többé portékázás, a' századok halhatatlanjai közt fog élni, ha szegénységgel küszködik is. 28 esztendős vala ekkor. Atyja ugy engedte meg cseréjét, ha canonicum just tanul, hogy jövedelmes hivatalt kaphasson. 6 esztendeig tanulja, nem halad, a' tudománynak nem lekötött neme kell ő neki, szabad alkotás az ő vágya. Atyja halála önurává tévén, Leontius Pilatus thessalonichai tudóstól, házánal tartván azt 3 esztendeig, tanulta a' görög nyelvet, melly eddig Olaszországban igen keves kedvelőre talált. B. görög kéziratok gyüjtése leirása által (a' mire később szükség vitte) általplántálója lett a' régi hellen lángésznek hazájába 's oszlatta azzal a' scholastica homályát. „*Fui equidem*", mondja e' munkájában: *Genealogia deorum*, „*qui primus meis sumtibus Homeri libros et alios quosdam graecos in Etruriam revocavi, et qua multis antea seculis abierant, non redituri.*" Tudománya 's nemes bánásmódja hirt adván neki, ha hivatalt nem visele is, többször tisztelte meg a' florenczi respublica követségbe küldéssel. Igy vivé meg 1351-ben annak irását Paduába Petrarcához, mellyben Florencz ennek atyai confiscált jószágát visszaadta, midőn Petrarca és B. között a' leggyengébb barátság fonódott, 's tarta holtokig. Lajosnál, a' brandenburgi markgrófnál, is járt mint követ, járt Avignonban 1353 és 1356 a' pápánál, ezután Certaldóba vonult tanulásaihoz, atyja származása helyére, melly toscanai falutól magát igy is irá: da Certaldo. Itt egy hosszas betegségéből alig lábbada fel 's annak meg

következése az érzékeny emberen lelki elbágyadás lett, melly inkább kinzotta mint elébb testi nyavalyája. Majd Florencz tanitószékébe hivá 100 for. esztentendei fizetéssel, minekutána a' köztársaság azon szép lelkisége, melly Petrarcát feloldozá, Danténak is, kit éltében épen Florencz üldöze, nagy árnyékát megkérlelni *Divina commediája* köz magyaráztatásával kivánta. Ujra neki lelkesedve lépett elő B. a' siron innen maradt érdem terjesztésére, Dante költői magas lelke előtte különben is tiszteletben lebegvén. Olly tüzzel is vivé hivatalát, hogy az egészsége helyreállását sem engedte tökéletesen. Annál inkább leverte a' gyengélkedő 61 esztendőst most Petrarcájának halála, kit nem felejthete, 's esztendőnek kevessel felül töltével ő is utána ment Dec. 21. 1375. A' szives Petrarcának az érzékenyen tapadó Boccaccio elméjére nagy behatása volt, 's gyönyör olvasni az olasz trecentónak triumvirei *) (Dante Petrarca, Boccaccio) közül e' kettőt igy barátságban. Boccacciót, a' hajlékonyt 's el-elborulót majd meg az érzéki mulatozásokba is el-elragadottat, egy haldokló camaldoli barát a' világ és örömei lemondására tudá birni, Petrarca hozta vissza e' setét nézetéből mérsékelt utra, mellyen a' bölcs jár. 'S Petrarca nagylelküleg pénzzel is segité barátját, midőn ezt drága könyvek övszvevásárlása 's örömökbe rohanta keves vagyonjából is kiforgatta. Sirkövére Boccacciónak ezen maga által készitett 4 hexametert tevék:

Hac sub mole jacent cineres ac ossa Joannis,
Mens sedet ante Deum meritis ornata laborum
Mortalis vitae. Genitor Bocchaccius illi
Patria Certaldum, studium fuit alma poësis.

Boccaccio munkáji három tekintetből nézhetők, mint olasz verselőé, prosaicusé 's deák prosája 's versei. 1. Olasz versei ezek: 1. „*Teseide*" vagy „*Amazonide*," hősköltemény, 12 könyvben, ottava rimában, mellynek, sokan ugy tartják, kezdője, ámbár Crescimbeni kételkedett. Kijött 1475-ben Ferrarában, fol. 's ez a' legelső nyomtatott olasz vers, valamint az olasz hősköltemény hez legelső próba. Azután Velenczében 1526. Értéke csekély, Granucci prosába alakitotta által, ha igy tán több olvasója lenne! 1579-ben. 2. „*L' amorosa visione, nella quale si contengono cinque triomfi, cioé di sapienza, di gloria, di richezza, di amore e di fortuna.* 50 ének, terza rimában, Milanóban 1520, azután többször. 3. *Ninfale Fiesolano nel quale si contiene l' innamoramento d' Africo e di Mensola* (Velencze, 1477) 's többször. És 4. *Il Filostrato che tratta dell innamorato Troilo e della Cressida* (Bologna, 1498). Mind a' kettő románo s költemény ottava rimában. 5. „*Rime*". De az Olasz, mint költővel, felhágy Boccacciával, ez maga is tüzbe repité verseit, midőn Petrarcáéit legelőször olvasá, 's hevének ezen felömlése arra és magára kimondá nemesen az itéletet. Mintegy huzva halasztva hagyta is fen ez emlitetteket. Még nem vala benne azon költői önerős természeti biztos izlés, melly századján tulra felül 's örök példányul emelte volna, időkora mesterkeléseit kikerülve. Sőt reá ragadtak. Az amorosa visione terzinájinak kezdő betüjiből két szonetto 's egy canzone kerül ki a' szeretett kir. herczeg leány Maria dicséretére, kit itt igy elrejtve nevez meg. II. Olasz prosáji; 1) „*Filicopo ovvero amorosa fatica*, vadászromán külön utoljára Florenczben 1594. 2) *L' amorosa Fiammetta* 6 könyvben, nyájas román; németül Brentano Sófiától. 3) *Il labirintho d' Amore ossia il Corbaccio*, maró guny egy asszonyra, ki meg haragitotta. Ez mindenik külön utoljára Florenczben 1594. 4) *Ameto ovvero Commedia delle ninfe fiorentine*, verssel elegy, külön utoljára 1558 Velenczében.

---

*) Az Olasz trecentónak hija a' 14-dik századot, az emlitett florenczi triumvir korát. Dante halálakor 1265-ben, Petrarca 39, Boccaccio 8 esztendős volt.

5) *Origine vita e constumi di Dante Alighieri* szakaszonként érdeklő, Florenczben 1576, és 6) *Commento sopra la commedia di Dante*, mellyben a' pokol 16 elsőbb éneke homályosságait világositja fel. Mind ez együtt 1723 és 24-ben jött ki Nápolyban (a' homloklevelen Florenczáll) 6 kötetb, a' Decameronén kivül, mellyről alább. III. Deák irá. sai: 1) „*De genealogia deorum*, *libri XV*. Ebben magáról is szól. 2) *De casibus virorum et foeminarum illustrium* IX. libri. 3) *De montium*, *sylvarum*, *lacuum*, *fluviorum*, *stagnorum et marium nominibus liber*. 4) *De claris mulieribus*. 5) *Ecclogae*. Csekély becsü összvehordott munkák. A' Decamerone adta által nevét a' mai időnek 's nyujtandja uj uj nyomokig, a' mit pedig ő jelesnek nem hitt, mert könnyebben folyt ki eszéből, mint a' többi elbeszélései, románjai, noha épen az a' könnyü teremtés igazi mive a' a' lángésznek, de ez a' könnyüség csalja az iróba azt a' hitet, hogy a' fáradságosabb több érdemü. A' Decamerone tartalma száz elbeszélés vagy novella, mellyeket 7 vagyonosb ifju fejér személy, Pampinea, Filomela, Elisa, Lauretta, Fiammetta 'sat., kik között a' legifjabb 18, a' legidősb 28 esztendős, és 3 ifju legény, Parmeno, Pamfilo, Filostrato, 10 nap alatt elbeszél egymásnak egy szép majorban Florencz mellett, a' hova magokat cselédestül vonák, minekutána tévelyegtekben véletlenül egy templomban találkoztak 1348-ban, midőn Florenczet pestis pusztitotta, 's gyermekek és szülék, gazda és szolga, 's minden állapotu között szeretet és kötelesség öszvevisszabomlott, 's az élethez kaposzkodás mindent ide 's tova bolyongtatott, a' mint ezen zavar iszonyatosságát B. bevezetésében borzasztólag leirja, 's novelláji olvasására azzal is ingerel. A' 10 személynek mindenike egyet egyet mond el naponként, 's igy kerül ki a' száz; a' görög czim pedig, il Decamerone, a' 10 napról van. Ezen elbeszélések mesézetét B. többnyire e' kézirásból: „*Cento novelle antiche*" szedte, mellyet 1259 után nem sokkal irtak 's forditottak a' provençali nyelvből többen öszve, 's az olasz nyelv ezeket mutatja legeslegrégibb emlékéül; kivette innen is: „*Fabliaux et contes des troubadours*", de az ő képzelése azoknak uj elevenséget, stylusa bájt adott. Alig vala más iró akarmelly nemzetbeli is olly szerencsés, ki a' még csak köz szükség nyelve nyerseségét olly simulássá, habozását annyira határozottá tudta volna változtatni, mint Boccaccio. Figyelemgerjesztő tartalmával a' még fiatal nemzet ifju lelkébe mély gyökeret ver az édes beszéd. Nem emelte volna illy divatba nyelvét, ha görög v. romai nyelvből c s a k forditott volna; mert önerő jobban megválasztja a' még durva nyelv irányát salakjától mint a' meglévő példányra szabás; ennek vitatásával csak eredetilenség fedné örömest meztelenségét. Mint criticusok Tiraboschi, Parini. Denina szólanak a' Decameronéról. „Több szava 's kifejezésmódja", igy itél Denina, „elavult maig Boccacciónak, némelly festését a' mostani izlés disztelennek leli, az igazán olasz szókötés helyébe pedig h i b á s a n a' romait rokosgatta, de ékesszólása tiszta, bátor, magával ragadó." Az olasz nyelv való szellemét csak a' Decamerone által lehet kiesmerni. 'S ezen kivül abban mindennemü személy charactere hiv festését leled, mesézetei, vig szomoru 's hős költő képzeletét uj uj találmányosságra ébreszthetik; szép nyájas igaz megjegyzései minden nyomon ingerlenek. A' mihez csak fog, nagy embert hallasz arról beszéleni. Általjában a' decamerone olly mivészileg festett nagy kép, mellyen azon kor sokásai látszanak, 's nem csak különbféle személyek mivolta, hanem különösen ollyan kitüntekké, mellyeket az akkori 's az elébbi század historiája emleget, van elődbe állitva. — Kiadását a' Decameronénak Mazzuchelli e' munkájában *Scrittori d' Italia* 95-t emlit; Haym „*Biblioteca italiana*jában 99-et, 's pedig ezek olta ismét többször jelent meg. 1471 előtt már háromszor jött ki. Becsben leginkább az 1472-beli mantuai kiadás van, 's az után ez: *Decamerone nuovamente correrto e con diligenza stampato per gli eredi di Filippo Giunti*, (Fiorenza 1527. 4) U-

gyan ezt Paolo Rolli 1725 Londonban nyomtattatta ki, 4-rétben; e' londonit meg 1727 Honllandiában adták ki 12-ed rétb. Velenczében 1729 's olly utánazásával a' florenczinek, hogy sok vevő ezt vélte venni. Elzevir is a' Giuntiét adta ki Amsterdamban 1665 és 1668. A' concilium tridentinum eltiltotta 1557-ben, minekutána ez előtt 20 esztendő alatt 25-ször jött ki. Ezen furcsa tilalom után I. Cosmo, Florencz nagyherczege, sürgetésére Romában egy biztosság ült egybe merő klastrombeli barátakból, 's ezek nagy bölcsen kitörlének belőle minden csintalan helyet, mellyben B. a' barátok ártatlan mulatságait festette. Ezen szerzetesek a' barátból parisi deákot szerzének, a' klastrom ápátját collegium rectorává csinálták 'sat. A' sz. inquisitio ki- és megmustrálta decamerone azután igy jött ki pápa privilegiumával, 1573, Florenczben. Sőt az emlitett főherczeg 1582 még nagyobban megheréltette Salviati által, kit ezért Boccalini *publico assassinó*-nak szidott. 1700-nak eleje észre tért, azolta épségében kezdik megint nyomtatni a' Decameronét, ugy a' mint átkozott kifejezéseit a' 7 leányzó maga sem szégyelette hallani. Az amsterdamira (azaz, nápolyira) 1818 a' Crusca is hivatkozik. Legfényesebb kiadás a' parisi 1757, képekkel. A' Seghezziét (Padua, 1739) az ifjuság is bátran olvashathatja. Legujaban Biagioli adta ki historiai jegyzésekkel az iró életére nézve, Parisban 1823, 5 kötetb. 's előbb többen. Életét irta, Bayle, Manni, Mazzuchelli, Baldelli, Wismayer (*Pantheon Italiens.*) *Döbrentei Gábor.*

Boccage (Marie Anne le Page du) Rouenben szül. Oct. 22. 1710 és a' parisi de l'Assomption nevü klastromban nevekedett. Már ott adá jelét a' poësisre hajlandóságának, de első csekély próbájit vagy egészen elrejté, vagy a' Mercure folyó irásba, nevét elhallgatva, iktatá, mivel akkor még szokatlan volt, hogy asszony literaturai munkával foglalatoskodjék. Férjhez már 16-ik esztendejében ment, Pierre Joseph Ficquet du Boccagehoz, ki Dieppeben volt adószedő, a' közönség elejébe pedig egy 100 versből álló költeményével csak 36 esztendős korában lépett 1746. A' roueni academia által feltett jutalmat azzal ő nyeré el, 's tárgya versének épen az a' jutalom kitétele volt, mellyet egy luxemburgi herczeg kezde. Lelkesité ez, megint irt, 's a' roueni academia ismét neki itélte díját, az academie françoisenél pedig egy accessit lett jutalma. 1748 Parisban „*Le paradis terrestre*" czimü költeményéből ada ki néhány éneket, a' mi Milton utánazása. 1749 a' hir temploma jelent meg tőle, ebben előtte Pope lebegett; 's ugyan azon esztendőben ezen szomoru játéka: „az Amazonok", a' mi annyira tetszett, hogy egymás után hamar tizenegyszer játszották. Hire hangzott már ezek által mindenfelé, Francziaországban, sőt angol, spanyol, olasz, német nyelvre is fordittatván munkáji, mind ezen földeken is. Asszonyban a' szép ész kiterjedettebb figyelmet gerjeszt, ollyannál a' legsavanyubb criticus is engedelemmé oldódik. Ez kivántatá több tudóssal a' költőné esmeretségét, 's társalkodásának igen kellemes szives módja pedig hozzája csatolta őket. Az az ifjukori szép félénksége, melly tartóztatá hiu hamar előállástól, mostanra vonzó elevenséggé 's nemes önbizodalmu szerénységgé vált benne. Csuda hát, hogy Francziaországnak elsőbb iróji: Clairant, la Condamine, Fontenelle, Voltaire, Montesquieu, Mably, Barthelemy 's mások örömest járták házát, mint Parisban létek alatt. Franklin és Alfieri is! „*La Colombiade ou la foi portée au nouveau monde*" czimü hősverszezetét, melly 1756 jelent meg, a' milanoi academia tagjai közül tizen forditák olaszra, mindenik egy egy énekét válalván magára. Németül ez Glogauban jött ki 1763. Előképe a' Henriade volt, emelkedik benne a' költői erő, de Voltaire koszorujját még sem bontá meg. Azért veté magát Voltaire elragadtatás melegével előtte térdeire a' hősköltőnéhez i t versében, melly igy van:

Regnez au Capitole, et cueillez au Parnasse
Les myrthes de Petrarche et le lauriers du Tusse.

Si tous deux revivroient, ils chanteroient pour vous,
Mais s' ils voyoient vos yeux et votre poesie
Tous deux mourroient à vos genoux
Ou d' amour ou de jalousie.

Akkor irá hozzá ezt, midőn tőle Olaszországba indult Ferneyből, hol mint vendégét, igen örömmel látta. Ebédje felett borostyánkoszoruval voná körül hamar fejét, a' mire a' hevest bizonyosan inkább a' költőné szép szemeinek melege hevitette, mint a' Colombiade olvasása. Ezen útján, Romában különösen XIV. Benedek pápa, kinek versét ajánlá, 's Passionei cardinal fogadta nagy megkülönböztetéssel, kinek még Eugen herczeg halálára irt emlékbeszédjét forditotta volt francziára, valamint Londonban jártakor lord Chesterfield. Szépség és ész mindenütt győznek; e' költőnéről pedig tisztelői ezt tartották: *Forma Venus, arte Minerva.* E' két utját igen érdeklő levelekben adta ki, mellyeket 1750 's 1757 irt. Van még egy más munkája is, „Abel halála:" Ezt Gessner nyomán készité. Talentumainak elég szép illő megtiszteltetéseit éré; a' romai, bolognai, paduai, lyoni, roueni 's több academiák tagjokká nevezték. Aprilis 19. 1796 pedig a' lyceumban képszobra tétetett fel, 's akkor reá Dumonstier magasztaló beszédet tartott. Munkáji mind együtt 1770 jöttek ki Lyonban 3 kötetben. Közelebbi megesmertetését barátnéja, Fanny Beaucharnois, irta a' „*La Mémoire de Mdme Du Boccage*" és Lalande, a' „*Journal de Paris*"-ban 1802. Férje 1768 holt meg, ő maga Augustus 8. 1802, 92 esztendős korában, minékutána 34 esztendőt özvegyen töltött. *Döbrentei Gábor.*

Boccherini (Lajos), jeles szeres-muzsika-szerkeztető, szül. Luccában 1740. A' kis gordonon (violoncello) első leczkéjit Vanucci apáttól, az érsek muzsika-mesterétől, vette. Atyja pedig, mint ügyes contrabassista, fijának szerencsés hajlandóságát gondosan vezette, 's végre Romába küldötte, hol B. számos és derék szerzeményei által nagy hirt nyert. Néhány esztendő mulva Luccába visszatérvén, ott találta hazafiját, Manfredi Filippinót, Nardininak tanitványát, kivel barátságot kötvén, mind ketten Spanyolországba utaztak, hol az uralkodó a' legelső talentumokat magához gyüjtötte. Boccherini a' királytól becsültetve 's ajándékokkal halmozva, könnyen ráhagyta magát venni az ott való maradásra, hol is azon feltétel alatt, hogy minden esztendőben 9 uj darabot szerezzen, az academiához tétetett; melly kötelességének B. meg is felelt egész 1805, midőn Madridban 66 esztendős korában megholt. II. Fridrik, burkus király, a' violoncellónak nagy kedvelője, Boccherini szerzeményeit megszeretvén, nevezetes esztendei fizetést adott neki, csak hogy évenként néhány uj quartettet 's quintettet küldjön. Magától kiadott 58 darab szerzeményei hegedüre, gordonra és klavirra való symphoniák, sextettek, quintettek, quartettek, triók, duettek és sonaták; de maradtak irásban több quintettjei 's énekdarabjai is, mellyek közül többek Simrocknál Bonnban halála után jöttek ki. Játékszinre nem irt, 's templomi munkáji közül csak az egy „*Stabat Mater*" adatott ki. Adagióji az ahhoz értőket csudálkozásra, az akkori hangmivészeket pedig elkeseredésre ragadták. Ugy lehet őt tekinteni, mint Haydnnek előpostáját, mert ő irta először az ollyan quartetteket, mellyekben minden szerszámok obligate vannak, 's ő határozta meg azoknak characterét. Melodiás szerzeményei Franczia- és Spanyolországban még inkább becsültetnek, mint Németországon. *J.*

Bocchetta, szoros, 3 sánczczal védett hegyszurdok az Apenninekben, melly Lombardiából Gennába vezet, 's az austriai örökösödési (1746 és 47) 's a' franczia háboruban a' 18-ik száz. vége felé fontos történetekről lett nevezetes.

Bocskai (István, Kis-Marjai), Bátori Sigmond, Erdély fejedelme, alatt nagy-váradi várnagy, melly tisztségétől a' királyi biztosok által megfosztatott 1598. Minekutána Erdély Rudolf hatalma alá került volna

1600 (l. Bátori Sigmond), Pragából, a' hol követséget viselt 's azután is egy darabig tartózkodott vala a' császárnál, Bihar vármegyei jószágaiba ment lakni. Azalatt, mivel a' császári hadnagy, Basta György, meg nem szünt Erdélyt sanyargatni, feltámadt ellene Bátori Sigmond hajdani hadnagya, Székely Moses; és jóllehet elejénte Gynlafejérvár alatt megveretett, még is, a' temesvári basától segitséget kapván, ujra beütött Erdélybe és rövid idő alatt annak legnevezetesebb városait kezére keritette. De midőn Brassó alatt gondatlanabbul táborozna, Bastától felszólitva véletlenül reá ütött a' havasalföldi vajda, Radul, és nagy vérontást tett seregében 1603. Maga is elesett ekkor Székely Moses; az életben maradt Erdélyiek pedig a' csatahelyről Iktari Betlen Gábor vezérlése alatt Temesvár alá futottak 's az ott parancsoló basa oltalma alá adták magokat. Innen levelei által szorgalmaztatá Betlen Gábor Bocskai Istvánt, hogy a' Törökök segitségével állitsa helyre Erdély függetlenségét, de Bocskai nem akart a' dologba ereszkedni, hanem válaszában Betlen Gábort biztatta, hogy ő maga tegye meg a' próbát. Ezen idő tájban Duval Henrik és Rákóczi Lajos, császári hadnagyok, ráütöttek éjjel Lippa vidékén a' török táborra, azt zavarba hozván, az ellenség podgyászát kézre keritették. E' közt Betlen Gábor mentéje zsebében meglelték Bocskai levelét 's azt a' kassai császári hadnaggyal, Barbiano Jakabbal, közölték. Ez, a' ki különben is agyarkodék Bocskai ellen, Kassára idézte őt a' maga mentésére; midőn pedig idézésének foganatját nem látná, a' császár hirével és helybenhagyásával, a' ki előtt Bogáti Menyhért alattomos rágalmazásai által ugy is már gyanuságba hozatott vala Bocskai, parancsolatot küldött a' nagyváradi császári várnagynak, Concininak, hogy haddal szálja meg annak várait. Készületlen vala Bocskai, 's azért Concini Sz. Jobbot csak hamar megvette 's a' kereki várat megszállotta, mig maga Bocskai Sólyomkőbe zárkozott, Barbiano pedig, általkelvén a' Tiszán, Nagy-Váradnak tartott hadjával. Ekkor kijött Bocskai Solyomkőről, a' császári zsóldon lévő hajduságot a' maga részére vonta, 's mig Barbiano Adorján alatt táborozna, várván az erdélyi 's német hadaknak hozzájárulását, a' Pecz János vezérlése alatt közelgető német gyalogságra Diószeg 's Almosd között véletlenül ráütött, azt nagy veszteséggel széllelverte 's vezérét is elfogta Oct. 14-dikén 1604. Ennek hallására Barbiano magát nagy sietséggel visszavonta Kassa felé, Bocskai hadjától üldöztetve; de a' városba be nem mehetett, mert az ő hatalmaskodása 's kiváltképen a' Reformatusokon elkövetett erőszakoskodása miatt gyülölő Kassaiak bezárták előtte kapujikat. Kénytelen vala tehát folytatni futását a' Szepességig, a' hol Turzo Kristóf és György menedékhelyet adtak neki a' szepesi várban. Bocskait ellenben örömmel és nagy tisztességgel fogadták a' Kassaiak; Eperjes, Lőcse, Késmárk 's egyéb felső magyarországi városok, nem különben azon vidéknek jobbára protestans nemessége Homonnai Bálint alatt azonnal hozzá állottak, Lippai Balás Szepesvárat megszálta; Bocskai pedig a' Pest alatt táborozó nagyvezérrel Mehmettel, szövetségre lépett. Ekkor parancsolatot vett a' császártól Basta György, a' ki Erdélyből kihivatván, foganatosan védelmezte vala Esztergamot a' nagyvezér ellen, hogy hadjaival tüstént Bocskai ellen induljon.—Ennek tartóztatására Bocskai egy csapat Hajdukat küldött Német Balás alatt, de a' ki Osgyánnál megveretett, és fogságra kerülvén, Basta parancsolatjára felnégyeltetett. Maga Bocskai azalatt, török segitséget vonván magához, Sajó Sz. Péternél szállott táborba; Basta a' Sajó másik partján Edelénynél telepedett meg; innen pedig éjjel Bessenyőre vonulván 's a' vizen általkelvén, Nov. 29. 1604 hajnalban Bocskai táborára ütött 's azt széllelverte. E' győzedelem után Basta ugyan siete Kassa alá, 's oda be nem bocsáttatván, Eperjes alá ment, a' hova, minekutána megfogadta, hogy vallása miatt senkit háborgatni nem fog, hadjaival együtt téli szálásra befogadtatott. Bocskai pedig Kas-

sára tért vissza. A' tél vége felé, midőn Eperjesről kiindult volna Basta, hogy a' tokai várba eleséget szálitana, ama' városba többé be nem bocsáttatott. Ennél fogva 's ki nem fizetett katonájinak zugolódása 's engedetlensége miatt is kénytelen vala odább kelni, 's Bocskai hadjaitól üldöztetve meg sem állapodhatott, mig kevesre olvadt seregével Posonyt el nem érte, a' hol menedéket talált. Azalatt Erdélyben a' Magyarok 's a' Székelyek Bocskaihoz állottak 's őt fejedelmekké választották; a' Szaszok ellenben, Hutter Albert szebeni birót követvén, a' királyi biztosokkal tartának, a' kiknek felszólitására a' havas-alföldi vajda, Radul, sereget küldött Erdélybe Rácz György alatt, a' kivel Bocskainak előreküldött helytartója, Gyulafi László, szerencsétlenül harczolt Ebesfalvánal. Maga Bocskai, minekutána Betlen Gábor, a' kibujdosott Erdélyiekkel hozzá érkezett, Apr. 27. 1605 gyülést tartott Szerencsen, a' hol az ország nagyai, nemesek, vármegyék és városok küldöttjei számosan jelentek meg, Bocskait Magyarország fejedelmévé választották 's a' vallásbeli szabadságnak az országban való helyreállitását és fentartását elvégezték. Szerencsről Erdélybe fordult el Bocskai, Rácz Györgyöt Segesvárral együtt kezére keritette 's már most a' megyesi gyülésen mindenek megegyezésével beállott a' fejedelemségbe, 's a' meghalálozott Gyulafi helyébe Rákoczi Sigmondot tévén igazgatóvá, visszatért Kassára. Magyarországon jó karban találta dolgait, mert Rédej Ferencz Posonyig előnyomult vala, utjában minden városokat és várakat meghóditván; Dengelegi Mihályt Morva- és Slézországba, Németi Gergelyt pedig a' Dunán tuli vidékre küldötte, a' ki azt nagyrészént elfoglalván, Austriaba és Styriát is becsapott; maga Rédei Bastát Posonyból ki nem csalhatván, Homonnai Bálinttal, Bocskai főhadvezérével együtt Ersek-Ujvárt szálotta meg csak hamar meg is vette; az ország fő- 's alrendü nemessége pedig nyilván Bocskaihoz állott, nevezetesen az ország birája, Bátori Istvan, a' még 1603 Lengyelországba kibujdosott Illyéházi István, Turzo Kristóf és Szaniszló. Sőt October-ben I. Achmet sultan császári levele érkezett Bocskaihoz, a' mellyben attól Magyarország örökös királyságával megkináltatott, 's ennek következésében meghitta őt a' nagyvezér Mehmet Budára, 's itt Nov. 11 nagy tisztességgel fogadván és koronát tévén fejére, királynak köszöntette. Bocskai a' koronát mint ajándékot elfogadta; a' királyi nevezetet fel nem vette. Illy környülállások között elhitette végre Mátyás főherczeg, Rudolf császár testvéröccse, a' császárral, hogy elkerülhetetlen dolog, a' magyar urak kivánságait meghallgatni 's panaszikról tenni. A' császártól meghatalmazva fegyverszünésre lépett tehát Mátyás Bocskaival 1606 elején; azután pedig az ország igazgatójává neveztetvén teljes hatalommal, megkötötte Jun. 23. 1606 Bocskai küldöttjeivel, kiknek feje Illyéházi István vala, a' bécsi békeséget, a' melly azután a' törvénykönyvbe iktattatott. Ezen kötés által, eltöröltetvén az elébbi a' vallás dolgát tárgyazó törvények, országszerte szabad vallásgyakorlás állapittatott meg, de a' közönséges romai vallás kárositása nélkül, melly kétséges értelmü hozzátétel azonban az 1608-diki posonyi országos végzés koronázás előtti 1-ső czikkelyében kihagyatott; Bocskai István pedig Erdély örökös fejedelmének és Magyarország egy része urának esmertetett, a' melly azonfelül, a' mit már Bátori Sigmond birt vala, Szatmár, Szabólcs, Bereg, Ugocsa vármegyét és Zemplénnek egy részét foglalta magában, ugy hogy mind ezekben Bocskai magvaszakadtával a' magyar korona örökösödjék. Rudolf császárnak Sept. 24. 1606 költ világósitó levele azonban ezt az örökösödést a' névszerént kitett vármegyékre szoritja. Az ország egyéb törvényes kivánságainak is eleget tett ez a' kötés, némelly kérdést a' legközelebb tartandó országgyülésre utasitván és Rudolf császárt egyszersmind a' Törökkel való megbékélésre kötelezvén. Minekutána a' bécsi békekötés Rudolftól megerősittetett, 's a' cseh, morva, sléz, lusát, austriai és styriai rendek annak

fentartását magokra válalták vala, általadta Bocskai a' számára ki nem kötött vármegyéket és követeket küldött a' Sitva torkához, a' hol megjelenvén Mátyás és a' fényes kapu követei is, Nov. 11. 1606, huszesztendei fegyverszünés köttetett a' Törökkel. Még ugyan abban az esztendőben, Dec. 29, megholt Bocskai István Kassán vizi betegségben magzat nélkül, mineknutána végrendelésében Homonnai Bálintot ajánlotta volna helyébe a' rendeknek. Történetesmereti emlékes volta leginkább abban vetődik meg, hogy hontársainak, a' mennyiben rajta álla, maradandó vallásbeli szabadságot szerzett, a' midőn azt ugyan arra a' talpkőre tette le, mellyen a' fels. austriai ház uralkodása Magyarországon állott helyre. *Fábri Pál.*

Bod (Péter, Felső-Csernátoni), szül. 1712 Felső-Csernátonban a' Kézdi székben; tanulását születése helyén kezdette, N. Enyeden folytatta, Leydenben végezte. Hazajövetele után Hévizen Betlen Katának, Haller László 's Teleki Jósef grófok özvegyének, udvari papja, azután a' magyar- igeni ref. gyülekezet egyházi tanitója lett, hol 1768 kimult. Hivatalbeli foglalatosságától üres órájit tudományos munkásságban tölté, mellynek kerekedménye felesszámu magyar és latán dolgozatiból áll. Ezeknek némelly része istentudományféle 's ezzel rokon esmereteket foglal magában, más a' honi polgári, egyházi 's tudományos történet- 's nyelvesmeretre tartozik; némelly nyomtatásban kijött, más kéziratban maradt. — Istentudományra, vagy azzal rokon esmeretekre tartozó munkáji: 1) „Sz. irás értelmére vezérlő magyar lekszikon" (1743. 4.). — 2) „A' sz. Bibliának historiája (Szebenben 1748, 8.). — 3) Sz. Judás Lebbeus apostol leveleinek magyarázatja" (Szeben 1749, 8.). — 4) „Sz. Heortocrates, avagy a' Keresztények között előforduló innepeknek és a' kalendáriomban feljegyeztetett szenteknek historiájik" (1757. 8.) — 5) *Judiciaria fori ecclesiastici praxis* (Cib. 1757 8.). — 6) „Az anyaszentegyház változásainak historiája" (Basel. 1760. 8.) — 7) Synopsis juris connubialis (Cib. 1763.). — A' honi polgári, egyházi tudományos történetesmeretre tartoznak: 1) „*Hungarus Tymbaules seu grata ac benedicta Hungarorum quorumdam principum, herorum, magnatum, toga et sago, domi militiaeque insignium, virorum eruditione ac prudentia clarorum, feminarum honestatis fama ac pietatis studio illustrium ex epitaphiis renovata memoria*" (két darab, N. Enyed. 1764) 66, 8).— 2) „Smirnai Sz. Polycarpus, avagy erdélyi reformatus püspököknek historiájok" (1765. 8.) — 3) Magyar Athenás, avagy az Erdélyben és Magyarországban élt tudós embereknek historiájok (Szeb. 1766. 8.). — 4) *Historia Unitariorum in Transilvania* (Lugd. Bat. 1776). — 5) *Historia Hungariae et Transilvaniae ecclesiastica* (Tom. 2. fol.). *Noctes Hévizenses, seu monumenta quaedam ad historiam ecclesiasticam et civilem pertinentia. — Valachorum Transilvanorum historia. — Siculorum historia. — Antiquitates Hungariae. — Bibliotheca, seu notitia auctorum de rebus hungaricis.* Magyar könyvesház. — Historiára utat mutató lekszikon. Mind ezek kéziratban örökösei kezénél maradtak. — Ezen kivül bővitve kiadta Parizpápai latán-magyar és magyar-latán szótárát, (Szebenben 1767. 4). Kéziratjai között pedig találkozott egy *Etymologicum hungaricum*, egy *Lexicon glossarium*, *in quo voces historicae, juridicae redduntur hungaricae*, 's a' maga élete leirása magyar nyelven. *Fábri Pál.*

Bodajk, város Fejér várm. egy hegyecske alatt. Közepében érczes viz van, melly számtalan erekből olly bőséggel buzog fel, hogy egy gát ellenállásánál fogva tóvá gyülekezik 's egy malmot hajt, melly a' legnagyobb szárazságban sem akad fen. Ezen tó közepében a' nagyobb erek kővel vannak körülkeritve, mellyből a' viz a' szomszéd épületben lévő üstökbe folyik a' megmelegités végett. A' móori földindulás-kor (1810), mint mondják, több uj erek is nyiltak fel, melly által a' viz mennyisége két annyira nevekedett. A' viz igen tiszta, szinetlen,

szagatlan, jó forrásviz izü; ha nyilt edényben sokáig áll, vagy főzetik, fejér földülepedéke van. Természete szappanos, nagyon oszlató 's utólag erősitő. Dicsérik a' máj, lép 's más részek dugulásiban, hypochondriában, hysteriában, arany-érben, köszvényben, tagsugorodásokban, kőnyavalyában, havi tisztulás fenakadásában. Nyáron sokan meglátogatják ezen ferdőt, kivált a' közel lévő Fejérvárról. A' ferdőszobácskák tiszták, 's vannak a' ferdőházban néhány lakszobák is. A' táj románo szépségei az itt mulatást kellemetessé teszik. *A. Balogh Pál.*

Bode (János Joachim Kristóf), szül. 1730 Braunschweigban, hol apja katona volt, de azután kivette elbocsátó levelét 's mint téglavető nyomorult életet élt Schöppenstädtben. Itt kapta az ifju Bode több paraszt gyermekekkel együtt az első oktatást az irásban 's olvasásban. Apja terhes munkájára nem lévén alkalmas, nagyapjához vitetett, juhokat őrzeni. Azonban még erre is alkalmatlannak tetszett, 's azért csak ostoba Kristófnak hitták. Ő ellenben valami felsőbbre érzett magában hivást 's különösen muzsikára nagy hajlandóságot. Esze mindég azon járt, hogy mehetne ő Braunschweigba, valamit tanulni. Szerencséje lett végre apja testvérét arra birni, hogy őt, a' 15 éves fiut, Braunschweigba a' város muzsikusához, Krollhoz, adja tanulni 's a' tanitás diját érette fizesse. Itt a' legalacsonyabb szolgálatot kellett tennie. Muzsikai esze sebesen fejlett ki, 's megtanult majdnem minden fuvó és huros muzsikaszert ügyesen játszani. Hét inasesztendő után egy hautboista helyét nyerte el. Most elvett egy fiatal leányt, de ez által gyakran pénzzavarba jutott. Hogy muzsikai eszét még inkább tökéletesitse, elment Helmstädtbe Stolzéhoz, egy hires fagottistához. Egy tanuló barátja segedelmével sajátjává tette itt a' franczia, olasz és latán nyelveket, Stockhausen által pedig a' szép mesterségek theoriájával 's az angol nyelvvel esmerkedett meg. Helmstädtből Cellébe ment, még mindég mint hautboista. Itt két gyüjteményt adott ki maga készitette dalaiból. Minekutána Cellében feleségét és gyermekeit halál által elvesztette volna, Hamburgba utazott, a' hol elvalahára észtehetségeihez illő helyen állott. Forditott regéket és szindarabokat. Azután a' szabad kőmivesek rendjébe lépett 's ennek ügyeit utóbb életének főmunkájává tette. 1762 és 1763 a' „*Hamburger Correspondent*" czimü ujságot szerkeztette; e' mellett a' muzsikát is szorgalmasan gyakorlotta, 's igy történt, hogy tanitványnéjinak egyike, a' ki gazdag és szép volt, neki adá kezét. E' csak hamar meghólt, 's noha B. a' vele kapott vagyon legnagyobb részét visszaadta, még is elég maradt neki arra, hogy függetlenül élhessen. Ekkor felébredt benne egy régi kedves gondolatja, 's könyvnyomó lett. Könyvnyomó intézetéből Lessing „Dramaturgiája" került ki legelsőbben. Bode harmadizben is megházasodott, könyvnyomó Bohn leányát vévén el, 's ekkor fogta fel Lessinggel a' tudósok könyvnyomó intézetének nagy planumát. Itt az ész és izlés munkájit a' szerzők javára kellett volna kinyomni. De Lessing nem született illynemü munkákra, 's Bode is sikeretlenül dolgozott, hibázván benne a' kereskedési esmeretek. 1778 Bernstorff özvegyét követte mint ügyviselője Weimarba, hol azolta literaturai munkákkal foglalatoskodott 's 1793 holt meg. A' meiningeni udvar udvari, a' gothai követségi, a' darmstadti pedig titkos tanácsnoki rangra emelé. A' sajátságokkal legteljesebb munkák, kivált angolok, szerencsés forditásai jeles helyet szereztek neki a' német irók között. B. az ő forditásainak valami saját szint tudott adni, melly által azokat a' néppel megkedveltette. Legjelesebb forditásai: „Yorik érzelgő utazása", „Tristram Shandy élete", „A' wakefieldi falusi predikátor" és Montaigne „Próbatételei." „*Tom Jones*" legkevesbbé érdemel dicséretet.

Bode (Elert János), k. astronomus Berlinben, a' burkus veres sas és orosz Sz. Anna 2 osztálybeli rend keresztes vitéze 's több tudós társaságok tagja, szül. Hamburgban Jan. 19. 1747. A' mathesisben, melly tudomány iránt korán kedvet mutatott, atyja és Büsch János György vol-

tak mesterei. A' tudós világgal egy, Aug. 5. 1766 történt napfogyatkozás alkalmával irt kisded munka által esmertette meg nevét. Tetszésre találván, nagyobb munkákra kapott ösztönt 's már 1768 adta ki először ama', talán valamennyi astronomiáról szóló könyvek közt legesmeretesebb 's kapósabb munkáját: *Anleitung zur Kenntniss des gestirnten Himmels*, melly a' tudománnyal egyetemben bővülve 's tökéletesedve kilenczszer (utóljára 1822) jött ki mindöszve 's számtalan olvasójival különösen megkedveltette az égi tudományokat, sőt most is kedvelteti nem csak Németországban, hanem mindenütt, hol a' német nyelv esmeretes. Jun. 3. 1769 csővön nézte Venust 's látta, midőn ez nap lemente előtt ennek tanyérába egészen belépett; melly tüneményről előre egy munkácskát is irt volt; ugyan ezen ritka és a' nap birodalma esmeretére nézve igen tetemes tüneményt láthatta volna már 8 esztendővel elébb is, Jun. 6. 1761, de 14 esztendős gyermek lévén akkor, a' mint maga megvallja („*Berl. Jahrb.*" 1825, 248), nem gondolt vele. A' következendő 1770 esztendőben érdemes mestere nagytekintetü közbenjárása által a' hamburgi tanács költségén egy különös — *Dat steerenkiker Huus* nevü — régi épületben kellett volna szálast nyernie és mestere (Büsch) eszközeivel az eget vizsgálnia, de a' ház birtokosa ellenkezése által füstbe ment a' szándék (l. „*Schumachers astronomische Nachrichten* II. 386). Nem sokára ezután a' berlini tudós társaság Lambert unszolására a' német nemzet számára egy uj, az elébb divatba voltnál sokkal tökéletesebb astronomiai kalendáriomot készült közre bocsátani. Ezen czél eszközlése végett 1772 Bode Berlinbe hivatott 's az academia astronomusának neveztetett. 1776 esztendővel kezdődött a' világszerte esmeretes berlini évkönyv (*Berliner astronomisches Jahrbuch*), ettől fogva az 1829 avagy 54 darabig Bode adta vala azt ki; az első ötöt 1776—1780 ugyan Lambert nagyhasznu felügyelése alatt, és az 1777—1781 darabokat másod magával (Schulze-val), utóbb pedig, minekutána 1783 csaknem elfojtódott volna, Lagrange bátoritására egyedül, szünet és szakadás nélkül. Évkönyve szerkeztetésének természetes következésében B. csaknem minden vele együtt élt astronomusokkal levelezésben állott, mert abba tették vala le 's közlötték mind a' világgal, mind egymás között leginkább uj vizsgálatikat 's értekezésiket mind addig, miglen dicső hazánkfija, báró Zach Ferencz, Gothában uj 's tágasabb tárt nyitott volt fel e' végre. B. egyéb munkáji közül legnevezetesebbek a' következendők: 1) *Erläuterung der Sternkunde* (2. B. 8. 3 kijött Berlinben 1808). 2) *Einleitung zur allgemeinen Kenntniss der Erdkugel* (egy kötet, 3-dik kiadása Bécs 1804.) 3) Egy 34 táblából álló égi atlas, német és franczia nyelven irt bevezetéssel, melly 5877, és 4) Egy más 20 folio lapokból álló atlas, melly 17,240, azaz, amannál majd 12,000-el több csillagokat foglal magában. Uj égi abroszinkon, globusinkon két uj csillagzatok vannak Bodétól: Fridrik tisztes czimere (*honores* vagy *trophaea Friderici*) és a' könyvnyomtató mühely (*Officina typographica*), az elsőt Jan. 25. 1790 mutatta be B. a' berlini academiának, melly akkor II. Fridrik tiszteletére különös innepet tartott, a' másikat nemzeti vetélkedésből 1798 vette fel, midőn Lalande Jerome, kinek kedvéért Gothába utazott 's vele 10 napot töltött, a' Franczia név tiszteletére egy franczia lelemény (a' levegőbeli hajó, *globus aërostaticus*) felvételét sürgette az égi képek sorába (l. „*Berl. Jahrb.*" 1790, 234. 1791, 255. 1793, 127 és 248. 180, 238. 1803, 249.) *). B. kivánságára a' berlini csillagőrtornyon, mellynek igazgatását Majusban 1787 vette által, 1799 több czélirányos változások történtek, 's emlékezetre méltó, hogy e' végett beadott esedező levelére a' kormányszék már négy nap mulva kedvezőleg felelt (l. „*Berl.*

*) Bode uranographiájában még ezen uj általa behozott csillagzatok is találkoznak: a' tükörcső (Herschel emlékezésére), mennyköszerszám, egy loch nevezetü eszköz a' tengeri hajókázásban.

Jahrb. 1804, 227 és 228.). 1822 adván ki évkönyvének 50 kötetét, baráti Octob. 23. öröminnepet szerzettek tiszteletére. B-t az ég különös épséggel áldotta volt meg. Egy Oct. 28. 1823. költ levelében, a' midőn már 76 esztendőt meghaladott, még dicsekszik egészségével 's egyedül a' felől panaszolkodik, hogy a' toronyba vezető 97 fogon nehezen hághat fel gyakran, az eget vizsgalni. Ugyancsak 1825 feloldoztatta magát hivatalbeli kötelességeitől mind a' toronyban, mind az academiában, mindazáltal még a' következendő esztendőben elvégzette az 1829 szóló évkönyvét. Keves idővel azután megholt vagy is inkább elaludt Nov. 23. 1826 délutáni 5 óra tájban. Prof. Encke, kinek a' boldogult még éltében általadta volt hivatalát, hamvai tiszteletére dicsbeszédet irt be az academia évkönyvébe. *Tittel.*

Bodentó (tulajdonképen Bodmantó, egy Bodman nevü régi várkastélytól) vagy konstanzi tó, Németország és Helvetia közt, 18 órányi hosszu, legnagyobb szélessége 4 órányi, 's a' hol legmélyebb, 964 ölnyi. 1089 lábnyira fekszik a' tenger felett. Zelli, alsó és bregenzi vagy felső tóra osztatik. Több folyók ömlenek belé, u. m. a' Rhenus, melly Rheinecknél be- 's rhenusi Steinnál kifolyik belőle, továbbá a' Bregenz, Argen, Schüssen 's Aach név alatt négy folyó; három sziget fekszik rajta, u. m. Lindau, Reichenau és Meinau. A' mocsári és uszó madaraknak 73, a' kagylóknak 20 's a' halaknak 26 neme találtatik benne. A' rajta való hajókázás és kereskedés a' Rhenusnak Schaffhausennél való esése miatt nem igen nevezetes 's csak gabonára, sóra és tói borra, mint az ezen tájékon termő borokat nevezik, terjed ki. 1695 olta soha sem fagyott be. 1824 olta gőzhajón lehet rajta evezni. *L—ú.*

Bodin (János), a' 16-ik század statustanitója, szül. Angersben 1530 vagy 1529, Toulouseban tanulta a' törvényeket 's ugyan ott lépett fel mint törvények tanitója, de azután Parisba ment törvénytudományát ügyvédképen gyakorolni. Nem lévén szerencséje e' pályán figyelmet gerjeszteni, literaria munkákra szentelte idejét. Tanultsága 's elmésége hire arra birta III. Henriket, hogy őt udvarába vette. De mivel vetélkedő társai ennek kedvéből kiszoritották, azért a' király öccséhez, Ferenczhez, az alençoni és anjoui herczeghez, kapcsolta magát, ki őt cabineti titoknokjává tevé 's angolországi és flandriai utazására is elvivé magával, Cambridgeben nagy megtiszteltetésnek vette, hogy a' „köztársaságról" irt munkájából, mellyet elébb franczia, azután pedig latán nyelven adott ki, hallott olvastatni. A' herczeg halála után, megfosztatva reményitől, Laonba ment, megházasodott, a' törvényszéknél hivatalt kapott 's a' vermendoisi harmadik rendtől mint követ küldetett 1576 a' bloisi rendekhez. Itt a' nép jusait 's a' polgárok lelki esmerete szabadságát védelmezte, melly miatt az udvarnál sok ellensége támadt. Azt is ő eszközlötte ki, hogy Laon városa 1589 a' ligue mellé állott, megmutatván a' polgároknak, hogy annyi város és parlament felkelése herczeg Guise mellett nem lázadás, hanem a' status formájának erőszakos megváltoztatasa. Utóbb alája veté magát IV. Henriknek. Megholt Laonban, a' pestisben 1596. Főmunkája az emlitett „*De la republique*" mellyben legelső teljes próbáját adá a' statustudomány rendszeres kidolgozásának, 's tapasztalása által vezéreltetvén, a' fejdelmi és népuralkodás követői között igyekezett középutat tartani. „*Daemonomanie*" és „*Theatrum universae naturae*" (Lyon 1596) czimü munkájiban látható, a' tanultság és babonaság mint volt benne öszvekapcsolva; az atheismussal való vádoltatást pedig, mellyet leginkább „*Heptaplomeron*"-jával vont magára, a' benne ugyan azon időben észre vett vallási közönösség szülte.

Bóditók (narcotica, ezen görög szótól ναρκόω, elszibbasztom). Több ollyan plánták vannak, mellyek az idegrendszer functiójit olly nagy zavarba hozzák, vagy még el is nyomják, hogy az érzés vagy megváltozik vagy egészen megszünik, ha pedig folytattatik azoknak munkálatja, az

idegrendszernek az organismusra való éltető befolyása megszünik, 's maga az élet feldulatik (vő Méreg). Ezen plántákban a' bóditó méreg részént tisztán 's kitetszőleg, részént más csipős vagy aromaticus nedvekkel van vegyülve, mellyek rajta uralkodnak. Innen nem is egyforma a' bóditó mérges plánták munkálatja; némellyek egyenesen bóditólag 's háborgatólag hatnak az idegrendszerre, mint a' belendek és a' bürök; mások elejénte a' vérrendszerre 's magára az agyvelőre izgatólag 's utána vagy csak nagy adatok után munkálnak bóditólag, mint az opium. Ezen munkálatoknak külső jelenetei különbözők, a' szerént, a' mint a' bevett méreg mennyisége nagy vagy kicsiny, 's a' mint azok az érzés vagy a' mozgás idegeire hatnak inkább. Némelly bóditó mérgek szédelgést, szemek elhomályosodását, más erős görcsös, gyakran igen csudálatos tagmozgásokat okoznak, vagy önkénytelen nagy nevetésre ingerlenek; mások az embereket dühösködő eszelősségbe hozzák, mások ismét csendes rángatódásokat okoznak; mindnyájokat pedig végre bénulás és a' megtámadt idegek egész elhalása követi. Innen a' bóditó szerek használása igen nagy vigyázatot kiván. *A. B. P.*

Bodmer (János Jakab), hires német költő és literator, 1698 született Greifenseeben Zürich mellett. Atyja, ki predikátor volt, egyházi embert, azután kereskedőt akart belőle nevelni; hanem a' fiu mindenikről lemondott, hogy vonzódása szerént a' költésre és történettudományra adhassa magát. Mind a' görög és romai költőkkel, mind a' franczia, angol és olasz literatura remekeivel korán megesmerkedvén, igen belátta az akkori német literaturának szegénységét és izetlenségét, nem is kételkedett, hogy szinte annyi érdemet, mint hirt 's nevet szerezhet, ha annak jobbitgatását elkezdi 's e' pályára egyebeket is felszólit. — E' végett Breitingerrel 's még néhány ifju tudósokkal egyesülvén, 1721 megindité „*Discourse der Maler*" nevü folyó irását, mellyben némelly akkoron nagyhirü német költők az uj critica birószéke elejébe idéztettek. Némelly gondolkozásai ezen ifju mübiróknak bár milly bizonytalanok, sok itéleteik bár milly silányok és értéketlenek voltak is, maga pedig Bodmer bár milly részrehajlással küzdött 's a' Németek ellen (a' rimet és muzsikát általjában megveté, Sachs Hansot irgalom nélkül kárhoztatá 'sat.); mindazáltal a' bátran és merészen kimondott, akkor még igen szokatlan olcsárlás és a' régiebb német költésre forditott figyelem nagyon szemet szurt és további nyomozásra serkentett. Gottsched, ezen nagy nevü Aristarchus, ki a' szép literaturában maga is első fáklyavivőnek akara tartatni, elejénte kedvezőleg itélt az ifju mübirákról, de keves idő mulva, mivel őt is gáncsolni bátorkodának, ellenjeik vezére lőn. Igy két párt támadott: a' Gottschedé és az ifju Helvetaké, mellyek sok ideig nagy elkeseredéssel küzdöttek. Ámbár ezen tollcsatában mind a' két rész elég alacsonyságra vetemedék, még is nagy hasznot szült az, és a' német literaturának egy fényes időszakát segité elkésziteni. Jóltévőleg hatottak be erre az ifju Helveták névszerént az által, hogy az angol költők izléséhez hajoltak, Opitznak, Flemmingnek, Gryphiusnak 's egyéb régi német költőknek miveire utaltak és Gotsched bálványát, a' franczia mütheoriát, megtámadták. Bodmer 1725 hazájában Helvetia történetének tanitójává és 1737 a' zürichi nagy tanács tagjává lőn. Nejének és gyermekeinek halála után mezei jószágára vonult és tanitói tisztéről lemondott. Megholt 1783 Zürichben. Sokat irt 's fáradhatatlanul munkálkodott. Legkevesbet tett mint költő, példa erre, „*Noachide*" eposa, továbbá dramai mivei, Homerusnak, Apolloniusnak és Miltonnak forditásai. Nagyobb érdemet szerzett magának a' régi német költők kiadása által. Komoly erkölcsü volt, hanem idegen érdemet nem tudott irigység nélkül nézni. Becses emlékezetéért az utókornál nagy érdemei kezeskednek. *B. L.*

Bodmeria (*bottomry*, *contrât à la grosse*, vagy *prêt à la grosse aventure*, *cambio maritimo*), kölcsönvétel hajóra vagy ennek terhére olly feltétel alatt, hogy a' kölcsönadó (bodmeriaadó, bodmerista) a' vizi

veszélyt együtt szenvedje, következőleg a' hajó teljes elsüllyedéskor egész keresetét, kisebb veszély mellett pedig annak ehhez mért részét elvessze; ha ellenben szerencsésen végződik a' hajózás, jutalmat (proemium, nagyobb kamat) vagy a' nyereségből egy részt kapjon. Hajóbirtokosak hajórészekre, hajóterhelők még teherrészekre vehetnek igy pénzt kölcsön, a' hajósok pedig hajóra és teherre, de csak szükség esetében. Szoros és czélirányos törvényes rendszabások tétettek e' részben a' törvényhatóságok által; például szolgál: a' „*Hamburger Stadtbuch*" II. rész, 18. czik., a' franczia „*Code de commerce*" (1807) 2. r. 9. cz., 's kivált a' „*Preuss. allgem. Landrecht*" (1794) II. r. 8. cz. §. 2359—2451. Alaposan terjeszti elő a' bodmeria theoriáját Benecke „*System des Assecuranz- und Bodmereiwesens*" (Hamburg 1810—1821, I. 86, és IV. 404.) czimü munkájában.

Bódogh (Mihály), szül. Januarius 25. 1789 Miskolczon, nemes szülektől, kik egyébként Nemes-Bikken laknak. Tanulását a' miskolczi lyceumban kezdette 's folytatta 1806, olly megkülönböztetéssel, hogy tanulótársai közt mindég az első helyet foglalná el. Innen Sáros-Patakra ment, 's ott hasonlókép tulhaladván tanulótársait, magára vonta tanitójinak figyelmét. 1808 fél esztendőt töltött a' német nyelv megtanulása végett Iglón, hamar ismét S. Patakra tért vissza. 1810 elhagyván S. Patakot oskolai tanitó lett Sár-Bogárdon, tul a' Dunán, melly hivatalt három esztendeig folytatta, de már az utolsó esztendőben fél esztendő megnyerése végett beiratta magát Pesten az orvosi tudományt hallgatók sorába 's minden két hétben bejött Pestre, itt mulatott 2—3 napot 's ismét kiment hivatalát folytatni, és még is tanulótársai közt a' második helyen állott. 1827 végezvén pályáját, *De influxu philosophematum omnis aevi, ac imprimis recentissimi, in theoriam medicam*, értekezett, melly egy a' legtudósabb beavató értekezések közül, mellyek a' pesti universitasnál megjelentek. Ezzel azonnal elhagyván Pestet, Miskolczot választá lakhelyének, hol nagy hirrel gyakorlá az orvosi praxist. 1825 májgyuladást kapott, mellyből maga gyógyitván magát, ezen gondolatlan tettének 's hirtelenkedésének áldozatjává lett Aprilis 25. Dr. Bódogh egy volt hazánk legjobb készületü 's legjobb fejü orvosai közül, kinek kora halálát méltán sajnálhatni. Az ifjui kornak rendszerént, minden uj theoriákon kapkodó szelleménél fogva, a' természetphilosophok nézetein kelleténél többet épitvén, a' praxist is mindenkép azokhoz akará szabni, mi betegeinek nem volt mindég javára, de ezen egyoldaluság a' további studiumok 's szorgalmatos figyelés által nála bizonyosan jobb irányt nyert volna későbben. Jeles talentumának bizonysága: „*Historico-critica biosophiae disquisitio*" czim alatt kijött munkácskája is (Lipsiae 1818.). *A. Balogh Pál.*

Bodoni (Giambattista), a' parmai kir. könyvnyomtató intézetnek előljárója, udvari könyvnyomtató, Olaszország több academiájinak, a' Reunio és mind a' két Sicilia rendjének tagja, született 1740-ben Saluzzóban Piemontban, hol atyjának magának volt könyvnyomtató intézete. Már germekkorában foglalatoskodott a' fametszéssel. Minthogy munkáji tetszettek, Romába ment 1758-ban, hogy magát tökéletesitse, hol a' Propaganda intézetébe felvétetett betüszedőnek. Ügyessége, izlése 's magaviselete által megnyeré előljárójinak szeretetét, a' kiknek tanácsára megtanulta a' keleti nyelveket, hogy kiváltképen ezekben dolgozhasson. Nagy érdemet szerzett magának ezen intézetben az által, hogy sok keleti abcéknek rendetlenségébe jutott bélyegeit (aczélból metszett betüjit 's más jegyeit — Ponzen) megtisztitotta 's ismét rendbe szedte. Ezen munka arra a' gondolatra hozta, hogy maga messen 's öntsön betüket. Magasabb pallérozódás után törekedvén, elhatározta magában 1766-ban, hogy Angliába fog menni. Utjában meglátogatta anyavárosát, a' hol igen kemény hideglelés lepte meg, melly uti planumát elrontotta. E' tájban állitott fel don Ferdinand, infant és parmai

herczeg, ugyan Parmában más tudományos intézetek mellett egy királyi könyvnyomtató intézetet a' parisi, madriti 's turini intézetek formájára. Bodoni lett elöljárója ezen intézetnek, melly általa a' maga nemében elsővé lett Europában, 's azon dicsőséget szerezte magának, hogy az ő mesterségének azelőtti gyönyörü 's jóizlésü munkájit sokkal felülhaladta. Betüjinek, festékének 's papirosának szépsége szintolly tökéletes, mint az egésznek technicai elrendelése, 's utána következői közül nehezen fogja egy is megelőzni; azonban kiadásainak belső értéke ritkán ér fel a' külső szépséggel. Homerusa valóságos csudálkozásra méltó pompamiv; valaminthogy az ő görög betüji nevezetesen valamennyi ujabb próbák közül legszerencsésebben utánazzák a' kézirat vonásait. Felette becsültetnek a' görög, deák, olasz és franczia classicusok pompás kiadásai. Megholt Paduában Nov. 29-dikén 1813. *A***s*

Bodrog vármegye, l. Bács vármegye.

Boeotia, Görögországnak egy tartománya, mellynek éjsz. Phocis 's az opuntiai Locrisiak, kel. az euboeai csatorna, délre Attica és Megaris, 's nyug. az alcyoni tenger és Phocis voltak határai, de nem mindég. Éjszakon hegyes, hideg, de tiszta és egészséges levegője van, hanem földje nem igen termékeny; ellenben másik része bőven megjutalmazza a' földmivelő fáradságát, csakhogy egészségtelen ködök alkalmatlankodnak benne. Éjszaki hegyes része hajdan Aoniának neveztetett. Hegyei közt nevezetesek: a' historiában és mythologiában hires Helicon (most Sagara), a' Sphinxhegy, Taumessus, Libethrus és Petrachus.— A' lakosok főfoglalatosságai földmivelés és baromtartás voltak. Legelőször a' Pelasgusok, kik, midőn Boeotus fija 's Amphictyon unokája), a' kitől a' tartomány nevét kapta, az uraságot kezére keritette, Hellenek alatt voltak, telepedtek meg Boeotiában. Több apró országok támadtak benne, mig a' phoeniciai Cadmus a' thebei főstatus talpkövét le nem tette. Későbben egész Görögország a' thebei Herculest tisztelte. Midőn a' thebei királynak, Xanthusnak, halála után Boeotiának városai köztársasági alkotmány alatt egyesültek, Thebe volt azoknak fejek. Epaminondas és Pelopidas Thebét rövid időre Görögország leghatalmasabb statusainak sorába emelték fel. Boeotiában feküsznek a' nagy történetekről nevezetessé lett Plataea (most egy Kokla nevü falu áll helyén), a' hol megtörték Pausanias és Aristides Mardenius 300,000 Persájan nyert győzedelmek által Persia nagy hatalmát 's helyeztették a' Görögöket ezen veszedelmes ellenségek ellen teljes bátorságba; Leuctra (most egy Parapogia nevü falu), a' hol Epaminondas a' büszke Spartát megzabolázta; Coronaea, a' hol a' spartai Agesilaus a' Thebeieket megverte; és Chaeronea (most Kaprena), a' hol nyert győzedelme által emelé fel Filep a' macedoniai királyi széket a' meggyőzetett Görögök szabadságának omladékain. Tanagránál, Corinna (l. e) születése helyénél, termett a' legjobb bor; itt neveltettek azon különösen nagy, szép és bátor kakasok is, mellyek a' kakasviadalt indulatosan szerető görög városok által drága pénzen vétettek meg. A' pallérozottság 's lelki miveltség Boeotiában sohasem mentek annyira elő, mint Atticában. A' Boeotiaiak erősek, de lomhák és pallérozatlanok voltak 's nem találtatott fel bennek az Athenebelik éles esze és elevensége. Mindazáltal több Thebeiek voltak Socrates tanitványi közt, kik ezt a' nagy bölcset szép előmenetellel hallgatták, 's Epaminondas épen olly hires férjfiu volt tudományára, mint vitézi talentumára nézve; mindenek felett kedvelték pedig a' Thebeiek a' muzsikát, mellyben a' többi Görögöket felülmulták. Egynéhány nagy költőket és mivészeket is tudnak mutatni. Hesiodus, Pindarus, Corinna költőné és Plutarchus Boeotiában születtek. *L—ú.*

Boerhaave (Herrmann), a' tizennyolczadik század egyik leghiresb orvosa. Született Woorhout-ban Leyden mellett 1668. Atyja korán tudós nevelést ada nekie. Az ifju Herrmann sebes előmenetelt tett; még nem vala tizenegy esztendős, hogy görögül 's deákul értett. Egy go-

noszfaju fekély, melly akkor bal csipején támadt, 's melly ellen hét esztendeig az orvosi tudomány minden segédszereit kimeritette, gerjesztő fel hajlandóságát ezen tudomány iránt. 1682-ben Leydenbe küldetett, hogy ott theologiát tanuljon. Husz esztendős volt, hogy tudományának 's ékesenszólásának első nyilvános próbájit adta. Gronownak, tanitójának a' görögben, elölülése alatt tartott egy academiai beszédet: *Qua probatur bene intellectam a Cicerone et confutatam esse sententiam Epicuri: de summo bono* (Lugd. Bat. 1690 4). Boerhaave abban olly sok talentummal ostromlá Spinoza tanitmányát, hogy őt azért a' város egy arany medaille-al jutalmaztatná meg. 1689-ben philosophia doctorává lett 's ezen alkalommal beavató értekezését: *De distinctione mentis a corpore* (Lugd. Bat. 1690), oltalmazá. Ez által azon nagy reményeket, mellyeket maga felól ébresztett, még jobban megerősité. Akkor, 22 esztendős korában, kezdé el az orvosi tudomány tanulását. Drelincourt volt első 's egyetlenegy tanitója; keves volt, a' mit tőle tanult, 's nevezetes, hogy Boerhaave maga tanult meg egy olly tudományt, mellyre neki olly fontos befolyásának kellett lennie. Először is az anatomiát tanulta, de inkabb az akkor divatban lévő Vesale, Bartholin 's mások munkájiból, mint sectiókból. Jelen volt ugyan Nucknak csaknem minden felbontásain; de még is minden irásiban Boerhaave-nak észre lehet venni az anatomia practicum studiumának fogyatkozását. Az a' befolyás, mellyel ő volt mind e' mellett is arra, nem egyenes volt, hanem azon szükséges öszveköttetésből folyt, melly ezen csupa mechanicus tudomány 's a' physiologia és medicina közt van. Minthogy ő ezekben a' mechanicai magyarázatoknak elsőséget adott, kinszeritette az anatomusokat, hogy az organumok formájinak szoros studiumára szenteljék magokat, a' mint ezt az akkori idő minden anatomusain, egy Sautorinin, Morgagnin, Valsalván, Winslowon, Albinuson 'sat., könnyen észre lehett venni. Ezen előleges studium után, melly valóban az orvosi tudomány alapja, öszveolvasott Boerhaave minden régi és uj könyveket az orvosi tudományról, az időrend szerént felmenvén kortársaitól egészen Hippocratesig, kinek magas becse 's egyedül helyes methodusa csak ez által tünt fel igazán előre. Tanulta hasonlókép a' botanicát és chemiát is, 's noha magát még mindég a' papi hivatalnak szentelte, 1693-ban Harderwyck-ben orvosdoctorrá lett. Disputatiója „*De utilitate explorandorum excrementorum in aegris, ut signorum*" volt. Leydenbe visszatértével, minthogy orthodoxiájában kétségeskedtek, egészen az orvosi tudományra határozá magát. 1701-ben a' leydeni universitas lectorrá és repetenssé tette őt Drelincourt tanitószéke helyett az orvosi tudomány theoriajában, 's ekkor tartá ő első orvosi beszédjét „*De commendando studio Hippocratico*", mellyben még első enthusiasmusában, mellyet Hippocrates irásiból meritett, megmutatja az ezen nagy ember által követett methodus helyességét 's előadja annak kizáró elsőségeit; bár ő maga azután soha sem távozott volna el attól! Akkor kezdé Boerhaave azon nagy tulajdonságokat kifejtöztetni, mellyek őt mint tanitót kijelelték 's mindeneknek, kik magokat a' tanitásra szentelik, mustra gyanánt teszik ki. Csak hamar a' leghiresb tanitó lett ő Europában, 's minden oldalról tódultak hozzá, hogy őt hallgassák. 1703-ban egy más beszédet tartott: „*De usu ratiocinii mechanici in medicina*" Ebben kezd már eltérni azon hippocraticus uttól, mellyet azelőtt olly helyesen magasztalt, 's felállitja azon hibás rendszer első szabásait, mellyeknek nagy talentumainál fogva kizárólag kellett volna divatba jőniek. Végre 1709-ben megjutalmaztathatá már Boerhaave-ot a' leydeni universitas talentumaiért 's érdemeiért. Hotton helyébe medicina és botanica tanitójává nevezé ki, 's nevezetes, hogy ezen alkalommal egy beszédet tartott: *Qua repurgatae medicinae facilis asseritur simplicitas*, melly méltó helyet foglal el a' mellett, mellyben Hippocrates studiumát olly hathatósan ajánlá. Ebben is vissza akarja ő vinni a'

medicinát eredeti egyszerűségére, a' figyelésre (observatóira), egészen ellenkező leg azon szellemmel, melly dogmájiban vezérlette. Ezen időben két munka kiadására ada nekie alkalmatosságot az oktatói hivatal, mellyre most magát szentelé Boerhaave, mellyeken alapul csaknem egész dicsősége mind e' mai napig: „*Institutiones medicinae in usus annuae exercitationis domesticos*," „*Aphorismi de cognoscendis et curendis morbis in usum doctrinae medicae*". Az elsőben, melly a' kiterjedt tudománynak és methodusnak mustrája; kifejti systemáját egész kiterjedésében; az utolsóban a' nyavalyákat próbálja classificálni, előadja azoknak okait, természeteket és gyógyitások módját. A' botanicai tanitószék, mellyet hasonlókép elfoglalt Boerhaave, nem keveset tett az ő hiressége. A' botanicanak létalapos szolgálatot tett ő mind két lajstromával a' leydeni kertben nevelt plántákról, mellyeknek számát igen nevelte. Több uj plánták leirását 's rajzolatját és néhány uj nemeknek felállitását köszönik nekie. 1714-ben universitas rectora lett Boerhaave 's ezen hivatal letételének alkalmával, „*De comparando certo in physicis*" beszél, melly legjelesb beszédjeihez tartozik. Ezen esztendő végével áltadatott Boerhaave-nak Bidloo helyében a' practicus oktatás is, mellyel már több mint tiz esztendő olta foglalatoskodott. A' mi clinicus intézeteink nagy hasznainak sejtésében, 's hogy a' theoreticus utmutatást a' practicussal öszvekösse, egy kórházat nyittatott fel, hol hetenként kétszer adta elő tanitványinak a' szem előtt lévő nyavalyákat 's azok történetét, a' nélkül hogy egyebet követett volna, mint egyedül a' figyeletet. Bár mennyire el volt is már Boerhaave foglalva, 1718-ban még is Lemort halála után általadta nekie az universitas a' chemia tanitószékét is, melly tudományt ő már 1703 ólta tanitott. Ezen alkalommal „*De chemia suos errores expurgante*" beszélt. Ha hibások is azon viszonyok, mellyeket Boerhaave a' chemia és medicina közt talál, övé mindazáltal kétségkivül az a' dicsőség, hogy a' chemiát közönségessé tette, érthető stylusban 's jeles munkákban adván azt elő. „*Elementa chymiae*"-je (Paris 1733 2 vol. in 4) talán legszebb munkája, 's noha a' nézetek azolta általjában megváltoztak, még is igen nagybecsü. Próbatételeit igen nagy pontosság jeleli ki. Különösen derék az akkori időre nézve, az organicus testekről való szakasz. Illy kiterjedt munkássági körnek olly hirt kelle Boerhaave-nak szerzenie, millyen még keves tudósnak volt része. Europa minden részeiről jöttek hozzá tanácskérdés végett. Vagyonja 2,000,000 forintra ment halálakor. Nagy Péter áltutazásakor beszélgetett vele, 's egy chinai mandarin ezen czim alatt irt nekie: Boerhaave Urnak, hires orvosnak Europában. 1722-ben először a' podagra, mellyet gutaütés kisért, kinszerité munkássága félbeszakasztására. Uj visszaesések 1727 és 1729-dik esztendőben kinszeriték a' botanica és chemia tanitószékének, mellyet husz esztendeig viselt, felmondására. 1730-ban másodszor viselte a' rectorságot, mellynek letételével egy beszédet tartott: „*De honore, medici servitute*," talán a' legjobbat mindenek közt, mellyben ő az orvost ugy adja elő, mint a' természet rabszolgáját, mellynek mozgásait neki felébreszteni és vezetni kell. Visszatér ő abban nemünemüképen Hippocrateshez, kitől a' praxisban általjában soha nem távozott el. 1738-ban erősebben tért vissza nyavalyája, 's néhány honápok után kioltá életét 70 esztendős korában. Leyden városa egy emléket állittatott nekie Sz. Péter templomában, mellyen Boerhaave kedves devisét: *Simplex veri sigillum*, olvashatni. — Számos munkájinak lajstromát, mellyeket részént maga irt, részént kiadott, nem engedi adni a' hely szüke. A' legfontosabbak már fen neveztettek. *A. B. P.*

Boëthius. (Anicius Manlius Torquatus Severinus). Ezen erénye, érdemei, méltóságai 's szomoru vége által nevezetes férjfiu régi, gazdag és nagytekintetü házból szül. 470 kör. Romában vagy Milanóban. Első neveltetése ollyan volt, melly ritka jelességü tehetségeit szépen kifejté; később Athenében, még ekkor is középpontjában az izlésnek és tudo-

mánynak, Proclus 's mások alatt bölcselkedést tanult. A' Romába megtérőt Theodorik, a' Gothok királya, — Italiát ekkor ezek birák — elhalmozá kegye és becslése jeleivel 's rövid időn az ország legfőbb hivatalaihoz jüttatá. Nem volt ez jóltévő befolyás nélkül az őt emelőre, 's az a' hatás, mellyet B. a' király gondolkodás- és cselekvésmódjára nyert, áldást áraszta a' nagy birodalom minden népeire. Sokáig tartott ez igy; B. jósa volt a' királynak, bálványa a' népnek, 's a' köz tisztelet és bizodalom legmagasb fokai cselkélyeknek látszának ennyi erény és érdem jutalmára. De agg korában borongó, féltékeny és bizalmatlan lőn Theodorik azok iránt, kik hozzá legközelebb állának. A' Gothok ez által felbátorodva nyomni kezdették a' népet, 's B. siker nélkül fáradozott a' rossznak enyhitésén, megszüntetésén. Már elébb ellenségeket gyüjtött magának egyenessége 's térithetetlen igazságszeretete által; ezek most az ő ellenállását lázadó 's lázasztó cselekedetnek mondák 's végre elhiteték a' királlyal, hogy meghittje a' konstantinápolyi udvarral áruló egyetértésben él. Ez fogságát Paviában 's 524 y. 26 kivégeztetését vonta maga után. Mig B. az ország kormányán ült, enyhórájit a' tudományokkal töltö 's muzsika- és mathematicai müszereket készitgete, mellyekből némelyeket Clotar franczia királynak külde. A' görög bölcsekben 's mennyiségtudósokban, ugy szólván, élt és lehelett 's közülök többeket latánra is forditott. Legjelesb munkája „*De consolatione philosophiae*," melly fogházában készült. Vers és prosa váltják ebben egymást, 's belsejére nézve a' gondolat fensége, a' nemes érzelmek 's az a' folyó és még is meghatározott toll e' kisded munkát századjának minden egyéb irott hagyományin felül emelik. Főkiadása a' baseli 1570 fol. Ujabb jeles kiadása Glasgow 1751. 4-rét.

Bogarak (insectumok), az állatok országának ötödik seregét teszik 's deák nevek onnan van, mivel testek néhány kivételekkel mintegy berovátkolva vagy bemetszve 's három főrészre: főre, melyre és hasra, van felosztva. Sok bogaraknál, kivált a' darázsoknál, olly mélyek ezek a' bemetszések, hogy kivált a' has csak mint egy czérnaszállal függ öszve a' mellyel. Másoknál, különösen a' szárnyatlan bogaraknál, nem olly szembetünők ezen bemetszések, néhánynál, p. o. a' bolhánál, épen nem. A' bogarak száma talán még nagyobb, mint a' plántáké. Megkülönböztető jelek, mellyek minden bogarakra kivétel nélkül illenek, ezek: a' fejérlő hideg nedv testekben, melly, ugy látszik, a' vér helyét pótolja ki nálok; a' két csáp fejeken és a' csuklós szarunemü mozgásmüszerek vagy a' lábak, mellyekből hatnál kevesebbet egy bogár sem bir. A' csápok, mellyek többeknél még a' nemi különbséget is megmutatják, ugy látszik, csak az érzés müszerei, noha némelly természetvizsgálók az izlés és szaglás, sőt mások egy még előttünk esmeretlen érzék organumának tartották azokat. A' bogarak szemei alkatjok tekintetében kétféle nemüek. Az egyik nem félgolyókat ábrázol, mellyek testekhez képest gyakran szörnyü nagyok, némellyeknél egyszerüek, legtöbbeknél sokszor több ezer lapocskából vannak öszvetéve, millyeket, mint mondják, a' szobalégy szemében 7000-et, egy pillangójában 1700-at számláltak meg. A' szemek más neme, mellyeket mellékszemeknek vagy ocellusoknak nevezenek, egyszerüek, aprók 's álló helyek és helyezetek tekintetében különbfélék. Az elsők, ugy látszik, inkább a' távolság, az utolsók inkább a' közelségre vannak alkotva. A' bogarak legnagyobb részénél (kivévén a' rákokat) mozdulhatlan állnak a' szemek; ellenben annál mozgékonyabb a' fő. A' száj sokkal különbféle nálok, mint minden más állatoknál. Némellyeknél fogó forma állkapczákból áll, mellyek oldalra mozognak; másoknak kihegyzett szarunemü orrcsövök van, többek, mint p. o. a' pillangók, a' nyelvnek egy igen hosszu nemével birnak, mellyet ők, mint valamelly tekert rugót, öszvegönyölgethetnek vagy kinyujthatnak. A' legyeknél 's némelly más bogaraknál a' száj egy husos szürcsölő orrcsőből áll, mellynek végén két ajak van, 's kinyujtathatik vagy öszvehuzathatik.

Mind eddig egy bogáron sem lehetett szaglás és hallás müszereit fedezni fel, 's innen némelly természetvizsgálók ezen állatoktól mind a' két érzéket egészen meg akarták tagadni. Miként neveznők mindazáltal azon tehetséget, mellynél fogva a' dögbogár (sirásó), a' dongó ganéjlégy 's más bogarak az erős kigözölgésü testeket jó távolságra megérzik? Ha igaz az továbbá, hogy azon hang, mellyet némelly bogarak, p. o. a' házi bogárka, a' párosodás idején adnak, arra szolgál, hogy a' himet magokhoz csalják; ugy jusunk van reá hallas érzékét is tulajdonitani nekiek. A' bogarak külső borékja keményebb részekből áll, mellyek azon kivül még gyakran egy különös haj, toll, pikkely vagy valamelly pánczélnemü fedelékkel vannak bevonva 's a' legpompásabb szinekkel ékesitve, mint a' szárnyfedelek a' hüvelyes szárnyuaknal (*coleoptera*). A' fedezet ezen nemére nekiek általjában szükségek volt, nem birván csontokkal 's egyéb merő részekkel testek belsejében. A' bogarak szive egy a' test hosszában fekvő csőből áll, melly csomókkal 's billentyükkel bir, de a' mellyből erek nem erednek; a' honnan ezen állatoknál tulajdon módon kell a' táplálásnak végbe menni. Tüdeje egy bogárnak sincs, hanem e' helyett számlálhatlan levegőcsövei, mellyek csudálkozásra méltó alkatuak. Valóságos lehelést a' szöcskén 's némelly más bogarakon lehet észrevenni. A' szüzhernyóban több mint 4000 izmot olvastak meg. Innen lehet kimagyarázni, honnan van némelly bogárnak olly nagy mennyiségü ereje kis testéhez képest. A' tengerben 's földben viszonyos tekintetben kevesebb bogár van, mint ennek felületén; de elélnek ők mindenütt, 's táplálatul szolgálnak nekiek minden növevényi és állati részek. Nagy része a' bogaraknak a' lárva állapotban nagy ehető. Egy hernyó p. o. napjában hatszor nyolczszor annyit megeszik, mint nyom; ellenben a' belőle kifejlő pillangó igen keveset eszik; az egynapélők pedig, mellyeknek élete olly rövid, ugy látszik, semmit sem esznek. Kételkednek benne, hogy csak egyetlenegy bogár is rothadás vagy forrás által állna elő. Nevezetes, hogy sok bogaraknál, kivált a' himnemüeknél, a' nemzés munkáját közvetetlenül követi a' halál, 's hogy annak késleltetése által az élet is hosszabbá lesz. Vannak köztök nemnélkül-valók is. Csak keves közülök, p. o. a' dongó légy, hoznak élő aprókat a' világra; nagyobb része tojik. Némellyeknél, mint p. o. a' leveltetünél, a' termékenyités kilencz iziglen tart, mellyeknél még nőnek a' tojások, mikor már tojva vannak, 's néhány keves közülök aprókat szül, mellyek azután nem nőnek többé. Csak a' szárnyatlan bogarak, 's még ezek sem mindnyájan, nyerik meg mindjárt tojástól való kifejtődések után tökéletes termeteket, 's nőnek még mint tökéletes bogarak; a' többiek pedig mind kétszeri elváltozásnak vannak alávettetve, miglen tökéletes bogarakká lennének. Mikor a' tojásból kijöttek l á r v á k nak neveztetnek; mint ollyak közt nincs semmi nemi különbség 's nem is szaporodnak. A' lárvától a' bogár b á b b á vagy n y m p h a v á lesz, mellyek közül némellyek esznek 's mozognak, mások pedig mintegy álomban fekszenek, 's minden táplálat nélkül élnek. Ebből áll végre elő a' tökéletes bogár. Némellyek azután néhány óráig élnek, mások, mint a' pókok és rákok, néhány esztendeig; legnagyobb része azonban alig esztendeig. Linné ezt a' sereget, hét rendre osztotta fel: 1. Bogarak két öszveránczolt hártyaszárnnyal, mellyeken két szarunemü fedelék fekszik. H ü v e l y e s s z á r n y u a k. *Coleoptera.* 2. Négy keresztbe öszvetett, egyenesen kinyult, többnyire félig kemény vagy pergamennemü szárnnyal. F é l s z á r n y u a k. *Hemiptera.* 3. Négy behintett vagy tulajdonkép pikkelyes szárnnyal P i k k e l y s z á r n y u a k, p i l l a n g ó k. *Lepidoptera* 4) Négy áltlátszó hálónemü szárnnyal. I d e g s z á r n y u a k. *Neuroptera.* 5) Négy áltlátszó eres szárnnyal. H á r t y a s z á r n y u a k. *Hymenoptera* 6) Két fedetlen szárnnyal. K é t s z á r n y u a k. *Diptera.* 7) S z á r n y a t l a n o k. *Aptera.* A' bogártudomány i n s e c t o l o g i á n a k vagy e n t o m o l o g i á n a k neveztetik.

A. Balogh Pál.

Bogáti (Menyhért), Kazi Ferencz egyenesen ezt vádolja Bocskai István támadásának okozásával. Azt állitja t. i., hogy Bogáti Sept. 12. 1604 költ és Rudolf császárhoz intézett levelében Bocskait különbféle hamis vádakkal terheli, nevezetesen, hogy ő késztette Bátori Sigmondot, Erdély fejedelmét, Bátori Boldisár megöletésére és hogy ezek a' vádak birták arra a' császárt, hogy Barbianónak parancsolatot adna Bocskai elfogatására, a' ki maga mindég Barbianót tartotta rágalmazójának, Bogáti rágalmazása ellenben soha tudtára nem esett. (Vö. az itt előforduló nevek alatt lévő czikkelyeket.) *Fábri Pál.*

Bogdanowits (Hippolyt Fedorowits), Oroszország Anacreonja, Perewolotsnában, Fejér-Oroszországban szül. 1743. Apja, ki orvos volt, a' földmérés tudományára szánta 's elvitte e' végre 1754 Moszkwába egy tanuló intézetbe; hanem Lomonosoff költeményei 's egy derék néző játék látása elhatározák az ifju hajlandóságát a' költés mesterségére. Szinjátszó akart lenni, mit azonban szinjátékkormányzó, Cheraskow, nem javasla neki, kinek tanácsára megtanulta a' mesterség regulájit 's némelly idegen nyelveket. Jámbor 's szelid indulatja szerzett neki barátokat 's pártfogókat, kik közt gróf Daskow Iwanowits Mihály volt a' legjelesebb. 1761 inspector lőn a' moszkwai egyetemnél, azután forditó a' külső ügyek collegiumában. 1762 gróf Beloselskyvel Dresdába utazott mint követségi titoknok, a' hol 1768-ig egészen a' mesterség és költés studiumának élt. Az ottani képgyüjteménybeli szép képek lelkesiték „*Psyche*" (Dusenka) czimü költeményének készitésére, melly 1775 jelent meg 's maradandó nevet szerzett neki. Ezentul egyedül a' hang- és költésmesterségnek élt Petersburgban, mig Katalin elő nem szólitá. Ekkor több szinjátéki 's történeti munkát irt felsőbb kivánságra. 1780 olta tagja, 1788-tól fogva pedig előlülője volt az ország archivumainak. 1795 nyugalomra lépett 's mint privát ember élt Kis-Oroszországban. Sándor ismét meghivá Petersburgba, hol 1803 holt meg. B. szint olly szerény volt, mint jeleseszü, 's mellette szelid, jámbor 's derült ember.

Bogota, fővárosa Colombiának (l. e.)

Böhme vagy Böhm (Jakab), a' leghiresebb theologusok és mysticusok egyike, született 1575. Keves oskolai tanulása után mesterségre adatott 's Görlitzben utóbb vargamesteremberré lett. Az egy helyben ülés elmélkedésre hajlandóságát még inkább táplálta. Feddhetetlen erkölcsökkel szüntelen gyakorlotta a' végtelenhez, felemelthez felemelkedését, szerette a' magányosságot 's magához hasonlóktól külön vált, de kevély épen nem volt, ha szintén annak tartatott is. A' vallásbeli buzgóság, a' végtelenről elmélkedés gyakran együtt járt csalódásokkal, 's illyen csalódásoktól Böhme sem menekedett meg 's annál inkább nem, minthogy tudományos nevelésben nem részesült. De annál inkább lehet csudálni hogy ennél mind e' mellett is olly gazdag lelki erő és olly mélység találtatott. Több rendbeli elragadtatásai és belső látásai, azaz, szokatlan mély érzés által okozott szempillantatjai, mellyeket közvetetlen isteni jelenés munkálatjainak tartott, könyvirásra birták, 's számos munkákat is irt. Munkájiban sok mély és szép gondolatok között sok képzelődési játékok 's zavaros állitások és kifejezések találtatnak együtt; 's a' ki meggondolja, hogy a' különös emberek, millyen Böhme is bizonyosan volt, a' szokott utról szükségesképen eltávoznak 's hogy a' tanulatlanoknál a' lélek némelly eltévedései is menthetők, az Böhme könyveit nem tartja ugyan a' bölcseség kincseinek, de bennek a' lélek mélységét még is fogja becsülni. Utolsó esztendejiben sok ellenségei támadtak, kiket leginkább a' poenitentiatartásról irott munkája ingerlett fel. Utóbb 1624 Dresdába elment, hogy ott tanitásait megvizsgáltassa. Itt az udvarnál és a' consistoriumban nagy pártfogást talált; de hazamenetele után hamar megholt. Munkáji gyüjteményét 1682 Gichtel adta ki Amsterdamban 10 kötetben, kitől Böhme követői Gichtelianusoknak neveztetnek. *K. J.*

Bohordicum, vagy Bourhourdis, neve a' két első böjti vasárnapoknak a' középkori franczia irományokban.

Boileau Despréaux (Miklós), a' nevezetesebb franczia költők egyike, szül. 1636 Crosne helységben Paris mellett, vagy mások szerént Parisban, tanulását a' collège d' Harcourtban kezdé, folytatá a' collège de Beauvaisban. Már ifju korában szenvedelmesen olvasá a' régi nagy költőket 's egy szomoru játékban próbálta erejét, de nem vala szerencsés. Tanulásait végezvén, az ügyvédi pályára lépett, a' törvényeket azonban nem sokára theologiával cserélte fel. Végre ezt is elhagyá 's egészen a' szép tudományoknak szentelé életét. Első satyrája: *Les adieux à Paris*" mutatá már talentumát, 's tiszta stylus- és csinos versalkattal ajánlkozék. 1666 jelent meg első 7 satyrája a' királyhoz intézett bevezetéssel. Nagy javalatban részesülének, mert eddig versekben olly szépen még senki nem irt. De ebben is áll főérdemek, valamint a' mindég helyesen alkalmaztatott kifejezésben és azon értelmességben, mellyben mindenütt kivilágló okfőjit előterjeszti; uj, mély, sajat gondolatokat hijában keresnénk, ambár egyes finom és vonzó vonások hijával nincsenek. Nem is egyenlő becsüek; a' „*Sur l' équivoque*" és „*Sur l' homme*" satyrákban szembetünő gyengékre akadunk. Az asszonyok ellen intézett satyrája, mellyett már értebb korában irt, egyalaku 's nincs benne szeszély, a' mi illy helyett elkerülhetetlen. Jelenleg nagyobb becsben tartatnak levelei, mellyekben Horatiussal szerencsésen vetélkedik. A' versalkat kellemes, a' stylus természetes, az észképek velősek és jól öszvefüggenek. Ez után következett „*Art poétique*"-je, mellyben minden költésnemeket (az apologot kivévén) izléssel határoz meg, 's regulákat szab azoknak. Sokan Horatiusnak a' Pisókhoz irt epistolájánál többre becsülik. Sok ideig nem csak Francziaországban, hanem a' külföldön is aestheticai törvénykönyvnek tartatott, 's általjában kedvező volt hatása, mert sanyaru tisztaságot 's törvényszerüséget kiván, 's a' költőgenie szüleményeit előre meghatározott sinórmértéknek akarja alája vettetni. De Tasso-'s Quinaultról mondott itéletei egyoldalnak. Boileau sok ellenekre talált, kik termékenység, leleményi tehetség és változtatás hijával vádolták. Megczáfolásokul a' „*Lutrin*" czimü tréfás eposi költeményt irta, mellyet a' Franciák még most is utól nem ért mestermünek tartanak. — B. szelid 's nemes férjfi volt. XIV. Lajos, Racine-nel együtt, történetirójának nevezte. Mivel az academicusokat több irásiban megtámadta, csak 1684 's a' király különös közbenjárására jutott a' franczia academiába. Megholt 1711 melyvizkórságban. Munkájit „*Oeuvres de Boileau*" egy commentariussal St. Surin adta ki (Paris 1824, 4 köt). Daunou (az intézet tagja) az „*Oeuvres complètes de Boileau*"-ból, mellyekhez egy liter. és histor. comment. van rekesztve, Parisban 1825 az első kötetet bocsátotta ki. *bb.*

Boissonade (Jean François), Francziaország egyik legjelesb hellenistája, szül. Parisban Aug. 12. 1774, 1809 segédprofessora lőn a' görög nyelvnek a' parisi egyetemnél 's 1812 annak rendes professora Larcher halála után, ki helyébe az intézetbe is lépett. A' király őt 1814 a' becsületrend vitézévé, 1816 pedig a' feliratok academiája tagjává nevezé ki. Számos jeles apró darabjain kivül, mellyeket a' „*Journal des débats*" a' „*Mercure*" a' „*Magazin encyclopédique*" a' „*Biographie universelle*", és a' „*Notices et extraits*" czimü ujság- és folyó irásokba iktattatott, egyebek közt Philostrat és Tiberius Rhetor „Heroica"-jinak kiadását köszönjük neki. Még nevezetesebb munkáji: az eunapusi sophisták életirása, egy még nyomtatásban nem jelent commentarja Proclusnak Plato Cratylusához; Nicetas Eugenianusnak egy görög románja, 'sat. Egy franczia szókönyvön is dolgozott Johnson példájára.

Bojardo (Matteo Maria, Scandianoi gróf), szül. nemzetsége örökségében Ferrara mellett 1434. 1488—1494 történt haláláig város- és várkapitány volt Reggióban, pártfogója, modenai herczeg d' Este Hercules, birto-

kában. Ezen mivelt udvarnok, tudós és lovag, főkép mint költő tündöklött. „*Orlando innamorató*“-ját a' 79-ik énekig vitte, de el nem végzette. Földmivesei nevét és Scandiano tájékinak bájait hősi festésiben 's a' természet szépségeinek leirásában örökitette A' nyelv- és versalkatban Bojardót későbben felülmúlta Ariosto, különben a' leleményre, bájra 's episodok öszveszövésére B. nem áll alább. Dominichi, Berni, Agostini áltdolgozák 's folytaták Bojardót, de nem javitottak rajta. Csak egy folytatása maradand örök, Ariosto *Orlandója*. A' tulmenő régieket-utánzásvágytól Bojardo sem maradhata ment, a' tudósság és tudománynak az ő korában uralkodó lelke mellett; ennek világos tanuji a' „*Capitoli*,“ Lucianustól kölcsönözött comoedia „Timon;“ latán eclogák 's Herodotus és Apulejus forditásai. Sonettjei- és canzonéjiben (először Reggio 1499) jeles lyrai tehetséget is mutatott.

Böjtelőhava és Böjt máshava, a' római esztendő második és harmadik hónapja, azaz, Februarius és Martius. Ezen különös illónevezeteknek eredetét onnan lehetne (e' czikkely szerzője gondolatja szerént) származtatni, hogy a' farsang utolsó Vasárnapja (Dominica Quinquagesimae), melly őseinknél Hushagyó avagy Böjtelővasárnap vala, mikoron legkorábban áll be, Februarius első napjára, és szinte akkor a' negyedik böjti Vasárnap, a' mellyen a' böjt második hava voltaképen kezdődik, első Martiusra esik. *Tittel.*

Bojti (Gáspár), Betlen Gábor, Erdély fejedelme, költségén tanult Heidelbergben 1617 körül. Hazajövetele utan a' maros-vásárhelyi oskola tanitója 's igazgatója, későbben a' gyulafejérvári káptalan leveltárának gondviselője 's a' fejedelem történetiroja lett. Titkos követségben is járt néhány izben Németországon. Kiadta Károlyi Susanna, Betlen Gábor első felesége, halálára irt latán beszédeket, a' mellyeknek ketteje a' magáé (1624 4.). Megirta fejedelme viselt dolgait illy czim alatt: „*Caspari Bojtini Pannonii de rebus gestis M. Gabrielis Betlen libri.*“ Ezek közül a' négy első kéziratban megvan gróf Teleki Sámuel sáromberkei, három a' nagyenyedi collegium könyvtárában; a' többi elveszett vagy lappang. *Fábri Pál.*

Böjtmáshava, l. Böjtelőhava.

Bokorlakók (hollandi nyelven Bosjesmannen), közönséges nevek azon vad nemzetségeknek, mellyek déli Afrikának pusztájin igen nagy helyen laknak, a' jó remény fokánál lévő coloniák éjszaki oldalát háborgatják 's prédával megrakodva ezen világ részének esmeretlen tájékain, mellyeken még europai ember nem járt, eltünnek. Janssens, hajdani hollandi kormányozó, következő tudósitást közöl velünk a' Bokorlakókról. Ezek, ugy mond, vad, utálatos és olly nyomorult nép, a' millyent képzelni sem lehet. Együtt lakó nemzetet nem formálnak, hanem széllelszórva, magányosan élnek egyes familiákban 's csak akkor egyesülnek egymással többen, ha magokat védelmezik vagy ragadozni mennek. Földjeket nem mivelik 's kutyájikon kivül más házi állatjok nincs. Közönséges eledelek sáska. Az éhséget sokaig eltürik, ellenben gazdagon vendégeskednek, ha valamelly vadat elejthetnek, ökröt vagy ürüket lophatnak. Sátorok a' szabad ég, 's ágyok a' forró homok. Fegyverek kicsiny kéziv 's megmérgesitett nyilak, mellyeket bámulásra méltó bizonysággal igen messze ellőnek. Nyelvek felette szegény 's olly hangu, hogy nekünk betüjink sincsenek azoknak kimondására. Általjában véve alacsony termetüek, bőrök setétsárga 's hajok hasonló a' gyapjuhoz. *L—ú.*

Bölcsek köve, l. Alchymia.

Bölcselkedés l. Philosophia.

Bölcsesség, az igaznak jó érzésben 's annak munkás kinyilatkoztatásában foganatos tudása. A' tudásból megy tehát az ki, 's az igazról, még pedig a' feltételetlen igazról való erős meggyőzetésen alapulde itt nem állapodik meg, hanem practicus lesz. Mennél kimiveltebb a' tudás és az érzés, annál magasb 's érdemesb a' bölcsesség. Ebben köz-

pontosodik az életnek egész resultatuma; a' honnan különbözik az a' tudományosságtól és tudósságtól, melly sokszor a' nélkül van.

Boldogasszony hava, így neveztetik magyarul az első romai holnap, azaz, Januarius.

Boldogok szigetei (insulae beatorum, νησοῖ μακαρίων) vagy Homerus elysiuma, a' hajdani görög vallás mythusaiban azon boldog szigetek voltak, mellyek az oceanon nyugot felé, a' világosság oldalán gondoltattak lenni, 's a' hol Jupiter kedveltjei, a' testi halált elkerülvén, örömök közt 's gyönyörüségben éltek. Hesiodus szerént a' herosok negyedik nemzetségének lakhelyei voltak. A' legrégibb mythologiákban a' Boldogok szigetei az ugy nevezett elysiumi mezők 's az alvilág gyakran felcseréltetnek egymással.

Bolgárország (hajdan Moesia inferior) europai török tartomány, 1740 nsz. mf. Sophia nevü fővárosával 's a' nicopolisi, silistriai, widdini 'sat. helytartóságokkal. Kel. a' fekete tenger, délre a' sardicki bércz 's a' Haemusnak egy része (mert a' Kamcsi vize itt elválasztja Bolgárországot a' tulajdonképen vett Rum-Ilitől és Macedoniától) nyug. Servia 's éjsz. a' Duna Bolgárországnak határai. Hullámformáju tartomány, mellynek bájoló völgyei a' Duna felé lejtősök, 1,800,000 lak., kik eredetiképen Magyarok, Slávok és Bolgárok. 866 olta a' lakosok többnyire görög valláson vannak, 3 érsek és 1 patriarcha alatt. A' rum-ilii mohammedan valláson lévő beglerbeg kormányszéke Sophiában, a' hajdani bolgár fejedelem lakvárosában, van; 4, u. m. a' sardicki, nicopolisi, silistriai és widdini basák függenek tőle. A' hajdani Moesiaiak sokáig vitézül harczoltak a' Romaiakkal és görög császárokkal szabadságokért. Gyakori, sokszor Konstántinápolyig kiterjedő prédálásaik ellen épitette Anastasius császár 507 a' konstantinápolyi nagy kőfalat. Az orosz nagyherczegeknek a' görög császárokkal való csatázásaiban a' Bolgárok csaknem mindég részt vettek, 's most ezeket, majd amazokat segitették. Végre azon feltétel alatt, hogy tulajdon királyai által igazgattassék, a' Görögök pártfogása alá adta magát Bolgárország; de midőn Asan nevü királya, észre vette, hogy maga Konstantinápoly is gyámolatlan állapotban van, 1185 lemondott a' Görögökkel kötött oltalomszövetségről, a' mi idővel nagy kárára volt, mivel a' magyar királyokkal, kik meg akarták hóditani, keveredvén háboruba, magára maradt Bolgárország. Ez a' hosszas hadakozás igen megfogyasztotta a' Bolgárok számát. Midőn a' Törökök Gallipolin keresztül Europába benyomultak, a' legelső csapás Bolgárországot érte, mint utjokba eső statust. A' Törökökkel való hadakozás olly szerencsétlen volt a' Bolgárokra nézve, hogy Susman nevü királyok 1392 a' Törökök fogságába esett, 's a' nemzet függetlenségét elvesztette. — Ezen termékeny tartomány hegyek 's folyók mellett lévő rétein igen sok marha neveltetik, melly nagyobb részént kivitetik. Ezenkivül kivitetnek még Bolgárországból gabona, bor, vas, az előhegyekből ásatni szokott érczek, fa, méz, viasz, halak, vadak, sastollak, mellyek a' bolgárországi ijászok nyilainak szárnyul szolgálnak. *L—ú.*

Bolingbroke, (Henrik-St-John, lord, viscount), szül. 1672 Batterseaben London mellett, régi, nagytekintetü, gazdag szüléktől, rangjához illő nevelést vőn 's Oxfordban végzé oskolájit. Deli alakja, vonzó arcza, kellemes önviselete, élénk szelleme, termékeny phantasiája, csábitó nyelve 's forgony stylusa már az universitasban csudáltaták 's világba léptekor olly fényben tünteték elő, hogy varázsiknak, mint kortársai egyetemesen vallják, senki ellen nem állhata. Ifjusága szenvedelmei 23 évéég lekötve tarták lelke szárnyait, 's ragyogó talentumai mindeddig tökéletes asszonycsábitónál egyebet nem fejtének ki belőle. Szüleji házasság által akarának gátat vonni kicsapongásinak 's vele egy kecses, mivelt eszü 's gazdag leányt vétetének el 1700; azonban hitvesétől még azon évben elvála. Most nyilvános pályára lépék, az alsó ház tagjai közé választatván. Ez vala éltét dicsőbb czélhoz vezetendő.

A' nemzet a' Whig és Tory pártra vala szakadva, B. a' hatalmasb Whigekhez tartozék, de látván, hogy a' Toryk emelkednek, pártjokra álla 's szorosban csatlódék Harley Roberthez, ki azon időben az alsó ház szólója vala. Bolingbroke fényes ékesszólása köz figyelmet gerjeszte a' parlamentben, 's ez által nevekedő tekintete és befolyása utat nyitának nekie a' ministeriumba. 1704 hadi titoknok lőn 's szövetkezésbe jöve herczeg Marlboroughhal, kinek czéljait segélé egy ideig, azonban sokáig barátja nem maradhata, mivel őt a' nemzet érdeke ellen dolgozni látá, 's ellene törekedék; de a' Whigek ujra hatalmasbak levének 's B. Harley-al együtt bucsut vőn hivatalától 1708. A' következett két év vala éltének legmunkásb szaka, mellyet egészen a' tudományoknak szentele; azonban, noha távol, a' köz dolgoktól egészen el nem idegenedék 's részese marada a' királyné bizodalmának. 1710 megint hanyatlának a' Whigek, a' ministerium eloszlék. Harley az uj ministeriumban lord-kincstárnok, Bolingbroke statustitoknok lőn. Itt kezdődék politicai hatásának fényes, de akadályokkal teljes pályája. Anna a' maga testvérét, a' praetendenst, kiváná a' thronus örökösévé, a' Toryk, kikkel egyesült vala, legalább egyrészént szintazt akarák, mindenek előtt pedig békét. Bolingbroke meggyőzé a' nehézségeket, mellyeket a' belső pártfelek, a' szövetségesek politicája, a' királyné eltökéltlensége 's tiszttársi irigysége görditettek elejébe, 's az utrehti béke (1813) megkötteték. Feltételei nem felelének meg a' nemzet várakozásának, 's veszedelmesnek kiáltaték. Bolingbroke és Harley közt, ki a' hannoveri ház öröködése mellett szóla, ellenkedés üte ki, mellyet a' királyné sikeretlenül igyekezék lecsilapitani. Harley elbocsáttaték, helyét Bolingbroke nyerte el. Anna halala után a' környülmények más szint öltének. Király I. György lőn, 's a' Whigek győzedelmesek. Bolingbroke, ki magát a' hannoveri udvarnál ki nem tisztithata, Györgytől letéteték 's tudtara esvén, hogy ellenfele éltének hány lest, Francziaországba szökék. A' praetendens (III Jakab) magához hivá Lotharingiába és statusministerré nevezé. XIV. Lajos halála magával vitte Bolingbroke reményét, a' praetendens kivánatit teljesülve látni, 's megbáná, hogy ennyibe ereszkedék vele. Bár mint érzett 's akarmint cselekedett legyen e' tárgyban Bolingbroke, azt feltehetni, hogy jó szándéka vala III. Jakabbal. E' mindazáltal megfosztá méltóságától 's azt herczeg Ormondra ruházá. Igy akará Bolingbroke sorsa, hogy valamint a' valódi, ugy a' czimszerénti angol királytól hivtelenséggel vádoltassék. György igéretekkel akará reábirni, hogy fedezze fel a' praetendens titkait; B. elejénte elutálá az ajánlatot, később megigéré, hogy ha a' történtek feledékbe esendnek 's a' többit reábizza a' király, a' praetendens ügyén elhatározó csapást ejt. De minister Walpole, ki Bolingbroke befolyását az angol cabinetbe félé, egész erejéből ellene szegzé magát visszajöttének. Bolingbroke, elfeledni személyes helyzetét, philosophiai vigasztalásokat irá, 's még édesbekre találá, midőn egy kecses és gazdag nővel, Maintenon egy rokonjával, egybekele. Végre eloszlék a' parlament (1723), mellynek tagjai mindnyájan B. esküdt ellenségei valának, 's most engedélmet nyere a' királytól, visszatérni Angliába; jószágait mindazáltal vissza nem nyeré, ez csak két év mulva történék meg egy külön parlamentactánál fogva. Visszatérvén Angliába, magányban éle B., csak Swift és Pope társaságát fogadá némellykor. De alig szolámlék meg az oppositio a' parlamentben, azonnal Londonba siete, 's eltiltatván a' felső háztól, 8 evig egyes irományokban, mellyek nagy hatással valának a' népre, harczola a' ministeri párt ellen. Illy módon ujra hatalmas elleneket lázita fel, kiknek a' pártokról szóló irását szegé ellenébe. Ezen történetek következésében elméne másodszor Francziaországba, a' mint maga Swift állitja, a' praetendens pártjára állani, de Pope vedé ez ellen 's nyilván kimondá, hogy maga birta nemeslelkü barátját hálátlan honja elhagyására. Francziaországban irá 1735: „*Lettres on the study and use*

of history", mellyek még most is csudáltatnak, de bennek csaknem mindég a' szerző személyes charactere foglalja el a' dolgok pártatlan 's általányos nézeteinek helyét, 's azért főképen feddettek, hogy a' kinyilvánitott vallást kimélet nélkül megtámadta, mellyet hajdan nagy buzgalommal vedelmeze. Az ő 's Walpole közt folyt csata adott alkalmat (1729) Pope „*Essay on man*"-jára, mellyben nem csak segité a' szerzőt, de legfontosabb adatokat is szolgáltata nekie. Vágya visszavezeté honjába, hol 1738 az ifju koronaörökös szemei előtt irá: „Egy hazafi király előterjesztése." Megholt 1751, 80 eszt korában hosszu 's kinos betegségben, melly alatt „A' nemzet állapotjáról szóló elmélkedéseket" szedé öszve. Minden munkájinak kéziratját a' skot költő Mallet Davidnak adá által, a' ki sajtó alá bocsátotta 1753. Alig jelentek meg, azonnal számosan felszólamlának ellenek; mert iszonyulag megtámadta bennek a' kereszténységet. Ennek következésében a' westminsteri nagy jury, mint a' vallásnak, erkölcsöknek, statusnak 's nyilvános békének veszedelmeseket, egyetértőleg félrevetette. A' mi B. characterét illeti, tudjuk felőle, hogy legszivesb barátságot, legkeserübb ellenkedést vala képes gerjeszteni, 's hogy mértéketlen hirvágy-, zabolátlan harag-, gyülöletes utántörekvés- 's békétlen elkeseredtséggel vádolák. Memoirait használni lehet a' 18-dik század első negyedjebeli angol historiában.

Bolivar (Simon), el Libertador, nemes familiából vevé eredetét Caracasban 1785. Madridban tanult 's azután Francziaországba ment. Személyes tulajdonságai — kifejezéssel teljes spanyol ábrázatja, tüzes fekete szemekkel 's rendes vonásokkal, közép nagyságu nemes termete, 's maga viseletének kelleme — bejárást szereztek neki Paris legelső társasági köreibe. Ura 200,000 frank esztendei jövedelemnek 's csak 23 esztendős, még is erősen szemei előtt tartá ama' főváros gyönyörüségeinek közepette azt az eltökélt szándékát, hogy honját elébb utóbb függetlenné teszi. Merész characterü, fényes képzelő tehetségü, 's e' mellett ékesenszólő, munkás, tanulni vágyó és társalkodás által palléroztatott lévén, megtanult mindent, a' mi országkormányzásban és hadban fontos lehet. Mint Humboldt és Bonpland barátja, az utóbbival sokat utazott. Palacioval, egy jeles indulatu 's világos eszü férjfival, utóbb Venezuelában külső ügyek ministerével, már akkor is baráti viszonyban élt. Francziaországon kivül Angol-, Német-, Olaszországokat és Schweizot látta. Visszatérvén Madridba, házasságra lépett marquis Ustariz leányával. Erre vissza ment Amerikába, melly épen ekkor tüzte ki a' függetlenség zászlóját. Itt generál Miranda adá kezébe a' kardot, mellyet olly jól viselt. Ő lett lelke a' szabaditó háborunak 's e' czélra fordità vagyonja nagy részét. Semmi szerencsétlen eset nem rendithetté meg azon bizodalmat, mellyet polgártársai benne helyezének. Midőn Venezuela 1812 elveszettnek látszott, ujra megkinálá szolgálatjával a' hazát, sereget gyüjte, megveré a' Spanyolokat 's Caracast bevevé Aug. 4. 1813. Királyi general Monteverdén Agua Calientenél 1814 vett győzelme után le akará tenni dictatori méltóságát, de ujra megerősittetett benne. Most felszabaditák a' Spanyolok a' rabszolgákat 's fegyvert adának nekik. Bolivar megveretett 's Cartagena felé fordult; Venezuela a' királyi sereg hatalmába esett, 's a' vitéz Pablo Morillo megérkezett Spanyolországból uj sereggel. Bolivar tüstént apró hadat (guerilla) alkotott 's Jamaicában egy kis sereget gyüjtött kalandorokból, mellyel Febr. 1817 uj győzedelmet nyert Morillón. Venezuela ez esztendő végével fejévé nevezé a' köztársaságnak, mellyet ő egy ideig ángosturai fő hadi szálásáról kormányzott. Ezolta mind ő, mind a' függetlenek többi generáljai változó szerencsével harczoltak Morillo ellen; végre erős lábra kaptak a' republicanusok az ország belsejében 's az Oronoco mellett. Erre nézve megnyitá Bolivar Febr. 15. 1819 a' venezuelai congressust Angosturában. Most le akará tenni hatalmát, de ujra fel kellett válalnia. Ezután Juniusban a' majdnem járhatatlan Cordillerákon keresztül vezeté

seregét Uj-Granadába, bevevé Jul. 1-ső napján Tunját, megveré a' Spanyolokat Bochicánál. Ez a' győzedelem megnyitotta előtte Santa Fé kapujit 's megszabaditotta Uj-Granadát. Elölülőjévé neveztetvén e' köztársáságnak, a' köz kivánság szerént egy köztársasággá egyesité Venezuelát és Uj-Granadát Colombia név alatt, Sept. 9, mit az angosturai congressus is megerősitett. 1820 mint elölülője e' köztársaságnak fegyverszünetre lépett Morillóval Truxilloban 's követeket külde Madridba, kik azonban minden végzés nélkül kénytelenittettek elhagyni Spanyolországot nyáron 1821, minthogy Bolivar a' Spanyolországba visszatért Morillo helyébe lépett fővezér, La Torre, ellen ujra elkezdette a' háboruskodást. Calabosánál Jun. 24. 1821 nyert győzedelmének Caracas és La Guayra viszonbevétele lett a' következése, mellyre a' colombiai congressus a' győzedelmes fővezért, vonakodásával nem gondolván, ujra megválasztá a' köztársaság elölülőjének Jul. 1821. Ezen hivatalában lemondott az országos kincstár javára nem csak elölülői fizetéséről, melly 1819 olta évenként 50,000 piasterből állott, hanem azon 25,000 piasternyi részről is, melly a' köztársaság fővezére 's katonáji közt elosztatott nemzeti jószágból őt illette volna. Ezek után befejezé Colombia kiszabaditását a' spanyol uralkodás alól, valamint alsó és felső Perunét is; ekkor letette a' Peruiak által reárruháztatott legfőbb hatalmat, congressust hivott öszve Limaba, védelmi és támadási szövetségre lépett Amerika több köztársaságaival, kieszközölé egy közönséges amerikai congressus öszvejöttét Panamában. Távollétében alelölülő gen. Santander vitte személyét a' bogotai congressusnál. 1826 Martiusban ujra elölülővé választatott a' colombiai köztársaság által. Le akart ugyan mondani, (Febr 6. 1817) ezen méltóságáról, innepileg nyilatkoztatván undorát a' bitanglás iránt; de már a' következett esztendei Aug. 27 eldönté az alkotmányt 's egy párt által csaknem határtalan hatalmu elölülőnek nevezteté ki magát. Sept 25 öszveesküvés fenyegette életét; B. elfojtotta azt; inditóji agyonlövettek, Santander elfogatott. — Későbben csakugyan letette az elölülői hivatalt, magányos életet élt Colombiában 's Europába szándékozott költözni, és noha barátja, Urdineta, törekedése által 1830 vége felé ismét a' köztársaság kormányára emeltetett, azt el nem fogadta. Megholt Dec. 17. 1830 mint egyes polgára megszabaditott honjának, mellytől élte utólsó napjaiban több bosszantást vett és keserüséget, mint érdemlett köszönetet és hálát. Egy héttel halála előtt irásban vett bucsut a' Colombiaiaktól, mellyben törekedéseit 's áldozatjait emlitvén a' hon szabadsága megszerzéséért, nyilatkoztatja, hogy mint ellenségei áldozatja esik el; a' Colombiaiakat pedig a' hon szabadsága megerősitésére 's az egyetértésre hathatósan kéri. — Kortarsinak nagy része Délamerika Washingtonjának nevezi. Ellenségei dicsőségvágyat vetnek szemére, főhatalom magához vonására törekedéssel vádolják; emlékezetességeinek egy irója ezt mondá róla még éltében „Hibájival bir a' sz. helenai nagy halottnak, kinek nevét örökké tisztelendi Franczia ország; de mint katona és országos ember hijával van mind azon talentumoknak, mellyek a' Cors tulajdoni voltak. Azonban ugy látszik, ezek csak az erényt homályositani szerető kaján rágalom szüleményei.

Bolivia, hajdan Felső-Peru, Peru alta, legifjabb szabad status spanyol Délamerikában, mellynek első congresse Maj. 25. 1826 itt tartá üléseit. A' d. sz. 15—20° közt fekszik, az Andesek lánczának keleti lejtőségen; határai éjsz. és nyug. Alsó-Peru, kel. Brasilia 's délre a' Platánál lévő statusok. Bolivar dictator ezen provinciáknak szabad választást engedett, hogy akar Peruhoz, akar a' platai statushoz kapcsolják magokat, akar tulajdon szabad statust formáljanak. Az utolsót választván, Aug. 6. 1825 szabadoknak kiálták magokat; 11-kén Bolivia nevet vett fel az uj status 's fővárosának, Chuquisacának (576 órányira Limától, 26,000 lak.), Sucre nevet adott, az ayacuchoi győzedelmes tiszteletére. Részei: La Paz, Cochabamba, Santa-Cruz, Potosi, Charcas és Oruro (öszv. 20,000

nsz. mf.) Felső-Peru a' Beni vizénél fogva a' Maranhonnal (Amazonok vizével), a' Pilcomayo és Vermejo'által a' Plata folyó- 's a' Desaguaderónál fogva, melly itt a' Titicaca nevü nagy tóba ömlik, Alsó-Peruval öszveköttetésben van. Ezen köztársaságnak az amerikai statusok rendjébe való beiktatásában Bolivarnak, mint a' régi világnak is, a' polgári egyirányuság volt főczélja. De Boliviát is pártviták rengetik. Sucrenek Aug. 1828 colombiai hadjaival együtt el kelle hagyni e' statust, hol a' perui gen. Gamarra 's a' boliviai gen. Urdineta békeegyezséget kötöttek Jul. 6-án Peru's Bolivia közt. *L—ú.*

Bollandisták. E' név alatt esmeretes egy Jesuitákból Antverpiában öszveállott társaság, melly e' czim alatt: *Acta Sanctorum*, majd nem két század lefolytáig a' cath. anyaszentegyház szentjeit érdeklő tudósításokat gyüjtögeté 's kiadá. Nevét Bolland Jánostól vevé, kire a' rend Rosweg Heribert planumának végrehajtását 's az általa kezdett gyüjtemények kidolgozását bizta. Még a' rend eltöröltetése után is folytatták a' munkát M. Theresia pártolása alatt, mig csak a' Francziáknak a' Német-Alföldre 1794 lett betörése az azzal foglalatoskodó társaságot el nem oszlatá. A' munka 53 folio kötetekre terjed 's a' historiára nézve elenyészhetetlen becsü maradand. (Vö. Acta Sanctorum.)

Bollmann (Erich), a' gyógytudomány doctora, esmeretei, charactere, tettei és sorsa által megkülönböztetett férjfi, szül. 1769 Hoyában a' hannoveri birtokban. Fogékony esze 's elevensége által korán megkülönbözteté magát; sanyaru szorgalmát lelkes buzgalommal kapcsolá egybe minden nagyért, szépért. Képzelő tehetsége magas reptével munkára kész belátást 's erős eszméltséget kötött öszve: ollyan tulajdonok, mellyek későbbi characterét 's éltének sorsát elhatározák. Oskolai tanulását végezvén, a' göttingai universitasba ment 's orvostudományt tanula, mellyből doctori gradust nyert, 's ezután déli Németországba utazott, hol egy ideig a' hires udvari tanácsnok Böckmann házánál élt Karlsruhéban. A' világban körülnézni ohajtván, 1792 elején Parisba ment, hol mint ifju orvos nem szerencse nélkül kezdé el pályáját. Akkor volt a' franczia revolutio legforróbb mozgásában 's Bollmannt, ki azon jelenéseket egyáltalján nem hagyhatá helyben, akaratja ellen is magával ragadá az idő viszonyainak örvénye. Egy barátja Parisban, a' svéd kápolna predikátora, beszélé neki, millyen szorongattatásban legyen Staël asszony, a' svéd követné, azért, hogy a' Jacobinusok által számüzetett gróf Narbonnet nem tudja tovább bátorságosan elrejteni; ezt tehát jó álöltözetben Angliába kellett vinni. Bollmann látá a' személyeket, helyezetek megilleté, ajánlkozék a' veszéllyel teljes szándékra 's a' védelmére bizottat szerencsésen elvivé Londonba. Itt jeles kivándorlottak körében élt; Talleyrand, Jaucourt, Montmorency, Lally-Tollendal 's végre Staël asszony formálák a' legfényesebb társaságot, Bollmann iránt köszönettel 's szeretettel viseltetének; cselekvése 's gondolkozása módja, valamint haszonkereséstől ment tette legnagyobb tiszteletet gerjesztett iránta. Saját dolgaiban még egyszer elment Parisba, de csak hamar visszatért Londonba, hol a' statustudomány, a' kereskedési 's mesterségi viszonyok 's a' társasági állapotok tanulására forditá idejét 's egyszersmind felette fontos öszveköttetéseket szerzett magának. Körülötte baráti 's tisztelői voltak Lafayettenek, kinek fogsága közönséges részvételt gerjesztett 's törvénytelennek tartatott. Angolok, Amerikaiak és Francziák tüzesen védték ügyét, 's ők Bollmannban lelkes társra akadtak, 's esmervén ügyességét, egy küldést biztak reá Berlinbe. Ollyan meghagyásokkal, mellyeket Pitt és Grenville helyben hagytak, utazott Burkusországba 1793 vége felé, Rheinsbergben 10 napig mulatott Henrik királyi herczegnél, kivel elsőben kellett beszélnie, azután Berlinbe ment, hol azonban az udvar aggodalmai miatt szándékát ki nem vihetvén, visszatért Londonba. Lafayette megszabaditása iránt táplált egyéb reményei is füstbe mentek, 's ezen férjfi sorsa, kinek szenvedéseiről legszomorubb hirek szárnyaltak, elveszettnek látszott. De Bollmann, a' nemes fogoly képétől fellelkesit-

tetvén, 's a' nehézségek miatt csak még erősebb lángra lobbanván, nem ada fel ez üggyel 's minekutána ajánló és váltólevelekkel felkészült volna, 1794 nyáron ujra elutazott a' száraz földre. Németországon mint természetvizsgáló tudós ment keresztül, Slésiában egy ideig tartózkodott 's sok esmereteket szerzett, meglátogatá a' bányákat a' lengyel határon 's végre Olmützbe ért. Mindjárt az első napokban volt szerencséje a' kemény őrizet alatt tartatott Lafayettet szándékáról tudósitani; idő, hely és eszköz felől csudálatosan egyeztek meg. Erre Bollmann tüstént folytatá utját Bécs felé 's ott a' nagy világban mint idegen tudós élt kellemes öszveköttetésben. Hosszas várakozás után titkos sorokban tudósittatik Lafayette saját keze irása által, hogy a' fogolynak a' kikocsizás jó őrizet alatt gyakran megengedtetik. Most segédet keresett Bollmann 's talált ezt egy Huger nevü fiatal Amerikaiban, a' ki épen ekkor Bécsben volt 's nagy tüzzel egyezett meg a' szándékban. Elmentek tehát Olmützbe, 's hogy a' figyelmezőket elámitsák, gyakran száguldoztak a' környéken lóháton, mintha a' vidék neveztességeit és szépségeit vennék tekintetbe. Végre Nov. 8. reggel elküldék kocsijokat Hofba 's postalovakat rendeltetének; Lafayette szokás szerént kikocsizott délután, 's két óra felé lóra ültek Bollmann és Huger, hogy őt felkeressék. Az országuton 's meglehetős távolságban találák őt a' vártól, leszálának lovaikról 's megtámadák a' kocsit. Lafayette kitaszitá az ajtót 's kiszökék az utra az őt visszatartani akaró austriai tiszttel együtt; Bollmann megszabaditá Lafayettet ellenkezőjétől, megfogván ezt 's küzdni kezdvén vele. Huger azonközben megszalasztá a' bakon állott katonát 's egyszersmind a' kocsist is megijeszté. Midőn végre Bollmann ellenkezője is fegyvertelen feküdt a' földön, teljes volt a' győzedelem 's már most sietve kellett ezt használni; hanem küzdés közben ágaskodtak a' lovak, 's az egyik elszabadult 's a' mezőn szökdelt ide 's tova. Veszteni való idejek nem volt; sok munkás ember látta a' történetet a' szántóföldről, 's a' megszaladtak is tudósitást tettek róla Olmützben. Ennél fogva reábirták Lafayettet, hogy a' helyben maradt lóra ült 's egyedül lovagolt el; Bollmann Hofban akart vele találkozni. Huger elvált az utóbbitól 's tulajdon uton keresett menedéket. Bollmann nem messze onnét megkapta az elszaladt lovat egy paraszt által és sietett Lafayette után, kit azonban már nem talált. Lafayette eltéveszté az utat, lovát agyon nyargalá 's azután gyalog iparkodott tovább menni; de nem tudván a' nyelvet, feltartóztatták egy faluban, megesmerték 's visszavezeték Olmützbe. Bollmann szerencsésen elért a' határra; a' danzigi ut nyitva állott előtte; de csak Lafayetteről gondoskodván, kinek sorsáról semmi hirt nem kapott, visszatért a' morva földre, ide 's tova csatangolt azon vidékeken, mellyeken talán az eltévedtet fellelni reménylette, 's igy azok kezeibe esett, a' kik őt nyomozták. Szerencsétlennek nem érzé magát, mert öntudatja felmenté a' vád alól, 's igy bátran néze sorsának elejébe. A' regényes szándék különös környülállásai 's az ifju ember nagylelkü indulatja nagy részvételt gerjesztettek iránta; főrangu személyek emberi érzéstől buzdittatva fogták pártját befolyások által; még a' birói keménység is megindult. Bollmann csak számüzésre büntettetett. Visszatért Angliába; a' hol nem sokára meghallotta Lafayette szabadon bocsáttatását. Már előbb is volt szándéka Éjszakamerikába utazni, 's most annyival örömöstebb ment oda, minthogy a' hir számos barátokat szerzett ott neki, kik őt az ő esmeretei kifejtésének ezen tágas mezejére unszolva hitták meg. Két testvére már előre elment oda. Ő itt szélesen terjedt ügyviszonyokba lépett 's nem sokára tekintetet 's vagyont szerzett magának 's becsültetet uj polgártársaitól, kiknek körében házi boldogságot is talált egy nemes asszony keze által. Hogy több felfedezéseinek, mellyeket a' practica physica és chemia körében tett, nagyobb használatot adjon, Parisba utazott 1814 's innét némelly dolgaiban Bécsbe a' congressushoz, hol mint az egyesült statusok polgá-

ra szivesen fogadtatott. A' legjelesebb kormányfiakkal herczeg Metternicchel, gróf Stádionnal, Genttzel 'sat. jött itt öszveköttetésbe; Stadion, kinek mint financzministernek igen nagy baja volt azzal a' sok papiros pénzzel, mellyben a' status szenvedett, igen nagyon becsülte Bollmannak a' statusgazdagság ezen ágabeli practicus belátását, ugy hogy az utóbbi hasznos pénzmunkálódásban, nem különben a' nemzeti bank felállitásában egyenesen az ő gondolatjait 's planumát követték. Bollmann, a' ki haszonkeresés és jutalom nélkül kezdette el a' jó munkát, nem várhatá meg Bécsben annak kivitelét, hanem elutazék Parison 's Londonon keresztül Amerikába, hogy familiáját Angliába hozza, hol további munkálódásai jelenlétét szükségessé tették. A' nevezett helyeken is nevezetes férjfiakkal volt egybeköttetésben 's nem maradt befolyás és munkásság nélkül ollyan viszonyokban, mellyek az egyes ember munkálódása előtt közönségesen el vannak zárva, de a' mellyeknek megfontolása ott, hol Franklin kifejtődhetett, az igazi életpallérozódásnak szintugy megengedtetik, mint máshol a' hivatali méltóságnak. Staël asszony barátságban élt Bollmannal mind haláláig 's utolsó munkájában becsülő dicsérettel tesz róla emlitést. Bollmann irott munkáji közül keves jelent meg saját neve alatt, kivévén, a' mit az angol pénzviszonyokról, ezen még magában Angolországban is olly kevessé vizsgált tárgyról, angol nyelven irt, melly munkának becse a' dologhoz értők által teljesen megesmertetik. Megholt Kingstonban Jamaicában Dec. 10. 1821, 52 eszt. korában. Két leányt hagyott.

Bologna (Bononia felsinia), egy Olaszországnak legrégibb, legnagyobb 's leggazdagabb városai közül, ollyan utszákkal, mellyeken a' sétálók a' házak mentében befedett tornáczokban mehetnek; az Apennínek tövében fekszik, a' Reno és Savena vizeknél, 65,300 lak. 's 8000 ház., a' bolognai takácsoknak, kötelverőknek, szappanosoknak, papiros-, virág- és fegyver-fabrikásoknak segédeszközül szolgáló malmokkal. Bologna egy hasonló nevü pápai delegatiónak fővárosa, melly egy cardinalis legatus által felsőségi hatalommal igazgattatik; a' város pedig a' lelkiekre nézve egy érsektől, a' polgári dolgokra nézve egy minden két hónapban választatni szokott gonfalonierétől, 50 senatortól 's a' polgárság 8 legidősebb tagjaitól kormányoztatik köztársasági módon. A' Bolognaiak 1513 önkényt adták alá magokat a' pápának, megunván patriciusaiknak egymással ellenségeskedéseit, mellyek azon időben a' minden rend nélkül való Olaszországban dühösködtek. Bolognának egy követe van Romában, hogy azon egyezéseknek, mellyek által a' pápa hatalma keskeny határok közé szorittatott, fentartására ügyeljen, pápaválasztáskor a' pápa vagy igazgatóji ellen, ha az emlitett egyezéseket megsértették volna, panaszt tegyen az uj pápa előtt 's a' visszaélések eltörültetését kérje. Egy tanácsbelije is van e' városnak a' romai fő feljebbviteli törvényszéknél. A' város czimerét ezen szó veszi körül: „Libertas.“ Egyezés szerént a' pápa semmi más adót sem vehet a' várostól, a' boremésztési adón kivül. 300 esztendeje már miolta a' pápa kamarája a' gabonaemésztési adót be akarta Bolognába vinni, de nem mehetett reá. A' bolognai nemesség az egyházi statusban leggazdagabb 's a' pápával több vagy kevesebb meghasonlásban él. Régi patriciusi familiainak maradékai közül már egynéhányan lettek pápákká. Bologna az egész egyházi statusban a' legszabadabb gondolkozásu tudósok hazája, a' hol a' nemesek, tudósok és polgárok 1816 egy socratica társaságot alkottak a' társasági boldogságnak előmozditására, melly már egyszer carbonarismussal vádoltatott. Fontos élelemmódja volt a' városnak sokáig a' köz vélekedés szerént ifjabb Theodosius által 425 alkottatott hires universitas, melly a' tudatlanság századjaiban felvilágosodás fáklyájául szolgált, de a' mellyben a' tanulók hajdan 2000-ből álló száma most 300-ra szállott le. Itt tanitotta a' 11 száz. a' romai törvényt ama' hires törvénytudó Irnerius 's itt oktatták az ifjuságot Bulgerus, Martinus, Jaco-

bus és Hugo. Leghíresebb volt a' törvénytudományra nézve. Tanitójiról az a' hír lévén, hogy az ifjakba igen bele csepegtetik az autocratiához való ragaszkodást, a' császárok és olasz fejedelmek különös kegyességgel viseltettek irántok. Annyi bizonyos, hogy minden tudományokban és mivészségben tett uj felfedezés és találmány 1400 esztendő olta a' Musák ezen régi honjában buzgó pártfogást talált, 's a' mint a' tudományok historiája bizonyitja, még most is talál. Egy polgára, gróf Fern. Marsigli vezér, alkotta 1709 az „Instituto delle Scienze"'t, egy csaknem 200,000 kötetből álló könyvtárral, mellynek felvigyázója, Merrofanti apát, 1825 a' napkeleti nyelvek tanitója, lett, a' ki báró Zach bizonyitása szerént több élő nyelveken (p. o. németül 's különbféle beszédmód szerént, oroszul, magyarul, oláhul, czigányul 'sat.) beszél és pedig hibátlanul, a' nélkül hogy valaha Bolognát elhagyta volna. Erre az Olaszországban lévő idegen katonaság adott neki alkalmatosságot. Gróf Marsigli egy csillagvizsgálást, anatomicum theatrumot, füvészkertet és az emberi tudomány 's mivészség minden ágaira nézve több megbecsülhetetlen gyüjteményeket is alkotott, ezek most egyesülve vannak XI. Kelemen pápa „*Accademia Clementina*"-jával. Tulajdon oskolát állitottak fel Bolognában a' 16 száz. ama' hires festők és képfaragók Caracci, Guido Reni, Domenichino és Albano, mellyből bámulásra méltó mivek kerültek ki. Már a' 12 és 13 századok olta találtattak Bolognában nagy festők, nevezetesen a' 15-ik száz. egy Francesco nevü, a' ki il Franciának neveztetett. A' város főpiaczát több jeles épületek ékesitik, u. m. a' tanácsház derék festett és faragott képeivel 's azon csaknem 200 foliantokkal, mellyeket ama' nagy természetvizsgáló Ulysses Aldrovandus tulajdon kezeivel irt mint következendő munkájira való jegyzéseket, továbbá Podesta törvényszolgáltató palotája és S. Petronio káptalanbeli temploma Cassininak a' padlat egy réz táblájára huzott délvonalával (meridianus). A' többi 73 templom közt kitetszőbbek S. Pietro, S. Salvatore, S. Domenicho, S. Giovanni in Monte, S. Giacomo maggiore, mellyek mind gazdagok a' legszebb mivekkel. Megjegyzést érdemel Bolognában a' mügyüjtemények nagy száma is, mellyeket mint fideicomissumokat a' gazdag maradék mindég ujakkal szaporit. Hajdan minden gyüjteményeket felülmultak a' Sampierié és Zambeccarié, most pedig legkitetszőbbek a' Marescalchié és Ercolanié. Gazdag 's historiai tekintetben nevezetes a' festőacademia festett képekből álló gyüjteménye, mellyekkel a' város kormányszéke ajándékozta meg azt, minekutána több templomok és klastromok töröltettek volna el az ujabb időkben. A' piaczon lévő csudált szökő kutat, mellyben nincs viz, Bolognai János ércz Neptunusa ékesiti. Elejétől fogva különös figyelmet érdemlettek Bolognában az Asinelli és Garisenda tornyok és pedig az első karcsu 's a' napkeleti minaretekhez hasonló magasságára, az utolsó 14 láb, élhajló görbeségére nézve; e' mindazáltal szomszédjait, miolta magasságának $^2/_3$ része levétetett, leomlással nem fenyegeti többé. Az olcsó életnél fogva mind a' komoly, mind a' vig Musaknak sok barátjai laktak Bolognában 's a' nyalánkságkedvelők különösen dicsérik a' benne készült macaronit, kolbászt, égetett italokat 's becsinált gyümölcsöket. Az állattanitó oskolák, valamint a' bolognai kis kutyák is hiresek. A' Madonna di San Luca nevü bucsujáró helyet, mellynek temploma az Apenninek legszélső előhegyén, Bolognától fél órányira, áll, 's mellyhez egy 640 bolthajtáson álló tornácz viszi az áhitatoskodókat, esztendőként sok emberek meglátogatjak Olaszországnak több részeiből. *L—ú.*

Bolond. Ez a' szó először olly embert jelent, ki magát mindennemü vig tettei, beszédjei és tréfálkodási által mások előtt kitünteti. Ezen jelentésben mutatkozik az gyakran az öszvetételekben, mint p. o. udvari bolond, hamis bolond. Másodszor olly embert értenek az alatt, ki önkényt ellene cselekszik az egészséges emberi értelemnek vagy okosságnak. Egy ollyan különösen tárgya a' nevetésnek. Ezt a' megfogatot gyak-

ran nehezen lehet megállapitani, ha azt egyes individiumokra alkalmaztatjuk, mivel gyakran egyes embereket időkorok vagy nemzetek bolondoknak tartott, kiket egy más nemzet vagy más idő istenek gyanánt imádott volna, ha őket esmerte volna. A' bolond szónak ezen második értelméhez, hol annak a' rendszerént való ut althágását kell jelentenie, tartoznak ezen kitételek: asszonybolond, ékességbolond 's több eff. Végre szorosb beszédértelemben bolond ollyan embert jelent, ki általjában nem képes eszével élni, 's akkor egyértelmü az eszelőssel, tébolyodottal. A' bolondság psychologiai tüneményeiről vö. Léleknyavalyák, Melancholia, Tébolyodottság, Eszelősség. *A. B. P.*

Bolondházak, l. Lélekgyógytudomány

Bolondok innepe, l. Calendae.

Bolus, kövér agyag, vasagyag. Igy neveztetik az agyagnak egy barnaszinü, sokszor sárga vagy veres szinre hajló faja, melly igen puha, kövér tapintásu, vizben sisterékelve apró darabokra szakadó, tüzben elolvadó. A' bolusnak több alfajai vannak, mellyek részént a' tartománytól, hol találtatnak, részént különbféle szinektől neveztetnek. Legnevezetesb volt ezek közt azelőtt az armeniai vagy persiai, mellyhez leginkább hasonlit a' magyar vagy tokaji bolus. Az az u. n. pecsétföld is egy neme a' bolusnak, melly azelőtt igen nagybecsü volt az orvosi tudományban, az aranymivességben és lenvászon ruhák mosásában. Azonban a' bolusnak egyéb nemeit is rendelték azelőtt az orvosok a' hasmenésekben, vérhasokban, gyomorsavanyuságban, nagy vérfolyásokban 's t. eff. Technologiai tekintetben ma is sok haszna van a' bolusnak a' festésben, aranyozásban 's vászonfejéritésben. Készitnek belőle különbféle edényeket is, nevezetesen pipákat; Angliában pedig az u. nevezett jaspis-porczellánt csinálják abból. *A. B. P.*

Bolygás (vagy bolgás) a' planeták valóságos mozgásában azon rész, melly azoknak egymás iránt való viszonos erőlködésekből származik. Deák neve: perturbatio, melly egy vagy két betü toldalékkal csaknem valamennyi pallérozottabb nemzetek nyelvére általment.

Bolygó tüznek neveznek egy kis fénylő levegői jelenetet, melly gyertyaláng nagyságu 's épen ugy mutatkozik, mint a' meggyuladt viztárgyszesz. Rendszerént ott szoktak bolygó tüzek jelenni meg, hol állati substantiák rothadnak, mint posványos helyeken, temetőkön, csatamezőkön, dögynyuzó helyeken 'sat. A' levegő leglassubb lehelete odább mozditja őket, 's innen ugy látszik, mintha egy helyről más helyre ugranának. Az előidőben a' babona 's természettel való esmeretlenség rossz lelkeket csinált abból, mellyek az utazókkal ingerkedtek 's azokat eltévesztették. Meleg nyári éjszakákon gyakrabban láthatni a' bolygó tüzet, mint télben, 's általjában a' déli és meleg tájakon gyakoribbak, mint az éjszaki 's hideg tájakon. Amazokban nagyobbak is, p. o. Spanyolországban gyakran 12 lábnyi magasak. Természetek még esmeretlen; hihetőleg azonban phosphoros viztárgyszeszből állnak azok, melly a' rothadó t. stekből kifejtődik 's a' levegővel való öszveérintés által meggyul. *A. B. P.*

Bombák, nagy, üres, vas, azelőtt néha réz golyóbisok, mellyek puskaporral 's egyéb gyujtó szerrel megtöltetnek, hogy ezek által széllelvettessenek. Gyujtó lyukok fa-, puskaporral töltött cső által dugatik be, melly meggyulván, a' belső szétfeszitő szereket gyujtja meg. Hajittatnak mozsarakból 's azért igen különböznek a' hubiczáktól, kilőtt granátoktól, mert ezek a' csatamezőn is használtatnak, azok pedig csak a' várak 's erősségek vivásában. A' bombák kigondolta igen régi, a' mennyire már a' régi időben is szokásban voltak a' tüzgolyóbisok, mellyek különbféleképen hajittattak. 1238 I. Jayme, Aragoniának királya, Valenciának vivásakor bőr golyóbisokat csináltatott, mellyek leestekkor szétpattantak. A' mostani bombákat herczeg Malatesta Rimini Pandull Sigmond találta fel, mellyek azonban még tökéletlenek voltak. Francziaországba Malthus, angol földmérő, hozta be XIII. Lajos alatt, 's hasznokat vette lege-

lőször is Lamotte vivásában Lotharingiában. A' bomba ellen, ha jól lövetik, ritkán vagyon valamelly épület bátorságban, 's legalább négy lábnyi vastagságu bolthajtásának kellene lennie, hogy ált ne törhessenek.

Bombast (magyarul pöff, ebből pöffed), a' szóbeli, kivált költői előadásban az a' hiba, midőn a' halmozott pompás szavak 's kifejezések, a' dagályos és mesterkélt szórakás, a' fül- és észszéditő kerekbeszédek alatt semmi vagy igen silány gondolatok rejteznek. E' szerént a' pöff rendesen ugyan a' meredező pulyácska, de néha a' szavakban inkább, mint a' magas, tiszta gondolatokban eláradó nagyságnak is vétke. Az angol bombast adhatá ezen szót; melly gyapjuszövetet, gom lyagot 's felfutt beszédet is jelent; de mások ismét Theophrastus Paracelsustól vélik eredettnek, ki magának Bombastus melléknevet ada.

Bombay, 3 angol-keletindiai előlülőség, külső Indiának (Dekannak és Hindostannak) nyug. partjánál, 3924 nsz. mf. közbevetetlen birtokokat foglal magában. Az előlülőség közbevetetlenül Bombayból 's környékéből (512 nsz. mf. 2 mil. lak.), Guzuratéből (1810 nsz. mf. 5 mil. lak. 's Surate nevü gazdag fabrikás és kereskedő városával, mellyben 450,000 lak. számláltatik) 's némelly kisebb tájékokból, p. o. Asmirból, állt. Közbevetőleg, azaz, jobbágyi módon, hozzá tartoznak még Holkar statusa, a' Radsbutok tartományában lévő rajahok 'sat. Az Angolok politicája az, hogy Bombayból az arab és persa öbölnél mennél több megerősitett coloniákat telepitsenek meg 's apró flottákkal tengeri kikötőket alkossanak a' tengeri rablók ellen. Termesztményei: bors, kardamom, riskása, pamut, arak, bambusnád, gyöngy, carneol, szandelfa, elefántcsont, gummi, épitni való fa 'sat. A' száraztól csak egy keskeny tengerszoros által elválasztatott Bombay szigete (2 nsz. mf. 177,000 lak.) az arab tengeri rablók ellen rendelt angol hajóssereg főálláspontja, melly a' Salsette, Elephanta (mind a' kettő kősziklába vágott híres pagodokkal, barlangokkal 'sat., mellyek hajdan az indus papi rend lakhelyei voltak) 's más apró szigetekkel Keletindiának legbátorságosabb 's legtágasb kikötőt formál; mert csak itt és Goában találnak a' lineahajók elegendő védelmet. Salsette és Bombay szigeteik kőből csinált töltéssel vannak öszveköttetve, mellyen kocsival is lehet járni. Bombay városa a' k. h. 90° 18′ 's az éj. sz. 18° 56′ 40″ közt (160,000 lak.) főképen a' tenger felől igen meg van erősitve. A' várkastély tökéleletes négyszeglet, mellyben földalatti viztartó van, hogy az őrsereg szükség esetében italvizet találhasson, mivel az egész szigetben csaknem egy kut sincs. A' vásári piaczot (the Green) pompás épületek veszik körül. Itt van a' szép izléssel épittetett angol templom 's a' kormányszék háza. Ettől a' piacztól nem messze van a' bazar, mellyben az odavaló kalmárok napkeletnek mindenféle termesztményeit 's miveit számtalan boltokban árulják. A' bombayi hajóépitő műhelyekben ácsok, kik nagyobb részént Parsusok, a' barkától kezdve a' lineahajókig olly jó hajókat épitenek, hogy az evezésben gyakran az europai hajókat felülmulják. A' britanniai helytartó mezei háza a' kereszténységet terjesztő Jesuiták épülete volt, a' hives és magas hajdani kápolna most a' helytartó ebédlő szalája, és a' papok ebédlő szobája (refectorium) tánczszála. A' Japantól Australiáig termő mindennemü plántákkal gazdag kert a' füvészt sok nevezetességekkel lepi meg, mivel a' keletindiai kormányszék azoknak szaporitására különös figyelmet fordit, 's a' mit a' Jesuiták e' részben kezdettek, buzgón folytatja. Innen küldöttek ezek a' Philippinekben lévő 's déli-és éjszakamerikai missióknak mindenféle hasznos magvakat és patikai plántákat. A' sziget népessége 220.000 lélekre tétetik, kiknek $^3/_4$ részét Hinduk teszik, a' többi lakosok 13,900-en Parsusok, 28.000-en Mohammedánok, 's 3—4000 Zsidók sok Portugaliakkal együtt. Azt mondják, hogy a' Parsusok, kik kereskedés és mesterségüzés által igen gazdagok lettek, az Abbas-sach által kiüzetett tüzimádóktól származtak. A' szent tüzön kivül, mellyet templomaikban tartanak, a' napot imádják 's minden reggel és estve csoportonként gyül-

nek öszvé a' várkastély és város közt lévő piaczon, hogy Istenek előtt meghajtsák térdjeiket. Bombay hajdan a' Portugaliaké volt, kiknek 1530 engedte által a' salsettei indus fejedelem, 1661 a' Portugaliak mint menyasszonyi ajándékot, a' portugali Katalinnal II. Károly angol királynak adták. A' *Literary society of Bombay* „*Transactions*" czimü munkát ad ki, melly napkelet historiájára, nyelveire, földleirására és természethistoriájára nézve igen nevezetes munka. 1823 3 kötet jelent meg belőle rézmetszésekkel. *L—ú.*

Bombelles (Lajos, marquis), szül. Jul. 1. 1780 Regensburgban, hol apja franczia követ volt a' birodalmi gyülésnél. Anyja, szül. báró Medon, második nevelőnéje volt a' királyi familiának (*des enfans de France*) 's azolta meghitt barátnéja az erényes Ersébetnek, XVI. Lajos testvérének. Apja, a' revolutio kiütésekor franczia követ a' velenczei köztársaságnál, nem tévén le a' nemzeti gyülés által rendelt hitet, a' kivándorlottak lajstromába iktattatott, erre herczeg Condé seregében szolgált, ennek feloldása után boroszlói kanonok, a' Bourbonok visszatértekor pedig herczeg Berry alamizsnára lett. — Lajos, ezen a' Bourbonoknak szivvel lélekkel hódoló familia legidősbik fija, öröklötte a' régi udvar érzeteit. Első nevelését az austriai cadettok közt nyerte, utóbb Nápolyba ment, hol Karolina királyné, ki már apját is 1000 arany pensióhoz juttatta, hadnagyhelyet szerzett neki a' nápolyi lovasságnál. Nápoly belső alkotmányának felforgatása az ifju Bombellest Bécsbe üzé. Itt a' titkos statuscancellariánál kapott hivatalt; Berlinbe küldetett a' császári austriai követséghez azon időben, midőn a' mostani statuscancellarius, herczeg Metternich, volt ott követ Austria részéről. Itt kezdé magát diplomaticusnak képezni, követségi tanácsnok lőn 's a' követ távollété alatt az austriai ügyviselő tisztjét viselé. Nagyon okosan vivé el a' császári austriai követség leveltárát Slésiába, midőn a' király 1813 Berlinből Boroszlóba méné, magát Napoleon ellen kinyilatkoztatni. Erre Bombelles, mint a' ki herczeg Hardenberg kiséretében elment a' Rajnához, küldetést kapott Daniába, a' dán királyt felszólitani, álljon el Napoleon mellől. Jelen volt azután 1814 a' szöve ségesek Párisba nyomulásánál, 's ő választatott az austriai császártól, gróf Artoisnak Apr. 6. 1814 megvinni a' fejér czimróžsát. Később austriai biztos volt XVIII. Lajos királynál. Azután ujra Daniába küldetett a' Svédekkel való egyezgetést vezérelni; végre valódi meghatalmazott és minister lett Kopenhagban. 1816 Dresdába ment császári követnek, minekutána Brun Idával titkos és conferenczta nácsnok Brun, 's Brun Friderika, hires költőné, leányával házasságra lépett volna, Bombelles diplomaticus esmeretein kivül más jelességekkel is birt; társaságában megvolt a' franczia kellem. 1819 az austriai császárt kisérte erdélyországi és galitiai utjában 's 1820 parancsot vőn követségi helyét a' nápolyival felcserélni, de a' kiütött nyugtalanságok gátlák elutazását 1821 a' florenczi, modenai és luccai követségre neveztetett ki, később a' portugali udvarhoz, 's 1829 donna Mariánál volt Londonban.

Bona fortuna, igy nevezték a' deák astrologusok az ötödik égi hajlékot, mellyből sok jó szerencsét szoktak jövendölni: u. m. fiu- vagy leány-gyermeket, győnyörüséget, vigasztalást, lakozást, ajándékot 's t. effélét.

Bonanus (Procopius), a' 17-ik században a' magyarországi bányáknál királyi főorvos, a' gróf Lippaiak nemzetségéből. Ezen nevezetes természetvizsgáló esztergami érsek, Lippai György, által Magyarország természeti ritkaságainak 's nevezetességeinek vizsgálása 's öszvegyüjtése végett kiküldetvén, ezt ritka fáradhatatlan szorgalommal hajtotta végre. Fájdalom azonban, nagy munkájának (*De admirandis Hungariae rebus*) kiadásában, mellyet több mint két száz réz táblával készüle felékesiteni, 's melly az ország nádorának, gróf Nádasdynak, költségén jelent volna meg, a' kora halál megakadályoztatá. Hol lappang nagybecsü kéziratja, nem tudatik. *A. Balogh Pál.*

Bonaparte (familia), régi olasz nemzetség, melly, a' mint Bonaparte Lajos „*Documents historiques sur le gouvernement de la Hollande*" czimü munkájában beszél, már 1272 hónos volt Trevisóban, a' hol egy Bonaparte Nardilius mint parmai podesta és mint Maria- vagy Gaudentius-vitéz hirt szerzett magának. Egy hasonló nevü iró, Bonaparte Jakab, toscanai nemes, a' ki 1527 körül élt, megjegyzi, hogy az ő familiája a' San Miniato köztársaságban, a' toscanai birtokban, főhatalmat viselt 's magát a' florenczi háboruban megkülönböztette. Ezen familiának egyik ága Sarzanában, a' genuai birtokban, volt 's a' Guelfek és Ghibellinek viaskodása alatt Ajaccióban telepedett meg Corsicában. Ennek ivadéka, Napoleon atyja, Bonaparte Károly, ki elejénte Paolival harczolt Corsica függetlenségéért 's elhagyta azzal együtt a' szigetet, későbben pedig XV. Lajos meghivására visszatért hazájába. 1776 a' nemesség azon követei közé választotta Corsica, kik Franczia-ország királyához küldetének. A' franczia revolutio előtt nemes Bonapartának irá magát. Utóbb Montpellierbe ment egészségének helyreállitása végett, a' hol megholt 1785 40 esztendős korában. Felesége, a' szép Maria Laetitia, ki Ajaccióban szül. Aug. 24. 1750; az eredetiképen olasz Ramolini házból származott, melly a' gróf Cölaltóktól származtatja magát. Ez a' kor szerént következő gyermekeket szült: Jósefet, Napoleont, Luciant, Lajost, Mariannát, Carlettát, Annunziadát és Jeromost. A' fiatal özvegy, nem lévén vagyonja, hatalmas védelmezőket keresett és talált. Familiája szerencséjét gróf Marboeuffel kötött esmeretsége alapitotta meg. A' Corsok azt állitották, hogy ők mindnyájan nemes emberek, 's vonakoztak adót fizetni. XV. Lajos megparancsolá a' kormányozónak 400 familiát kiválasztani, mellyek csak magok tekintessenek nemeseknek. Ezen lajstromba tette Marboeuf a' Bonaparte familiát is. Midőn az Angolok 1793 Corsicát meghóditották, madam Laetitia Marseillebe ment leányaival együtt. A' Brumaier (Nov. 18. 1799) után nem sokára Parisba ment, de csak Napoleonnak császári méltóságra emeltetése után hódoltak neki mint császári anyának (*Madame mére*), ki hangja 's nyelve szerént félig olasz, félig franczia volt 's uj rangjához nem igen tudta magát alkalmazni. Saját udvart nyert, 's generalsuperiornéjok lett az irgalmas apáczáknak (*soeurs de la charité*) 's az ispotályosnéknak egész Francziaországban. Akkor sok kegyes tetteit magasztalták. Mások fösvénynek találták. Legalább nem vakitotta el a' nagyság, mellyel körül volt véve. Gyermekei közt Lajost szerette leginkább, a' volt hollandi királyt. 1814 olta Romában élt cardinal Feschnél, az ő mostoha testvérénél. A' Nov. 20. 1815-iki parisi egyezség által az egész Bonaparte familia számüzetett Franczia-országból; 's a' Januarius 6. 1816 XVIII. Lajos által adatott bocsánat-törvényben is kizárattak a' bocsánatból Bonaparte Napoleon minden rokonjai, kik Francziaországból számüzetve maradtak, ottan semmit sem birhattak 's 6 hónap alatt tartoztak minden jószágokat eladni. Ezekután azt végezte a' Maj. 22. 1816 költ franczia királyi rendelés, hogy a' Bonaparte familia tagjainak, kik Napoleonnak Elbából való visszatérésekor Francziaországba visszajöttek, azon jószágai és jövedelmei, mellyek az Januarius 12. 1816 költ törvény által elfoglaltattak, érdemes katona személyek és ollyan adományosok, kik az ő jövedelmeket külföldön elvesztették, gyámolitására fordittassanak. A' következő czikk: Bonaparte Jósef, Napoleon, Lucian, Lajos és Jeromos főtörténeteit adjuk elő; Marianna, később Elisa, Bacciochinál; Carletta, utóbb Maria Paulina, Borghesenél; Annunziada, utóbb Annonciade Caroline, Muratnál emlittetik bővebben. Lásd ezeken kivül Fesch, Eugen (Leuchtenbergi, kinek testvére, Hortensia, Bonaparte Lajosnál fordul elő) és Maria Ludovica (Leopoldina Karolina) czikkelyeket.

Bonaparte (Jósef), szül. Ajaccióban Jan. 7. 1777, tanult Pisában, a' hol hasznos esmereteket gyüjtött 's a' törvényes pályára fellépett

mint segédje egy törvénytudónak. A' természet jeles tehetségekkel, ésszel 's kedveltető külsővel ruházta fel. 1793 Marseillebe szaladt familiájával együtt, hol 1794 házasságra lépett Clary Maria Juliával, egy gazdag kereskedő leányával, Károly János, mostani svéd király, sógorasszonyával. Öccse ajánlására 1796 hadi biztos, bataillonvezér a' nemzeti szabadakaratuaknál 's feje lőn a' gazdálkodási kormánynak az olasz hadseregnél. Azonban csak kevessé mutatta magát azon pontra, mellyre öccse által hivatott, méltónak. Fructidor 18 után mint corsicai követ lépett a' törvényhozó tanácsba. 1797 követe volt a' köztársaságnak Romában, honnét general Duphot meggyilkoltatása után eltávozott, mellyre a' directorium az egyházi birtokot elfoglalá. Romai követségi hivatalában ollyan talentumokat fejte ki, hogy felsőbb országos munkák viselésére alkalmatosnak itéltetett. Az ötszázas tanácsokban keveset beszélt; mindazáltal még is titoknoknak választatott Jun. 21. 1798. Brumaire 18 után öccse statustanácsnokká és népszónokká nevezé. A' magába zárt 's a' politicai mesterfogásokkal még ügyvédi pályájáról esmeretes Jósef itt sem volt talentum hijával, mellyel magát fontossá tehesse; azért meghatalmazottjának nevezé Napoleon, hogy az éjszakamerikai egyesült statusokkal barátsági és kereskedési egyezséget kössön (Paris Sept. 30. 1800). Erre Oct. 14. 1800 meghatalmazott ministerévé tette a' fejedelmek békegyülésénél Lunevilleben. Mint illyen ugy irá itt alá a' békelevelet (Febr. 9. 1801) 's az Angliával kötöttet Amiensben (1802). Cretet-el és Bernier-el öszvekötve vezette az alkudozást cardinal Consalvival, érsek Spinával 's pater Casellivel a' később (Julius 15. 1801) kötött concordatum végett. Midőn Napoleon a' császári koronát elnyerte, Jósef egymásután látta magát senatorrá, a' brüsseli senatorság birtokosává, azután a' becsületlegio és vaskorona-rend nagytisztjévé és tanácsbeli tagjává 's végre franczia császári herczeggé 's Francziaország választó urává tétetni. Ugy látszott, mintha Napoleon ez iránt viseltetett volna testvérei között legnagyobb bizodalommal, noha Lucian fontosabb szolgálatokat tett az ő becsületvágyának. Egyébiránt Jósef valódi olasz természete mellett nem volt kegyetlenségre hajlandó, sőt inkább szelid, hathatós rendszabások tételére alkalmatlan, korántsem jó katona vagy hadvezér, ámbár a' császár távollétében mint ennek helytartója kormányozá az országot. Mind e' mellett még is neki adta Napoleon a' fővezérséget a' nápolyi hadsereg felett, 's minekutána a' nápolyi országló ház a' Dec. 27. 1805 költ proclamatio által uralkodásra méltatlannak nyilvánoztatott volna, őt szánta a' két Sicilia uralkodójának. Jósef Febr. 15. 1806-ban tartá pompás bemenetelét Nápolyba, 's ugyan azon esztendei Mart. 30. érkezék el a' császári végzés, melly Bonaparte Jósefet Nápoly és Sicilia királyává nevezé, az ország alkotmányát elrendelé, benne hat nagy országos adománybirtokot állita fel 's egy millio frankot rendele az ország jövedelméből a' franczia katonaság számára. Azonban még ellene szegezé magát Gajetában a' bátor hessen-philippsthali herczeg, 's az Angolok törekedései segitették Siciliából a' Calabriaiak elszánt 's nagy bosszuvággyal öszvekapcsolt ellenségeskedéseiket. Az uj uralkodó országlásának minden tárgyaiban követte Napoleon rendelését. De azon a' reá nézve igen felséges ponton a' neki hódoló népek tiszteletét vonszódását nem érdemelte meg. Erkölcsei kicsapongáshoz kezdettek hajolni, magaviselete vigyázatlan lett. Napoleon udvaránál éldelmi szeretése miatt philosophusnak neveztetett. Ámbár ő maga keves munkásságot mutata, még sem volt haszon nélkül Nápolyban az ő kormányzása. A' franczia intézeteket vette például; az adományos alkotmányt 's a' hitre bizott örökösödést eltörlötte; az igazságszolgaltatást a' polgári kormányozástól elválasztotta; eltörlött klastromokat, 's oskolákat állitott fel 'sat. Kiváltképen financzministere, gróf Röderer, tett fontos javitásokat a' financz dolgában; igy p. o. a' régi adék helyébe uj, egyszerü és közönséges adó-

rendszer állittatott. Azonban, a' mint gróf Orloff is mondja (l. „*Mémoires sur le roy. de Naples*"), az ügyek viselését általjában a' hajlongó és finom Salicettire bizta, kinek egész talentuma öszveesküvések felfedezésében 's áldozatok száma nevelésében állott. Az igazságszolgáltató jeles intézetek mellett fenállottak hadi törvényszékek 's rendkivüles biztosságok, mellyek által sok ember itéltetett halálra a' szorosabb törvényes formák megtartása nélkül! De minekelőtte rendbe szedetett volna az uj status, Napoleon hatalomszava Jósef bátyját Julius 6. 1808 Spanyolország és India még ingóbb királyi székére tevé által, mellyről a' Bourbonok épen akkor taszittattak volt le. Nápolyból való elutazása előtt Jun. 23 hirdetteté ki Jósef az ország' sietséggel készült alkotmányát 's Murat Joachim lépett helyébe (l. Murat). Megesküdvén a' junta Bayonneban Spanyolország uj alkotmányára, elutazott Jósef Bayonneból 's Julius 20 ment be pompásan Madridba. Hanem soha sem juthatott a' spanyol királyi szék csendes birtokához; kedvetlen viszonyait ez idő alatt l. Spanyolország. A' vittoriai szerencsétlen ütközet után, melly Jun. 21. 1813 történt, a' gyönyörüségnek élt Francziaországban Monfortaine nevü mezei jószágán, 's midőn a' szövetséges seregek 1814 Francziaországba benyomultak, a' parisi nemzeti sereget vezérlé, 's e' tisztjében nagy eltökéletlenséget mutatott. Végre helyben hagyta Paris feladási egyezését, mellyet Marmont kötött, 's elment a' császárnéval Bloisba, Napoleon letétele után 5 száz ezer franc esztendőnként való nyugalomfizetéssel Waatlandba telepedett meg 's itt a' prangini jószágot vette meg magának Visszatérvén Napoleon 1815, Jósef is ujra megjelent Parisba mint franczia herczeg 's a' birodalom connetableje és paire; hanem a' waterlooi ütközet után jó eleve hajóra ült 's az éjszakamerikai egyesült statusokba ment, számos kisérőjivel együtt, Septemberben érkezett Newyorkba 's kevessel azután jószágot vett Trentonban. Most egy mezei jószágon él, mellyen azelőtt Moreau lakott Bordentown szomszédságában Pensylvaniában a' Delaware mellett, mint gazdag privát ember, gróf Survilliers név alatt. 's tudományokkal foglalatoskodik. Jósef igen hasonlit öccséhez, Napoleonhoz; képe mindazonáital több barátságot és kellemességet fejez ki. Földijeinek jóltévője, 's szomszédjai felette becsülik. 1799 „*Moina*" czimü románt irt, melly 1814 ujra kinyomatott. Hitvese, grof Survilliersné, 1820-ki Augustus olta Brüsselben lakott mind a' két leányával, a' honnét egyik leánya elment atyjához Philadelphiába. Anyja és testvére nem sokára követék; 1824 ismét visszajött Brüsselbe egyik gróf Survilliers kisasszony, Jósef leánya, hogy nagybátyja, gróf St. Leu, fijához férjhez menjen.

Bonaparte (Napoleon). Kialudt ezen rendkivüles férjfi élete, de a' kor, mellynek ő hőse volt, általadja nevét a' késő maradéknak. Még nincsenek világosan előttünk minden oklevelek 's bizonyitó szerek, mellyek szerént a' történetirás megczáfolhatatlan itéletét ejtheti reája. Mi tehát csak tetteket gyüjtünk öszve ezen férjfi életéből, kit Europa elébb csudált és félt, azután meggyőzött 's kárhoztatott. Bonaparte Napoleon nem Febr. 5. 1768, mint némellyek állitották, hanem Augustus 15. 1769 született. Ő maga keves becset helyezett familiája nemességére. E' szavakkal: „Én az én nemességem idejét csak önmagamtól akarom számitani 's jusaimat csak a' franczia nemzettől akarom szerezni" vetett tüzbe egy olasz leveltárakból szedett oklevelgyüjteményt nemzetsége régi kora felől. A' corsicai kormányzó, grof Marboeuf, az ifju Napoleonnak egy királyi szabad helyet szerzett a' briennei hadi oskolában, hol ő 1778—1784 palléroztatott tisztnek. Uj kedvezés által Parisban nyert helyet a' hadi oskolában, 's már 1785, 17 évében, alhadnagy lőn a' pattantyusságnál la Fere ezeredjében, még pedig ollyan időben, midőn a' közönséges zudulás közelgető zivatart jelentgetett. Az ifju Cors már hazájában felfogta természetétől zárkozó lelkébe a' politicai pártoskodások kedvelését. Megtanult gyülölni; mert győzhetetlen gyülölség Ge-

nua ellen, melly a' Corsokat nem tudta zabolán tartani, 's Francziaország ellen, melly Corsicát elejénte Genua, utóbb pedig maga számára hóditotta volt meg, vert gyökeret mindnyájok szivében. Napoleon látta atyja részvételét a' nyilvános ügyekben, annak szabadságért buzgását 's elnyomásért való gyülölségét 's bámulta Paolit, a' hőst. Azonban egyszersmind megutálni is tanulta az embereket 's gyülölséget és bosszuvágyat szivében rejteni; a' vad küzdés vágya szintugy uralkodó hajlandósága lőn, mint becsületvágyát Paoli dicsősége ingerlette. Magába zárkozván, mint a' körülötte lévők, megszoká az embereket vizsgálni, magát mások vizsgálása elől elvonni, 's midőn a' köz érdeklet majdnem szétdulatott, csupán csak magáért keresné. Így kapcsolódék a' legbüszkébb önvágy a' belső indulathoz. Semmi lágyabb érzés nem hatott az ő ércz szivébe. A' briennei hadi oskolában csak hamar észrevette az ő lelki sulyát; sem tanitó, sem tanuló — hisz ezek Francziák voltak — nem gerjeszthetett benne szeretetet, vagy tiszta becsülést. Magába merülve keresé a' magányt, komor lőn, eszmélődő 's megveté társainak játékait. Semmi sem ragadhatá ki phantasiája köréből, mellybe igézve vala. Hadban születvén, a' hadi tudományokra eltökélett hajlandósággal szentelte volt magát. A' mathesis legmélyebb tanitásai levének öröme, mert ő azokat mind a' hadi mesterségre magyarázá, melly életének középpontjává lett. 'S épen a' hadi tudománynak kellett az ő characterére leghatalmasban munkálni, mert itt az emberek mind inkább machinák lettek vagy ellenségek, kiket fortéllyal rászedni, vagy a' mesterség minden reguláji szerént megverni kell és semmivé tenni. Győzni, uralkodni, e' lett leghevesebb hajlandósága, 's csak azért ereszkedett tanulótársaival egy kevessé jobban öszve, hogy kicsinyben viselhessen hadat, mellyet már nagy formában gondolt. Tudjuk miként ingerlette fel tanulótársait egymás ellen, mint támasztott lázadást a' tanitók ellen 's mint szerzett magának tekintetet a' gyermekek között. Megyjegyezni méltó az is, hogy ő végre azok közül kettőt választott mindennapi társának, 's épen a' legsilányabb fejeket, 's ezeket annyira tudta magához bilincselni, hogy ők az ő lelki nagyságának alázatos bámulásában eszköz gyanánt hagyák magokat czéljaira használtatni. Mathematicai tanulása mellett főképen a' régiség történeteivel foglalatoskodott. Az előidő minden merész igyekezetében saját erőérzetére esmert, 's minden szerencsés felemelkedés, minden győzedelem érzeté vele azon egyetlen gyönyörüséget, mellyre alkalmatos volt. Ezért kellett neki Plutarch hőseinek tetszeni, melly életirásokat különös hajlandósággal fontolgatta. Későbben az éjszak homályos éjjeli képei is érdekelték Ossian csataénekeiben; Tacitust ellenben, kit Nero rágalmazójának nevezett, szüntelen gyülölte. A' Spartaiak lettek neki az önedzés, viadalvágy 's azon szószükség mustrapéldáji, melly a' beszéd értelmét kétségben hagyja. Követte is ezeket válasziban 's kinyilatkoztatásaiban, 's nagy ügyességet szerzett magának kevessel sokat 's mindég többet mondani, mint a' mit a' hallók megmagyarázhattak, vagy mélyebb jelentést, mint a' szóba foglalt, gyanittatni. Megtanult egyszersmind csekély környülállásokra vigyázni, a' mi saját czélját előmozdithatta, abból semmit el nem veszteni, ellenkezőjinek gyenge oldalát kikémlelni, 's azt őrizetlen pillantatban megtámadni. Ennyire ment az ifju Brienneben, hol 150 Franczia tette kis világát. Tanitói, kik az ő tehetségét és sebes előmenetelét az izlése szerént volt tudományokban megesmerték, gyakran voltak kénytelenek tanithatatlanságáért dorgálni, midőn ollyan tárgy fordult elő, mellynek nem reménylte hasznát venni (mint a' poësis, grammatica, orthographia, latán nyelv). Feddették továbbá ugyan azok magába zártságáért, ravaszságáért, az ő hajthatatlan makacsságáért 's egy indulatjáért, melly, ha ellenkezésre talált, néha egész dühösségig nevekedett. Mindezeknél fogva igy szólott egyszer tanitója Napoleon nevére: „Cors születésére 's characterére

nézve." Nagyra megy ha környülállásai kedveznek." Illyen volt Bonaparte, midőn Parisban a' nagy világba lépett 1784. Katonának születvén, mint tiszt, távol az ifjuság éldeleitől, szolgálatbeli pontosság, jeles esmeretek 's szakadatlan szorgalom által meg tudta nyerni feljebbvalójinak becsülését, 's mennél magasabban állott a' vele egykoru tisztek felett, annál inkább reménylhette feljebbemeltetését. Nem lévén közönséges ember, csak egyetlenegy czélpontra nézett, mellyre mindent alkalmaztatott: hatalmat keresett erejének! Kiütvén Francziaországban az első zivatar, nem kételkedék, mellyik párthoz álljon. „Mint generál" ezt saját mondásának állitják, „az udvarral tartottam, mint vagyon nélkül lévő hadnagy a' nép pártjához kellett állnom." Paoli azonban Parisba hivatott. Ezzel ment el Napoleon Corsicába 1790 táján, hol már küszködtek egymással az aristocraták és democraták pártjai. Napoleon, ki a' szabadság tiszteletére irt szerencsétlen költeményét ekkor bocsátotta közre, az utóbbiak közt különböztette meg magát 's Ajaccióban a' nemzeti garda kormányozójává tétetett. Vakmerő lévén hazafiuság nélkül, reménylé, hogy a' revolutio zavarjában majd ő maga léphetik hazafijai elejébe annyival inkább, mivel Paoli a' nép kedvét mind jobban jobban vesztette. De nem volt szerencséje. Igyekezete Maddalena szigete ellen, mellyet a' köztársaság nevében egy kis sereggel őrizet alá vett, nem volt legjobb foganatu, 's admiral Truguetnek ezzel öszvekötve volt szándéka Sardinia ellen egészen szerencsétlen véget ért. Paoli pedig, nem birván a' korlátlan democratákat többé zabolázni, az Angolokat hitta segitségre; Napoleon bátran ellene 'állott az angol pártnak, mellyet Paoli vezérelt, 's bátorkodott egy két csapat sereggel, Ajacciót megtámadni, hol Paoli pártja uralkodott. Ezen megtámadása nem volt foganatos. 1793 számüzetett Corsicából Paoli és Pozzo di Borgo unszolására sok más vezérekkel együtt. Marseillebe ment egész familiájával. Paoli hajlandósága as Angolok iránt a' tüzes Bonapartét legelszántabb Francziává 's azon szigetbeli nép legnyakasabb ellenségévé tevé. Az utóbbiak touloni bánásmódja ezen gyülölségét még inkább nevelé. Akkor a' convent rettentés által uralkodott, 's fényes foganatok félelemre 's bámulásra inditották Europát. Talán az a' benyomás, mellyet ezen jelenés szemlélése a' pattantyushadnagy Bonapartéba tett, határozta meg későbben a' főconsul és császár állandó irányát a' status- és hadi politicában. Bonaparte azon időtájban egy levelet irt Buttafocóhoz, Corsica követéhez, a' nemzeti gyülésbe 's heves szemrehányásokkal illette azt, hogy Corsicát elárulta 's eladta; ugyan akkor Corsicának politicai és hadi történeteiről is irt egy munkát, melly azonban nyomtatásban soha sem jelent meg. Eltökélett republicanusnak mutatta magát „*Le souper de Beaucaire*" czimü repülő irásában, melly Avignonban jelent meg 1793 's egy beszélgetést tárgyaz, mellyet ő Francziaország politicai helyezete felől egynéhány kereskedővel tartott Beaucaireben Julius 29. Végre kapitány lett a' 4 pattantyusezeredben 's Kellermann alatt szolgált a' Lyont ostromló köztársasági seregnél. Hanem felsőbb katonai pályája Toulon — leginkább az ő intézetei által eszközöltetett — áltadásának napjával, December 19. 1793, kezdődött, mellyen Salicetti, Albitte és Barras népképviselők által brigádgenerállá 's pattantyusság kormányozójává nevezteték az olasz seregnél, mellyet akkor Dumerbion vezérlett. Ez a' sereg rossz állapotban volt, 's gyakori vesztesége miatt bátortalan. Itt fejlett ki legelsőben az ő mestersége, czélját minden akadályok ellenére szemei előtt tartani, harczot nem kerülni, valamelly pontra teljes hatalommal rohanni 's azt hevenyében meggyőzni. Igyekezett a' vezéreknek megmutatni, hogy el kell védelmező rendszereket hagyniok, 's noha csekély az erejek, Piemontot szükség meghóditaniok. Azonban egy váratlan eset gátlá előmenetelét, Robespierre megbukott 's vele együtt a' rettentő országlás. A' nemzeti convent minden rettentő embert kivetkeztete fegyveré-

ből. Nizzában, hol Napoleon azt az irtóztató rendszert határtalan hévvel predikálta, megjelenék Beffroi, a' követ, 's őt tüstént elfogatá. Visszanyeré ugyan szabadságát, hanem helyét elvesztette az olasz seregnél. Sietett Parisba, magát mindenből kimosni, de haszontalanul fordult Aubryhoz, ki a jóllétkiküldöttségben a' hadi biztosság elölülője volt 's a' rettentő embereket engesztelhetetlenül gyülölte. Most ujra gyámoltalan állapotban látta magát 's néhány barátinak segedelméllől élt. Végre Hollandban kapott helyet a' pattantyusságnál Debry János és Fréron sürgetésére. Épen indulóban volt oda, midőn nagyobb jutalmu munkára hivatott közelébe. A' parisi osztályok öszveszövetkeztek a' köztársaság harmadik alkotmánya ellen (Sept. 23. 1795). A' convent seregeket gyüjtött 's biztos generálokat választott, Barras Bonapartét ajánlotta. A' fővezérséget az nyerte meg; erre pedig az alkotmány bizatott. Midőn Oct. 5 (Vendemiaire 13.) Parisban a' királyi párt 's a' convent seregei között a' harcz kiütött, megfelelt a' convent várakozásának. A' háládatos convent tüstént osztályos generállá tevé. 3 hónappal későbben (1796) az olasz hadi sereg fővezérségét adta neki a' directorium. Ekkor lépett házasságra generál Beauharnois gazdag özvegyével (l. Bonaparte Josephine). Itt kezdődött a' 26 esztendős fővezér dicső pályája. Mart. 26. 1796 vette által Nizzában, mint Scherer követője, a' seregvezérlést. Tapasztalt generálok állottak mellette, hanem a' sereg teljes szétbomlás állapotjában volt. Szemközt vele Beaulieu volt, 60,000 austriai és sardiniai katonát vezetvén. De Napoleon felbuzditotta katonájit bátor szavaival. Mint hajdan Hannibal megmutatá nekik, a' mire szükségek van 's a' mit ohajtanak az ellenség országában. Erre harczba vezeté őket. Szerencséje volt, megkerülés vagy az ellenség háta megé nyomulás által ennek szándékát megsemmisiteni 's őt helyéből kiverni. Aprilis 12. 1796 Austria fővezérét, d'Argentaut, Montenotténál veré meg. Első győzedelmét egy szerencsés oldalag nyomulás által nyeré. Szakadatlanul folytatta kivivott győzedelmét. Legközelebbi czélja volt, az austriai sereget elválasztani a' piemontitól. Aprilis 13 már ismét harczba elegyedett 's már 14 Millesimónál és Degónál fényes győzedelmet nyert. 15 az ellenséges seregek egészen el voltak egymástól választva. Most elébb a' gyengébb részre rohant, 's 16 a' Piemontiak cevai besánczolt táborát támadta meg, visszaszoritotta azokat Mondoviba 's 17 az ellenséges táborban ütötte fel fő hadi szálását. 22 este diadalmasan ment be Mondoviba. A' turini udvar meghitta béke alkudozásra, de a' győztes csak fegyverszünetet adott 's ezt is kemény feltételek alatt Apr. 28; ugy hogy Piemont legnevezetesebb erősségei általadattak neki, 's ő ekként ura lett az egész országnak és jövedelmi forrásainak. Az austriai fővezér azonban a' Po megé vonult, az ellenséget Mailandtól tartóztatni. Elámittatván Napoleon mozgásai által, azt gondolá, hogy ez Valencia és Pavia közt menend által a' Pón. Napoleon azonban már Majus 8 által kelt seregével Piacenzánál 's kinszerité az ellenséget visszavonulni egészen az Addáig. Lodinál besánczolták magokat az Austriaiak; a' hosszu és erősen védett Addahidon lehetetlennek látszott az előnyomulás. Napoleon seregének egy részét oda vezeté a' gyilkos tüzzel védelmezett hidhoz. Csapatjai ingadoztak; hanem vezéreik rettenthetetlenül nyomultak előre 's Napoleon véres tacticájánál első merészlete szerencsésen sült el (Majus 10). Hatalmában volt Lombardia 's az Austriaiak egyesiték erejeket, csak hogy Mantuát fedezhessék. Itt kerestek békét a' váratlan sebes foganattól elkábitott olasz fejedelmek. A' parmai herczeg már Majus 9 nyert fegyverszünetet, a' modenai herczeg pedig 17. A' sardiniai királlyal Parisban Majus 18 kötött béke a' köztársaságnak rendkivüles hasznokat szerze. Igy Bonaparte Olaszország minden statusait megrendité, iszonyu nagy hadi adót vőn fel 's seregét uj bátorsággal töltötte be. Az országló székek ellen felzudult Olaszok

nyugtalan indulatjában kedvezésre talált; mert szabadságot hirdete nekik 's a' tyrannság eltörlését. Az alattvalókat fejedelmeiktől, polgári alkotmányaiktól elidegeniteni 's a' republicanismus szine alatt lázadást gerjeszteni mindenütt iparkodott. Majdnem kiállithatatlan summákat kivánt bizonytalan fegyverszünetért, kiméletlenül zsarolt ki mindent, a' mi seregének szükségére, sőt fényére megkivántatott. Becses remek miveket küldött Parisba, mint jegyeit fényes diadalmának. Megunván a' Lombardusok a' végtelen sanyargatást, fegyvert ragadtanak, Paviában és Bicoccóban sok Franczia lőn áldozatja azon dölyfösségnek, mellyel a' lakosokat ingerelték. Erre Napoleon tüzzel vassal bünteté meg a' szerencsétleneket; Lugót Augereau rabolta ki. Ezután az austriai seregnek sietett elejébe, melly a' Mincio mellett szálott erős táborba; Majus 21 általkelt a' folyón 's megint ott, a' hol legkevesebbé várták; Junius 1 bevette Veronát 's visszanyomta az ellenséget Tirol határáig. Junius 3 fegyverszünetre lépett Nápollyal 's most annyival nagyobb bátorsággal sietett, egész erejét Austria ellen forditani. A' hiv Tiroliakat hasztalan szólitotta fellázadásra, szabadságot 's függetlenséget igérvén nekik. Olaszország uj nyugtalansággal fenyegetődzött; Napoleon hirtelen megjelent 's elnyomá azt. A' mailandi fellegvár 's Mantua erőssége még mindég Austria hatalmában voltak. Az utóbbit körülvette, 's hogy Oloszországra nézve annyival nagyobb bátorságba legyen, benyomult a' pápai birtokba. Bologna, Urbino és Ferrara Junius 19 már hatalmában állott, 's a' pápa kénytelen volt 23 iszonyu nagy adón, a' legfelségesebb remek miveken 's Bologna, Ferrara és Ancona előleges általengedésén fegyverszünetet vásárolni. Most a' toscanai nagyherczeg neutralis birtokát támadta meg 's elfoglalá Livornót (Junius 28), hogy az angol hajókat kezére kerithesse. Nem sült ugyan el az utóbbi, hanem sok angol portéka jutott birtokába. Itt őrizetet hagyott, hogy állitása szerént az országot brit despotismus ellen védelmezze. Midőn erre Jun. 29 a' mailandi fellegvár magát feladta, Mantua ostromlásához fogott. Ennek meggátlása végett előrenyomultak az Austriaiak Wurmser alatt (ki Beaulieu helyett leve fővezérré) az Adige mellett 's Quosdanovich alatt keresztül a' Brescián Mantuát felszabaditották 's Bonapartét a' Mincio mellé szoritották; hanem sebesen csapott ez az austriai egyes seregosztályokra, megveré August. 3 Quosdanovichot Leonatónál 's megadásra kinszerité más nap 1200 emberrel, kiket maga vezetett, 4000 Austriait, kik elijedtek az ő fenyegetéseitől. Hátravonulással kicsalta Wurmsert állásából, megverte Castiglionénál 's kinszerité Tirolba vonulni. Erre August. 2 ujra hozzá fogott Mantua ostromlásához, megvervén egyszersmind egyenként az ismét hatalmasan előnyomuló Austriaiakat. Septemb. 4 a' Davidovich vezérlése alatt volt jobb szárnyat veré meg Roveredónál. Most hirtelen a' bal szárny ellen fordult, mellyet Quosdanovich vezérlett, megveré ezt 8 Bassanónál, elfoglalá a' várost 's a' Brentán keresztülnyomta az ellenséget, Wurmser, elválasztatva a' fő hadi seregtől 's Tiroltól elzáratva, merészen tökélé el magát, Mantuába menni; Bonaparte, ki még San Giorgiónál, Mantua külvárosnál, éré el őt 's megveré 15-kén, nem zárhatá ki a' városból. Midőn Mantua ujonnan ostromoltatott, azalatt Napoleon Olaszország köztársasággá tételével foglalatoskodott. Ürügyöt könnyen talált a' modenai herczeggel kötött fegyverszünet felbontására; elfoglalta ennek tartományát 's egybekapcsolta Oct. 8 az ujonnan alkotott Pón inneni (cispadana) köztársasággal. Ezután a' franczia alkotmányt adá az uj köztársaságoknak. Azt is előmozditotta, hogy Corsica a' franczia és cors republicanusok által az Angoloktól Octob. 18 ismét elvétetett. Genua Octob. 9 adá magát a' köztársaság védelme alá, 's kemény feltételek irattak elejébe; Nápoly 10-kén nyere békét 's Novemb. 5 a' Modena példáján megrettent parmai herczeg is követte azt nagy áldozatokkal. Ekkor ujra előre nyomultak az Austriaiak Mantuát szabaditni Bassano 's Roveredo felé, de a' gyengébb Bonapartét megmenté

merészsége. Minekelőtte egyesülhettek volna az ellenséges seregek, általkelt Novemb. 14-kéről 15-kére forduló éjjel az Adigén 's kinszerité Alvinczyt Novemb. 15—17 az arcolei 3 napos ütközetre, mellyben csak az ő és generáljainak határtalan bátorsága, továbbá a' bizodalom, mellyet ők a' katonákban gerjeszteni tudtak, 's a' kétségbeesés, mellyel Bonaparte minden veszélynek kitevé életét, menték meg a' megbukástól 's szerzének neki véres, de nagy győzedelmet. Alvinczy a' Brentához ment vissza. Davidovich is visszaszorittatott Tirolba. Hanem Alvinczy már 1797 első napjaiban ismét Rivoli felé nyomult, de Bonaparte által Jan. 14 megveretvén, ujra Tirolba üzetett. Iparkodott azon közben egy austriai seregosztály Provera alatt Mantuába nyomulni, Wurmser öldökletes kicsapást tett, de Bonaparte visszaveré a' rohanást, elvevé Proverát 's kinszerité Januar. 16 öt ezernél több emberével együtt fegyverét letenni. Mig a' franczia generálok Tirolba nyomultak 's Olaszországot az oldalról bátorságba helyezték, azalatt elesett Mantua Februar. 2, melly által a' győzedelem Olaszországban el volt határozva. Ugyan azon napon berontott Bonaparte a' pápai birtokba, minekutána Febr. 1 felmondatott a' fegyverszünet a' pápának, a' ki Francziaország ellen háborura készült; Seniónál megveré a' pápa seregét 's bevevé Faenzát 's kevessel azután Anconát, Rolettót és Tolentinót. A' szorongattatott VI. Pius iszonyu nagy áldozatokkal köté meg Febr. 19 a' tolentinoi békét, melly az egyházi birtokot tul az Appennineken hagyá meg számára. Most már a' császár tulajdon statusaiba vihata B. ez ellen. Főherczeg Károly a' Tagliamento megett szállott erős táborba. Mig a' franczia Rajnasereg Németországot fenyegette, azalatt B. általkelt a' Piavén 's Mart. 16 kivitta az általmenetelt a' Tagliamento és Isonzo folyókon. 19 Gradiskát vette be, 20-n Görczöt, 23-n Triestet. A' hónap vége előtt majdnem egész Carinthiát és Kraint meghóditotta 's a' Tirolnak egy részét. Jó szempillantatban kezde B. főherczeg Károllyal alkudozni 's az austriai követeknek Apr. 7 judenburgi fő hadi szálásán 6 napi fegyverszünetet engede. Azonban felette kétséges volt állapotja szemközt az országos felkelt sereg és önkényesek által szaporittatott 's bátorittatott Austriaiak fenyegették, kik Triestet ismét visszavették és Tirolt is megszabaditották. Olaszországban új lázadás gerjedezett. Ezért előleges békét köte Aprilis 18 az eckenwaldi kastélyban Leoben mellett, melly a' császárt nagy áldozatokra kinszerité, a' Francziákat pedig ujra Triest birtokába helyezé 's megengedé nekik, Velencze ellen volt szándékokat végbe vinni. Majus 3 már hadat izent be a' velenczei köztársaságnak 's a' régi alkotmány eltörlését kivánta. Hasztalan mentegeté a' tanács az ő neutralitasa ellenkező rendszabásait, hasztalan töröltettet el Majus 12-a' köztársaság régi alkotmánya 's hijába tétetett annak helyébe democraticus alkotmány árnyékképe. A' velenczei tartományok a' fővárossal együtt rakva maradtak Francziákkal. Majusban Genua is fellázittatott 's Jun. 6-án franczia alkotmányt kapott, mint liguri köztársaság. 29 proclamálta Bonaparte Mailandban az Alpesen inneni (csisalpina) köztársaságot, mellyel a' Pón inneni köztársaságot is öszvekapcsolta. Luccát csak ismételt adózások menték meg a' veszélytől. A' sardiniai király drágán váltott békéje után szoros szövetségre lépett Francziaországgal; mindazáltal az országában is gerjedezett a' lázadás lángja. A' jövendőbe látó fővezér már akkor gyüjtött egy lengyel sereget 's iparkodott öszveköttetését egész Görögországig és Egyiptomig terjeszteni. Azonközben egészen azon országoknak költségén tartá seregeit, mellyeknek szabadságot igére, 's kivált a' velenczei szárazföldön, 's még ezenfelül megmérhetetlen kincseket küldött Parisba remek mivekben. — Erre hadi fenyegetődések közt Mailandból Udinébe ment 's Septemb. 1 napján elkezde a' békéről alkudozni Austriával. Octob. 17 kötteték meg az elhatározó béke Campo-formióban, melly Austriát Belgiumtól 's legszebb olasz tartományaitól megfosztotta, 's titkos czikkelyekben a' német birodalom Rajna bal-

parti vidékéről lemondott. Austria ellenben már Junius ban elfoglalá Velencze tartományait, Istriát és Dalmatiát. B. ehhez még Velenczét 's a' köztársaság száraz földjét adá egészen az Adigéig, 's mind ezt saját hatalmából! Erre a' directorium követnek nevezé ki Bonapartét Treilhard-dal és Bonnierrel együtt Rastadtba a' birodalmi békegyüléshez. Azonban alig kezdte el itt Novemb. 25 az alkudozásokat, midőn Decemb. 2 Rastadtot elhagyá 's Parisba siete. Itt csak hamar észre vevé, melly csekély valódiság legyen azon tisztelkedésekben, mellyeket neki a' directorium tőn; a' hatalommal birók foglalatoskodtatni 's eltávoztatni kivánák az uralkodni vágyó fővezért. Az angolországi sereg fővezérévé téteték. Azonban Egyiptomra czélzott a' szándék, 's ennek plánumát maga B. készitette legelsőben. Munkás sietséggel gyüjtetett öszve Toulonnál egy hajóssereg 's 30,000 válogatott ember. B. már Majus 19 megindult. Egyiptomba az a' gondolat vitte, hogy az angol birodalmat Indiában rázza meg. A' legmerészebb képzelő tehetség mellett Sándor erejét érezé magában. Czélja volt minden vagy semmi; 's az élet neki iszonyu szerencsejáteknak látszott (l. Egyiptom, Francziák kiszállása). Malta bevétele (Junius 12. 1798) 's Alexandria elfoglalása (Julius 2) nyiták meg e' hadat. A' Törökökön Julius 15. 1799 vett győzedelem 's Abukir viszonbevétele (Aug. 2.) voltak Bonaparténak Egyiptomban utolsó tettei. Francziaországból bizonyos tudósitást vett, kivált testvére, Lucian, által, ki ő vele Angolországon keresztül közösült a' köztársaság kétes helyezete felől. Sieyes őt szemelte ki a' megalázott Francziaország helyreállitójának. Hirtelen eltökélé magát visszatérni. A' sereg vezérlését általadá generál Klebernek, igérvén, hogy nagyobb hatalommal térend vissza, hajóra ült Lannes, Murat, Berthier, Andreossy, Bourienne, Gantheaume, Marmont, Lavalette, Berthollet és Monge társaságában August. 23; Sept. 30 Ajacióban volt, hol ellenkező szelek tartóztatták. Octob. 9 Frejusnél szált ki. Mintegy diadalban ment Paris felé, hova Octob. 14 érkezett. Örömtapssal fogadák a' Parisiak a' hőst, ki illy egyszerre jelent meg, mint valamelly varázsvessző hivására. Azonban ijedve dugták azok öszve fejeiket, kik örültek, hogy őt távol lenni tudták 's megjelenésétől semmi jót nem gyanitották. 'S valóban szemére is hányhatta ő a' directoriumnak, hogy ő győzedelmesen hagyá el a' köztársaságot 's azt most meggyőzetve 's ájultan találja (l. Francziaország). Hangos lőn a' pártok zugása, hogy az országlást meg kell változtatni; ugy mondják Barras a' fejedelemséget akarta helyre állitani 's számolt Bonaparte munkálódására. Sieyes ellenben a' köztársaságot akarta B. által ismét emeltetni. E' pedig elámitotta mind kettejeket 's az öszveesküvés fonalát saját czélja szerént vezette. A' vének tanácsa ő reá ruházta a' seregek vezérlését, hogy a' nemzeti képviselő bátorságát határtalan hatalommal őrizze. Ő hüséget esküvék a' köztársaságnak 's Nov. 9 (Brumaier 18) 1799 eltörlötte a' directorialis országlást. Nov. 10 öszvegyült a' vének tanácsa 's az ötszázé St. Cloudban. Már hallatszott az utóbbiban a' republicanusok ezen kiáltása: „Nem kell dictatura, le a' dictatorral"; ekkor lépett be Bonaparte a' terembe több gránátos katonával. Bőszült lárma fogadta itt. Megragadták galléránál, de gyilk, mint ő mondá, nem vonatott ellene. (Ezt az állitást Bigonnet és Dupont de l'Eure, kik mint tagjai a' törvényhozó tanácsnak szemmellátott tanuji voltak ezen esetnek St. Cloudban, nyilván tagadták a' kamara 1819 Jun. 18-ki ülésében tudósitásaik és kinyilatkoztatásaik által. Pourrée, egy gránátos katona, ki, a' mint mondatott, saját testével védelmezte generál Bonapartét, álnokul engedé magát tanunak használtatni, hogy a' követek, kiket Lucian *Représentans du poignard* néven nevezett a' katonák előtt, gyülöletesekké tétessenek.) B. eltávozott. Azon lármás jelenés közben letette Lucian az előlülői méltóságot, sietett a' generálhoz 's felszólitá annak seregeit az ötszázasok teremének kitisztitására. Most benyomultak a' gránátosok B. parancsára a' terembe, kétkedtek azonban, egy szempil-

lantatig, midőn a' tanács egyik tagja, generál Jourdan, a' képviselők jusainak megsértését érezteté velek, 's csak akkor üzték ki ezeket kiszegezett puskakéssel a' gyülés teremből, midőn generál Leclerc, az ők parancsolója, ezt mondá nekik: „A' törvényhozó tanács generál Bonaparte nevében fel van oldva, előre gránátosok!" — Igy végződött az 1795-ki alkotmány. Ezek után Lucian mint előlülő még az napon öszvegyüjté a' tanács azon tagjait, kik az öszveesküvésről tudtak, 's a' directorium eltörlését 's három, ideigvaló consul, Bonaparte, Sieyes, és Roger Ducos, kineveztetését végeztette velek. Ezek Nov. 17 léptek hivatalokba. Sietve készitették el a' köztársaság negyedik alkotmányát, melly Dec. 15 (Frimaire 22) tétetett közhirüvé. B. 10 esztendőre választatott főconsulnak 's olly hatalommal, millyennel király is alig birt vala; mellette majdnem néma személyként állott 2 consul. Mostantól fogva fejti ki Bonaparte országlási mesterségét. Testvérei fontos hivatalokat kaptak. Ő maga kiesmerte a' körülötte lévők közt planumai leghasználhatóbb eszközeit 's egyszersmind a' jeles férjfiakat is, mint Talleyrand-t és Fouchét. Gyökeres rendszabások helyezék bátorságba az uj kormányt, a' kiköltözöttek lajstroma befejeztetett, 's béke igértetett a' népnek. Hadat izent ugyan ujra a' főconsul Decemb. 28 a' köztársaság minden ellenségeinek; de a' következett Angolország királyát békeséggel kinálta meg. Grenville azonban nem fogadta el a' szokatlan formában tett ajánlást; fegyverben állottak még a' német birodalom, Olaszország, Nápoly és a' fényes kapu. Ekkor tartalékssereget gyüjte B., 's April. 15. 1800 megnyitá Moreau Németországban a' táborozást. Bonaparte még Majus vége előtt vezeté által seregét a' nagy Bernhardon Olaszországba, hol Massena a' nagyobb ellenséges hatalom előtt hátrált. Junius 4 már bement Mailandba B. A' cisalpina köztársaság keves napok mulva helyre volt állitva. Mig Moreau Németországban győztesen nyomult elő, azalatt az Austriaiakat, kik Jun. 4 Genuát bevették, bekeritette a' franczia erő, ütközetnek kellett a' dolgot elválasztani. Meglett ez Junius 14 Marengónál (l. e.) az Alessandria és Tortona közti kiterült sikságon. Erre Melas, az ellenséges seregek vezére, fegyverszünetre lépett Alessandriában Junius 16, a' Francziáknak engedvén Felső-Olaszország legnagyobb részét. 22-én eltávozék B. a' seregtől, minekutána Massenát főgenerállá tette, 's Parisba ért Julius 1, hol a' nép örvendése 's a' tiszti székek hódolása versengett elfogadásakor. Még mindég hizelkedett B. a' Francziák republicanismusának, holott már többféleképen tette semmivé a' köztársaság lelkét. Igy Julius 14 öszvekapcsoltatott a' köztársaság szövetségi innepe a' győzedelmi innepekkel, 's a' köztársaság első consula dictatori pompával jelent meg. Az idegen követek szintugy érzék most az imperator kevélységét, mint azon becsülésre méltó polgárok, kik őt bosszuságra ingerlették. Ereje rendkivüles volt, de magán nem birt hatalommal, határtalan hiusága leroskasztotta érzetét, mellyből a' valódi nagyság mindegyre enyészett a' korlátlan uralkodásvágy előtt. Erős kézzel dolgozott e' czélra mind a' belső, mind a' külső ügyek kormányában. A' pártok küzdése kevesbbé lett nyilvános. A' kifáradt Francziák meghajtották magokat egy magasztalt hős hatalma előtt, ki nemzeti kevélységeket emelte. Győzedelmei Olasz- és Németországokban felbátoritották B.t idegen statusoknak tövényeket szabni. Elfogadá ezeknek követeitől a' tisztelkedéseket, mig az övéi a' franczia köztársasági dölyffel még parancsolókét is egybekapcsolák. Az ő követségi helyei olly bőjövedelmü polczok voltak, hogy testvére, Lucian, Madridban fejedelmi gazdagságot gyüjtött. Hanem a' felette hatalmas parancsolónak magának is kellett a' magára ruházott uralkodás bizonytalanságát tapasztalni. Oct. 9. 1800 öszveesküvést fedeztek fel élte ellen, 's Decemb. 24 egy másik tétetett semmivé, elhibázván czélját a' hires pokol-machina. Rettenetes inquisitio vizsgálódék ennek szerzői után. Januar 9. 1801 száz harmincz ember fogatott el mindenféle

rangból mint Jacobinus, 's hetvenen közülök, mint az első consul tyrannságának áldozatjai, elvitettek Afrika Séchelleire, Januar 30 pedig fejeket vesztették Arena, Ceracchi és többen a' guillotine alatt, mint az elébbi öszveesküvés részesei. Az elvitettek közül Lefranc, Saunois és Vauversin még Napoleon országlása alatt nyertek engedelmet, Franczia ország ba visszatérni; tizennyolczan csak XVIII. Lajos alatt 1817 részesittettek ebben; a' többiek pedig elvesztek nyomoruságokban. Azonban a' pokol-machina valódi szerzői nem voltak azok között; ők csak későbben fedeztettek fel, 's St. Regent, Carbon és Limorlan hajdani chouanok, kik Cadoudal Györggyel szövetségben voltak, fejeket vesztették. Erre megparancsoltatott minden praefectusnak, a' fegyverkészületeket felkeresni 's vigyázat alá venni. Ezek alatt az uj törvénykönyvek is készittettek, 's már Sept. 3. 1800 erős béke 's egyszersmind kereskedési szövetség köttetett az éjszakamerikai szabad statusokkal. Ezek után Moreau győzedelmei kinszeritették Austriát Angolország részvétele nélkül békeségre lépni, melly hosszas alkudozások után Bonaparte József és gróf Kobenzl közt Lunevilleben Febr. 9. 1801 köttetett meg, 's mellyről a' főconsul Febr. 13 nyilván elmondhatta, hogy ollyan, millyent a' franczia nemzet kivánt. Ezt követte Mart. 28 a' béke mind a' két Sicilia királyával. Jul. 15 concordatum a' pápával; Aug. 24 különös egyezség a' bajor nádorral; Aug. 29 szinte illyen a' bataviai köztársasággal; Sept. 29 a' madridi béke Portugaliával, 's Oct. 1 Londonban az elöleges béke Nagy-Britanniával, végre Octob. 8 a' béke Oroszországgal, mellyet Oct. 9 elöleges béke követett a' fényes portával. A' közönséges békeinnep fényes megülése Parisban Nov. 9 (Brumaire 18) emléknapján uj diadala volt a' consulnak. Ez által elfeledték a' franczia sereg elveszését Egyiptomban, elfeledé ez által a' franczia nemzet elvesztett szabadságát, melly csak üres formává kezdett válni. Bonaparte most fényes belső intézetekre forditotta a' figyelmet, mellyeket a' mivészségek, tudományok és oktatás, kereskedés és mesterségek 's a' hajósseregh helyreállitása és a' gyarmatok megtartása tekintetében tett. Tetszett e' mellett a' Francziáknak, hogy az ők consula az idegeneknek törvényalkotmányt ad, 's hébe-korban meg is feddi őket. Csak kevesen esmertek már az uralkodni vágyóra, midőn ez Januar 8. 1802 kisérve a' consuli testőrtől 's fényesebben, mint valaha király, Lyon felé utazott, hogy ott a' cisalpina köztársaság ügyeit elhatározza. Itt ő Jan. 26 az olasznak keresztelt köztársaság elölülőjévé választatott. B. munkásságát nevelte a' bámulás. A' békekötés Nagy-Britanniával Amiensben Mart. 26. 1802, a' gyarmatokkal foglalatoskodás, a' pápával kötött concordatum országos törvénnyé tétele 's az egyházi viszonyoknak erre következett elintézése Francziaországban, némelly oskolák helyreállitása, a' legelső viszont megült egyházi innepek, a' kivándorlottakról tett ujabb rendelések: mind ez bő tárgyat szolgáltata mulatkozásra a' Francziáknak 's bevezetője volt a' consuli méltóság hosszabb tartásáról való tanácskozásoknak. Majus 8 a' consulatust uj 10 esztendőkre terjesztette ki a' megtartó tanács. De ezt Napoleon csak ollyan feltétel alatt fogadta el, ha a' nép is helyben hagyná. E' kérdés intéztetett tehát ehhez: Consul legyen e Bonaparte egész életében? Azalatt, hogy a' lajstromok a' nép voxolására megnyittattak, B. egy becsületrend szerzése planumát tette közhirüvé, melly Majus 19 tüzes ellenmondás után elfogadtatván, kezeibe uj hatalmat ada és sokakat kapcsola hozzá. Midőn erre Jun. 26 a' végbéke a' kapnval megkötteték, elmondhatá a' köztársaságnak: Ime' közönséges békét szereztem neked 's birtokodat 2000 nsz. mfldel neveltem. Igy következett azután Jul. 29 a' voxok iszonyu nagy többsége a' holtig tartó consulatus mellett. Aug. 2 következék ennek pompás kihirdetése tanácsvégzés által. Ez uttal egyszersmind egy toldalékalkotmány is lépett foganatra, melly a' consulnak keves megszoritás mellett majdnem teljes fejedelmi hatalmat adott. A'

főconsul legfőbb status hatalomként állott minden tiszti székek felett, 's jusa volt a' törvényszékek itéleteit eltörölni, a' törvényhozó testet tetszése szerént öszvehini és elbocsátni 's igazságministert nevezni, ki által a' törvényes tárgyak mind függőkké tétettek a' legfelsőbb hatalomtól. A' főconsul jövedelme hatszorta feljebb emeltetett. Már ekkor a' consuli országlás a' királyi uralkodás teljes pompáját mutatta 's St. Cloudban és Parisban udvari cerimonia rendeltetett, még czifrább, mint elébb a' királyi udvarnál. E' mellett folytatá B. a' nemzet hiuságának minden módon hizelkedni. A' tanács Aug. 27 esküvék neki hüséget, 's ocsmány politia terjede el erre az egész országban. Ez olta még erősebben mivelt B. a' külföldre. Németországban a' késlekedő 's zavarokat szülő kárpótlási ügy szolgála alkalmul a' beleszólásra. Még mint fejedelmek is kérték a' hatalmas kedvezését és közbenjárását, melly szivesen adatott meg nekik. Febr. 25. 1803 az uj országos követségi fővégzés lőn következése. A' schweizi nyugtalanság az elébb független szövetségeket is alája vetette akaratjának. Ő mindent akart, miből hasznot reménylt. Tetszett neki Elba szigetét Aug. 26 a' köztársasághoz kapcsolni. Ezt követte Sept. 11 Piemontnak szinte oda kapcsolása, melly semmi törvényes viszonyon nem alapult 's csak alig mentegettetett. Mig a' Schweizb. és a' határban franczia seregek álltak, azalatt meg kellett a' schweizi követeknek Parisban jelenni, hogy tanácskozás szine alatt a' főconsul parancsát meghallják. Már Jan. 21. 1803 vették a' közbenjárás oklevele töredékét, Febr. 19 pedig kinyomva kapták azt, mint a' status megmásolhatatlan alkotmányát. Hogy követőjit annál erősebben kapcsolja magához, a' köztársaság kebelében 31 tanácsot állitott fel (Jan. 4. 1803) 's a' franczia nemzeti intézet uj alkatot kapott (Jan. 23.). A' franczia köztársaság akkori helyezetének nyilvános előterjesztése, Febr. 23, és a' financz állapotjáé, Mart. 12, meggyőzte a' népet azon jótéteményekről, mellyeket az uj országlás ő reá árasztott. Uj utak és csatornák, jutalomkérdések 's felséges ültetvények foglalatoskodtatták az üres idejüt. Szerette volna B. a' békét fentartani, hogy uj hadi sereget készithessen, mellyel későbben annál bizonyosabban vihasson meg Francziaország örökös ellenségivel. Azonban, ugy látszik, nem akarta ezt Angolország bevárni. Halomra gyültek a' panaszok mind a' két felől, sehol sem tétetett rólok, 's már B. Mart. 13 kinyilatkoztatá a' követek innepély kihallgatásában a' béke közelgető felbomlását Angliával. Mindazáltal még is próbált uj alkudozásokat 's még akkor is, midőn az angol követ már kikérte uti leveleit. De midőn ez Parist elhagyta, elfoglalt B. Maj. 15 minden idegen hajót a' franczia kikötőkben; ezt cselekvé Nagy-Britannia 16, 's azután hadat izent 18-án. Mortier nem gondolván a' németbirodalmi békével már Jun. 3 benyomult Hannoverbe, 's ezen ország a' suhlingeni egyezség által tusa nélkül esett franczia hatalomba. Kiadatott a' Francziáknak a' hannoveri sereg minden fegyvere, pattantyuszere, készülete és lova, 's ők Hannoverben ollyan segédforrásokra találtak, hogy itt a' franczia sereg mindennel felkészülhetett, a' mire szüksége volt háboru viseléshez Angolország ellen; 's Németország kénytelen volt mind ezt nyugodtan nézni. III. György ugyan meg nem erősité a' suhlingeni egyesülést, de még sem hátráltatá, hogy Hannoverrel ne mint meghóditott tartománnyal bánjanak 's végképen ki ne üritsék. Most kezdé a' főconsul szárazföldi rendszerét kifejteni. Legelsőben az angol portékák Francziaországba vitelét tiltotta meg Jun. 20 1803. Azután Angliát magában Angliában akarta meggyőzni 's a' franczia kikötőben Havretól Ostendéig iszonyu készületek tétettek kiszálásra Angliába. Ezalatt az angol hajóssereg több franczia és német kikötőt zárt el az Elbével és Vezerrel együtt. Febr. 1804 öszveesküvés fedeztetett fel a' főconsul ellen, mellyben Pichegru és Georges főszemélyek valának. Elfogatának mind a' ketten 's velek még 45 részvevő vagy gyanus, kik között Moreau is. Azt akarták találni, hogy az ösz-

veesküdtek több kivándorlottakkal 's a' németországi angol követekkel és ügyviselőkkel szövetségben voltak. Ez uj erőszakoskodásokra nyujta alkalmat. Két hadi csapat ment által Caulaincourt alá a' Rajnán Mart. 14—15 forduló éjjel; generál Caulaincourt (l. VICENZA) megrakta katonával Offenbachot; Ordener pedig béke közepette a' badeni birtokba Kehlt és Ettenheimot 's elfogá Enghien herczeget, ki, Vincennesben hadi biztosság elejébe állittatván Mart. 26 éjjel, ugyan azon éjjel agyon is lövetett a' főconsul parancsára. Orosz- és Svédország hangosan kikeltek a' nemzeti törvény ezen megsértése ellen, Francziaország, ugy látszik, mentekedni akart, jelentvén azon alattomos fondorkodásokat, mellyek által az angol követek Francis Drake Münchenben és Spenzer Smith Stuttgartban igyekeztek Francziaországot fellázitani. Ezek mind a' ketten siettek vissza Angliába, hol a' vádat rágalmazásnak mondták. Parisban ezen esetek alkalmul szolgáltak egy örökös hatalom szükségének mutatgatására. E' planumón sebesen dolgoztak. A' tanács Mart. 27. 1804 szólott legelsőben az országlás bátorságba helyezéséről örökös familiai hatalom által, 's már Apr. 30 következék a' javalat a' tribunátban, hogy az országlás császárra bizassék 's B. familiájában tétessék örökössé. Csak Carnot volt az ellen. Adressek készittettek minden departementban, mellyek e' kivánatot egyenesen kimondták. Ezek következésében Maj. 18 jelent meg a' sarkalatos tanácsvégzés, melly a' semmivé tétetett köztársaságnak Napoleonban örökös császárt adott.

A' császári méltóság innepélyes kihirdetésével Maj. 20. 1804 kezdődik B. életének főszakasza. A' könnyelmü népet könnyen kielégité a' császárság uj fénye. A' köztársaság legjelesebb generáljai mint birodalmai marsallok gyülének a' császári szék mellé, most előttök is fényes kilátás nyilt meg. Ezalatt folytattatott a' nagy vizsgálás. Pichegru már Apr. 6. találtatott halva fogságában. Angol hajóskapitány WRIGHT (l. e.) 's exgenerál PICHEGRU (l. e.) meggyilkoltatása, melly a' főconsulnak tulajdonittatott vétkül, nem csak nincs bebizonyitva, de nem is hihető; Savary, a' rovigoi herczeg, is eléggé védelmezte magát az ellen (l. „*Europ. Annalen*" 1818, 9 és 10. darab). Moreaunak, ki az öszveesküvésről tudott, a' nélkül hogy részt vett, életével kellett volna lakolni; de megmenté a' köz vélemény (l. MOREAU). Csak Georges vesztetett el más kilencczel együtt Jun. 25, a' többiek részént kegyelmet nyertek, részént több esztendei fogságra itéltettek. Most már meg volt alapitva Napoleon hatalma. A' mint Francziaországot lealázta, szintugy akarta most Europát is kénye alá hóditani. Kedvezett neki minden. Gyakorlott, győztes sereg állott készen parancsára, statusa hatalma, az ő saját nagysága által az emberek véleményében nevekedvén, titkos borzalommal tekintetett 's esmertetett meg. Ezenfelül meg tudta ő hasonlitani, a' mi egyet értett, 's elérni 's meggyőzni egyenként, a' mi egyesülve győzhetetlen lett volna. A' hosszu álom, melly Europa legtöbb statusait sokáig szenderitgeté, 's mellyből ezek még mindég nem egészen riasztattak fel, elősegité a' soha nem nyugvó planumait. Minden uj győzelem az egyiken ijeszté 's gátlá a' másikat. Mig mindnyájan szoronkodva gondoskodtak megtartatások eszközeiről, ő azalatt, nem gondolva törvénnyel és igazsággal, gyorsan tett leghatóbb rendszabásokat, hogy mindeneken felülemelkedjék. Egy sereg főrangra emelkedett ember, elkeményedve a' revolutio iszonyatiban, vakon szolgált önkényének. Jul. 11. 1804 ujonnan szerkeztetett a' becsületrend, hogy a' hiu és haszonkereső sokaságot Napoleonhoz erősebben kapcsolja. Kevessel azután elkészült a' legaprólékosabb udvari cerimonia az uj császár számára. Jul. 18. pompautra indult Napoleon hitvesével együttt a' tengeri kikötők felé Aachennek és Mainznak. A' pápa kész volt a' császári koronázást megtenni, a' melly Decemb. 2 a' Notre-Dame templomban történt meg Parisban. Maga Napoleon tevé először önfejére a' koronát 's

azután feleségére, 's a' pápa csak a' felkenést tevé meg. Az 1805 évet béke ajánlással kezdé Napoleon Angolország részére, melly azonban siker nélkül maradt. Időközben uj planumokat készitett. Számos császári herczegeket, mind tagjait familiájának, gyüjte öszve maga körül; ezeknek kellett régi vagy uj királyi székekre lépni, 's a' Napoleonidák nemzetségét egész Europában uralkodóvá tévén, tőle függővé kellett minden statust tenni. Olaszországra, hol legelsőben alapitá hatalmát, vetette legelsőben figyelmét. A' köztársaságoknak, mellyeket ő teremtett, meg kelle szünniek. Az olasz köztársaság statusconsultáji Parisban a' Francziák császárját Olaszország királyának hirdeték Mart. 15. A' czim mutatá a' jövendőt. Majus 26 maga Napoleon koronázta magát Mailandban Olaszország királyának 's mostoha fiját, Beauharnois Engent, Jun. 7 alkirálynak nevezé ki. Testvére, Elisa, már piombinoi herczegnévé, Bacciocchi pedig, férje, luccai herczeggé tétetett; Genua, Parma 's Piacenza, mint elébb Piemont, egyesittettek a' franczia birodalommal. Alig tért vissza Napoleon Olaszországból Parisba, midőn Aug. 3. még egyszer fenyegette Boulogneból Angliát. De már ujra szövetségre léptek Oroszország és Austria Angliával, 's ugyan ezért az eddigi tengerparti sereg nagysereg nevet kapott 's egyszersmind parancsot, Németországra sebesen rohanni. Néhány német fejedelem szövetsége elősegélé az igyekezetet. Sept. 14 bementek az Austriaiak Münchenbe. Napoleon azonnal berendelte az 1806 első öszveirottakat 's 25 's 26 seregei már tul álltak a' Rajnán. Oct. 2 szövetségre lépett a' würtembergi választó fejedelemmel Ludwigsburgban, melly által ujra nyert sereget. Ugyan azon napon egyesültek a' Bajorok a' franczia sereggel. Bernadotte, ki Hannoverban Mortier helyét foglalta el, a' neutralis burkus birtokon keresztül nyomult be Franconiába seregével Aug. 3. Ekként fenyegetve volt már 4-én az Austriaiak oldala és háta. Murat 8-án nevezetes győzedelmet nyert Wertingennél. Napoleon 10-én köte szövetséget Badennel Esslingenben. Az Austriaiak 14-én Ulmnál részenként verettek meg. Indulatos proclamatiók lelkesiték a' sereget. 17-én capitulált Mack Ulmban; a' következett napon még egy másik austriai csapat Trochtelfingennél 's még egy másik Bopfingennél. Ingadozni látszott ugyan Napoleon szerencséje: Nelson a' franczia- spanyol-sereget semmivé tette Trafalgarnál; főherczeg Károly előnyomult Olaszországban; Burkusország megindította hadi seregét; az orosz császár személyesen jelent meg Berlinben 's reábirá Fridrik Wilhelmet a' háboruban való részvételre; de a' Francziák fentarthatatlanul nyomultak elő Austriában 's Murat Nov. 13-án már bement Bécsbe, Napoleon pedig Schönbrunnba. Iszonyu nagy hadi adó vettetett az országra, 's az ugy nevezett háromcsászárütközet után Austerlitznél (l. e) Dec. 2., Ferencz császár 4-én Napoleonhoz ment 's 6-án fegyverszünetet kötött. Dec. 26 következett a' posonyi béke, melly Austria legszebb tartományit elvette 's Bajorországot, Würtemberget és Badent nagyobbitotta. Burkusországgal már elébb (Dec. 15) köttetett egyezség Bécsben, melly annak adá Hannovert, 's igy Burkusországot Angliával öszveháboritotta. Egyre messzebb terjedtek most Napoleon planumai. Az uj bajor király Napoleon mostoha fijának adá leányát feleségül; Beauharnois Stephaniával, Josephina császárné rokonjával, a' badeni örökös herczeg lépett házasságra. A' „Nagy" melléknévnek, mellyet reá tanácsvégzés ruházott, annyival inkább örülhetett a' császár, minthogy Pitt, halálos ellensége, megholt Jan. 23. 1806. Mart. 2 kijelenté Napoleon a' törvényhozó testnek Francziaország uralkodását Olaszország felett, 's lármásan hirdették Francziaországnak világuralkodását. Napoleon Mart. 16 sógorát, Muratot, klevei és bergi herczegségre emelé, 30-án pedig Jósef bátyját a' nápolyi és siciliai királyszékre. Velencze Francziaországgal egyesittetett, Guastalla Napoleon testvérének, Paulinának, Neufchatel pedig hadminister Berthiernek adatott. A' Mart. 31 familiai törvény még erősben kapcsolá a' hatalmashoz a' császári fa-

milia tagjait minden uradalmaikkal. Majus 24 Lajos, öccse, is kapott koronát, midőn Napoleon a' bataviai köztársaságot hollandi királysággá változtatá. Talleyrand és Bernadotte herczegek lettek. A' meghóditott országokban uradalmakkal ajándékozá meg a' fővezéreket és ministereket. Jul. 12. 1806 köttetett meg Parisban a' rajnai szövetség, 's Napoleon, mint annak védője, Németország nagyobb részének parancsolt, mellyre Ferencz császár Aug. 6 a' romai német császári koronáról lemondott, 's a' régi német birodalom feloldatott. Micsoda ország lépett legyen annak helyébe, megmutatá Aug. 25 Palmnak, egy nürnbergi könyvkereskedőnek, gyalázatos lefejeztetése. Napoleon törvénykönyvei a' védett fejedelmeknek ajánltattak elfogadás végett. De Burkusország annyira befonva látta magát a' franczia ármányosságba, hogy kénytelen volt fegyverhez nyulni. Napoleon a' megtámadás szinét itt is el tudta kerülni; de már Octob. 13 Jenában termett. 14-én Jenánál és Auerstädtnél egészen megveretett kettős ütközetben a' burkus-szász sereg, 's Szászország elválasztatott a' burkus szövetségtől. A' szétszórt burkus seregcsapatok meggyőzettek a' nagy erő által. A' legderekabb erősségek árulás vagy gyávaság által estek el. Octob. 27 ment be Berlinbe a' győztes 's organisálta a' meghóditott burkus tartományok kormányát. Nov. 1 a' hesseni választó fejedelem is kinszeritve látá magát tartományából szökni, mellyel az ellenség mint elfoglalt tartománnyal bánt. Nov. 21 jelent meg Berlinben az a' hires császári végzés, melly Angolországot blocade-állapotban lenni jelentette 's az Angolokkal minden kereskedést, minden közösülést szorosan megtiltott. Megigéré erre Napoleon Posenben a' Lengyeleknek országok viszonfelállitását. Sietett ugyan egy orosz sereg a' burkus király segitségére; de a' pultuski szerencsétlen ütközet Dec. 26, az eylani véres ütközet Febr. 7, és 8. 1807 Danzig egyezési feladása; az orosz hatalom megosztása a' török háboru által, a' heilsbergi csata Jun. 10, az ostrolenkai 12 's végre a' friedlandi ütközet 14 kieszközlék Jun. 21 a' fegyverszünetet, mellyre azután Jul. 7 és 9 Orosz- és Burkusországok békekötése következett TILSITBEN (l. e.) Francziaországgal. Burkusország többet vesztett 4 millio alattvalónál; megbirhatatlan hadi adók vettettek az országra, mellyeknek teljes lefizetéséig a' legderekabb erősségek franczia hatalomban maradtak. A' varsói herczegség a' királyságra emelt szász választó fejedelemnek adatott; a' westfaleni uj királyságot Jeromos, Napoleon öccse, kapta, ki egy királyi würtembergi herczegasszonnyal lépett házasságra. Diadalmasan tért vissza Napoleon Németországon által Francziaországba 's elfogadta Parisban a' német fejedelmek udvarlását. Most a' szomszéd félszigetre vetette szemeit. Spanyolország osztozkodott Napoleonnal Portugalián Fontainebleauban Oct. 27. 1807. Erre Novemb. 13 kihirdeté a' Moniteur, „hogy a' Braganza ház megszünt uralkodni.“ Ellepték egyszersmind a' franczia seregek Spanyolországot és Portugaliát, amazt béke szine alatt, emezt nyilván támadólag. Hetruria is egyesittetett Francziaországgal. Itt a' terhes tribunát eltöröltetett, a' szólás és sajtók szabadsága egyre szükebb korlátok közé szorittatott; 's a' titkos politia egyre sanyarubban üzte ördögi mesterségét. Mailandból bosszut vőn Napoleon az angol országló szék keményebb blocade-rendeléséért, ama' minden kereskedést, a' neutralisok minden jusait széttipró Dec. 17-iki császári végzés által, mellyet egy másik Jan. 11. 1808 még hathatósabbá tett. (L. SZÁRAZFÖLDI RENDSZER). A' hova most Napoleon hatalma ért, elnyomta mindenütt a' kereskedést és jóllétet, a' beszéd szabadságát 's az irók bátorságát. Előrekicsikart öszveirás által egyre rettentőbbé lett, seregére támaszkodván, béke közepette egyesitette Napoleon Jan. 1808 Kehlt és Kasselt, Weselt és Vliessingent a' franczia birodalommal. Már most Spanyolország ellen is megérett planuma. Az ország belsejében támadt pártosok elősegiték szándékát azon király ellen, kinek nagy áldozatokba került szövetsége Francziaországgal (l. SPANYOLORSZÁG 1808

lta). Bayonneban monda itéletet Napoleon a' spanyol Bourbonokra; itt eve fejére Spanyolország és Indiák koronáját, hogy azt testvérének, Bonaparte Jósefnek, adja által. De nem esmerte a' Spanyolokat. E' knemzet bátorságán tört meg az ő hatalma legelsőben. Azonközben Jun. 10. 1808 sógorát, Murat Joachimot, nevezé ki Nápolyország 's Sicilia királyának, ennek bergi nagyherczegségét pedig a' hollandi király kisnoru fijának adta, midőn a' tartományaitól megfosztott hetruriai királymé az igért kárpotlás helyett nyomorult tartáspénzt kapott. A' pápa is egcsalatva látá magát. Birtokát franczia seregek tarták őrizet alatt. Napoleon ugyan ezen időben uj nemességet 's első szülöttségi jusokat alkotott Francziaországban az ő hiv szolgáji számára. Az oskolák és tanitó intézetek elrendelése által pedig mindinkább inkább megmutatta, melly idegen legyen ő minden valódi emberi pallérozódástól, 's melly igen gondoskodjék arról, hogy katona erőt alapitson 's minden nemesebb szabadságérzet elnyomása után egész Europával szintugy hódoltasson magának, valamint a' franczia birodalom számára készitett uj valláscathechismus ő iránta a' legvakabb engedelmességet tette kötelességgé. Azt akarta ujra szinleni, mintha békét kivánna adni Europának; Sept. 27 megjelent Erfurtban, hova Sándor császár is megérkezett sok királlyal és fejedelemmel, 's szorosabb szövetségre lépett Napoleonnal. Angolország azonban nem adhata fel Spanyolország dolgán. Napoleon Oct. 18 visszatért St. Cloudba; 29-én pedig Spanyolországba ment. Jelenléte itt is uj győzelmekre vezeté a' Francziákat, hanem az Austriaiak fenyegető mozdulatjai hirtelen visszahivák. Ferencz császár még egyszer akará saját bátorságát elszánt tusában védelmezni. April. 9. 1809 következék Austria hadizenése. Napoleon 18-án már Ingolstadtba volt. 20--án meggyőzött a' Bajorokkal, Würtembergiekkel és Darmstadtiakkal egy austriai sereget Abensbergnél, 21-én Landshutnál, 22-én Eckmühlnél (l. e.), 23-án Regensburgnál, 's Maj. 12-én egyezés mellett általadatott Bécs. Haszontalan igyekezett a' Magyarokat fellázitani. Tirol ellenben felkelt Austria mellett. Westfalenben is közlázadással fenyegettetett, 's Burkusországban a' nemzeti lélek Schill veszedelmes vakmerőségében tört ki. Napóleon azonközben folytatta győzedelmeit Austriában. Elveszté ugyan Maj. 21 és 22 az ütközetet Aspernnél (l. e.) és Esslingennél, de segitségére jött az olaszországi sereg 's a' 14-én történt győri ütközet után, vesztének az Austriaiak Wagramnál is (l. e.) Jul. 5 és 6, melly után fegyverszünet köttetett Znaimban Jul. 12. Roppant hadi adók szedettek ismét be. Már csak a' Tiroliak harczoltak szerencsésen, 's a' braunschweig-öhlsi herczeg megszabadult a' nagy erő üldözései elől; 's Walcheren elfoglaltatása az Angolok által, Vliessingen capitulatiója Aug. 15 's végre a' ioniai szigetek meghóditása Oct. 9 haragra gerjeszték a' szerencse nevendéket. 13-án gyilkot rántott ellene Schönbrunnban Staps (l. e.), egy német ifju. Napoleon ezalatt öszvekapcsolta Maj. 17. 1809 az egész egyházi birtokot Francziaországgal. VII. Piusnak (l. e.) átkon kivül nem volt egyéb fegyvere, 's azt a' császár fejére Jun. 12. mondta ki. Ezért fogva vitetett Francziaországba. Oct. 14 béke köttetett Bécsben, Austria szép tartományokat veszte el 's ezekkel együtt tengerét is. Az illyriai tartományok franczia főgouvernement-á tétettek. Erre Decemb. 2 sok király és fejedelem jelenlétében ülték meg Parisban Napoleon koronáztatása innepét. Decemb. 16 egy tanácsvégzés Josephinával volt házasságát felbontotta. Mart. 10. 1810 innepileg jegyeztetett el neki Maria Ludovika főherczegasszony Bécsben 's Apr. 2 cardinal Fesch Parisban adta öszve a' császári párt. Svédországgal is köttetett béke Jan. 6. 1810, a' szárazföldi rendszer vétetvén annak alapjául. Az olaszországi alkirály Mart. 1 Frankfurt örökös főherczegének neveztetett ki, mint követője a' primásherczegnek; Hannover egybekapcsoltatott a' westfaleni királysággal, 's a' hollandi király 16-án nagy áltengedésekre kinszerittetett. E' tehát Jul. 1 letette a' ko-

ronát váratlanul, minthogy azt többé becsülettel nem viselheté, 's 9-én már el volt végezve az egész országnak a' franczia birodalomhoz való kapcsoltatása. E' lett sorsa Wallisnak 's a' rajnaszövetségi tartományoknak az Ems, Weser és Elbe torkolatjai körül, a' Hansa-városoknak, Oldenburgnak, a' bergi nagyherczegség egy részének 's még Westfalen némelly darabjainak is, mellyekről a' király kénytelen volt lemondani. Európának nagy része meg vala hóditva. Már csak Spanyolország küzdött; Angolország hive maradt magának 's nem győzetett meg; Oroszország pedig még mint félt hatalom állott. Amerikával is támadt baj a' szárazföldi rendszer miatt; erre nézve visszavétettek látszólag a' berlini és mailandi császári végzések Apr. 28 1811; de az ugy nevezett trianoni tarifa, az angol és gyarmati portékák elfoglalásának 's elégetésének folytatása még mélyebb sebeket vert. Napoleon most állott hatalma délpontján, melly még inkább megerősittetett a' fiatal császárnénak lebetegedése által Mart. 20. 1811. A' kis herczégnek már születése előtt romai király czime rendeltetett. Az esztendő vége felé egyenetlenség támadt Orosz- és Svédországokkal. Könnyü volt a' Svédektől az ő német tartományaikat elragadni (Jan. 27. 1812). Kevessel ezután roppant hadi készületek tétettek Francziaországban Oroszország ellen. Mig a' Francziákat egy sikeretlen nemzeti zsinat 's az Israeliták sanhedrine Parisban foglalatoskodtatta, azalatt a' franczia és szövetséges seregek csapatjai öszvegyültek Német- és Lengyelországokban. A' burkus erősségek és Danzig még mindég a' Francziák kezében voltanak. Napoleon Maj. 9 indula meg St. Cloudból. Dresdában öszvegyüjté maga körül a' német királyokat és fejedelmeket 's az austriai császárt és császárnét. Erre Jun. 24 általkelt seregével a' Niemenen. Igy kezdődött a' háboru Oroszországgal. Ő azt második lengyel háborunak nevezte (l. Orosz-német háboru 1812—15). Moszkwa lángjában lobbant el szerencséje diadalmi kapuja. Mindazáltal még szerencsétlenségében sem tágadta meg gigasi természetét. Igy a' berezinai nap (Nov. 25) valami rettentő méltóságost mutatott, 's még a' 29-ik bulletin is (Dec. 3) valami nagynemü volt. Végre öszvezuzatott ezen hős europai hatalma Leipzignál Octob. 18. 1813. Ekkor dicsőleg fejté ki geniusa erejét a' Marne és Seine közti viadalban (Febr. és Mart. 1814). A' dolog Francziaországot 's az ő politicai életét illeté! de soha sem tudván helyes pillantatban engedni, ellenben a' sors minden csekély kedvezésében régi szerencséjét várván vissza, elveszté az alkalmat a' békekötésre Europával (l. Chatillon-i congressus). Ekkor elállott tőle a' köz vélemény még Francziaországban is; elhagyák régi szolgáji 's Talleyrand mindenek előtt; 's megmutaták Paris kapujit az ellenségnek. Most az eddig olly hódoló tanács is felemelé fejét császára ellen. Marmont utoljára hagyá el fővezérét! A' szárazföld törvényadójának császári nevén 's Elbán kivül nem maradt egyebe. Apr. 11. 1814 irá alá Napoleon lemondását a' királyi székről 's azon egyezést, melly őt Elba szigetének felségi birtokába helyezte. Apr. 28 indult meg Elba felé St. Rapheanból nem messze Frejustól, hol 15 esztendő előtt nagy reményekkel szált ki a' szárazra. Elbán építéssel, lovaglással, hajózással, idegenekkel tölté idejét 's dolgozva iró asztalánál, mig a' parisi udvari levelek őrültnek hirdeték; mert a' közönösség ezen szine alatt magával vitt, hiv testőreit szorgosabban gyakoroltatta, mint valaha, 's mindég mondta nekik, hogy még nagy dolgokat fognak látni. Francziaországból tudósittatott az uj országlással való megelégedetlenségről, 's melly igen vonszódnak hozzá a' katonák, parasztok 's a' nemzeti jószágok birtokosi. A' bécsi congressusról is szoros tudósitást vőn. Ekkor a' legnagyobbat merészelve, szerencséjébe még egyszer bizva, az Angolokat elámitva, elhagyá Febr. 26 este 1815 Elbát minden seregével, melly egy briggen 's egynéhány sajkán vitetett, 's mintegy 900 emberből állott. Hajózása szerencsés volt 's Mart. 1 Cannesnál szált ki nem messze Frejustól. Se-

regekre bukkanás nélkül ment keresztül a' vidéken, sebesen nyomulván előre, 's proclamatiókat bocsáta ki, mellyekben a' Bourbonok hibájit legelevenebb szinekkel festegeté. Csak Mart. 7 bukkant egy seregcsoportra a' grenoblei uton, Labédoyère alatt; de ez a' helyett, hogy utját állta volna neki, tüstént áltment hozzá 's Grenoble még az nap este megnyitá kapujit előtte. E' történt Lyonban is, hova 10-én este ment be. Igy a' nélkül hogy egy lövés esett volna ellene, a' nélkül hogy a' XVIII. Lajosnak hüséget esküdött marsallok közül csak egy is utját zárta volna, sőt ellenben Ney általmenetelével 13-án rendkivül megerősitve Mart. 20-án este ért be Parisba, mellyet Lajos sietve hagyott el. Ez az eset, mellyet árulás kevesbbé készitett, mint elősegitett, majdnem a' csudálatossal határos! Mig Napoleon, az okosabbak elámitása végett azt állitá, hogy Anglia az ő megszökését akarta, hogy Austria az ő részén van, hogy felesége 's gyermeke Schönbrunnból visszatérendnek hozzá, azalatt a' fejedelmek a' bécsi gyülésen Mart. 13-án egy szivvel lélekkel mondták ki reá a' nemzetek törvénye átkát 's megujiták a' chaumonti egyezséget. Majus végével 800,000-nél több ember állt készen, azon átkot végrehajtani. Azonban ő is mindent elkövetett, midőn ajánlatjai félrevettetének, hogy a' kétségbeesés viadalát merészelhesse. A' majusmezei gyülésnek kellett volna az ő fejedelmi székét ujra felállitni szabad ideák alapjára, mellyekhez most folyamodott. Az országos felkelés, melly 20 esztendőstől fogva 60 esztendőig fegyverre szólita, egy nagy táborrá látszék változtatni Francziaországot. Régi hiv seregei mindenfelől tódultak hozzá a' szeretett sasok alatt, lemosni a' vesztett ütközetek mocskát. Jun. 15 általkelt a' Sambren Belgiumba a' burkus-angol sereg ellen, mellyet Wellington és Blücher kiterjedt szálásokon kormányoztak. Fleurus- és Lignynél (l. e.) 16-án véres ütközetre kelt a' dolog, mellyet ő nyert meg, azonközben hogy Ney a' bal szárnnyal Quatrebrasnál a' brüsseli uton mérgesen harczolt az ellenséggel. A' hátráló burkus sereg az angol sereget is kinszerité visszavonulásra egész a' soignei nagy erdőig, melly előtt egy nagy emelt sikságon szált táborba, Napoleon megtámadását bevárni, mert Blücher minden bizonnyal megigérte, hogy vele egyesülni fog. Napoleon csak az angol utócsapatot vélte látni, 's 18-án délben iszonyu erővel rohant Wellington erős állására a' Waterloo (l. e.) melletti emelt sikon Mont St. Jeannál. Hanem a' Britek állása 's bátorsága visszavert minden rohanást, 's midőn Blücher a' legterhesebb előrenyomulás után este a' Francziák jobb oldalára tört, Grouchy pedig Thielemannal küzdött Wavrenél, az ütközet Napoleonra nézve végveszéllyé lett, mellyből alig menekedhettek egynéhány ezeren Parisba, hova Napoleon mint első szökevény tért vissza 21. Itt felszólittván erre a' nép képviselőjitől 's generál Solignac által reábeszéltetvén, lemonda Jun. 22, de csak fija kedvéért, 's elment Malmaisonba, utóbb pedig Rochefortba, a' honnét Amerikába akart utazni. De az angol őrhajósok gátlák elmentét, 's mivel félnie kellett, hogy a' Bourbonok kezére kerülhet, azért Themistocles sorsára hivatkozva megadá magát Jul. 14 angol kapitány Maitlandnak, 's 15-én a' Bellerophon nevü hajóra szált. Az angol parton tudtára adatott az országlás részéről, hogy mint fogoly St. Ilona szigetére fog vitetni. Ott élt Oct. 18 olta 1815 Majus 5-ig 1821 Longwoodban mint generál Bonaparte a' szövetségesek biztosai szeme előtt, 's az 1815 Aug. 21 egyezség következésében europai statusfogolynak tekintetett. Kiséretében voltak önkényt generál Bertrand feleségével 's gyermekivel, gróf Montholon feleségével és gyermekivel, gróf Las Cases (a' kinek 1817 el kellett őt hagynia), generál Gourgaud (a' ki 1818 visszatért Europába), 9 férjfi- és 3 asszonycseléd. Napoleon élte Sz. Ilonán megengesztelé kortársai nagy részének gyülölségét, követőjinek bámulását pedig nagyon nevelte. Megrázhatá ugyan pillantatokra ama' szörnyei bukása, de erejét meg nem semmisitheté. Személyességét a' számüzés

sulya alatt szintugy megtartotta, mint a' Tuileriák palotájában; csak belseje, az ember az ércz melyben, tünt most jobban szembe, mint akkor, midőn a' statusvilág sorsát határozá el akaratja. Kik őt St. Ilonában szolgálták, mint császárral bántak vele mindnyájan; 's ezeknek hüségét a' köszönet és barátság érzetével méltatta és viszonozta. A' sziget kormányzója, sir Hudson Lowe, leggyülöletesebb kiméletlen szorossággal őrizte, de Napoleon ollyan charactererőt szegezett ellene, hogy a' fogoly méltósága a' köz véleményben nagy mértékben nevekedett. Egyébiránt itt is meg lehetett Napoleon minden tettében a' vas indulatot 's a' rendithetetlen állhatatosságot esmerni, melly által elébb olly gyakran volt szerencséje véghez vinni, a' mit más lehetetlennek tartott. Semmi tekintetben nem akara az Angoloknak just adni, hogy személyéről rendelést tehessenek, mert csak önkényt 's ezen megigért feltétel alatt, hogy Angliába fog vitetni, adta magát az ő védelmek alá. Midőn O' Meara, orvosa, kénytelen volt az angol kormányzó parancsára tőle eltávozni, orvosi segély nélkül maradt több hónapig; szolgáji kérése 's egészségének naponként rosszabbuló állapotja nem birhaták arra, hogy az angol vezértől küldött orvost maga elejébe bocsássa. Midőn már nem akarták kiséret nélkül kijárni engedni, nem ment ki többé lakásából. Emlékirásainak készitése volt főfoglalatossága. Pihenésnek játszott sakot, vagy pedig olvastatott maga előtt 's főképen szomoru játékokat. Emberei biztos körében gyermekségéről és sorsairól olly közönösen beszélt, mintha a' régi történetirásról szólt volna. A' Francziák közt Napoleon volt legderültebb St. Ilonában; részt vévén mindenben, mi a' körülötte lévőket illeté, mindenkiben tudott bátorságot éleszteni. Fija iránt a' leggyengédebb emlékezettel viseltetett; Francziaországról csak becsüléssel és szeretettel beszélt. Nyavalyája csupán az utolsó 6 hétben mutatott veszedelmes charactert. Ennek alapja a' gyomor belső szétdulatásában volt 's az angol orvosok állitása szerént, kik a' bontszolást Olaszországból Napoleonhoz küldött orvos, Antommarchi, jelenlétében vivék végbe, gyomorrákból állott, melly a' gyomorfalak és a' gyomorszáj elkeményedéséből származott. Napoleon előre látá közelgető végét 's gyakran és nyugodtan beszélt róla. Hallván az orvostól, hogy még csak 48 óráig fog élni, megkéré generál Bertrandot, segitsen neki végrendelését elkésziteni, a' mivel ők ketten mintegy 15 óráig foglalatoskodtak. Utolsó rendelései gyengéd hálaérzet 's tiszta emberi indulat bizonyságait foglalják magokban. (Ez a' végrendelés, melly az „*Allgemeine Zeitung*" 1824 évi 159 száma melléklapján egészen le van nyomva, csak 1826 hajtatott végre; legfontosabb pontjaiban 's részént egyezség által.) Napoleonban semmi változást nem lehetett észre venni halála óráján. Austerlitzi tábori ágyán csudálatra méltó lelki bátorsággal mult ki a' világból Bertrand és Montholon, hiv baráti, karjain, Longwoodban Majus 5. 1821 esti 6 órakor 51 éves 's 9 hónapos korában. Maj. 9 minden hadi tiszteletek közt, mellyek őt mint generált illették, temettetett el egy maga választotta völgyben. Sorsa önkényes társai, generál Bertrand és Montholon, a' franczia országlás engedelmével Anglián keresztül visszatértek Parisba Octob. 1821. Vö. Bourienne „*Mem. sur Napoleon*, (Paris 6 köt. 1829); története literaturáját lásd e' czikk. alatt: NAPOLEON 'S AZ Ő KORA, IRMÁNYOK TŐLE 'S RÓLA.

BONAPARTE (Maria Francisca Josephina), a' Francziák császárnéja, szül. St. Pierreben Martinique szigetén Jun. 24. 1768, Tascher de la Pagerie, egy gazdag nemes, leánya volt. Még igen fiatal korában mene férjhez földijéhez, a' revolutio történetében hires vicomte de BEAUHARNOIS Sándorhoz (l. e.), ennek lefejeztetése után a' Madelonettek tömlöczébe vetteték; de a' rettentő országlás megbukásával megszabadittatéк. Most director Barras oltalmába jutott, kinek eszközlése által Mart. 8. 1796 Bonaparte Napoleonhoz adatott férjhez, ki akkor az olaszországi sereget vezérlé. Ezolta osztozék indulatosan szeretett férjének tün-

döklő sorsában. Napoleon Decemb. 2. 1804 neki, mint Francziaország császárnéjának, fejére tevé a' koronát. Mondassék bár akarmi azon könnyü hangról, melly az ő fiatalabb esztendejiben kitünt, szive jóságát, jótékonyságra való különös hajlandóságát, emberi nyomoruságot megszüntetni vagy legalább gyengiteni, állandóul törekedő indulatját egy szivvel lélekkel magasztalják, kik őt közelebbről esmerték. Napoleon vas akaratját megtörni senki sem volt képes; Josephina szelid érzése gyakran kieszközlé az uralkodni vágyó férjfi kemény végzéseinek meggyengittetését. Ellenben el kellett férje hirtelen haragjának kitörését is szenvedni, a' ki néha annyira elvadult, hogy a' császárnét egész napokig zárva tartá szobájiban. Első férjétól két gyermeke volt, Beauharnois Eugen és Hortensia Eugenia (l. Eugen, Leichtenbergi, és Bonaparte Lajos). Második házassága magtalan volt. Napoleon, koronaörököst ohajtván, 's egyszersmind valamelly hatalmas europai fejedelmi házzal kivánván szorosabb szövetségre lépni, eltökélé magában, hogy Maria Ludovikát, austriai főherczeg asszonyt, veendi feleségül. Méltóságosan engedett Josephina a' szükségnek, megegyezett az elválásban özvegy császárné királyné czime alatt (*Impératrice-Reine-Douairière*) 's minekutána egynéhány utat tett volna, malmaisoni szép kastélyába vonta magát. A' Francziák tisztelete, szeretete és sajnálása követék őt, kit már régolta Napoleon jó lelkének (*l' étoile de Napoléon*) neveztek. Megérte a' birodalom megbukását, mellynek hajdan legfőbb pontján állott; azonban az a' vigasztalása volt, hogy a' nagy fejedelmek, kik azt megtörték, az ő személyes becsét nyilván megesmerték. Meglátogatták őt a' legnagyobb fejedelmek. Sándor császárral sétálgatván kertében, meghütötte magát, mi által betegeskedése veszedelmessé lett 's rövid szenvedés után halálát okozta, Majus 30. 1814. Az esmeretes parisi Sybilla, Le Normand, által Nov. 1820 kiadatott. „*Mémoires historiques et secrets de l' Impératrice Josephine Marie-Rose Tascher de la Pagerie*" sok érdekletes tudósitásokat foglalnak magokban ezen nevezetes asszony életéből, ki mind haláláig indulatokkal teljes creol asszony maradott 's a' mellett babonás, mint a' gyermek, melly boszorkányokat hisz, 's azonban egyszersmind jószivü 's pazarlásig adakozó, főkép kivándorlottak iránt, 's a' ki mind ezeken kivül mivészeti esmeretekkel is birt 's a' füvésztudományt kedvelte; — csakhogy ezen tudósitások nincsenek bizonyitva 's legfeljebb is igen csekély historiai érdemek van.

Bonaparte (Lucian), Napoleon második testvére, 1814 olta caninoi herczeg (egy mezei jószág Roma mellett, mellyet 1808 vett meg, a' pápa pedig utóbb herczegségre emelt) született Ajacciióban 1772, mások szerént 1773. A' revolutio kiütésekor hevesen ragaszkodék a' nép pártjához. Pályája Toulon bevétele után (Dec. 16. 1793) kezdődött egy hivatallal a' sereg élelembiztosságánál. Akkor lépett jegybe Boyer kisasszonnyal, kinek testvére földbirtokos és fogadós volt St. Maximinben a' Var departementban; de csak 1795 vette el. — Lucian akkor nagy buzgoságot mutatott a' revolutio iránt; ennélfogva Robespierre megbukása után St. Maximinből távoznia kellett. Azolta Marseilleben lakott igen nagy szükségben, mig a' Vendemiaire 13 az ő sorsát is kedvezőre változtatta. Mart. 1797 a' liamoni departement követének választatéк az ötszázak tanácsába. Hadi biztossági munkálódása közben el nem mulasztotta utóbb olly nagyra nőtt vagyonjának alapját megvetni. Jul. 18. 1797 jelent meg elsőben a' szónoki polczon. Elvetette azon rendelést, hogy a' boltok a' Décadin bezárassanak, mint kegyetlent; hatalmasan kelt ki a' status pénze fecsérlői ellen 's a' köztársaság szerzése innepén felszólitá tiszttársait, a' III. esztendei alkotmányért meghalni, segélte azonban kevessel azután ugyan annak gyámolait, Merlint, Laréveilléret és Treilhardot, megbuktatni. Most egyre nevekedék befolyása, 's már látszott formálni azon pártot, melly utóbb testvérének igyekezeteit elősmozditotta. Kevessel Brumaire 18 előtt előlülője lőn a' tanács-

nak. Ezen nap eseteit leginkább ő kormányozta. Nem lévén képes azon zudulást lecsilapitni, mellyet Bonaparte a' gyülésbe léptével okozott, felkelt helyéről, letevé méltósága jegyeit, lóra üle, végig szöktete az öszvegyült seregek sora előtt 's felszólitá azokat, mentsék meg generáljokat, a' kit meg akarnak ölni. Lucian (Sieyessel együtt szerzője Brumaire 18-kának) belső minister lett. Ezen méltóságában (1799) előmozditá a' mivészségeket, tudományokat és a' nyilvános oktatást. Egy második Prytaneumot szerzett St. Cyrben 's rendbe szedte a' praefecturákat. Egyébiránt lelkesen kivánta a' köztársaságot egyes fejjel; midőn pedig Napoleon a' katonai hatalom rendszerét keresztülvitte, meghasonlott ezzel 's Octob. 1800 követnek ment Madridba, hol az ő ügyes és kedveltető magaviselete által egészen megnyerte IV. Károly királyt, a' királynét 's békeherczeget 's eltávoztatá az eddigi brit befolyást a' madridi udvarból. Az etruriai királyság felállitása 's Parmának Francziaországhoz engedése tárgyában is munkás volt. Utoljára Napoleon öszveházasitását Isabella infansnéval vette eszközlőbe, mellyet Napoleon elejénte helyben hagyott, később pedig, Josephina könnyei által megrendittetvén, félre vetett. Lucian a' Spanyolország és Portugal közt kötött békeséget Sept. 29. 1801 irá alá, meghitt barátjával, a' békeherczeggel, együtt, 's az uralkodó herczeg egy az egyezséget megelőző titkos feltételnél fogva 30 millio frankot fizetett le, melly Spanyol- és Francziaországok közt egyenlően osztatott fel. Lucian 5 milliót kapott belőle, a' többi 10 millio pedig Napoleon privát pénztárába folyt. Visszatérvén Parisba, a' tribunatusba lépett (Mart. 9. 1802). Itt a' becsületrend felállittatását támogatta, mellynek azután nagytisztje lett, 's előmozditotta a' concordatumot (költ Jul. 15. 1801), melly által megszerzé magának a' pápa jó akaratját, ki azután sok bizonyságát adá becsülésének. Az intézet Febr. 3. 1803 felvevé tagnak a' politicai és erkölcsi tudományok osztálya számára, 's kevessel ezután megnyerte a' trieri senatoriát. Erre elfoglalá a' becsületrendnek a' rajnai departementban és Belgiumban osztott jószágokat. Mindazáltal szüntelen ellene szegezé magát Napoleon egyedüluralkodásra törekedésének; innét a' mind inkább inkább nevekedő egyenetlenség testvérével. Midőn végre Lucian ugyan azon esztendő vége felé pénzváltó Joubertou szép özvegyét Napoleon akaratja ellen, ki neki a' hetruriai királynét ajánlotta, feleségül elvette (első felesége 1802 holt meg), 's Napoleon a' császári korona után nyult volna, annyira ment a' dolog a' két testvér között, hogy Lucian (a' mint mondják) elfogatás kikerülése végett Olaszországba ment 1804, 's a' Romától 4 mföldnyire fekvő Villa de Nemorit megvévén, familiájának, a' mivészségnek és a' tudományoknak élt. A' császár megkinálta több izben Olaszország királyi székével és Spanyolországéval, hanem egyszersmind feleségétől való elválását is szüntelen kivánta. Öszvejövén egyszer 1807-diki Novemberben Mantuában Napoleonnal, mind ez, mind egyebek javalották az ő legidősbik 's akkor 12 éves leányát, most herczeg Possedinét, az austriai herczeghez férjhez adni; de leánya elég bátor volt ezen ajánlást el nem fogadni. Erre Tascher kisasszonnyal, ki utóbb herczeg Aremberg hitvese lett 's most elválva él, kinálták meg Ferdinand herczeget; hanem Ferdinand ebben meg nem egyezett, mert ő csak Napoleon nemzetségével akart rokánságba lépni. Lucian ezen ellenkezése által annyira elkeseritette a' császárt maga ellen, hogy Éjszakamerikában akart bátorságos menedéket keresni. Megkéré tehát a' sardiniai udvarnál volt angol követet, Hill urat, szerezzen neki angol országló-széki utlevelet, 's annak szavára hajóra ült Aug. 5. 1810 Civita-Vecchiában familiájával, 35 személy kisérettel 's ingó vagyonjával együtt. A' szélvész kinszerité Cagliariban kikötni. Hanem az angol ministerium megtagadá az utlevelet 's Lucian még csak ki sem szálhata a' hajóból. A' kikötőből elindulván, fentartatott hajója, 's Adair, a' ki mint brit követ utazott Konstantinápolyba, Hill szavára Maltába viteté, a' hol Lucian a' londoni

cabinetnek azt mondá, hogy Amerikába utazásának egyetlenegy czélja, ott mint egyes ember élni. Ez azonban meg nem engedtetett neki. Ugyan azon eszt. Decemb. havában Angliába vitetett, a' hol mindazáltal megkülönböztetéssel bántak vele. Elejénte lord Powis engedé neki által stonehousei kastélyát Ludlow mellett; azután az általa megvett Tomgrove kastélyba ment lakni, Worchester mellé, a' hol felvigyázat alatt tartatott 's egy angol ezredes kapitány volt mint társalkodó szüntelen körülte. Egy idő mulva az a' kérdés tétetett a' parlamentben, valljon lehessen e Bonaparte Luciant, a' ki angol uti levelet reménylett kapni, fogolynak tekinteni? Különbféle vetekedések után hadi fogolynak jelentetett azért, hogy a' franczia senatori méltóságról még nem mondott le, de viszonyában semmi változás nem tétetett. Napoleon megbukása (1814) visszaadá neki szabadságát, 's ő ismét Romába ment. Már Londonban kiadá az ő középszerü, de legnagyobb könyvnyomtatói és rézmetszői fénnyel ékesitett 's a' pápának ajánlott hősköltemenyét: „*Charlemagne ou l' église délivrée*.“ 24 énekben, mellyekben bátyja ellen kikel 's a' Bourbonokat magasztalja. Ezért a' pápa a' Lucian által megvett csekély Canino herczegséggel ajándékozta meg 's e' czimmel: „Principe di Canino.“ Midőn Napoleon 1815 Elbából visszatérvén, Francziaországot ismét elfoglalta, Lucian testvérhuga, Borghese Paulina, által indittatván, el ment hozzá, a' Romát seregével rakva tartó Murathoz parancsot kieszközölni, hogy az egyházi birtokból huzza ki katonájit, kivévén egy katonai utat az anconai vidéken keresztül. Megnyerte e' levelet Malmaisonban egy beszélgetésben Napoleontól, hanem vonakodék bátyjánál maradni 's elutazott vissza Olaszország felé; de Napoleon nem ereszté által a' határon. Ennél fogva 22 napig kellett Luciannak Versoixban Genf mellett mulatni, hol Staël asszonyságot gyakran látá. Végre engede, 's Majus 9 elment Parisba, a' nélkül mindazáltal, hogy egészen Napoleonhoz kapcsolta volna magát. Elejénte még a' franczia herczegi czimmel is vonakodott élni, mivel rangja Jeromos öccsének utána volt téve. A' képviselők kamarájában akart ülést foglalni, meg lévén annak tagjává választva, mit azonban Napoleon meg nem engedett, gyanitván, hogy Lucian ellene forditandja befolyását. A' caninoi herczeg kénytelen volt a' pairek kamarájába lépni. De még itt sem ült a' herczegek közé, hanem csak a' többi pairekhez, minthogy ő csak kinevezés által lett pair. Ekkor követséget külde megköszöntésére a' nemzeti intézet második osztálya, mellynek ő is tagja volt. Ezen követségnél volt Suard is, ugyan az, a' ki Febr. 1815 azt a' minden tagtól bosszonkodva hallott javalatot tette, hogy Lucian zárassék ki körökből, mert Bonaparte nevet visel. — 8 vagy 10 nappal elébb, mintsem Napoleon a' hadsereghez elment, titkos tanács tartatott a' de l' Elisée palotában Jósef és Lucian herczegek, cardinal Fesch, Fouché és mások jelenlétében. Itt javalá Lucian: 1) fogadják el tüstént Napoleon lemondását, mellyet fija kedvéért szándékozott tenni; 2) ajánlják az ifju Napoleont 's ennek anyját, Maria Ludovikát, ki az országlást fogná vinni, Austria császárjának; 3) Napoleon bizzék Austria egyenességébe 's maga menjen Bécsbe az egyezség teljesitéséért kezeskedni. Napoleon helyben hagyta mind ezeket, de a' következő napon megváltoztatá elhatározását. Most veszte el Lucian minden reményt. A' waterlooi veszély után mindazáltal teljes eszmélettel birt 's törekedék Napoleon bátorságát éleszteni. Javalá bátyjának, bocsássa szét a' kamarákat 's mint dictator lépjék fel, megmenteni, a' mit lehet. XVIII. Lajos másodszori fellépése a' királyi székre arra birá őt, hogy Romába szökjék. Austriai generál, gróf Bubna, azonban Turinba viteté a' fellegvárba, hol mindazáltal becsülettel bántak vele. De a' szövetségesek az ő kinyilatkoztatására: „*Qu' il s' était constamment opposé aux vues ambitieuses de son frère, et qu' en dernier lieu il ne 's était joint à lui qu' afin de le ramener à des sentimens de modération,*“ (hogy ő állandóan ellene volt bátyja hirre vágyó kivánságainak, 's

az utolsó helyen csak a' végett kapcsolá magát hozzá, hogy őt mérsékelett indulatra vezesse), 's a' pápa közbenjárására visszaadák szabadságát Sept. 1815; de megfogadá egyszersmind a' pápai szék, sem őt, sem familiája akarmellyik tagját nem ereszteni ki az egyházi birtokból. Azolta Romában élt, vagy annak szomszédságában saját jószágain, mellyek között Ruffinella a' legfinomabb mivészetizlés széke. Lucian 1817 uti leveleket kért maga 's egyik fija számára Ejszakamerikába, mellyeket azonban megtagadtak tőle az egyesült hatalmasságok ministerei. Végre megengedtetett fijának, Bonaparte Károlynak, Ejszakamerikába menni, a' hol az 1825 megholt. — Napoleon után kétség kivül Lucian ezen familia legnevezetesebb tagja. Nem lévén saját dicsőségvágy nélkül, csak abban helyezé dicsőségét, hogy bátyja előtt egyedül nem hajlonga 's attól függetlenül characteréhez hiv maradt. A' makacsságnak minden viszonyban adá bizonyságit; de azzal tetszetős és kedveltető magaviseletet kapcsolt öszve, melly által magát mindenütt megszeretteté. A' Brumaire 18 revolutiót, mellyet ő maga készitett előre, hatóssága 's lélekjelenléte határzá el. Mint minister nagy uralkodásvágyat mutatott, 's tettei gyakran hevesek voltanak; hanem képviselő jeles volt. A' millyen jelesek szónoki tehetségei, szintolly kevessé fénylik mint költő. 1799 irt egy „*Stellina*" czimü román. 1819 második hősköltemenyét adá ki Romában 12 énekben, e' czimmel „*La Cyrnéide, ou la Corse sauvée,*" a' mellyben a' Saracenusok Corsicából (hajdan Cyrnos) való kiüzetését énekli. Midőn Aignan, Homer forditója, Maj. 18. 1815 a' nemzeti intézetbe felvétetnék, egy odát olvasott Lucian az Odysseára, mellyben a' görög költőt alacsonyitói ellen védte. Még több becse volt az emelt-metszetü kőnek (camee) Homer fejével, mellyet akkor az ujonnan felvett tagnak adott. A' Mart. 21. 1816 költ rendelő level által már nem vétetett fel Lucian a' franczia academia tagjainak sorába. — A' *Mémoires secrets sur la vie privée, politique et littéraire de Lucien Buonaparte, Prince de Canino, rédigés sur la correspondence et sur des pièces authentiques et inédites*" (London 1818 és Paris 1819. 2 k.), mellyeknek szerzője, a' mint tartják, de Beauchamp Alfons, a' „*Biographie des contemporains*" szerzőjinek itélte szerént sok helytelenséget foglalnak magokban. Elsőben Londonban adattak ki 1815, de tüstént elnyomattak. Másodszor 1819 jelentek meg Londonban Colburnnál (Leipzigban Brockhausnál). A' mi itéletünk szerént ezen emlékirások öszvegyüjtője és kidolgozója Lucian nyilvános és privát életét részrehajlatlanul itélte meg; a' dicséretet és becsmérlést bizonyitva adja elő, nem hallgatja el a' disztelen vonásokat 's megigazit némelly hibát; meg is egyez az egész az esmeretes történetekkel és viszonyokkal, ugy hogy a' kor történetéhez tartozó fontos munkának méltán tekinteni. A' „*Napoléon devant ses contemporains*" munka (Paris 1826) szerzőjének is Lucian tartatik.

Bonaparte (Lajos, gróf St. Leu), Napoleon harmadik testvére, született Ajacciióban Sept. 2. 1778, fiatal korában ment Francziaországba, a' hadi pályát választotta 's a' chalonsi pattantyusoskolában oktattatott, hol antirepublicanus okfejeket szivott be. Bátyját Olaszországba 's Egyiptomba kisérte, a' nélkül hogy kimutatta volna magát. Egyiptomból hivatalos levelekkel jött vissza a' directoriumhoz Mart. 14. 1799. Brumaire 18 után nem sokára Berlinbe küldte Napoleon, a' hol egy álló esztendeig igen pulyán élt. Erre brigadgenerállá tétetett 's 1802 Napoleon mostoha leányával, Beauharnois Hortensiával, adatott egybe. Korábbi szerelme, mellyet bátyja szétdult, volt legelső oka későbbi egyenetlenségének Hortensia hitvesével, melly házasságról maga is e' szavakat használja: *Mal assorti et sans inclination réciproque.* Ez benne mély szomoruságot, bátortalanságot 's elevenségének hanyatlását szülé. Felvévén Napoleon a' császári méltóságot, Lajos öccsét connetableé 's a' karabélyosok főezredesévé, 1805 pedig piemonti főkormányozóvá tevé. De Lajos egészségtelensége miatt Turint nem sokára elha-

gyá. Midőn ezután Schimmelpennink, Batavia nagypensionnaire megvakulván, hivatalát le akará tenni, használá Napoleon az alkalmat, hogy öccsét a' kötött egyezség 's a' nemzet akaratja ellen hollandi királyá tegye, a' mi meg is történt Jun. 6. 1806. Lajos vonakodott a' hollandi királyi koronát elfogadni; betegességével 's Hollandia nedves levegőjével mentegeté magát; de Napoleon ezt mondá: mint alattvalónak engedelmeskednie kell, és *qu' il valait mieux mourir roi, que de vivre prince.* Még más okok is járulván hozzá, eltökélé magát Lajos a' koronát elfogadni. Azonban nem lehetett 's nem is volt egyéb franczia helytartónál. Igy tehát jólelkü gyengeség volt, ha azon lehetőségről álmodott, hogy ott majd mint valódi király fog uralkodhatni. Igaz azonban, hogy az e' tárgybeli korábbi alkudozások eltitkoltattak előtte. Lajos, mint király, valóban egészen Hollandi akart lenni; hanem az lehetetlen volt az ő helyezetében; ezért nem volt az ő országlásának, noha ő a' nemzet köz véleményét becsülte 's a' kormányzás minden részét javitni igazán igyekezett, általján véve sem szabadsága, sem méltósága, 's azon kemény, sőt csipős észrevételek, mellyek Stryk van Lynschotten „Eleuterophilos"-ában (Germanien 1818) adatnak elő Lajos királyról 's a' körülötte voltakról, talán nem egészen alaptalanok. Tévedésből gyakran követett el hibát, a' melly gyökeret vert a' nemzeti szokások ellen, például az árváknak katonai szolgálatra próbált kiszedetése által. Ezenfelül a' király sok ideáji és némelly rendelései, mellyeknek Napoleon *manie d' humanité* nevet adott, ábrándozók 's egészen teljesithetetlenek voltak; mások, például a' királyi lakhely általtétele Haagból Utrechtbe 's utóbb Amsterdamba, nem csak czéliránytalan, hanem még káros is. Annál nemesebb volt az ő, habár haszontalan, ellenállása Francziaország ugy nevezett magas politicájának rendszabásai ellen, a' mennyire azokat Hollandiának is kellett teljesiteni. A' spanyol királyi koronát, mellyel Napoleon megkinálta nagy méltósággal tolta el magától. Egy más alkalommal szabadlelküleg nyilatkoztatá ki: „hogy ő, midőn Hollandia koronáját elfogadta, Hollandivá lett." A' Francziaország parancsolta hadi készületek egy részről, más részről pedig a' kemény rendelések a' brit kereskedés ellen lehetetlenné tevék a' hollandi nemzeti vagyon jó karba állitását. De még is tudta Lajos Hollandiát közönséges bukás ellen oltalmazni. A' külső ügyek legsürgetőbb vetekedése közt készittetett egy uj büntető és polgári törvénykönyv. Ezenfelül a' franczia példára egyforma mértékrendszert is hozott be. Személyesen mérséklést, szerénységet, munkás emberi szeretetet mutatott a' király p. o. a' leydeni puskapor fellobbanásakor, az áradáskor 1808 télen, 's ha megsértetett, könnyü volt megengesztelni. De semmi okosság sem volt képes Hollandiát sorsától megmenteni. Midőn Lajos folytatá a' szárazföldi rendszert Hollandiában nem szorosan teljesiteni 's népe mellett hatalmasan kikelt bátyjának egyre nevekedő kivánatjai ellen, egészen meghasonlott ezzel, Parisba hivatott, 's csak nagy áldozatokkal lehetett szerencséje a' hollandi status lételét fentartani. Azonban ez is csak rövid ideig tartott. Tudtára esvén, hogy Oudinot egy franczia sereget vezet Amsterdam és a' tengerpart elfoglalása végett, Jul. 1. 1810 lemonda az országlásról 's az alkotmány szerént távollévő hitvesét tevé uralkodónának kiskoru fija nevében, kit a' császár Mart. 8. 1809 apja tudta nélkül nevezett ki bergi és klevei nagyherczegnek; fija gyámatyaságát azonban megtartá magának, 's ezen rendelései után két meghitt embere által kisértetve, elhagyá Hollandiát 's gróf St. Leu név alatt Teplitzen ált Graetzbe ment, hol a' tudományoknak élt 's egy középszerü románt irt. Junius hónapi királyi jövedelmét fijának hagyta. Midőn Hollandia Francziaországhoz kapcsoltatott, eltiltott minden jövedelmet a' maga, felesége és gyermekei számára; ellenben általengedé feleségének a' st. leui birtokot Paris mellett, a' parisi palotát 's Hollandiában is egynéhány házat. (St. Leut Octob. 1817 herczeg Leuchtenberg-

nek, Beauharnois Eugennek, engedte által. Lajos felesége még most is viseli a' herczegi czimet.) 1813 és 14-ikben több izben kinálta meg Lajos szolgálatjával a' császárt, de mindég Hollandiának franczia dynastia alatt leendő viszonfelállittatását vévén feltételül, a' mit Napoleon egyenesen megtagadott. Lajosnak az amsterdami tanácshoz Nov. 29. 1813 irt levele sem szült reménylett foganatot. Az oraniai ház visszahelyeztetésekor Hollandia iránti kötelességei alól feloldatva érezvén magát, Parisba ment Jan. 1. 1814. Hanem Maria Ludovika császárné által eszközlött öszvejövetele Napoleonnal hideg volt és feszes, mindaz-által még is állandóul intette bátyját békeségre. Mart. 30 Bloisba kisérté a' császárnét. Aprilisben Lausannebe ment, 's innét Nov. 1814 Romába. 1815 nem fogadta el Napoleon Parisba hivását, a' ki őt Francziaország pairének nevezte, hanem Romában maradt. Elválván feleségétől, a' ki Parisban az 1815 esetekben nagy részt vett, azt kivánta, hogy ez fiát, az elébbi bergi nagyherczeget, Napoleon gyámatyasága alatt adja neki által, kinek nevelésével Romában maga foglalatoskodott. Bonaparte Lajostól vannak levelek a' „*Correspond. interceptée de l' armée d' Egypte*" gyüjteményben. Ez a' level, mellyben fija nevelését Bonaldra bizza, Jelke nagyságának szintolly bizonysága, mint szive jóságának. Románja „*Marie ou les peines de l' amour, ou les Hollandaises*" (3 k. 1814.) a' hollandi szokásokat festi. Maga 's háza viszonyairól, kiváltképen pedig hollandi kormányozásáról, bő és pontos tudósitást tett a' jelen kor történetirására nézve fontos 's az előszón kivül egészen tőle készittetett: „*Documens historiques et réflexions sur le gouvernement de la Hollande, par Louis Buonaparte, Ex-roi de Hollande*" czimü munkájában (3. köt. London 1821). Azon állitás ellen, mintha az angol parlamentről irt, „*Histoire du Parlament d' Angleterre*" czimü munkának ő volna a' szerzője, nyilván kikelt a' parisi „*Constitutionnel*"-ben; az imént érintett „*Documens historiques*" 'sat. irását pedig megesmerte.

Bonaparte (Jeromos, 1816 olta montforti herczeg), Napoleon legifjabb testvére, szül. Ajacciióban Dec. 15. 1784. (a' „*Biogr. nouv. des contemporains*" szerént), neveltetéк a' juillyi collegiumban, mellyet Brumaire 18 után hagya el, hogy a' tengeri katonaságra adja magát. 1801 mint hajóshadnagy szolgált a' st. domingoi expeditiónál, Leclerc visszaküldé tiszti levelekkel, azután Martiniquebe ment mint fregattakapitány 's St. Pierre és Tabago közt kóborgott. Az Angolok által üldöztetvén, Ejszakamerikába ment, a' hol Baltimoreban Patterson Ersébettel, kereskedő Patterson legidősbik leányával, házasságra lépett Dec. 27. 1803. Napoleon parancsára elhagyá hitvesét 's Maj. 1805 visszatére Francziaországba. Ekkor reá bizá Napoleon, az algiri deytől a' fogoly Genuaiakat visszavenni. Ezen szerencsétlenek közül 250 szabaditott meg. Erre egy 74 ágyus hajó parancsát adá neki bátyja. Azután 8 lineahajóból álló csapatot vezérlett Martiniquehez 's ellenadmiral lett. Augustus végével 1806 visszatért Francziaországba, franczia herczeggé neveztetvén, a' burkus háboruban generál Vandamme-al öszvekötve a' 10-ik csapatot vezérlé Slésiába, Jan. 6. 1807 bement a' meghóditott Boroszlóba 's osztályos generál lett. Az utolsó fegyveres tett, mellyre nevét kölcsönözé, Glatz vára bevétele volt Jun. 25. 1807. A' tilsiti béke neki az ujonnan alkotott westfaleni királyságot adá Aug. 18. 1807. Erre Napoleon Katalin Friderika Sofia Dorottya würtembergi herczegasszonyt véteté el vele Aug. 22. 1807. Jan. 1. 1808 nagy pompával hódoltak neki Kasselben. Itt királyi fényüzés közt élt azalatt, hogy a' Francziák az uj statust rendbe szedték. Az ügyekkel keveset gondolt 's még csak németül sem tanult meg. Napoleon austriai háboruja alkalmával 1809 Schill betört az Elbe és Oker melléki westfaleni departementokba; a' Fulda departementba és a' Verra mellett Dörrenberg lázadást gerjesztett, 's a' szászországi hadi jelenések magát Jeromost is Leipzigba és

Dresdába hivák seregének egy részével. Herczeg Braunschweig-Öls Fridrik Wilhelm kevessel azután Csehország erdejiből tört be Westfalenbe Szászországon keresztül 's utat nyitott magának a' német tenger partjáig. Ekkor a' westfaleni pénztár háboru költségei, pazarlás, kormányzási hibák, megcsökkent kereskedés 's a' status pénzének gyakori elraboltatása miatt egészen rossz állapotban volt. Nagy következéseket reménylettek az 1809 végével öszvehivott 2-ik országgyüléstől; azonban semmi sem lett belőlök, mert Napoleon mindenütt közbe lépett. Mindazáltal még is több izben teve ez öccsének szemrehányásokat élete módjáért. A' király 1812 egy franczia osztállyal Lengyelországba ment, zsarolásokat követett el, Varsóban nagy pompával élt; az ő hibája által történék, hogy Bagration Aug. 6. 1812 egyesült Barclay de Tollyval, a' miért igy irt hozzá Berthier Napoleon nevében: „Sire, mivel Kegyed mindent megforditva ért, nem csuda, hogy minden megforditva megy." Ezért visszaküldetett Kasselbe. Napoleon leipzigi vesztesége és Czernitseff véget vetének az ő királyságának 1813. Ez kiüzé a' királyt Kasselből Sept. 30. Visszatért ugyan oda Jeromos Oct. 17., de csak azért, hogy az öszvekapkodott drágaságokkal tüstént ismét visszaszaladjon Parisba. Az 1814 parisi béke után megtartá Jeromos a' herczegi czimet, 's az ő nem igen nagy, saját vagyonját. Francziaországból ment el Apr. 1814. Feleségét utközben nem messze Fontainebleauhoz megtámadta egy fegyveres csapat, mellynek vezére marquis Maubreuil, az ő hajdani lovászmestere, volt, 's megfosztotta gyémántjaitól 's drágaságaitól. Ezek után egy ideig a' Schweizben tartózkodott, utóbb Graetzben 's végre 1815 elején Triestben. Visszatérvén Napoleon Elbából, elsőben a' joachimsi fö hadi szálásra ment, azután pedig Maj. vége felé Francziaországba anyja 's cardinal Fesch társaságában. Jun. 2. 1815 pair lett. A' lignyi és waterlooi ütközetekben Napoleon oldala mellett volt 's az utóbbiban nagy személyes bátságot mutatott; többszöri megtámadás után elfoglalta a' hougaumonti ligetet, hol karja megsebesittetett. Napoleon lemondása után elhagya Parist Jun. 27 's a' Schweizba ment. Azután Elwangenben, egy würtembergi kastélyban, lakott mint gróf Montfort. August. 1816 az austriai birtokokba költözött által, hol felesége is osztozik sorsában. Jelenleg a' waldi uradalmat birja St. Pölten mellett, a' kreinburgit felső Austriában 's a' schönauit Bécs mellett. Decemb. 1819 olta rendszerént Triestben lakott feleségével együtt; azután pedig Schönauban legnagyobb csendben. Alattvalójik, kikkel sok jót tesznek, nagyon becsülik és szeretik őket. Rossz állapotban lévén herczeg Montfort pénztára, a' herczegné Sándor császárhoz folyamodott. Ez a' herczegnének Bécsben Feb. 1822 gróf Golowkin által 150,000 ezüst forintot fizettetett ki 's 25,000 papirosrubel esztendei tartást rendelt számára. Nem sokára azután jószágperét is megnyerte Parisban a' törvényszék előtt 's 460,000 frankot kapott. A' herczegnek egy fija van, Jeromos, szül. Triestben Aug. 24. 1814, 's egy leánya, melly szinte Triestben szül. Jun. 1820. Első felesége Patterson asszony, Decemb. 1821 Romában volt leányaival együtt. *Ts. G.*

Bona quinta feria, zöld avagy nagyhétbeli Csötörtök némelly középkori oklevelekben. *T.*

Bonaventura (másképen Fidanza János), egy a' leghiresb scholasticus philosophusok közül, szül. 1221. Toscanában, 1248 Franciscanussá, 1253 theologia tanitójává leve Parisban, a' hol tanult vala, 1256 a' maga szerzetének generaljává, mellyet nagy munkásággal és bölcs szelidséggel kormányoza, 1274 cardinallá 's pápa követévé a' lyoni zsinatban, holott azon esztendőben Jul. 14. ascetai sanyaruságának következéseiben meghala 53-ik évében és a' legfényesb temetési pompát nyere, mellyen a' pápa és cardinalok 's királyok is jelen valának. Ifjú korától fogva való tiszta életéért és némelly neki tulajdonitott csuda-

tételekért különösen tiszteltetett életében. IV. Sixtus pápa 1482 a' szentek közé helyezé, V. Sixtus pedig 1587 a' legnagyobb ecclesiai tanitók közt hatodiknak tevé. Gondolatinak fensége az ő munkájiban és generali méltósága a' Seraphicus rendben doctor Seraphicus czimet szerze neki. A' Franciscanusok őt, mint legnagyobb tudósokat, a' Dominicanusok scholasticus hősének, Aquinoi Tamásnak, teszik ellenébe. Lyon, hol tetemei nyugszanak, védszentjévé választá. Nagy része számos munkájinak rendjének becsületére és nemesitésére van szentelve. Mint Maria tiszteletének előmozditója 's a' coelibatusnak, transsubstantiationak, egy szin alatt való communiónak apologetája is szolgált a' romai szentegyháznak, mellynek tanitásait 's szertartásait a' Petrus Lombardusra irt commentarjában „*Magister sententiarum*" és sok apróbb exegeticus 's asceticus munkájiban sok philosophiai erősségekkel gyámolitani igyekezék. A' legnevezetesebbek közülök: u. m. a' „*Breviloquium*" és „*Centiloquium*" dogmaticai kézi könyvek. Sokszor homályossá válik azon iparkodás által, melly szerént a' philosophiát, mellyben ő az aristoteli megmutatásokat neoplatonicus megmutatásmódokkal vegyiti, az ecclesiai hit gyámolitására forditja és azon kegyes mystica által, mellyet az emberi tökéletesülés intellectualis és moralis álláspontjainak feljebb emelésére használ. Neki az Istennel egyesülés a' legfőbb jó. Az ő „*Itinerarium mentis in Deum*" és „*Reductio artium in Theologiam*" czimü munkáji, mellyek megannyi próbatételek a' theologiának, mint minden tudományok 's mesterségek czéljának, előterjesztésére, kifejtik ezt a' nézetet. Általjában a' mystica kitünő eleme munkájinak, és a' mystica theologiának, mint tudománynak, megállapitására többet tett ő valamennyi régibb mysticusoknál. De ugyan azért még a' hol populariter akart is irni, p. o. az ő köz kézen forgott Szegények Bibliájában („*Bibl. pauperum*" előadása a' bibliai historiának a' tanulatlanok számára), allegorico-mysticus magyarázatokba merül. Mind a' mellett megkülönbözteti még is magát a' többi Scholasticusoktól előadásának érthetősége, a' hasztalan szőrszálhasgatások kikerülése, vallásos érzésének melegsége és practicus iránya által. Emlitett commentarjában a' világnak örökkévalóságát éles látással megczáfolta, és a' lélek halhatatlanságát uj 's még most is használható erősségekkel támogatta. Munkáji kijöttek 1588—96 Romában 7 darabban, fol. De sok álmunkák vannak köztök. *A. B. S.*

Bondi (Clemente), ujabb olasz költő, Mantuában, vagy mások szerént, Parmában szül. 's a' Jesuiták szerzetébe lépett keves évvel eltörültetések előtt. Azután főherczeg Ferdinand, milanói helytartó, gyermekeinek tanitója lett. Ekkor lépett fel lassanként mint lyrai, leiró, satyra- és elegiaköltő 's poëtai forditó. Verse csinos, folyó, harmoniás, stylusa egyszerü nemes: sem felengő szólásmódok, sem keresett és szokatlan kifejezések és fordulatok nem éktelenitik. Mivei, főkép a' gyengéd érzelmü asszonyi nemet kecsegtetik, mellynek Olaszországban kedvenczköltője. Költeményeit pompás kiadásban birjuk (Bécs 1808, 3 köt.) melly a' főherczegné Estei Maria Beatrixnak van ajánlva. *bb.*

Bonfini vagy de Bonfinis (Antal), született Ascoliban Dec. 1427. Oskolájit hazájában végezvén, Recanatiban a' deák nyelv tanitója és később az itteni collegium rectora lett. Már itt több görög irók forditása, némelly deák irók magyarázása által magának hirt és nevet szerzett, azonban még is I. Mátyás királynak bőkezüsége 1485 Magyarországra vonta. Mindjárt első megjelenése alkalmával benyujtott munkáji olly kedvességet nyertek neki, hogy a' tudományok- és tudósokban gyönyörködő fejedelem őt, mint felesége, a' nápolyi Beatrix, olvasóját, szép fizetés mellett szolgálatjába veszi és Magyarország történeteinek irását rábizza. Mátyás ugyan 1490 mogholt, de követője, Ulászló, iránta hasonló indulattal viselteték, és ő történetirását 1495-ig folytatá, 1502 pedig meghala. Sokan magyar Livinsnak hiják, de ezt csak a' deák törté-

uctiró felosztásának és előadása külső alakjának követése által érdemli meg; stylje nem tiszta, erőltetett és czikornyás; a' történetek öszvetételében, következtetésében a' felsőbb tekinteteket hijába keressük; sok hijába való meséknek felvétele pedig itéletének kevessé szolgál becsületére. Azonban mint hazánkban a' jobb izlés első terjesztője figyelmünkre, mint pártfogója hibájinak részrehajlatlan birája tiszteletünkre, mint hazánk nála nélkül elveszett egyes történeteinek szorgos öszveszedője hálánkra méltó, bár ezeket szoros és józan vizsgálat nélkül nem használhatjuk. Magyar történeteiből Brenner csak 30 könyvet adott ki 1543, a' többi 15-et Sámboki lelvén meg, az egész munkát kiadta 1565. A' legjobb kiadást, melly 1771 Lipcsében jelent meg, Bélnek köszönhetjük. Ezen munkáján kivül emlitést érdemelnek Beatrix Symposionja, Herodianus, Philostratus Lamnius, Hermogenes és Aphthonius forditásai és Horatiust világositó értekezései. *Gr. Teleki József.*

Bonifácz (Szent), Németország halhatatlan érdemü apostola 's jóltévője, születelett 680 körül Angliában 's a' keresztségben Winfriednek nevezteték. Minekutána 13 évet az excesteri monostorban töltött, áltlépett a' nutcelli klastromba, hol rhetoricát, történeteket 's theologiát tanitott. 30 esztendős korában áldozó papnak szentelteték. Európának nagy részét akkoriban még pogány nemzetek lakták; Angliából költöztek a' térítők: különösen Németországba Gall, Emmeran, Kilian, Willibrord, 's a' ki leginkább emlékezetes, Bonifácz. 716 elhatározá magát Bonifácz a' ker. vallásnak a' Friesiek közt való hirdetésére, de a' Martell Károly 's Radbod frisiai király közt kilobbant háboru le nem győzhető akadályokat vetett e' szándék teljesitésének elejébe, visszatért az azért Utrechtből Angliába monostorába, mellynek Winbert holta után apátjává választatott. Minthogy azonban meghivottnak érzé magát a' hitetlenek térítésére, mást neveztete helyébe 's 718 Romába költözött, hol II. Gergely teljes hatalmat ada neki az evangeliumot Németország minden nemzetinek hirdetnie. Bonifácz elkezdé hivatalát Thuringiában 's Bavariában, 3 évig tartózkodott Frisiában, megjárta Hassiát és Saxoniát, megkeresztelvén mindenütt a' lakókat 's bálványtemplomaikat az egy igaz Isten szolgálatjára szentelvén. 723 Romába idézte őt II. Gergely, püspökségre emelé, megajándékozá egy canonok gyüjteményével, mellyek sinórmértékül szolgálnának neki, 's levelek által ajánlá Martell Károlynak és minden egyéb fejedelmeknek 's püspököknek, hogy őt jámbor igyekezetében gyámolitanák. Ekkor felcserélé Winfried nevét Bonifáczéval. Visszatérvén Hassiába 724, templomokat 's monostorokat épitett, Angliából papokat, szerzeteseket 's apáczákat hivott, kiket mint segédtársakat elosztott Thuringiában, Saxoniában 's Bavariában, 732 általküldé neki III. Gergely a' palástot 's kinevezé őt egész Németország érsekének 's primásának, hatalmat adván, mindenütt, hol czélirányosnak fogná találni, püspökségeket állithatni. 738 harmadizben utazott Bonifácz Romába 's a' pápától a' szent szék követének neveztetett ki Németországra nézve. Egész Bavariában csak az egy passaui püspökség volt, Bonifácz még a' freisingi 's regensburgi püspöki székeket állitá. Thuringiában alkotá az erfurti, Hassiában a' baraburgi püspökséget, melly utóbbi későbben Paderbornba tétetett által; Franconiában a' würzburgit 's a' Palatinatusban az eichstädtit. 739 helyre állitá ismét a' Sz. Rupert által ugyan ezen század első éveiben Sováratt (Salzburg) felállitott püspöki széket. III. Gergely 's ki azt követte, Zacharias, megerősiték mind ezen elintézéseket. Martell Károly holta 's Karolomann lemondása után felkené Bonifácz ennek testvérét, az ugy nevezett Rövid Pipint, Noissonsban a' Frankok királyának, előlült az ott tartott egyházi gyülésen 's Pipintől mainzi püspöknek neveztetett. Németországban 8 zsinatot tartott, alkotója volt a' hires fuldai apátságnak 's 754 ujabb apostoli utazásokat tett a' hitetlenek megtéritésére. E' közben Dockumnál 6 orányira Leeuwardentől nyugoti Frisiában, hol a' szabad ég alatt

sátorokat üttetett, 755 a' vad lakosok fegyveres kézzel rohantak reá 's kisérőjivel egyetemben megölék. Élte mintegy 75 évre terjedt. Tetemei elsőben Utrechtbe, későbben Mainzba, végre Fuldába hozattak. Az ottani apátságban egy általa irott másolatját az evangeliumoknak 's egy vérével festett levelet mutatnak. Leveleinek gyüjteményét Serrarius adá ki, de tökéletesben 's helyesebb renddel Würdtwein 1789. Ott, hol Bonifácz az első ker. szentegyházat épité éjszaki Németországban, Altenberg falu mellett néhány órányira Gothától, tiszteletére egy hozzá méltó, candelaber formára készitett, 30 lábnyi magas szobrot emelt a' hálás maradék, 's ezen emlék felállitása alkalmaval 1811 egy catholicus, egy ágostai 's egy reformatus szónok beszédeket tartottak. Dr. Löffler, gothai superint, feljegyzé ezen innepiséget egy kisded irásban, mellyhez Bonifácz élete leirása van függesztve. *B. V.*

Bonifácz. E' nevet a' következő pápák viselék: I. B. Dec, 29. 418 választatott egy részéről a' romai clerusnak, mig más része Eulalius ellenpápához szitott. Honorius császár a' szakadásnak véget akara vetni egy legközelebb tartandó egyházi gyülésen, mellyre már meg is hivá mindenünnen a' püspököket, minthogy azonban Eulalius a' császár rendelésinek ellene szegzé magát, kitiltatott a' városból. Bonifácz pedig kétségbe hozott tisztjébe iktaték. Feddhetetlen élet 's békeszeretet, de e' mellett igazságos jusainak védelmében férjfias erő 's állhatatosság voltak characterének kitűnő vonásai, melly utóbbinak nyilván való bizonyságát adá a' közte és Illyricum püspökei közt 421 támadott egyenetlenségek eligazitásában. Elhunyt Nov. 24. 422. — II. B. Sep. 21. 530 emeltetett a' romai székre, de csak Dioscorus ellenpápának hamar történt kimulása után juthatott annak egyedül való birtokába. Hogy a' pápaválasztásban holta után támadható meghasonlásokat gátolná, 531 Vigiliust nevezé tisztfolytatójának, de megbánván e' bal lépését, azt még azon évben a' romai clerus és tanács jelenlétében visszahuzta. Megholt Oct. 17. 532. III. B. Febr. 19.— Nov. 10-ig 607 kormányozá az anyaszentegyházat. IV. B. Aug. 25. — 608 egész Maj 7-ig 615 ült az apostoli széken; a' történetek alig tartottak fen egyéb emlékezetre méltót éltéből, minthogy a' Pantheont Romában a' Bold. Szüz. 's egyéb szentek tiszteletére felszentelé. (L. Pantheon.) — V. B. 619—625 megerősité azon már régibb just, mellynél fogva a' templomok mind meg annyi menedékhelyek valának 's munkás buzgósága által a' ker. vallásnak további kiterjesztését Angliában hathatósan elősegélé. — VI. B. 896 évben csak 15 napig volt pápa. — VII. másként Franco Bonifácz törvénytelenül tolakodott a' pápai székre 974, látván azonban az ellenfelekezetnek tőle idegenségét, oda hagyá Romát 's a' Vatican kincseivel Konstantinápolyba futamodék. II. Otto császár holta után ismét Romában termett 984, hol párthiveinek javalására XIV. Jánost, ki ezelőtt kevessel választtatott pápának, börtönre vetteté, 's mint sokan gyanitják, életétől megfosztá; de az erőszakosan szerzett méltóságot nem birta sokáig, minthogy 11 hónap mulva 985 maga is hirtelen meghalálozott. — VIII. B. (l. e.) — IX. B., Tomacelli Péter nápolyi születés, mig VII Kelemen Avignonban tartózkodott, 1389 Romában VI. Orbán helyébe választatott. Nem tagadhatni tőle neminemü miveltséget, mellyet szép termete 's kellemes magaviselete emelt; de az egyházi dolgokban 's törvényekben olly járatlan volt, hogy gyakran a' legképtelenebb végzéseket adná 's csak némelly tapasztalt cardinalok segedelmével kerülhetné el a' nagyobb botlásokat. Vétkül tulajdonittatik neki, hogy az egyházi tisztségek 's egyéb az anyaszentegyház épitésére 's nem lerontására irányzott dolgok elintézésében gyakran egyedül önhasznát kereste, különösen hogy az ugy nevezett annaták fizetését 1392 olly rendszerbe hozta, mint azt még utána is némelly pápák sürgették. Azon tartományokban, mellyek őt esmerték pápának, az egyházi beneficiumokat ugy tekinté, mint mellyeknek elosztása közvetetlen hatalmától 's csupa kegyelmétől függ; igy Magyarországban 1391 6

tett Pécsváradra apátot; 1400 Kanisai János, esztergami érsek (kit már elébb született követnek nevezett), hatalma alá vetett majd minden apátságokat, prépostságokat, monostorokat 'sat., hogy ez által részére hoditaná Sigmond ellen; 1403 a' szekszárdi, batai apátságot önkénye szerént ajándékozá. Az il y uton gyüjtött kinceseket részszerént telhetetlen rokonira, részszerént költséges épitményekre, p. o. az Angyalvár 's Capitolium megerősitésére, részszerént arra forditá, hogy Italiának akkori politicai egyenetlenségibe befolyást szerezne magának. Az ifju Lászlót a' nápolyi koronára segité 's ugyan azt 1403 Jadra városában Magyarország királyának koronáztatá, miért megbosszonkodván Sigmond, keményen tiltá, hogy az apostoli kamara számára ezentul semmi pénz ne szedetnék az országban; senki se venne el levelet vagy akarmelly rendelést a' pápa követétől 'sát. Ugy szinte Anjoui Lajos, Lászlónak vetélkedő társa, nem keves bajt okozott Bonifácznak, miből kitetszik, hogy politicai tekintete, minden iparkodása mellet, csekély maradt. Egyedül a' Romaiak felett nagyobb hatalmat nyert minden elődjeinél. A' város kerületinek előljárójitól (banderii) kétszer megfutamtva, 1391 és 94, vonakodott a' szent esztendő (1400) inneplésére Romában megjelenni, mig csak a' polgarok 1399 az emlitett előljáróknak letételét, egy általa nevezendő senator iránt engedelmességet és Assisiból, hol eddig tartózkodott, Romába való utazásra költséget nem igértek. Ezentul Romát mint határtalan fejedelem kormányozá. Azonban a' pápai méltóságnak egyedül való birtokára a' nagy szakadásnak folytatása miatt nem juthatott; mert VII. Kelemen 1394 Avignonban elhalván, ugyan ott XIII. Benedek választtatott, 's ezen uj ellenpápa szinte ugy nem akart az anyaszentegyház békeségének helyreállitása kedvéért tisztjéről lemondani, valamint ki őt megelőzte. Igyekeztek ugyan némelly fejedelmek a' szerencsétlen szakadásnak véget vetni, de nem boldogultak, sőt Bonifácz, hogy magát megbosszulja Venczelen, ki mind a' két pápának letételét 's egy harmadiknak választását javalá, helyébe Rupert bavariai herczeget emelteté a' romai királyságra, 's igy ingadozó hatalma majd nem csak Német- 's Magyarországra, Angliára 's az éjszaki tartományokra volt szoritva. Bosszuságában, hogy XIII. Benedek követei szembe a' simoniáról vádolták, meghalálozott Oct. 1. 1404. Az egykoru irók különösen dicsérik élte tisztaságáról. *B. V.*

Bonifácz, VIII., a' hires Cajetani, eredetikép cataloniai nemzetségből vevé származását Anagniban. Gondos nevelést nyervén szülejitől, szorgalmatosan tanulá a' törvényeket, parisi 's lyoni capitularis lett, későbben szent széki ügyvéd 's pápai protonotarius Romában. Minekutána IV. Márton őt 1251 cardinalságra emelte, követnek küldetett Siciliába 's Portugalba, és elég ügyesnek találtatott, ki több fejedelmekkel alkudozásba ereszkedhetnék; különösen reábizatott a' siciliai és aragoniai, Szép Filep és I. Eduard angol királyok közt történt egyenetlenségek eligazitása. Minekutána V. Coelestin Bonifácz késztetésére a' pápai méltóságot Nápolyban letette, ő választtatott helyébe Dec. 25. 1294. Talált ugyan ellenkezőkre a' Colonna nemzetségből való cardinalokban de kiken azzal bosszulta magát, hogy azokat egyházi átok alá vetette. Beiktatása ragyogó 's pompás volt. Magyarország és Sicilia királyai tarták lovának fékét, midőn a' Lateranumba menne, asztal felett pedig koronás fővel tevék neki szolgálatjokat. Bonifácz minden tehetségét arra feszité, hatalmának mikép szerezhetne nagyobb kiterjedést, ha bár ebbeli igyekezetében nem mindég volt szerencsés. Ugyan is Sicilia meg nem esmerte a' pápától függését 's minden egyházi átok ellenére is II. Fridriket tisztelte királyának. Magyarország dolgaiba is avatta magát Bonifácz 's érzékenyen sértegeté a' szabad nemzet jusait. Már III. András törvényes király alatt sürgette Robert Károly elfogadtatását 's csak ugyan mind a' pápa tekintetétől, mind még inkább a' nápolyi aranytól elvakitva, némellyek meghivák Károlyt 's megkoronázák.

De nagyobb része különösen az egyháziaknak ellene szegzé magát ezen erőszakoskodásnak, 's annak megmutatására, hogy nem köteles a' pápától rátolott királyt megesmerni, Venczelt választá; mi Bonifácz értésére esvén, Venczelt birói széke elejébe idézte, 's minthogy megjelenni átalott, királyságáról letevé 's a' népet iránta való kötelességétől feloldozá, mire hazánkban ez a' második példa volt. Még sokkal nagyobb viszálkodásokba keveredett Szép Filep franczia királlyal, ki nem engedé perét Angliával általa eligazitani; de számtalan bulláji, mellyeket ez ügyben Filephez intézett, tekintetbe sem vétettek emettől, 's épen olly keves foganatja volt az átoknak, mellyet a' romai egyházi gyülésen 1302 reá mondott. Filep Francziaország rendjeitől 's papságától gyámolitva bátran védé királyi igazait a' pápa erőszakos beleavatkozása ellen, kit azonfelül, minthogy különbféle vétkekről vádoltatott, azzal fenyegetett, hogy Lyonban a' legközelebb tartandó közönséges zsinaton le fog tétetni. Filep még tovább ment, Nogaretet küldé Italiába, hogy a' pápa személyét hatalmába keritse 's azt Lyonba hozza. Nogaret e' végre öszvekötémagát Sciarra Colonnával, ki, mint egész nemzetsége, Bonifácztól elnyomatott 's ugyan azért esküdt ellenje volt. Bonifacz, ki a' fejére vonuló szélvészt hijában igyekezett eloszlatni, elhagyá Romát 's Anagniban keresett menedéket. Itt meglepék őt Nogaret és Colonna 's mind a' mellett, hogy bátorságot mutatott 's felöltött pápai ékességének fényével akarta elrezzenteni a' vakmerőket, elfogatott, sőt Colonna annyira felejté magát, hogy még személyes sértegetésekre is bocsátkoznék. E' vérengző zendülésben megöletett Gergely, a' választott esztergami érsek, is, ki mint háborgó Bonifáczhoz folyamodott. Két nap maradt Bonifácz e' kellemetlen helyezetben, ekkor fegyvert ragadának Anagni lakosi 's megszabaditák őt. Bonifácz Romába viteté magát, hol egy hónap mulva 1303 busultában meghalálozott. Nem lehet Bonifácztól megtagadni, hogy állhatatos volt eltökélésiben; de ezen tulajdonokat meghomályositák nagyravágyás, hiuság, bosszuállás kivánsága 's ollykor alacsony magaalkalmaztatása. Ő szerzette 1300 a' százados jubilaeumot, ha bár némellyek azt régibbnek gyanitják. Egyébiránt abban mindnyájan megegyeznek, hogy korához képest igen kimivelt férjfiu volt.

Bonn (András), egy 1738 Amsterdamban született hires hollandi anatomus, ki atyjától, egy ügyes patikáriustól, az orvosi tudomány minden ágai iránt különös szeretetet vett örökségbe. Leyden universitasa orvossá formálta őt 's doctorrá mozditotta elő. Két a' theoriában és praxisban hires orvos, Bichat és Wrisberg, Bonn dicső monographiáját „*De continuationibus membranarum*“ használták munkájikban, 's ezen munka, melly a' szerző iránt olly nagy figyelmet gerjesztett, beavató értekezése volt neki. Fiatal volt, midőn a' parisi orvosoktól magasztaltatott, további kimivelő utazását elkezdte az universitasból Párisba, hogy az ottani practicusokat és a' gyógyintézeteket fundamentumosan megesmerje. Csak 1771 lépett ő fel készülő időszakának gazdag tapasztalási után Amsterdamban mint orvos 's egyszersmind leczkéket is tartott. Tulajdon költségén metszette rézbe a' „*Thesaurus Hovianus ossium morbosorum*“ három első füzetét. Egészen a' practicus életnek szentelé magát, ugy hogy egész élete — megholt 1818-ban — a' szenvedő emberiségnek 's azok javának, ügyes hollandi orvosok és sebhorvosok formálásának volt szentelve. Mint Monnikhof fundátiójának — mellyet ez a' különbféle sérések legjobb gyógymódjával megvizsgálására tett — elöljárója, hasonlókép nagy érdemeket szerzett magának. *A. B. P.*

Bonnay (marquis), mint a' Nivernois tartománybeli nemesség követe lépett fel a' franczia generálstatusokban a' revolutio kezdetekor. Jul. 14. 1790 letevé a' polgári hitet. Kivándorolván XVIII. Lajos király, követte ezt, 's mig ez Varsóban lakott, főtanácsadója volt neki. 1814-ben pair lett és követ elébb Kopenhagenben, azután pedig Berlinben. 1816-ban hevesen kelt ki a' pairkamarában a' követek kamarája ellen,

azzal vádolván ezt, hogy a' ministerek munkálkodását gátolja a' törvények tiszta végrehajtásában. Néha a' költés mesterségének is hódol ez a' pair, például: Pethion és Lameth Károly ellen intézett gunyköltemányében: „*La prise des Annonciades*".

Bonnet (Károly), hires természetvizsgáló és philosophus, született Genevában Mart. 13. 1720. Pluche „Természet néző helye" (*Schauplatz der Natur*) és Reaumur „Bogarak historiája" elhatározá az ifju izlését. Felcserélé a' törvénytudomány studiumat a' természet historiája studiumával. Első emlékirásáért a' leveltetükről, mellyben megmutatá, hogy azok párosodás nélkül szaporodnak, husz esztendős korában a' tudományok academiájának levelező tagjává lett. Csak hamar azután részt vett ő Trembley dolgozásiban 's levelezésiben a' polypusokról 's interessans felfedezéseket tett a' hernyók és pillangók leheléséről 's a' galandféreg alkatjáról. Reamurrel, Zannottival, Fontenelle de l'Italie-val, Bernard de Jussieu-vel, Spallanzanival, Hallerrel, Mèquin-nel, Géer-rel, Duhanellel és Lamberttel való heves levelezése 's a' dolgozásban való nagyon huzamos szorgalma meggyulaszták szemeit 's több mint két eszten eig megakadályoztaták az irásban. Ezt a' nyugalmat mindég munkás lelke arra használá, hogy az ideák forrásáról a' lélek természetéről 's a' metaphysica mysteriumairól gondolkoznék. 1752-ben hazájában a' nagy tanács tagjává lett 's 1768-ig maradt abban. Minekutána illyen módon hazájának a' nyilvános kormányban buzgósággal 's haszonnal szolgált volna, visszavitette magát mezei jószágába, Genthadba, a' genevai tó partján, hol kedvenczfoglalatoskodásit ismét elővette 's egyformán, öszvevont, egészen a' természet szemlélésének, szeretetre méltó feleségével való társalkodásnak 's kiterjedt correspondentiájának szentelt életet vitt, mig 1793 napjainak végét elérte. Bonnet finom és pontos figyelmész, methodicus és szerény philosophus volt. Egyetlenegy volt a' maga idejében, ki a' vallásos szemlélődést bevitte a' természet studiumába 's abból az életre nézve hasznos resultatumokat huzott. Természethistoriai 's philosophiai munkáji, mellyek elejénte egyenként jelentek meg, két gyüjteményben jöttek ki 1779-ben Neufchaltelben egyik kilencz negyedrét, másik tizennyolcz nyolczadrét darabban. A' nevezetesebbek 's hiresebbek ezek: „*Traité d' insectologie; Recherches sur l' usage des feuilles dans les plantes; Considérations sur les corps organisés; Contemplation de la nature; Essai analytique sur les facultés de l' ame; Palingénésie philosophique* és *Essai de psychologie.*" *A. B. P.*

Bonnet, ügyvéd és bátonnier (előljáró) az ügyvédek osztályánál Parisban. A' revolutio alatt buzgón védelmezett sok szerencsétleneket, kik a' revolutio törvényszéke elejébe hurczoltattak. Generál Moreau védelmezésénél fényes szónoki tehetséget fejtett ki. Későbbi időkben azt vetették szemére, hogy a' franczia statusügyvédek indulatoskodása 's bosszuvágya iránt, kivált 1815 olta, igen engedékeny lett, nagyon hajolván országos főügyvéd (general procureur) Bellart kivánatjaira. Mi azonban ugy vélekedünk, hogy illyen szemrehányásokat alig érdemel ő, a' ki harmincz és egy két esztendő előtt életét 's szabadságát vetette koczkára, csak hogy a' vádoltakat megmenthesse. Igazabb az, hogy a' mult esztendőben a' követek kamarája legvégső jobb oldalához tartozott 's ez által vesztette el a' nép kedvelését.

Bonneval (Claudius Sándor, gróf) vagy Achmet basa, szül. 1672 Coussacban Limousinben, nagytekintetü franczia familiából, 16 éves korában a' király nemes testőrébe lépett, de az érzéki gyönyörüségekhez kicsapangó hajlandóságot mutatott. A' háboruban jeleseszü 's szerencsés pártvezért esmertek meg benne; mindenki szerette követni, ha portyászni ment vala; 's marsall Luxenburg kiváltképen becsülé. A' ryswicki béke után féketlen életnek adá magát, gyakran beszéle az udvar 's vallás ellen és sok ellenséget szerze magának. Kiütvén a' spanyol öröklési háboru, 1701, szabadságot nyere, egy ezeredet toborzani,

mellyel mint ezredes kapitány Olaszországba ment, 's ujra megkülönböztené magát vitézsége 's kicsapongásai által. A' pénz szüke miatt elkövetett zsarolásaiért a' franczia hadi minister megtagadá feljebb emeltetését; ezért ő szörnyü hévvel fakadt ki a' minister és Maintenon ellen 's, az elfogatási parancsot sebes szökés által kikerülvén, kikéré elbocsátó levelét. Ezután több német udvarnál tartózkodott. Tunetti, Romában császári ügyviselő, 's ennek pártfogója, a' hires Eugen herczeg, ajánlására generál-majorrá tétetek 1706, Eugen alatt hazája ellen harczola 's 1708 az egyházi birtokokba nyomult be. Az 1714 Rastadtban kötött béke alkalmával Eugen közbenjárására megszüntetett a' Bonneval, mint haza áruló, ellen folyt per, 's megengedtetett jószágainak visszaadatása; ezeket mindazáltal soha sem nyeré vissza, noha sokáig perelkedett birtokában lévő testvérével. Kiütvén a' háboru Austria és Törökország közt 1716, a' kevessel elébb gyalogság fővezéri helytartójává neveztetett Bonneval nagy vitézséggel harczolt az Austriára nézve fényes pétervári ütközetben, Aug. 5. 1716, 's minekutána Temesvár bevételében is részt vett 's ezeredjét téli szálására rendelte volna, elment Bécsbe, innét pedig, mihelyt sebei meggyógyultak, Parisba, a' hol nagy becsülettel fogadták. Bonneval a' passarowitzi békekötés után (Jul. 21. 1718) udvari hadi tanácsnok lőn Bécsben; de könnyelmüsége, érzékisége, hajlandósága a' csufolódásra 's merészsége, magát Eugen házi dolgaiba avatni, azt okozák, hogy ez őt eltávoztatni kivánván, kiesz-közlé 1723 főhadszermesterré neveztetését Német-Alföldön. Elment ugyan Bonneval Brüsselbe, hanem tele bosszuvággyal Eugen ellen, mit az által nyilatkoztata ki, hogy a' herczeg kedveltje, marquis Prie, német-alföldi alhelytartó, ellen gyakran küldött panaszokat Bécsbe. Azonban olly kevessé lett szerencséje ezt megbuktatni, hogy inkább a' marquis, ki a' maga részéről szinte nem volt henye, vőn parancsot, az ő személyét hatalmába keriteni 's a' antwerpeni fellegvárba vitetni. Bonneval erre Bécsbe utasittatott, számot adni; ő a' parancs ellen elébb Haagba ment, a' hol majdnem egy hónapig maradt 's a' spanyol és franczia követtel szövetségbe lépett. Ennek következése a' lőn, hogy Bonneval, még minekelőtte Bécsbe érne, a' spielbergi várba viteték Brünn mellé, per indittaték ellene, 's az udvari hadi tanács halált mondott fejére, melly itéletet a' császár oda változtatá, hogy egy esztendeig kellett a' Spielbergen fogságban ülnie. Ezután olly feltétel alatt, hogy a' német földre soha nem lépend, tul vitetett a' tiroli határokon 's Velenczeből Konstantinápolyba ment. Előtte járván tetteinek hire, 's annak elbeszélése is, melly emberszeretőleg bánt legyen hajdan a' török foglyokkal, igen jól fogadták. Megkéretvén a' nagyvezér által siettetné áltléptét a' mohammedanus hitre, mert nyilvános kihallgatást a' sultannál csak akkor nyerend, megegyezett Bonneval, ki már akkor is jeles summát kapott tartására, hite felcserélésében. A' vallásra a' mufti oktatta, aláveté magát a' körülmetélésnek 's Achmet basa nevet kapott; esztendei jövedelme majdnem 12,000 tallérra ment. Megunván a' henye életet, kormányozó igyekezett lenni valamelly török várban, hanem a' nagyvezér meggátlá hivatalba tételét, 's csak ennek halála után tétetett az uj nagyvezér által a' bombahányók vezérévé, melly hivatalában igyekezett a' nagy sultan pattantyusságát javitani. Ezen szük körbe szoritották az ő munkálódását haltalmas basák féltékenysége, V. Mohammed sultan elhatározatlansága 's a' török seregek idegenkedése az europai hadi fenyiték minden rendszabásától; pedig tagadhatatlan, hogy, a' mint Austriát gyülölte, esze 's munkássága sokat használt volna a' török birodalomnak. Azonban eléggé élt helyezete kellemével, megholt 1747. „*Memoires*„-eit Desherbiers adá ki Parisban 1806 két köt. Casanova emlékkönyve 2-ik kötetében közöltetnek Bonneval felől egy némelly tudositások.

Bonpland (Aimé), a' parisi orvosi oskola 's füvészkert nevendé-

ke, 1799-ben Humboldt Sándort Amerikába kisérte, 's több mint 6000 uj plántanemet fedezett fel. Visszatérte után 1804 a' malmaisoni kert főgondviselőjéve lett 's azt leirta (Paris 1813—17, 11 szálitmány, fol. rézképekkel). Együtt-kiadója volt ő a' Parisban francziául, Tubingában pedig Cottánál németül megjelent hires amerikai utazásnak is („*Reise in die Äquinoctialgegenden des neuen Continents von 1799 bis 1804; verfasst von Alex. von Humboldt und A. Bonpland*" 3 Thl. 1818). 1818-ban mint a' természethistoria professora Buenos-Ayresbe ment. October 1. 1820-ban egy vizsgáló utazáshoz fogott a' Paranán fel Paraguay belsejébe, de a' Parana keleti partján, St.-Anában, hol théplántákat ültetett 's egy indus gyarmatot fundalt, a' paraguayi uralkadónak, doct. Franciának, 800 katonájitól a' buenos-ayresi határon megtámadtatott, kik az ő ültetményeit semmivé tették 's őt az Indusok nagy részével elvitték. Francia mint garnisonorvost egy erősségbe küldé őt 's egy kereskedő ut felállitását bizta reá. Bonpland fogságának semmi más oka nincs, mint az. hogy théültetményei szerencsésen tenyésztek. Humboldt Sándor maga is irt doct. Franciának, hogy barátjának szabadon bocsáttatását kieszközölje, mibe őt utoljára az angol minister, Canning, 's a' buenos-ayresi brit dolgok viselője Parisban is elősegitették. Az ujabb tudósitások szerént a' mult esztendőben szabadon bocsátá végre Francia Bonplandot. — Bonpland kéziratiból hozta renbe Kunth a' nagy munkát; „*Nova genera et species plantarum*", mellyeket Bonpland és Humboldt Sándor az uj világ tropicus tartományiban gyüjtöttek és leirtak (Paris 1815—25 7 rész, 35 szálitmányban, fol., rézképekkel, ára 1240 franc).

A. B. P.

Bonstetten (Károly), tartományi főbiró Nyonban, szül. Bernben 1745, a' zürichi cantonból egy régi bárói nemzetségből vévén eredetét; apja, Károly Emanuel, berni tárnokmester volt. Yverdunben, 19 éves korá után pedig Genfben neveltetvén 's itt Bonnet, Stanhope, Voltaire, Saussure és több tudósok társalkodása által palléroztatván, tanula Leydenben, azután Gray-al Cambridgeben, utóbb Parisban, 's Olaszországba utazott (mellyet későbben gyakrabban látogatott meg) 's jeles leveleket ira egy schweizi pásztortartományról (*Briefe über ein schweizerisches Hirtenland*). 1775 tagja lőn a' berlini fels. tanácsnak 's 1787 tartományi biró Nyonban. Itt éltek nála Matthisson, Salis és Brun Friderika; itt dolgoza Müller János honja történetirásán. A' helvetiai társaság otteni gyülése alkalmával 1786 néhány szövetséges barátival együtt három jutalmat tett ki a' legjobb 's legtökéletesebb tudositásra az egyik vagy másik schweizi köztársaság egész nevelési rendszere felől, 's a' leghasználhatóbb javalatra, miként lehessen azon javitani. Mind ez által, mind több — az ifjuság pállérozására czélzó — irásai 's gazdasági értekezései által megmutatá, melly igen szivén feküdjék hazájának felemelkedése. Midőn a' hazájában történt felforgatások elől eltávozott, elfogadá barátnéjá, Brun Friderika, meghivását Koppenhagenba 's ott élt 1798 tavasztól fogva 1801 tavaszig. Visszatérése után Genfet választá lakhelyének 1802. B. azon characterek közé tartozik, mellyeket Hippel házasithatóknak nevez, azaz, mellyek lelkes együttlétel, vagy hires barátokkal való közösülés, levelezés 's ideaközösség által nagyobb hirt nyernek. Az ő baráti szövetsége Müller Jánossal, ki nekie ajánlá leveleit a' történetirasról (l. 13 köt), mellyeket Brun Friderika adott ki legelsőben, emlékezetben fog maradni, mig a' nagy történetiró munkája a' Németek közt élend. Igy fénylik neve Matthisson „Erinnerungen"-eiben és költeményeiben, valmint barátnéja, Brun Friderika, irásaiban 's énekeiben is. Kopenhagenben mulatása alatt jelentek meg „Apró irmány"-ai (Kleine Schriften) 4 köt. 1799—1801, mellyek igen sokoldalu érdekletüek. 1802 a' népnevelés legjobb eszközei felől tett vizsgálódásának resultatumát adá ki e' czim alatt „*Über Nationalbildung*", mellyből már elébb több próbadarab

jelent meg Böttiger „*Neuer Deutscher Merkur*“-jában. Későbbi olaszországi utazása érdekletes topographiai vizsgálódásokra birá a' romai Campagna nevekedő 's a' földmivelés hijányából 's az ez által elterjedő egészségtelen levegőből származó pusztulása felől „*Voyage sur la scène du dernier livre de l' Eneide, suivi de quelques observations sur le Latium moderne*“ (Genf 1813). A' nélkül hogy nagyitaná a' dolgot, mint későbben Koreff és más utazásirók, kik szembetünő foganatra czéloztak, Roma pestises környékei festegetésében nem igen kinálkozók Bonstetten régiség és természettudományon alapuló 's azon tájékok vulkános földje tájrajza által is világositott vizsgálódásai Roma rossz kormánya, 's a' környék elhenyélt mivelése felől. 1807 jelenének meg tőle a' részént Muratori és Betinelli által okoztatott „*Recherches sur la nature et les loix de l' imagination*“ (2 köt.) Világos tekinteteket foglal magában az élet philosophiájából e' munkája: „*Pensées diverses sur divers objets du bien public*“ (Genf 1815); ezen munkáji pedig „*Etudes ou recherches sur les facultés de sentir et de penser*,“ (1821 2 köt.), és „*L' homme du midi et du nord*“ (Genf 1824) bizonyságai az ő philosophicus szemlélő eszének. Bonstetten levelei Matthissonhoz (1795—1827) 1827 jelentek meg Zürichben.

Bonzok, igy nevezzük mi Europaiak a' Keletasiában, különösen China, Birma, Tunkin, Cochinchina 's Japan széles birodalmain elterjedett Fo-hitnek papjait. Minthogy ezek is nőtelenül 's klastromokban élnek, a' keresztény monachusokkal nagy hasonlatosságok van, 's papi kormányok és Isten-tiszteléstmódjok a' Catholicusokéval sokban megegyez. Imádkoznak és sanyargatják testeket a' nép büneiért, melly liturgiájokban részt nem vesz 's ezért őket ajándékokkal és alamisznákkal táplálja. A' bonzszüzek ott épen azok, a' mik nálunk az apáczák; mert papnékat ugyan a' Fo-hit sem tür, de szüzeinek 's özvegyeinek a' klastromi fogadásokat 's együttélést áhitatos vallásgyakorlatok mellett megengedi. Mind a' két neme ezen pogány szerzeteseknek rendszerént csak a' mozgonyos szolgálatokat 's némelly bálványait esmeri, a' nélkül hogy a' vallás szellemét 's annak képjeleit értené, miokon ők a' babonát, táplálatjoknak kutfejét, hiven 's makacson és néha dühösen is őrizik.

Bootes (βοωτης, ökrész), görög neve egy éjszaki csillagzatnak, melly a' gönczölszeker szomszédságában fekszik, ez után forog és egy benne szép tüzzel ragyogó csillag (arcturus) vezetékén igen könnyen fel találtatik. Más régi görög neve arctophylax, azaz medvész vagy medvepásztor. Ezen csillagzat eredetéről többféle meséket lehet olvasni. A' legszebbiket fogjuk itt egyedül elbeszélni. Hemippus szerént (Hyginusnál) Philomelus és Plutus tesvérek valának, Jasion és Demeder (Ceres) fijai. Plutus gazdag, de szivtelen testvér, semmit sem juttatott vagyonjából Philomelusnak. Ez tehát, hogy élhessen, mindenét odaadja egy járom ökörért, feltalálja a' szekeret és szántás-vetéssel keresi kenyerét. Fija hasznos leményeit csudálván Ceres, azoknak örök emlékezetére képét, a' mint a' földet szántja, a' csillagok közé helyezteti. Schiller Sz. Sylvester, Schickard Nimrod képével, Weigel pedig a' svéd hármas koronával akarták a' hajdani pogány eredetü képet felcserélni.

Tittel.

Bopp (Ferencz), 1791 született Mainzban, tudományos pályáját Aschaffenburgban kezdé, hova szüleji a' mainzi választó fejedelem udvarát követék. Főkép a' nagy elméjü Windischmann szeretteté meg vele először napkelet bölcseségét. Csendesen és nyomosan készült a' kelet nyelveinek tanulására és 1812 öszén Parisba ment, hogy azokkal, de mindenek előtt India nyelvével és literaturájával megesmerkedjék. E' mellett az arab és persa nyelvet sem mulasztá el, és Chezy, Sylvestre de Sacy meg Schlegel W. A. tudósokban barátjaira 's pártfogójira talált, kik nyomozásaiban örömest nyujtottak neki segédkezet. Kedvelt tudományát a' bajor királytól nyert kis segedelemmel öt évig Parisban, késób-

ben Londonban, azután Göttingenben folytatta szinte olly becses, mint követésre méltó állhatatossággal. Ezután keleti nyelvek tanitója lőn Berlinben. Munkáji ezek: „*Ueber das Conjugationssystem der Sanskritsprache, in Vergleichung mit jenem der griech., latein., persisch. und germanischen Sprache, und mit uebers. Episoden aus indischen Gedichten*“ (Frankfurt. a. M. 1816.) — *Srimáhábharate Nalopakhajanam. Nalas, carmen sanscritum e Mahabharato. Edidit, latine vertit et adnotat. illustr. Fr. Bopp.* (London Paris.) 'sat. *B. L.*

Bor, l. Szőlő.

Bőr, azon életmiv, melly a' testnek külső 's belső felületét befedi; annak betakarására, védésére, bizonyos nedvek kigőzöltetésére, másoknak pedig felszivására szolgál. Meg kell a' bőrben három réteget különböztetni: az irhát (*corium*), Malpighi taknyát, és a' hámot (*cuticula*). — Az irha a' bőrnek legnevezetesebb és legfőbb részét teszi, fejéres, nyulós, elasticus; tömött cellás szövete számtalan finom véredényeket és idegeket kapcsol öszve; azért is igen érzékeny a' bőr; mindennemü sértései nagy fájdalommal járók; ugyan ezen réteg viszi véghez a' bőrnek főmunkálkodásait; külső felületén az idegek 's edények leginomabban elágaznak, és az őket fedő nyulós takony forma nedvességgel együtt Malpighi takonyhálóját teszik. — Ezt fedi végre az érzés mérséklésére és idegek védlésére szolgáló h á m, melly nem egyéb, mint megkeményedett takony; ez apró pikkelyekben a' bőr egyéb kiüritéseivel együtt gyakran észrevehetőleg lefoszlik és ismét visszaszerződik. Áztatás által megválik a' bőr többi részeitől, szintugy csipős kenőcsök vagy hólyaghuzó tapasz által is; némelly bőrnyavalyákban, mint p. o. a' kanyaruban (*herpes*) korpaformában, másokban pedig, p. o. a' skarlátban, egész lemezekben lefoszlik. Külső felületén számos barázdákat 's kiállásokat látni lehet, mellyek porusokat 's idegszemölcsöket, mint a' tapintás életmiveit, rejtenek. A' bőr nem csak a' test külső felületét, hanem egy részről a' szájon és orron, más részről pedig a' nemi részeken behatván, a' levegő utakat, a' beleket és nemi részeket, nem különben a' hugyhólyagot befedi, 's ezen részeken különösen t a k o n y h á r t y á n a k neveztetik. Ezek tehát a' külső bőrrel együtt a' b ő r r e n d s z e r t teszik. — Innen világosan kitetszik, hogy a' bőr az állati testet nem csak kivülről, hanem belőlről is befedi, közötte és a' természet között határt von 's azt ezzel egyszersmind öszve is köti. A' bőr szine (fejér, barna, fekete, veres 'sat.) Malpighi takonyhártyája minemüségétől függ. A' külső bőrhöz tartoznak a' s z ő r ö k, k ö r m ö k; a' belsőhez pedig vagy is a' takonyhártyák rendszeréhez a' f o g a k. Főzés által enyvet szoktunk az állatok bőréből készitenü; mennél nyulósabb emez, annal finomabb a' belőle nyert enyv. *Deutsch Jósef.*

Bora (Katalin), Luther felesége, 1499 született. Szülejiről csak annyi tudatik, hogy anyja a' Haugewitz vagy Hugewitz igen régi német familiából származott. Bora Katalin igen fiatal korában apáczaságra rendeltetett, melly állapotban szerencsétlennek érezvén magát 's rokonjainál a' szabadulásra segedelmet nem találván, más nyolcz apáczával együtt Lutherhez folyamodott kérésével, ki módot is talált 1523 a' 9 apácza kiszabaditására 's azonnal tudósitotta szülejiket ezen történetről. E' meglévén, némellyeket közülök némelly wittenbergi polgárok vettek házaikba, másokat pedig, kik fiatalabbak voltak, Luther igyekezett kiházasitani. Az utolsók közé tartozott Bora Katalin is, kit Luther a' wittenbergi predikátor Amsdorf által Glatz Gáspár számára kéretett meg. Bora Katalin ahhoz nem ment, de egyszersmind ugy nyilatkoztatta ki magát, hogy kész lesz házasságra lépni, ha Amsdorf vagy maga Luther elveszi. Luther, ki 1524 a' szerzetes köntöst letette, nem volt ugyan idegen a' házasságtól, de ugy látszik, hogy nem indulat, hanem meggondolás támasztotta benne a' házasodás szándékát, 's azonkivül

Bora Katalint kevélynek is tartotta 's ugyan azért nem érzett iránta hajlandóságot. Annyival váratlanabb volt vele nem sokára következett öszvekötése, melly természet szerént sok hazug hírekre adott alkalmat. Ezekhez tartozik az, hogy Katalin az öszvekelés előtt terhes volt 's utána 2 héttel szült volna, valamint az is, a' mi perlekedő természetéről, uralkodásra vágyásáról 's tékozlásáról 's mások által fösvénységéről beszéltetett. Hihető ugyan, hogy Luther nem mindenkor volt házasságában megelégedve, minthogy szokott egyenességével házasságának mind örömeiről, mind szenvedéseiről szól; de hogy benne szerencsétlen nem volt, arról elég bizonyságot tesz testamentoma, mellyben feleségét, mig özvegy maradna, mindenének örökösévé teszi „azért", ugymond „minthogy mindenkor istenfélő, hűséges és tisztességes házas társ volt." Midőn Luther halála után a' schmalkaldeni háborn kiütött, János Fridrik, választó fejedelem, elfogatott 's V. Károly Wittenberget elfoglalta, Luther özvegye kénytelen volt Wittenberget elhagyni 's Lipsiába menni, hol nagy szegénységben élt. Utóbb ismét visszatért Wittenbergbe 's ott maradott 1552-ig, hasonlóképen szegény sorssal küszködvén. De midőn itt a' pestis kiütött 's az universitas is Torgauba tétetett által, ő is oda ment, hol csak hamar megholt December 27. 1552. A' torgani templomban most is lehet látni koporsókövét, mellyre természeti nagyságában ki van vágva. *K. J.*

Borax (pórissó), azon termények közé tartozik, mellyek egyedül a' természet nagy műhelyében készülnek, de az emberi szorgalom semmi eddig esmert ügyessége által elő nem állithatja. Nálunk, valamint semmi más europai tartományban is, nem terem, hanem Asiából hozatik, hol, különösen Persiaban, Indiában, Chinában és Tibetben, ugy szinte déli Amerikában is, a' potosii kerületben, és Sinában nagy mennyiséggel találtatik. Legtöbb pórist nyerünk Tibetből, mellynek Lama tartománya széles tavaiban igen sok terem. Itt némelly helységek körül nyáron a' tavak szinére feljő, ugy hogy öszve lehessen szedni, a' télnek kemény hidege alatt pedig a' viztől megválik és a' tavak iszapjára leszál, azért az ottani lakosok be szokták a' jeget törni, a' pórissót felszedik és ökörbőr közé takarva kereskedésbe eresztik. Ezen tisztátalan pórissót a' Hollandiak megtisztitván, a' kereskedés utján mindenfelé elszálitják. Hajdan a' Velenczeiek is szoktak ezen só tisztitásával foglalatoskodni, azért az orvosok még ma is velenczei pórissót (borax veneta) szoktak rendelni. Természetes állapotban leginkább apró szemekben, néha hatoldalu pyramidalis sárgás és zöldeskék vagy pedig barna, ritkábban fejér szinü jegekben fordul elő. A' megtisztitott pórissó rendetlen, ritkán rendes hatoldalu, fejér, félig áltlátszó, gyenge lugizü 's keserenyés oszlopokba jegesedik; felolvad 2 rész meleg és 12 hideg vizben, a' láng nem változtatja, a' tüzben könnyen elolvad és a' tartósabb tüz alatt a' pórisüveget, egyet a' legnevezetesebb olvasztó szerek közül, adja. Azért a' Görögök, kik a' pórist az aranyolvasztásra használták, ezt χρυσόκολλα-nak nevezték. Alkotó részei: pórissavany, natrum (szikany) és viz. *D. J.*

Borbála (Ekebontó), Nógrád vármegyében a' szécsényi járásban alig akad már a' kémlő utas a' hajdani ecsegi vár bebokrosodott omladékaira. Egy Borbála nevü hajadon leány vala egykor, a' köz monda szerént, e' vár asszonya; a' honnan az Leányvárnak is nevezteték. Élete idejének és nemzetsége nevének tana elenyészett; de fenmaradt a' férjfinem iránt volt olthatatlan szerelmének emlékezete, mellynek lángjaitól tüzeltetve mindenütt kémelteté 's mindenünnen magához édesgeté a' deli legényeket, szerelmeket pedig egy egy iga ökörrel jutalmazá meg. De tulajdon barmainak száma csilapithatatlan vágyának meg nem felelhete. Annakokáért azoknak elfogytával arra hatalmazá kénytöltőjit, hogy jobbágyain vegyék meg kedveskedések diját. Gyakran meg esék tehát, hogy a' szántó földmives ekéje elől fogná ki annak ökreit a' dias és félbesza-

kasztaná mezei munkáját; a' honnan Ekebontó Borbálának nevezte el a' föld népe a' leányvári hölgyet. *Fábri Pál.*

Borda (János Károly), nagyérdemü térmérő és természetvizsgáló, Szül. Maj. 4. 1733 des Landes vármegye Dax nevezetü városában; megholt Parisban Ferbruar. 19. 1799. *) Többféle becses találmányi közül, mellyeket Lalande astronomiai könyvtárában a' 818 lapon és Delambre különféle munkájiban olvasni lehet, itt csak egyet hozunk fel. Mayer Tobias már 1750—1752 módját találta, miképen lehessen egy kisded, azért is könnyü 's olcsó eszközzel (goniometer-nek keresztelte) mindennemü szegleteket olly pontosan, sőt pontosabban megmérni, mint előbb sokkal nagyobb, nehezebb 's drágább szerszámokkal. Ezt az igen elmés, de senkitől haszonra nem forditott leleményt felfogván, Borda 1786 le noir által egy kereket készittetett, melly Francziaországban Borda sokszorozó kerekének neveztetik és 1787 olta, a' midőn a' franczia gradicsmérés alkalmával legelőször tétetett vele próba, mindenütt, vizen szárazon, gyakorta alkalmaztatott. Mind magát az eszközt, mind az azzal való bánásmódot bőven leirta Delambre (*Base du Système metrique décimale*, II. 1620.) *Tittel.*

Bordeaux (a' h. 17° 5′ 46″ 's az éjsz. sz. 44° 50′ 14″ közt), a' hajdani Guyennenek vagy Aquitaniának Bourdelois nevü tartományában kereskedő város és a' Gironde departem. egyik kerületének (77 nsz. mf. 223,863 lak.) fővárosa, a' Garonne (mellyen egy uj, 700 l. h., 17 bolthajtáson álló 's XVIII. Lajostól épittetett hidon lehet keresztül menni) bal partján. 12 mf. ezen folyó torkolatjától, 7800 házzal 's 100,000 lak. Ezen régi és setétes városnak 19 kapuja (12 a' folyó, 7 a' város környéke felé), 2 külső városa (les Chartrons és St. Severin), szép piaczai, kellemetes sétálóji, 1 protestans és 46 cath. templomai vannak. Kitetsző épületei: a' káptalan temploma, a' Lambrière tanácsház, mellyben a' hajdani guyennei herczegek laktak 's a' parlament üléseit tartotta, továbbá a' börse, a' Hôtel des fermes, a' játékszin, vauxhall, a' Napoleontól 1810 épittetett palota, 's egy 24 kerekü, most feltalált malom, melly csak a' tenger felduzzadása és leapadása által hajtatik. — Bordeaux kőfalakkal és erős tornyokkal vétetik körül. Haa és St. Louis vagy S. Croix (két kicsiny erősség) 's az ezeknél erősebb Chateau Trompette védelmezik a' kikötőt, mellyben a' tenger felduzzadásakor, melly gyakran 12 l. is felemelkedik, a' legnagyobb kereskedő hajók is minden nehézség nélkül felevezhetnek, de a' melly az elfövenyesedés által valamennyire csekélyedett. Bordeaux tulajdon hajójinak száma több 900-nál. Általjaban véve eszt. 100,000 oxhoft bor 's 20,000 ox. pálinka vitetik ki belőle; a' kivitel többi tárgyai: boreczet, aszalt gyümölcs, füstölt sódar, tüzi fa, terpentin, palaczkok, dugókéreg, méz 'sat. Bevitetnek: coloniai portékák, angol czin, ón, veres réz, kőszén, festő materiálék, ház- és hajóépitésére való fa, szurok, kender, bőr, hering, besózott hus, sajt 'sat. Nantes után legtöbb részt Bordeaux veszen a' franczia-amerikai kereskedésben; van egy bankja, kármentő társasága 'sat. Mart. és Octob. eső vásárai nyug. Francziaországban legnevezetesebbek. A' czet- és tőkehalfogásban az idevaló kereskedők a' bayonnei, st. jean-de-luzi és st. maloi kikötőknél fogva részt vesznek. Ersek lakja. Van benne egy protestans consistorium. Itt lakik a' praefectus és a' 11-ik katonai osztály fővezére, 's benne van a' 11-ik erdőre ügyelő intézet 's a' kir. törvényszék. Nevezetesek még Bordeauxban: a' kereskedők kamarája, kereskedőtörvényszék, az 1441 alkottatott universitas, a' tudományok 1712 felállittatott academiája, mellynek egy 55,000 kötetnél gazdagabb könyvtára van, a' képző mesterségek 1670 fund. 's 1768 megujittatott academiája egy museummal, a' lyceum, a'

*) Brockhausná' Febr. 20. 1799. A' vélleszmitás Lalande után történt (Bio-ingraph. astron. 1818.)

linnéi társaság, siketnémák intézete, a' kereskedő- és hajósoskola 'sat. Fabrikáji közt legnevezetesebbek: 14 czukorfőzései, több üveghutáji, fazokas műhelyei, pamutmiv- és csipkemanufacturáji. Bordeaux a' Romaiak Burdigalója. Az 5 száz. a' Gothok birták. A' Normannok prédáló csapatjaitól több izben meglátogattatott. Eleonorát, X. Wilhelm, utolsó guyennei herczeg, leányát, VII. Lajos franczia király feleségül vévén, Francziaországhoz kapcsoltatott; hanem midőn a' királyné férje által elüzetett 1152 's azután a' normandiai herczeghez, a' ki későbben angol királyá lett, ment feleségül, angol felsőség alá jött Bordeaux is. A' poitiersi ütközet után Eduard, a' fekete herczeg, az elfogatott franczia királyt, Jánost, Bordeauxba vitte, a' hol e' II eszt. lakott. VII. Károly alatt 1451 ismét Francziaország alkotó része lett. 1548 felzendült a' város a' sóra vetett adó miatt 's de Morems kormányozó megöletett, a' miért Montmorency connetable a' lakosokon kegyetlen bosszut állott. A' revolutió idejében, mint a' Girondisták főhelye, csaknem ugy elpusztittatott, mint Lyon és Marseille. Az angol kereskedésnek a' szárazon lett eltiltatása melly miatt Bordeaux igen sok kárt vallott, elidegenitette a' lakosokat Napoleontól, 's a' Bordeauxiak voltak legelsők a' Francziák közt, kik Mart. 12. 1814 a' Bourbonok pártjára állottak. Ausonius, romai költő, Bordeauxban, Montaigne és Montesquieu környékén születtek. Az utolsónak tetemei Sz. Bernhard templomában nyugosznak. *L.—ú.*

Bordeauxi borornak neveztetnek nem csak a' Bordeaux város határán, hanem általjában véve a' Guyenne tartományban termő borok. A' legesmeretesebb veresek ezek: a' margeauxi, haut-brioni, gravesi, medeci, loignoni, pontaci 'sat.; ez utolsó legjobb 's legdrágább. A' fejérek között legbecsesebb a' gravesi, utána a' blayei, bourgi, rioni, seronsi, farguesi 'sat. A' gravesi borok közül legkelendőbbek a' haut-brioni, merignaci, pessaci, loignoni, 'sat.; a' medocbeliek közül pedig a' laffittei, latouri és margeauxi. Ugy tartják, hogy valamennyi bordeauxi borokat elébb el kell készíteni, minekelőtte el lehessen vinni. Némellyikének 4—6 esztendeig kell állani, mig megkaphatja szükséges jóságát. Bordeauxi borok nevezete alatt értődnek még különbféle más hegyi borok is, u. m. a' gaillaci, bergeraci, st. foii, frontignaci, cahorsi és a' bezieresi muskatalbor. Bordeaux sok keletdéli francziaországi borokat viszen ki, mellyek Bordeauxba a' langvedoci vizcsatornán jőnek be. A' franczia borkereskedésnek legfőbb ágát ezek teszik; mert ugy tartják, hogy még középszerü esztendőkben is 200,000 oxhoftnál több megyen ki az országból.

Bordone (Paris), nevezetes, a' velenczei oskolához tartozó képiró, szül. Trevigiben, hihetőleg 1500, mgh. 1570. A' tudományokat odahagyá, hogy magát képiróvá mivelhesse Titian alatt. Fejlő talentuma sebesen halada. Mivei, mellyeket honvárosa 's Velencze számára készite, hirét Francziaországban is elterjeszték, hova a' király hitta meg. A' dresdai és bécsi galeria többet bir tőle. Leghiresb mive az öreg sajkás, ki a' dogének nyujtja a' gyürüt; olajba van festve 's ismét Velenczében látható. *I.*

Boreas, köz értelemben az a' szél, melly egyenesen éjszakról fu. Vitruviusnál ellenben (l. 6) azon tájékból eredt szelet jelenti, melly az éjszaki ponttól keletfelé 60 grádicsnyira fekszik. — A' Görögök Boreast Thraciában lakó isten gyanánt tisztelték 's szárnyakkal ábrázlák, mellyek, valamint haja 's szakála is, hópelyhekkel, valának rakva; lábak helyett kigyófarkakkal, 's ruhájának hosszu függelékével porfellegeket gerjesztve. A' régiek, kik Astrens és Aurora fijának mondják, azt regélik felőle, hogy, midőn Apollo kedvenczével, Hyacinthussal, karikáza, irigykedvén Appollóra, ennek kárikáját az ifju fejének irányza, a' mi halálát okozta. Orithyiával, az athenei Erechtheus leányával, kit elragadott, Cleopatrát és Chionét, Calaist és Zetest nemzette, melly két utóbbi az Argonautákkal Colchisban volt.

Borék, l. Volumen.

Borghese, Sienából eredő romai familia. A' nevezett köztársaságban a' 15 század közepe olta legfőbb hivatalokat viselt. V. Pál pápa, ki e' nemzetségbeli volt 's 1605 lépett a' pápai székre, méltóságokat 's gazdagságot halmozott atyjafijaira; testvérét, Borghese Ferenczet, azon seregek vezérévé nevezte 1607, mellyeket ő a' pápai jusok fentartása végett küldött Velencze ellen; Borghese Márk Antalt, testvérének Keresztelő Jánosnak fiját, a' Sulmone herczegséggel ajándékozá meg, 200,000 tallér jövedelmet szerze neki és spanyolországi grand czimét eszközlé ki számára. Egy másik unokaöccsét, Scipione Caffarellit, cardinallá tevé, 's felvéteté vele a' Borghese nevet. Sulmonei herczeg Borghese Márk Antaltól származik a' gazdag Borghese familia, melly most herczeg Borghese Camillban, 's ennek testvérében virágzik (l. Cenci is).

Borghese (Filep Lajos Camill, herczeg), előbb Guastalla herczege, olasz- és francziaországi princz 'sat., szül. Romában 1775, Borghese Márk Antal fija. A' Francziák Olaszországba nyomulásakor szolgálatot vett az ők seregében, nagy hajlandóságot mutata Francziaország ügyéhez 's kivált Bonaparte generálhoz, 1803 Parisba ment 's elvévé Napoleon 2-ik testvérhugát, Paulinát, generál Leclerc özvegyét. 1804 franczia princczé lőn 's a' becsületrend nagykeresztesévé, kiütvén pedig a' háboru Austria ellen 1805, századossá a' császári testőrnél. E' háboru végével a' Guastalla fejedelemséget nyeré meg hitvese, 's ő guastallai herczegségre emelteték. Minekutána az 1806 táborozáson is jelen volt a' Burkusok és Oroszok ellen, 's erre Varsóba küldetett volna, a' Lengyeleket lázadásra készíteni, az Alpesen tuli tartományok főkormányozójának nevezé ki a' császár. Mint illyen Turinban tartá udvarát 's megkedvelteté magát a' Piemontiakkal. Napoleon lemondása olta félbeszakasztotta minden öszveköttetését a' Bonaparte familiával 's feleségétől elvált. A' herczeg a' franczia országló széknek eladott 8 millio frankon 322 remek mivet, mellyek ősei Villa Borghese (l. Roma) név alatt esmeretes palotájának ékességei voltak, 's mellyek közt első rangu remekek is találkoztak, például a' borghesei küzdő, a' Hermaphrodit, Silenus, a' haldokló Seneca, Amor és Psyche 'sat. Bonaparte a' kialkudott summát piemonti nemzeti jószágokban fizette meg, mellyeket a' sardiniai király 1815 elfoglalt; hanem a' herczeg a' szövetségesek másodszori Parisba nyomulása következésében remekei egy részét visszakapá. Florenczben lakik, minekutána Lucediot Savoyenben 1818 3 millio livreért eladta. Nápolyországban a' Sulmona és Rossano herczegségeket birja. Egy ő a' leggazdagabb olasz herczegek közül. Jószágát öccse örökli. Romában mulatása alatt 1826 nagy megkülönböztetéssel bánt vele XII. Leo, 's reménylették, hogy kegyes intézeteket fog szerezni. Öccse, herczeg Borghese Aldobrandini Ferencz (szül. Romában 1777), franczia generál.

Borghese (Maria Paulina, herczegasszony), született Bonaparte, Napoleon 2-ik testvérhuga, szül. Ajacciióban Oct. 20. 1780; midőn az Angolok 1793 Corsicát meghóditották, Marseillebe ment, a' hol conventkövet Fréronhoz, a' Voltaire által elhiresedett criticus fijához, készült férjhez menni, de ennek kezére egy más asszony bizonyitá be jusát. Most a' szép Paulinának generál Duphothoz kellett volna férjhez mennie, hanem saját választása szerént generál Leclercnek adá kezét Mailandban, a' ki 1795 a' marseillei osztály generálstabjának feje volt 's ő belé szeretett. Midőn Leclerc St. Domingóba küldetett főkapitányi hatalommal, megparancsolá neki Napoleon, oda kisérni fijával együtt. Dec. 1801 ült Brestben hajóra, 's a' költők ugy énekelték a' szép asszonyt 's nem kevesbbé szép fiját, mint a' Görögök Galantheáját, mint a' Venus Marinát. Utóbb márványba véseté alakját Canova által Romában, melly mivszerencsésen készült hiv természeti képe a' szépség istenasszonyának. Bátor és eltökélett nem kevesbbé volt, mint szép. Mert, midőn a' Negerek Kristóf alatt Cap Françoist a' hol ő lakott, ostromolták, 's Leclerc nem

lévén képes azokat tovább visszanyomni, feleségét 's gyermekét hajóra vinni parancsolá, ő csak erőszakkal vitethetett oda. Férje halála után (Nov. 23. 1802) herczeg Borghese Camillhoz (l. e.) ment férjhez Morfontaineban Nov. 6. 1803. Fija kevessel azután holt meg Romában. Napoleonnal, ki őt gyengéden szereté, szüntelen egyenetlenkedék 's öszveengesztelődék, mert nem akará magát mindég a' császár politicai szeszélyéhez alkalmaztatni. Ezért gyakran daczolt Neuillyből, hol magányosan, de igen kellemesen élt, a' nagy férjfi akaratjával. Hanem még ez a' kevélység is, mellyel ő bátyjától követelte mind azt, a' mit testvérei kértek, csak érdekletesbbé tevé amaz előtt. De midőn egyszer a' császárné ellen, a' ki iránt semmi hajlandósággal nem viseltetett, megfelejtkezék magáról, kerülnie kellett az udvart. Még akkor sem volt kegyelemben 's épen Nizzában tartózkodott, midőn Napoleon 1814 a' császári székről lemondott; mindazáltal ugy cselekvék tüstént, mint gyengéd leánytestvér. A' helyett, hogy romai palotájába vonult volna, bátyjához ment Elbába 's közbenjáró volt ez és a' familia egyéb tagjai közt. Midőn Napoleon Francziaországba kiszált, ő Nápolyba ment Karolina testvéréhez, innét pedig Romába. A' wat-rlooi ütközet előtt bátyjához küldé nagybecsü gyémántjait, ennek szabad rendelésére. Ezen drágaságok Napoleonnak ezen ütközet után elfogott kocsijában voltak-melly Londonban nyilván mutattatott. Napoleon az ékességet hugának, visszaküldeni szándékozott. Ezután férjétől elválva Romában élt, hol a' férje által használására hagyatott Borghese palota egyik részét laká 's 1816 olta a' Villa Sciarrát birá. Háza, mellyben izlés 's mivészetbecsülés uralkodék, gyülő helye volt Romában a' legfényesebb körnek. Anyját, Lucian és Lajos testvéreit 's nagybátyját, Fescht, gyakran látá. Midőn bátyja, Napoleon, betegségéről hallott, több izben kért engedelmet, hozzá mehetni St. Ilonába. Végre megnyerte, a' mit kivánt, midőn annak haláláról a' tudósitás megérkezett. Megholt Florenczben Jun. 9. 1825. Számos hagyományain 's egy szerzésén kivül, mellynek kamatjából két ajaccioi ifjunak kell orvosi és seborvosi tudományt tanulni, testvéreit, gróf St. Leut és herczeg Montfortot, tevé örököseivé. Egész hagyománya 2 millio frankra ment. *Zs. G.*

Borgia (Stefano), cardinal, a' propaganda előlülője 's a' 18 században egyik legnemesebb pártfogója a' tudományoknak, 1731 szül. Velletriben 's első nevelését kapta nagybátyjánál, Borgia Sándor fermoi érseknél. 19. eszt. korában tagja lőn az etrusci academiának Crotonában, 's Velletriben kezde régiségi museumot gyüjteni, melly idővel talán leggazdagabb egyes gyüjtemény lett. XIV. Benedek 1759 beneventi kormányozóvá, 1779 pedig propaganda titoknokjává nevezé. Ezen hivatal, mellyet 18 évig viselt, öszveköttetésbe hozta a' világ minden vidékein széllelszórt térítő papokkal, 's ő ezt kézirat-, pénz-, szobor-, bálványkép- 's egyéb emlékgyüjteményinek gazdagitására használá. VI. Pius cardinalnak nevezé ki 1789 's egyszersmind a' talált gyermekek főfelvigyázójának. Ezen hivatalában nagy érdemeket szerze követésre méltó rendszabásaival. Midőn a' Francziaországból széllelhatott revolutionalis lélek 1797 az egyházi birtokot is meglepte, Roma dictaturáját Borgia kezére bizta VI. Pius 's még 2 cardinalt rendelt melléje. De midőn, a' Franciák Roma kapuji előtt megjelenvén (Feb. 25. 1798), a' pápa eltávozott 's a' néppárt felülfordult volna, elfogatott cardinal Borgia 's ki kellett költözködnie az egyházi birtokokból. Ekkor Velenczébe ment és Paduába, a' hol tudományokkal 's a' terités ügyével foglalatoskodott. Csak VI. Pius kiséretével tért vissza Romába, hol egész munkásságát a' kormány egyes ágainak helyreállitására forditá. Megholt Lyonban Nov. 23. 1804 épen midőn Parisba utazott, hova a' pápát akará kisérni. Borgia jóakaró volt igen nagy mértékben, ezenfelül tetszékeny és nyiltszivü. Legnagyobb készséggel engedé meg becses gyüjteményeinek használását, mellyekből Adler, Zoega, Georgi, Paulinus és többen irtak de egyes

részeket. Mások munkáját minden módon 's még önáldozattal is segitette. Megtagadott magától minden fényüzést, hogy museumára fordithassa pénzét. „*Memorie istoriche della città di Benevento del secolo VIII. al XVIII.*“ czimü munkája (3. köt. 1763. n. r.) alapitotta meg történetiről 's régiségesmerői tekintetét.

Borgó, Nagy-Borgó, Borgo Prund, éj. sz. 47° 11′ k. h. 42° 25′ alatt, Erdélyországban határszéli katonafalu, Bukovina felé, Doboka vármegyében, de 1784 olta a' második oláh ezeredhez tartozik. Fekvése igen különös; mert magában csak egy hosszu 3 órányira nyuló, 143 házat sorban foglaló utsza, melly tulajdonképen 7 egymást érő faluból áll, mellynek mindenikének maga temploma van, mindöszve pedig 500 familia lakja. Ezen az utszán megyen keresztül a' nevét innen vette borgói szoros ut Bisztricza szász városától kezdve, Bisztricza folyó és Tiha patak mentében, a' Bukovinába, melly nagy költséggel 's ügyességgel készült a' sok nagy hegyeken völgyeken keresztül. *S—s.*

Borik, Kalmán király második, házasságtörés gyanusága miatt elbocsátott feleségének, Predslawának, Oroszországban született fija, szepesi gróf, Halics és Przemisl fejedelme, a' magyar korona követelője. Felesége Judith vala, Kriwousti (ferdeszáju) Boleslaw lengyel fejedelem leánya. Történeteit l. Kálmán, István II., Gejza II. és István III. alatt. *Fábri Pál.*

Borkő neve alatt a' borból megvált és a' hordók oldalara letétetett, tulajdon állományu sót értünk. — Ez a' bornak tulajdon terménye, minden borban találtatik nagyobb vagy kisebb mértékben, 's minél több benne a' borkő, annal jobb, egészségesebb 's tartósabb az. Ellenben megkevesülése a' bor nyulósságát szüli, mellyet nálunk sokan az által akarnak megjobbitani, ha az igy megromlott bort, nagy kádba öntvén, lánczokkal verik, elfelejtvén azt, hogy mikor illy móddal borokat a' nyulósságtól megmentik, ugyan akkor azt kellemetlen barna szinüvé és fanyar izüvé teszik. — Sokkal jobb volna az effféle megromlott borban a' megkivántató borkövet bizonyos mennyiségü borkősavany hozzáadásával kipótolni, a' mit könnyen megtehetünk, ha elébb egy két iccze borhoz addig öntünk borkősavanyt, mig az edény fenekén borkő jelenik meg, ekkor csak az irányt kell kiszámitani, 's legottan véghez vihetjük a' jobbitást akarmi nagy edényben. — — A' kereskedésben előforduló borkő különbféle szinü a' bor szinéhez képest, leginkább sárga vagy barnaveres. Hogy a' szükséges megtisztitást olcsón meg lehessen tenni, a' tisztátalan borkövet legelébb is vizben fel kell olvasztani, az olvadékot áltszürni 's a' jegesedésre kitenni, az igy nyert jegeket ismét felolvasztván silány agyaggal fózni, lehabozni, végre áltszürni, hogy az agyagtól és az erre ragadott növényszennyektől megtisztuljon. Sokkal költségesebb, még sem nagyobb foganatu, a' Velenczeiek tisztitás módja, kik az agyag helyett tojás fejérét használják. A' megtisztitott borkő idomja attól függ, a' mint a' megtisztitott lug párolásnak vagy jegesedésnek tétetik ki. Az első esetben idomtalan lapokban áll elő, a' másikban pedig jegei homályosak, fejérszinüek, kellemetes savanyuk, kevessé hideg izüek, a' levegőben nem változnak, felolvad 15 meleg 95—120 rész hideg vizben — a' tüzben elejénte megfeketedik, azután megfejérül, és elvesztvén savanyát, szénsavanyu kalivá (hamaggá) válik. — Alkotó részei kali (hamag) 's borkősavany, mellyeket öszveköttetésekben a' legerősebb savanyak sem haborgathatnak. *Deutsch Jósef.*

Born (Ignácz, báró), sz. rom. birodalombeli lovag, cs. kir. tanácsnok a' bécsi udvari kam., hires természetvizsgáló, több tudós társaságok tagja, szül. Erdélyben Károly-Fejérváratt Dec. 26. 1742. Első oktatását Szebenben vevé; serdülő esztendejit Bécsben a' szép tudományok tanulásában tölté, mellyekben a' Jesuiták vezérlése alatt olly szép előmenetelt tett, hogy őt szerzetekbe iktatni törekedtek a' tiszt. atyák. B. engedett tanitói kivánságának; de 16 hónap mulva kilépett a' szer-

zetből. Ezután Pragába ment, hol minden szorgalmát a' természettudományok megtanulására fordította, mellyek sikeresebb megtanulása 's tapasztalások által eszközlendő megerősítése csak hamar Német-, Holland- és Francziaországba édesgette. Hazatértekor buzgón folytatta studiumát 's főkép a' bányásztud. remek jeleit adta ritka tehetségének. 1770 a' pragai, pénzverésre ügyelő és bányászmesteri tanácsnak assessora lőn 's még azon évben mineralogiai utazást tett, mellynek resultatumai Ferber Jakabhoz irt leveleiben foglaltatnak („*Briefe über mineralogische Gegenstände auf seiner Reise durch das Temesvarer Banat, Siebenbürgen, Ober- und Nieder-Hungarn an den Herausgeber derselben Jakob Ferber*" etc Frankf. u. Lpzg. 1774). Nem sokára bányásztanácsnokká neveztetett ki; de betegségbe esvén, kénytelen volt ezen tisztségről lemondani. 1776 Bécsbe hitta meg M Theresia a' természeti ritkaságok cs. k. gyüjteményének rendbeszedése 's leirása végett, 's megjelent tőle: „*Index rerum musei caesar Vindob. P. 1. Testacea*" (Vind. 1778, 8); ujobblag ezen czim alatt: *Testacea musei caesar. Vind. quae jussu M. Theresiae disposuit et descr. Ign. a Born*" (Viennae 1780, fol., 18 szinezett metsz. 's több vignettel), ezen munka neme legjelesbjei közé tartozik. 1779 val. tanácsnoki rangra emeltetett a' bécsi udvári kamaranál, hol a' pénz- és bányászdolgokra ügyelt. Legnagyobb hírre emelte őt az aranynak és ezüstnek az ásványszennyektől 's nemtelen érczektől az ugy nevezett amalgamatio által való megtisztitásának feltalálása, mellynek módját ezen czimü német munkájában *Über das Anquicken der gold und silberhaltigen Erze, Rohsteine, Schwarz-Kupfer- und Hüttenspeise* (Wien 1786) adja elő, 's ez a' következendő: az aranyat és ezüstöt magokban foglaló finom porrá töretett 's jól megégetett ásványok viz által hig sárrá kevertetvén, elégmennyiségü higannyal (kénesővel) vegyittetnek, melly vegyiték az arany és ezüst legparányibb szemecskéjének is a' higanyban leendő felolvadása végett hordókba zárva malomkerekek által nagy erővel forgattatik. Ez meglévén legnagyobb pontossagal prés által elválasztatik az aranyat és ezüstöt tartó higany a' sártól és párolásnak tétetik ki, a' mi a' higanyt egy vizzel megtöltött kád felé helyeztetett, ércz harang belsejében apró csészékben felrakva, körülötte pedig erős tüzet élesztve történik, az elpárolt higany nem szálhatván ki a' harangból, záporhoz hasonló zugással esik vissza a' vizbe, a' legtisztább arany és ezüst pedig a' csészékbe maradt. Bornnak ezen találmanya módját használják az idegenek is, ugymint Déli-Amerikában és Szászországban, hova Charpentier és Gellert vitték ált tőlünk. — — — — — — — — —. Born rendkivüli elmetehetséggel birt, akarmi tárgyat különös könnyüséggel fogott fel, a' divatosb europai nyelvekben annyira jártas volt, hogy azokon beszélhete, irhata. Buvárkodása főtárgyán, a' mineralogian és bányászságon, kivül, a' tudományok csaknem egész körében nagy terjedékü 's tiszta esmeretekkel birt, 's a' köz jót előmozditani minden alkalommal buzgón törekedett. Munkáji közül a' már nevezetteken kivül emlitendők még: a' Trebrával kiadott „*Bergbaukunde*" (Lpzig 1789, 2 köt. 4) 's a' „*Catalogue méthodique et raisonné de la collection des fossilles de mademoiselle de Raab*" (Vienne 1790, II. vol. 8 rézm.; németül a' szerző ügyelése alatt 1790, 8). Több egyéb találmányi 's literaturai munkáji bevégeztének Jul. 28. 1791 több évi betegeskedése után, a' halál vont gátat. *D. J.*

Borneo, egy Asiának a' Sunda csoportjához tartozó szigetei közül 's legnagyobb sziget, az uj-hollandi szárazt kivévén, az egész föld kerekségén. Az aequator keresztül megyen rajta és 9893 nsz. mf. nagy. Éghajlatja általjában mérséklett. Nyug. partjain az eső ideje Nov. — Majusig tart, 's a' hévmérő délben 22—26° közt (Reamur szerént) ingadozik. A' partok 3—4 órányira befelé posványosak, melly miatt a' levegő az Europaiaknak egészségtelen. Mivel az Europaiak még nem mertek 10—12

mf. bejebb menni a' szigetbe, e' miatt annak közelebbi tulajdonságai csaknem egészen esmeretlenek. Egy örökös hóval fedett hegyláncz Kristálybegynek neveztetik, mellynek legmagasabb 's Tigabla nevü csucsa tüzet okád; a' tüz kirohanása gyakran földindulással van öszveköttetve. Azt mondják, hogy ezen bérczek közt fekvő nagy tóból veszik többnyire minden vizek eredeteket, mellyek jközül némellyeken torkolatjoknál fogva jó messze fel lehet evezni. Borneo banyájiban gyémánt is találtatik, 's ezek közt 20, 30, 40 karatosak is találtatnak. A' mellyik 5 karatnál többet nyom, a' fejedelemé, a' többiek a' bányák tulajdonosiéi. Némelly tájékain arany, vas, réz, ónnal elegyes czin is találtatik, 's csaknem minden folyóji hoznak magokkal aranyfövenyet 's néha gyémántot is. Hihetőképen leggazdagabb arannyal minden tartományok közt e' földön Borneo. Gyöngyöt a' partokon bőven lehet szedni. Borsa igen sok terem; a' borneoi kámforfa különös jóságu gummit ad. Sok parti tájékai gazdagok tartós és karcsun nőtt hajóépitésre alkalmatos fákkal. Ejszaki részében sok barom tartatik 's a' nemesebb husu vadak és vad disznók nyájanként járnak a' füvel gazdag térségeken. Legnevezetesebb négylábu állatja az orang-outang, mellynek Borneo a' hazája. A' fecskék azon neme, mellynek fészkeit a' lakosok megeszik, 's a' paradicsommadár a' partok mentében laknak. Borneónak ősi lakosai, egy Neger-nem, a' sziget belső részét lakják, 's az Eidaban, Horafura, Maruht, Papuan 's más neveken, ugy látszik, hogy az emlitett nép különbféle fők alatt lévő nemzetségeit kell érteni. Mindnyájan igen alacsony fokán vannak a' mivelődésnek. A' fegyverviselésre alkalmatos férjfiunak különös dicséretére válik a' véres bosszu és a' megsértőnek megölése. Szokásban van az is, hogy a' nevezetesebb emberek sirjánál egy vagy több rabszolgákat ölnek meg. A' folyók torkolatjainál a' Badsok laknak, kik gyakran minden állandó lakhely nélkül vándorolnak apró hajócskájikkal egy helyről másra, gazdagabb halászatot keresvén. A' déli viztorkolatoknál Isalam név alatt egy feketesárga, alacsony, rest, mohammedán valláson lévő néptörzsök lakik, mellyben mindazáltal ügyes arany-, ezüzt- és famivesek találtatnak. Kereskedés és bányászság végett Borneón mintegy 200,000 Chinai tartózkodik. Az egész indiai tengeren széllelszórt Malayok itt több statusokat alkottak, p. o. Borneót, Sambast, Hermathát, Sukkadanát, Landakot, Banjermassingot 'sat. Régenten, a' mint állittatik, a' borneoi birodalom az egész szigeten 's a' Philippinek egy részén, név szerént Sulun és Maghindanaon, elterjedt; az uralkodók, azt mondják, chinai eredetüek voltak. — 1627 jöttek ide a' Portugaliak, de csak 1690 engedtetett meg nekik Banjermassingban a' megtelepedés, a' honnan mindazáltal árulás és öldöklés által csak hamar kikergettettek. Az Angolok 1702 és 1774-ki próbatételeik, hogy itt coloniát alkossanak, sikeretlenek voltak. Csak a' Hollandiak mehettek reá, a' banjermassingi fejedelemmel való kereskedési egyezésköttésre, mellynek következésében 1643 Tatis nevü falunál egy erősséget és sáfárságot 's 1778 Pontianakban egy másodikat 's azolta többet is alkottak. 1823 a' Malayoknak egynéhány eddig független statusait hatalmok alá hajtották 's ez által uraivá lettek a' banjermassingi status kel. határának Sambas éjszaki határáig; ebben a' tartományban vannak a' szigetnek minden arany- és gyémántbányáji. — A' szigetnek éjsz. nyug. oldalán fekszik Borneo városa egy mindég hajókkal fedett folyó mellett, a' k. h. 114° 44′ (Greenwichtől számlálva) 's a' d. sz. 4° 56′ közt; itt lakik a' sultan, ki alatt több fejedelmek vannak, részszerént karókra, részszerént gerendákra épittetett házainak száma 3000. Minthogy földje igen posványos, tehát apró csatornáknál fogva, mellyek a' várost többfelé menő irányban hasitják keresztül, vannak a' város részei egymással öszveköttetésben. Héti vásárai vizen tartatnak, a' honnan állandó piaczok nincs, hanem az adók 's vevők sajkájikkal ma itt, holnap amott állanak. — Borneóból kivitetnek: arany, bors, szerecsendió, ébenfa, kámfor, nádpálcza, bambusnád, jóillatu szurok,

benzoë 's indiai madárfészkek. Az éjszakra fekvő Sulu szigeteken tartózkodó tengeri rablók igen nyughatatlanná teszik a' borneoi partoknak nagy részét. A' német-alföldi országló szék az emlitett szigetek szomszédságában lévő egészséges és gazdagon beplántált kiszáló helyekre, alattvalóji kereskedésének bátorságositása végett, katonákat rendelt. Borneónak csaknem minden termesztményeit China veszi meg. *L—ú.*

Bőrnyavalyák, mind azon betegségek, mellyeknek ha nem is egyedüli, legalább fő- és legszembetünőbb jelenségei a' bőr idomjának, szinének 's alkatjának beteges változásaiban állnak. Tudományos és a' czélnak egészen megfelelő felosztásoknak hijával van még az orvosi tudomány. Főoka ennek a' nyavalyák idomjának változékonyságában és számtalan módositásában helyeztetik. Felosztatnak hidegléssel járó és a' nélkül lévő bőrnyavalyákra (*exanthemata et impetigenes Petri Frank*) legnagyobb practicus haszna van azon felosztásnak, melly a' bőrnyavalyák formájában alaplik. E' szerént vannak foltos bőrnyavalyák, ezekben csak a' bőr szine vagyon elváltozva, rajta sem felemelkedéseket, sem benyomásokat nem lehet megkülönböztetni. Ezen változás vagy a' bőrnek legszélsőbb véredényeiben helyezett gyuladástól és az innen okozott vértorlódástól — skarlát — vagy pedig az azokból áltszivárgó és a' hám alatt elterülő nedvektől származik — *petechiae ecchymoma.* — Ollykor a' gyuladt és igen viszkető bőrből egy keves savós nedv szivárog ki, melly a' levegőn megkeményedvén, korpaformában szál le a' bőrről — *prurigo* Willam. *Psoriasis.* — A' csomós bőrnyavalyák — *exanthemata papulosa.* — Itt a' bőr felületén néha cseklyebb, néha nagyobb számu, ollykor számtalan gyuladt, kemény, verés csomócskák támadnak, mellyek a' betegségnek további lefolyása alatt vagy hólyagocskákba, vagy bibircsekbe általmennek. A' hólyagos bőrnyavalyáknál — *exanth. vesic.* — savós nedv izzad ki a' bőrnek legfinomabb edényeiből, melly, a' hám (*epidermis*) alatt meggyülvén, majd kisebb — *miliaria* — majd nagyobb — *zoster* — vagy igen nagy holyagokat képez, — *pemphigus.* Itt a' bőrnek substantiája szét nem bomlik, 's ugyan azért ezen nyavalyák a' bőrben sebhelyeket nem hagynak magok után. A' bibircses bőrnyavalyáknál valóságos evesedés vagyon jelen, melly által a' bőr substantiájának egy része elveszvén, a' bőrnyavalyák sebhelyeket hagynak magok után — himlő. — Sokszor megtörténik, hogy a' bibircsekből kifolyó genyetség nagy mennyiségben elválasztatván, a' levegőn megsürüdik és varakat képez — *herpes crustaceus*; — ezek néha igen kemények és vastagok, ugy hogy az alattok lévő genyetség ki nem folyhatván, rossz indulatu lesz 's az egészséges részeket széltében elemészti — *herpes phagadaenicus.* *Deutsch Jósef.*

Borodino, l. Moszkwa (melletti csata).

Borongatás, a' test egyes részeire a' vérkerengés 's állati meleg czélirányos mérséklése végett alkalmaztatik. Nemei többfélék, igy van hideg 's meleg, száraz és nedves, enyhitő 's izgató. A' hideg borongatás, melly a' környülállásokhoz képest fris vizzel, jéggel, vagy különbféle hivesitő gyógyszerek vegyitékével történik, leggyakrabban csak ott tehet jó szolgálatot, hol a' kezdődő gyuladást elfojtani 's kisebbiteni kötelességünk, azért leginkább a' történetbeli vagy seborvosi mesterség törvényei szerént tett sebesitéseknél használtatik, ritkábban 's kényesebb kimenetellel másutt. A' meleg borongatás pedig többnyire az egyéb gyuladásoknál vétetik elő, a' környülállásokhoz képest vagy a' száraz p. o. csupa meleg ruhák, fedők, téglák, hamu, liszt, korpa 's t. a' f. alkalmaztatásával, vagy a' nedves p. o. kásák, füvek főzete, forrázatja 's. m. e' f. által, ezen esmeretes 's hazánkban nagy divatban lévő gyógyszerek alkalmaztatása módja csupán az által hozhatja elő óhajtott sikerét, a' mennyiben a' vérkerengést 's az ettől függő állati meleget czélirányosan mozditja, védvén tudniillik az alatta fekvő részt a' kártékony befolyások ellen, azt meglágyitja, az oda torlott vérnek sza-

bad forgását visszaadja: igy a' feszülést, ezzel pedig a' fájdalmat megszünteti; vagy a' hol szükséges, inkább a' bőrt és az edényeket izgatva, a' kivánt vértorlódást szerzi; nem pedig mintha a' borongatásra használt szerek felszivatás utján végeznék működéseket, vagy valami különös behatósággal birnának némelly részekre. *D. J.*

Borostyánkő (*succinum*, *electrum*, *ambra flava*), bizonyos mézgas anyag, melly hajdan már a' Phoeniciaiak előtt esmeretes volt. Eredetét még most is a' bizonytalanság homálya fedi. A' Görögök Phaeton veszélyén kesergő hugainak Eridanus folyóba esett könnyeiktől származtatták. Plinius (*Hist. nat. Lib.* 37. *Sect*: 2. *Cap.* 11) növényeredetünek állitja, midőn az éjszaki erdők számos fenyő- 's egyéb tőlevelü fájiból kifolyt 's a' tenger vize által megváltozott mézgás nedvtől származtatván, egyszersmind deák nevének eredetét is a' succus szóban keresi. Mások a' tengerben megkeményedett 's elváltozott földi gyantának (*bitumen*) tartják. Girtamer növényeredetü 's hangyasavany által módositott mézgásnak véli, minthogy nem ritkán férgeket, leginkább pedig igen épen-fenmaradott hangyákat lelt benne. — Legnagyobb mennyiséggel találtatik a' balti tengerben, mellyből hálóval szedik fel, vagy pedig a' tenger partjain, különösen Königsberg és Memel városok között, hova a' viz veti ki; valamint Lengyel- és Szászországok némelly a' tengertől távol eső helyeiben is, azonfelül Ancona és Spoletto vidékén, ámbár ritkábban. Szine többnyire sárga, csak igen ritkán veres vagy zöld, töredékeny üvegtöréssel, többé kevesebbé áltlászó, izetlen 's szagatlan, csak dörzsölés még inkább égetés alatt hint kellemetes szagot, sem vizben sem lángban nem olvad fel, hanem folytó savanyban. — Hajdan mint nagy erejü amuletumot szokták hordozni, ma némelly gyógyszerek, mint p. o. *spiritus cornu cervi succinatus*, készitéséhez vétetik; a' borostyánkőolajra tömény fojtó savany csepegtetése által nyerhetni az ugy nevezett mesterséges pézmát, belőle készül a' borostyánsavany. A' kézi mivészek pipacsutorákat, gombokat 's több efféle apróságokat készitnek a' borostyánkőből. Alkotó részei: borostyánsavany, borostyánolaj 's különös alap (*succinum*), vas 's szén. A' borostyánkövön vették észre a' régiek legelsőben az electricitast. *D. J.*

Borostyánkő, két külön vár Magyarországban. 1) Az egyik, mellynek német neve *Bernstein*, éj. sz. 47° 27′, k. h. 33° 57′ alatt, a' Dunán tuli kerületben, Vas vármegye kőszegi járásában, a' Rába mellett, magas kösziklán emelkedő, hajdan határszéli, most gróf Batthyány nemzetségi vár, mellynek omladéki régi erős voltára és gyönyörü fekvésére mutatnak. A' várhoz közel esik ugyan azon nevü mezőváros, 129 ház., 1060 lakossal, a' hol két büdöskőbánya, gáliczhuták, rézolvasztók 's egyéb érczmühelyek találtatnak. Ezelőtt gróf Battyány Theodor ösztönére itt szép szorgalom többféle fabrikák üzésében virágzott. — 2) A' másik, németül *Ballenstein*, tótul *Pagsstun* (*Vaistun*) éj. sz. 48° 16′, k. h. 34° 44′ alatt a' Dunán inneni kerületben, Posony várm. hegyen tuli járásában, a' Karpát napnyugoti oldalán, sürü erdők közt fekvő, 16-ik század elejétől fogva gróf Palffy familiáé, a' hol még most is lakások, level- és fegyver-tárok vagyon. A' mellette lévő azon nevü faluban, melly 96 ház, 700 lakosból áll, puskapor-, papiros- és fürészmalom van. *S—s.*

Boroszló, l. Breslau.

Borpróba, azon szer, mellyel kivált a' fejér boroknak ónglettel való hamisitását lehet felfedezni. Azonban a' különbféle hamisitásokhoz különbféle borpróbák is vannak. Igy fel lehet fedezni felettébb sok büdöskövet vizben felolvasztott maró lugsóval. Nagyon megbüdöskövesett bort meg lehet esmerni, ha salétromsavanyas ezüstolvadék tétetvén beléje, barna vagy feketés ülepék támad. Hahnemann borpróbája a' boroknak érczekkel, nevezetesen ónmeszekkel való hamisitását árulja el. Ha a' borban semmi ércz nincsen, nem változik, ha pedig van a'

borban ércz, ugy az óntól feketebarna, réztől setétbarna, piskolcztól narancsszinü, egérkőtől sárga ülepék támad. A' vasat, mellyet Hahnemann borpróbája nem mutat meg, gubacsöntelékkel lehet felfedezni, minthogy a' vastartó bor ettől fekete lesz. Timsó, mellyet inkább szoktak tenni veres, mint fejér borba, vagyon a' borban, ha a' belecsepegtetett lugsóolvadéktól vagy étető szalamia nedvességtől szürkénkékes feneküléepék támad. A' borba kevert égett bort szagáról is megesmerhetni; azontul már 170—205 gradusnyi hévségtől Fahrenheit szerént elszál, holott a' bor természetes szeszének elszálitására legalább 215 gradusnyi hévség kell. *A***s.*

Borromaei szigetek (a' bennek lévő sok tengeri nyulaktól Isole dei conigli), 4 kicsiny sziget a' Lago Maggiorén (Felső-Olaszországban), melly 10 mf. hosszu és 1 1/2 mf. széles, 's mellynek nagyobbik része Piemonthoz, kisebbike pedig a' lombardi királysághoz tartozik. A' tó partja szép halmokkal teljes, mellyeken több helységek, mezei házak, szőlőhegyek, kertek és gesztenyeerdők vannak. A' szigetek neveket a' Borromeo familiától, melly századok olta birta a' Lago Maggiore szomszédságában lévő leggazdagabb tájékokat, vették. Vitaliano Borromeo 1671 a' három kopasz kősziklára kerti földet hordatott, kőfalakkal kerittetvén körül azokat 's ugy töltetvén fel. Igy származtak Isola bella, Isola madre, l' Isolino és Isola dei Pescatori, mellyek közül a' két elsőbbek bájoló szépségekre nézve igen hiresek. A' fáczánokkal teljes Isola madre a' tó közepén fekszik. Az Isola bellát egy négy emeletü szép kastély ékesiti, melly a' parthoz közel fekszik 's Borromeo gróf egynéhány hónapig benne szokott lakni. A' narancs- és czitromfák, szép sövénnyé öszvefonva, vagy leveles bolthajtásokat formálva, kellemetes illattal köszöntik a' nézőt; a' magas borostyánfák egy kicsiny berket formálnak; myrtusok és cziprusok diszlenek benne, pomagránátfákkal, mellyeknek gyümölcsei itt tökéletesen megérnek, mert a' tóval határos hegyek a' szigeteknek oltalombástyául szolgálnak a' hideg szelek ellen. Mind e' mellett is Isola madrének szelidebb éghajlatja van, mint Isola bellának, mivel ezen a' narancs- és czitromfákat télen deszkából csinált fedelekkel kell védelmezni, mellyekbe, ha keményebb a' hideg, eleven szenes serpenyőket is kell tenni. Isola dei Pescatorinak lakosai Mailand és Pimont felé halakkal kereskednek 's Piemont felé tiltott kereskedést is üznek. *L—ú.*

Borromeo (Carlo), régi mailandi grófi ház ivadéka, szül. Oct. 2. 1538 Aronában; 's már 12 éves korában commendaturájá volt. Paviában törvényt tanult, 1559 ennek doctora lett, 's 1560 már apostoli protonotariussá, referendariussá, cardinalissá 's mailandi érsekké nevezé nagybátyja, IV. Pius pápa. Most mint romagnai, anconai 's bolognai legatus a' pápai polgári kormány nagy részét, 's mint Portugalnak, Német-Alföldnek, Helvetiának 's a' Franciscanusok, Carmeliták és malthai vitézek protectora az egyházi kormánynak is több ágait ő vitte; 's a' pápa, ki őt ujra nagypoenitentiariussá nevezé, semmi tetemest az ő tanácsa és segedelme nélkül nem teve. A' trienti nagy gyülekezet uj megnyitását 's ennek a' pápai felsőbbség fentartására olly kedvező kimenetelét főkép ezen sokat tehető unoka vitte végbe, valaminthogy a' gyülekezet jóltévő végzéseit a' catholica anyaszentegyházba behozandó uj és jobbitások felett nagy részben az ő eszének 's általányosan jobbitott egyházi fenyitékre törekvő buzgóságának köszönhetni. Bátyja halála után 1562 maga a' pápa akarta a' világba visszaléptét; de B. titkon felvevé az egyházi rendet, Ribera Jesuitának lelki vezérlése alá szabta magát 's élete módjában olly sanyaru lőn, hogy azon tudós egyesület enyhitő társaságától is, mellyet a' profanus tudományoknak „Vaticani éjek" nevezete alatt önmaga alkotott, elvonult. Hogy a' trienti gyülekezet végzéseit, mellyekből a' cathechismus romanust, a' cathol. egyház még ma is kelendő symbolicus könyvét, jobbára ő vona ki, végre is hajthassa: 1565 tartá legelső zsinatját Mailandban, 's V. Pius megengedé neki, hogy szün-

telen érseksége fővárosában lakhassék. Itt, hol 80 év olta érsek nem lakott, 's ennek következésében az egyházi fenyiték végső felbomlásban álla, B., mint az egyháziak, világiak 's klastromok reformatora, lépett fel, 's minden akadályok ellenére is okossága, fáradhatatlan szorgalma 's elszánt erős akaratja végre hajtá a' nagy kezdetet. Tizennyolcz évi munkássága után a' mailandi megye derék intézetei, javult erkölcse, tiszteletet érdemlő papjai által tükre és példánya lehetett akarmelly megyének. B. a' nemességnek oskolát, a' papoknak seminariumot, az apáczáknak 's nevelő klastromoknak fenyitéket adott, 's áldozó papokból egy külön szerzetet állita, mellynek — Oblati S. Ambrosii volt nevek — a' Barnabitákkal együtt oskolájit áltadá, mert a' Jesuitákban, kiket erre használ vala, nem bizott. A' mailandi főtemplomot, az istentiszteletmódját szebbé, innepibbé tette, a' népet derék szónokok 's jeles egyházi muzsika által hóditá templomokba 's ezen város javára és erkölcsi emelkedésére nézve annyit tőn, hogy az máig is alig mutathat valami jelest és közhasznut, a' mit B. nem adott, legalább nem javitott volna. Makacs barátok és papok 's az ő püspöki törvényhatósága kijebbvitelén féltékenykedő mailandi spanyol kormányszék üldözék a' jeles főpapot; egy váltságos (exemtus) Praemonstratensis-klastrom visitatiója volt a' bün, mellyért a' pápa előtt bevádolák, királyi jusok megsértése 's felségbántás gyanuja vonult reája, 's a' Humiliati nevü szerzetesek, kiket ő szinte reformáltatni kivánt, annyira mentek ellene dühödtökben, hogy egyik közülök (1569) reá löve 's meg is sebesité. De a' gonosztettet eléré büntetése: a' Humiliatik eltöröltettek, a' kormányszék vádját visszavevé, 's az érsek jusai nagyobb erőbe léptek, mint valaha. B. most a' catholica Helvetiát utazta be (1570) 's később collegiumot állita Mailandban, mellyben a' Helvetáknak jeles lelki pásztorok neveltessenek. A'hét catholicus cantont hitek közös oltalmára az ugy nevezett borromaei szövetség által egyesité. Élete fogytán sokat keseriték a' spanyol helytartók gunyai, méltatlanságai; 's ez, noha végre ő lőn is a' győztes, végkép megtöré a' munkában 's klastromos sanyargatásokban kiaszott testet, 's B. 46 éves korában megholt Nov. 3. 1584. Sirján, az olasz földön, csudák történtenek, 's ezért és még szent életéért is neve a' szentek lajstromába 's kalendáriomba iratott 1616. De e' nélkül is csudálják 's fogják csudálni mindég az emberek élete tisztaságát, charactere erejét és fenségét, a' hivatalában hivet és lankadhatatlant 's azon jóltévőséget, mellyet többnemü intézeteiben elég nemes volt érzeni, elég bölcs és hatalmas végre előállitani. —*t*—

Börse, vagy kereskedő ház, ollyan épület, hol a' kereskedők dél és este felé öszvejőnek, arról, a' mi foglalatosságaikat illeti, 's váltólevel-, pénz-, portéka- 's egyébbel cseremunkát tenni. Nevét ugy tartják van der Beursetől, brüggei nemes familiától, veszi, mellynek házában tartattak 1530 olta a' kereskedők gyülései. A' börsék több helyeken, például London, Amsterdam, Antwerpen, Paris 's Triest városában, legpompásabb 's palotához hasonló épületek. Börsevének azon kereskedők, kiket becsületek 's belátások miatt a' többiek előlülőknek választanak, hogy a' kereskedők szabadságai 's jusai fentartásáról gondoskodjanak. — Börsetornácz (Börsenhalle) Hamburgban, a' hamburgi börse mellett bizonyos van Hostrup nevü ember költségén ujabb időben emeltetett nagy épület, mellyben a' hamburgi kereskedők és idegenek is öszvegyülnek. Az egy tulajdon könyvbe iktatott ujságok, mellyeket itt a' kereskedők egymással közölnek, szolgálnak anyagul a' „*Liste der Börsenhalle*“ czimü messze terjedt ujságnak.

Borsod vármegye, Magyarországnak egyik legszebb és legbővebb termésü tájéka, éj. sz. 47° 39′-től — 48° 33′-ig, k. h. 37° 45′-től — 38° 45′-ig, a' Tiszán inneni kerületben, Abauj, Zemplén, Szabolcs, Heves, Gömör és Torna vármegyéktől körülvéve. Napnyugot és éjszak felé nyuló nagy hegyei részént érczekkel bővelkednek, részént jó bort

teremnek; napkeleti és déli része pedig nevezetes folyóji, a' Sajó, Bódva, Bársonyos, Tisza és Eger, közt terjedő szép tágas térség. Termékenysége mindennemü gabonára, dohányra, de gyümölcsre, leginkább szőlőre nézve is nagyon bő; a' marha-, ló-, juh-, sertéstenyészésnek kedvez, a' vadak szaporitasát neveli; folyóji, kivált a' Tisza, halakkal tele vannak. Ásványai: arany, ezüst, réz, de leginkább vasércz, mellyből feletto jó aczél készittetik; sokféle használatos kőmész, márvány, carneol, palakő; érczes vizek is. Földszinének területe 65 1/2 nsz. mf., mellyen most 187,768 ember, azaz, mintegy 2888 egy nsz. mfdön. lakik, 11 mezővárost, 169 falut, 101 pusztát és szálást foglalván el, négy járásra felosztva, mellyek ezek: 1) a' miskolczi; 2) az egri; 3) a' sz.-péteri; 4) a' szendrei. Ezen vármegye pedig nem csak természeti állapotjáról és gyönyörü fekvéséről nevezetes, de országos viszontagságairól (Tatárjárás, belső háboruk) és lakosai lelkes ingereiről is emlékezetes, mellyek a' gazdaság, mivészi munkásság és kereskedés helyes üzésének napról napra nagyobb haladásában kitünnek. *S—s.*

Borszesz (*spiritus vini*). Igy nevezzük azon nedvet, melly a' növényi testek szeszes fermentatiójában támad, és a' közönséges részegitő italoknak, u. m. bornak, pálinkának, fő- és létalapos részét teszi. Albukases tesz a' 11-ik században legelőször emlitést az égett borról 's annak készitése módjáról. Szinte a' 11-ik században a' florenczi Thaddaeus magasztalja orvosi erejét. Lull Raimund „*ultima consolatio corporis humani*", Bachuone pedig „*aqua vitae*"-nek nevevezi. A' 14-ik század. kezdték a' Modenabeliek fabrikákban készitení, 15-ikben pedig köz kedvességü itallá vált; mi okból annak olcsóbb megszerezhetése végett törkölyből, gyümölcsökből, serből 'st. ef. készitették. A' borszesz maga valójában nem találtatik a' természetben, hanem egyedül a' fermentatiónak productuma, melly uton széllelbontódván a' növényi czukor, abból szénsavany és szesz támad. 'S a' mint különbféle testekből eredt: borszesznek, buzaszesznek 'sat. neveztetik. A' borszesz, ha vizzel öszve nincs keverve, általányos alkoholnak — alkohol absolutus — neveztetik. A' spiritus vini rectificatus $^{60}/_{100}$, a' rectificatissimus $^{80-85}/_{100}$ rész borszesszel bir. A' tiszta borszesz szmetlen, áltlátszó, igen vékony folyadék, a' levegőben elgőzölög, könnyen meggyulad, lángja kék és nagy meleget gerjeszt. A' vizzel könnyen vegyül akarmillyen mennyiségben, több sókat felolvaszt, 's ekkor lángja különbféle szinü. A' borszesz a' levegőnek és melegségnek befolyása alatt savanyas fermentatióba általmegy, melly után eczet támad. *D. J.*

Bory-de-Saint-Vincent (I. B. G. M.), szül. Agenben 1772, fiatal korától fogva mutatott hajlandóságot elragadtatásra, ha valamelly literaturai vagy politicai párthoz állott. Hévvel fogadván mint ifju a' természettudományban 's mint férjfi a' politicában tett felfedezéseket, ha hibázva is, de lelkesen munkálva igazán akará magát 's közhasznulag kifejezni. Igy kell a' „*Nain jaune*" és „*Aristarque*"-beli munkájit 's okfejeinek Aachenben készitett védelmét megitélni. „*Essai sur les isles fortunées de l' antique Atlantide ou précis de l' histoire générale de l' archipel des Canaries*" czimü munkája, nem különben az, mellyet a' cryptogamicus növevényekről irt, tele van uj ideákkal. Midőn kapitány Baudint Uj-Hollandia körül tett tengerparti hajókázásában kiséré, 1798, szorosan megvizsgálá a' Bourbon sziget tüzokádó hegyeit, 's egynémelly geologiai hypothesisekre talált. Mint hadi intendans marsall Soult generálstabjánál nagyon kemény volt a' hadi biztosok 's ordonnateurok iránt. 1815 mint ezeredes kapitány szolgált Napoleon alatt: a' waterlooi veszteség után hasztalan javalá képviselő társainak Jul. 1. egy igazi philippicában, hogy a' Bourbonoknak önkényt ne hódoljanak ujra. A' Januar. 17. 1816 költ királyi végzés következésében kivándorlott 's Aachenben élt és Halberstadtban, 's Brüsselben, hol van Monssal természeti tudományoknak szentelt folyó irást ada ki, melly most Parisban folytat-

tatik. Egy jeles munkát is irt a' maestrichti mészhegyben lévő földalatti kőbányákról. Visszatérvén 1820, a' liberalis felekezet több journaljaiban vett részt, a' „*Courrier francais*"-ban a' követek kamarája üléseit szerkezteté, 's Courtin encyclopaediájának is dolgozó társa lett.

Borzadás, a' külső mérsékletnek hirtelen történt változásából, vagy belső okból származott görcsös állapotja a' bőrnek, melly alatt a' bőr halványodásán, hidegülésén, feszülésén, öszvehuzódásán kivül egy kellemetlen vonó érzés gerjed az emberben. Ez vagy csak egyes részekre marad határozva, vagy pedig az egész testen elterjed, az utóbbi esetben a' hideglelésnek előpóstája szokott lenni. Közönségesen a' természet ellenhatása által a' görcsök megszüntével felszabadulván a' bőrben a' vérkerengés, épen az ellenkező érzésbe vagy is a' hévségbe végződik. *D. J.*

Börzsöny, németül *Pilsen*, *Deutsch-Pilsen*, (éj. sz. 47° 55'; k. h. 36° 29') Magyarország Dunán inneni kerületében, Hont várm. ipolyi járásában, német 's tót mezőváros, 216 ház, 1300 lakossal, tágas tölgyfaerdejiben 's egyéb lapos földjein a' mezei gazdaságot jó előmenetellel üzi. Régi arany-, ezüstbányájiban, mellyekkel már felhagyott, külön nemü érczet talált fel Kitaíbel, hires chemicusunk, melly, ámbár előbb a' faczebáji erdélyi telluriummal ugyan azonnemünek tartatott, Berzelius ujabb vizsgálása szerént tellurietum wismuthi. *S—s.*

Boscan Almogaver (Juan), spanyol költő, szül. a' 15 század vége felé Barcelonában. Mh. 1540. Szüleji, kik régi nemesek valának, gondos nevelésben részesiték. Egy ideig V. Károly udvarát kisérte 's 1526 annál tartózkodék Granadában. Nemes erkölcsei 's charactere kegyébe juttaták a' császárnak. Ő nevelé herczeg Albát, 's ez Boscannak köszöné későbben kifejlett tulajdonit. Megházasodván, Barcelonában éle 's a' maga és elhunyt barátja Garcilaso munkájinak öszveszerkeztetésével foglalatoskodék, mellyek halála után ezen czim alatt jövének ki: „*Las obras de Boscan et algunas de Garcilaso de la Vega*" (Leon 1553, 8). Novagero Antonio, a' velenczei köztársaság követe a' császárnál, megesmerteté Boscant az olasz költőkkel, 's ez szolgált alkalmul, hogy Boscan elhagyá a' nemzeti izlés hangját, mellyen ifjabb kora költeményit dallá, 's olasz alakba ölté a' spanyol poësist. Ő teremté a' spanyol sonettet, ő használa legelőször költői levelekben, elegiákban 'sat. a' terzinát. Stylusa csinos és correct, érzelmei kedvesek, gondolatit nemesség bélyegezi, 's a' gyengéd és velős öszveömlése kellemes árnyéklatokat mutat. Egyéb mivei, nagyrészént forditások, el vannak feledve.

Bosch (Jeromos), a' hollandi intézet tagja, szül. 1770 Amsterdamban, a' hol 1811 holt meg, 71 eszt. korában. Jó latán költő volt. Költeményeiben („Poëmata" Leyden 1803) a' tiszta latán nyelv miatt elnéztek egynémelly bágyadt gondolatjait. Becsesebbek az ő észrevételei a' görög Anthologiához Grotius latán forditásával, mellyek 1795—1804 jelentek meg Utrechtben, 's az ő számos jutalomirásai, mellyek csinos mondásokkal különböztetik meg magokat. Az országló szék a' leydeni egyetem gondviselőjévé nevezé ki. Bosch a' politicában nem lele örömöt. Honjánál többre becsülé ritka 's felette szépkötésü könyvkincsét, tele pompás kiadásokkal. Könyvtára a' classica literatura osztályában 's az öszvegyüjtött kiadásokra nézve egy volt Europában a' legelsők közül. Az ő halála után nyilvános árverés által egészen elszéllesztetett.

Boscovich (Roger Jósef), megkülönböztetett érdemü astronomus és opticus, szül. Maj. 18. 1711 Ragusában, a' hol 14 eszt. korában a' Jesuiták szerzetébe állván, csak hamar ugy kijelentette magát, hogy elöljáróji által méltónak itéltetett, kit, mint nagyra termett ifjut, további tanulás végett a' romai collegiumba küldenének. B. tökéletesen megfelelt elöljáróji várakozásának; mert már 1736 olly értekezést irt (*de maculis solaribus*), mellyben ezen astronomiai kérdést: „Három külön időbeli helyeiből valamelly foltnak a' napban ennek tengelye körül való

sergését kinyomozni" Lalande itélete szerént („*Bibliogr. astronomique*" 402) mindenek előtt, Delambre szerént pedig („*Hist. d' astron. du XVIII. siécle.* 141) mindenek közt legékesebben fejtette volt meg. 1740-ben a' mathesis tanitószékére emeltetvén a' romai collegiumban, ezen hivatalát 20 esztendeig viselte 's ezenközben sok becses és hasznos munkák által tette magát hiressé a' tudós világ előtt. Ide tartoznak más egyebeken kivül: *Nova methodus adhibendi phasium observationes in eclipsibus lunaribus.* (Romae 1744. *in* 4.); „*De lunae atmosphaera* (Romae 1753); „*Philosophiae naturalis theoria reducta ad unicam legem virium in natura existentium*" (Vinnae 1758) (melly munka azután többször, utoljára Bécsben 1764 újra kinyomattatott). Kivátképen pedig elhiresedett B. neve azon grádicsmérés által, mellyet XIV. Benedek ministere, Valenti cardinalis, felhivására Maine nevü társával a' pápa tartományában 1751—1753 véghez vitt és különös könyvben (*De literaria expeditione per Pontificium ditionem ad dimetiendos duos gradus meridiani etc.* Romae 1755 4.), melly pat. Hugo vagy álneve szerént Chatelain nevü Jesuita által franczia nyelvre forditva is kijött (*Voyage astronomique et géographique pour mésurer deux degrés du meridien.* Paris, 1770) — leirt; egyszersmind példája által több más tartományokban is hasonló mérésekre adott alkalmatosságot; nevezétesen azokra, mellyeket egymásután Liesganig Magyarországban (*Dimensio graduum merid. Viennensis et Hungarici*, Viennae 1770. 4.), Beccaria Piemontban (*Gradus Taurinensis* 1774. Tur. 4.); egy angol és amerikai tudós, Dixon és Mason, Pensylvaniában vittek véghez. Tudományos értékének sokoldalusága 's tündöklő személyes tulajdonsági által B. nem csak minden társaságban kivánatos és becses volt, hanem különbféle, nem közönséges bizodalmon épült követségekre is megkéretett. Igy a' midőn Sz. Péter templomának boltozatja dülő félben volt, az annak megmentését tárgyazó felügyelést reá bizta a' romai kormányszék, valamint akkor is, midőn a' pontini tavak kiszárithatása módjainak megvizsgálására kiküldöttséget rendelt, abba egyik tagnak őt választotta. A' luccai resp. határbeli perbe keveredvén a' toscanai kormánnyal, B. ment annak jusai védelmére követül Bécsbe a' császári udharhoz; szinte ő járt volt el Londonban a' ragusai resp. dolgában. A' londoni k. társaság őt, mint tagját, szándékozott a' Jun. 3. 1669 történt ritka égi tünemény vizsgálására Californiába küldeni, hanem ezen tisztes követséget akkoron haldokló szerzetének környülményei miatt fel nem vállalta, 's a' toscani herczeg által meghivatván, Paviába ment mathesit tanitani, melly hivatalban hat esztendőt töltött. Szerzete eltöröltetése után, még azon (1773) esztendőben, Delabort, Durfort, Bayne minister, Vergennes és de Sirac asszonyság által unszoltatván, Parisba ment, hol 10 esztendeig viselt egy uj, csupán az ő kedvéért 8000 (mások szerént 5000) frank fizetéssel felállitott hivatalt („*Directeur d' optique pour la marine*). 1783 pedig akar d' Alembert és Condorcet ellenségeskedési miatt, mint Lalande mondja, akar, hogy a' Francziák közt már az időben nem kapós deák nyelven irt nagy munkáját („*Opera pertinentia ad opticam et astronomiam . . . in quinque tomos distributa;* Bassano 1785 4.) könnyebben közre bocsáthassa, a' fr. kormányszéktől két esztendei távollételre engedelmet nyervén, Olaszországba költözött. Elejénte Bassanóban vette lakását, hol könyveit kiadta, innen Romaba utazott, de keves idő mulva ezen fővárost is odahagyván, Mailandban az előtte igen kedves (némellyek szerént általa támadt) brerai csillagőrtorony szomszédságában telepedett le 's ott töltötte végső napjait, barátai és a' Musák társaságban. Megholt Februar 13 (Brockausnál 12 dik) 1787 76 eszt ndős korában, minekutána József császár rendeléséből Lombardiába is egy gradicsmérést végre hajtotott, és a' mint Barlow Péter irja, mély melancholiába esvén, végre elméjében egészen megtébolyodott volna. B. mely tudománya mellett a' mathesis komoly körében, köl-

tőizzel 's tüzzel is birt volt. Versekben irt hires könyve („*De solis ac lunae defectibus*“) négy izben jött ki Londonb. 1760, 4-o, és Velenczében, 1761. 8., 5 énekben; Romában pedig 1767 hat énekben: ezen utolsó kiadás az, melly abbé Barruel által francziára forditva és a' szerző észrevételeivel bővitve utoljára Parisban 1779 4-to világot látott. Ezen szokatlan tárgyu költeményben különösen dicsértetik az értelmes és himes deákságon kivül az, hogy a' költő minden tüze mellett semmit sem gyanit. B. érdemekkel teljes életét több egyebek közt leirta Lalande Jerome (*Journal des savans*, Fevrier 1792). *Tittel.*

Bőség szarva, l. Achelous és Amalthea.

Bosio (N), Francziaország élő szobrászinak leghiresebbike. 1814 Herculesét, a' következett évben Hermaphroditját csudálák. Ezért 1815 a' becsületlegio keresztjét adá nekie Napoleon. A' királyi kormány nevezetes munkákkal tisztelé meg 's helyben hagyá az academia választását, melly őt tagjának nevezé. Azolta nyilvános megkülönböztetésben részesüle IV. Henriket, mint gyermeket, ábrázló statuája („*Kunstbl.*“ 1823, nro. 18); Egyéb munkájit franczia műnézetek értelmében a' „*Revue encyclopédique*“ (Febr. 1825 328 l.) birálja. XIV. Lajost ábrázló szobrát a' *Place des victoires* számára szánták.

Bosnyákország (Bosnia), királyság névvel biró török provincia, melly a' hajdani Bosnyákországon kivül Horvátországnak az Unna és Berbas közt fekvő részét (a' bielogrodi helytartóságot), Dalmatiának egy darabját 's Herzogwinát foglalja magában. Határai éjsz. Tótország, nyug. Horvátország, délre Dalmatia 's az adriai tenger és kel. Servia. Nagysága 1063 nsz. mf. Lakosai száma 850,000, kik nagyrészént slaveredetüek, Bosnyákok és Morlákok, ide számlálván a' Bosnyákországban lévő 50,000 török katonát is. A' ben szülötteknek $^2/_3$ részét görög Keresztények $^1/_3$ részét Törökök teszik. Az emlitetteken kivül vannak Bosnyákországban Zsidók és Czigányok is. Az ország földje éjszakra tér és sik. dél. hegyes és erdős. Főfolyói a' Száva, Berbas, Bosna, Rama és Drina. Lakosai jó földmivelők, gyümölcs- és bortermesztők 's baromtenyésztők; a' hegyek jó vasat adnak, mellynek nagy részéből az országban fegyverek és kardvasak készittetnek. A' többi mesterségmivek: bőr, szattyán 's durva gyapjumivek. A' 12 's 13 száz. Bosnyákország Magyarországhoz tartozott. 1339 István serviai királyé lett, a' kinek halála után független maradt, 's Twartko nevü bánja 1370 királyi méltóságot vett fel. 1401 a' Törökök adófizetőjévé 's 1463 török provinciává lett. Déli és éjszaki részekre vagy Felső- és Alsó-Bosnyákországra osztatik. Ama' néha Herzogwina vagy Saba herczegség névvel emlittetik, mivel III. Fridrik császár 1440 az ország ezen része akkori fejedelmének herczegi rangot adott. A' mostani török kormányozónak vagy basának lakhelye Trawnik, egyébiránt az ország fővárosa Bosna Serai vagy Sarojewo, olaszul Seraglio, a' Migliazzának a' Bosnával való öszvefolyásánál, 15,000 többnyire nyomorult házzal és 60,000 lak., hozzájok számlálván a' benne őrizeten lévő 10,000 török katonaságot. Vára egy kevessé távol fekszik a' várostól, melly keritetlen. Sarojewo jövedelmét mindég a' török császár anyja huzza. Historiai és statisticai tekintetben nevezetesek még Zwornik, Banjaluka és Török-Gradiska. Vagyonjok féltésénél fogva a' Bosnyákok igen ragaszkodnak a' Törökök rajtok való uralkodásához, mivel attól tartanak, hogy ha valamelly keresztény hatalmasság foglalandja el az országot, ugy járnak, mint a' Bosnyákország török kézre lett kerülésekor élt keresztény lakosok. *I—ú.*

Bosporusnak az a' tengerszoros neveztetett, mellyen a' fekete tengerről a' Propontisra (Mare di Marmora) lehet evezni. Nevét vagy azért kapta, mivel itt ment keresztül a' tehenné változott Io, vagy pedig azért, mivel a' tengerszoros olly keskeny, hogy egy ökör keresztül uszhatja. Későbben, midőn más tengerszorosak is neveztettek igy, Bosporus thracicus névvel különböztetett meg a' többiektől. Közepe táján

volt az a' hely (5 stadiumnyi, mintegy 2800 láb. széles), a' hol Darius hajóhidat építtetet, midőn a' Scythák ellen akart menni. Bosporus cimmericus az a' tengerszoros volt a' régieknél, melly a' fekete tengerről a' Mäotis tavára viszi a' hajósokat. A' hajdan itt kereskedést üző Olaszok Bocca di S. Giovanninak vagy Estretto di Caffának nevezték azt. Ezeken kivül régenten egy ország is viselte a' Bosporus nevet, azon tengerszorostól neveztetvén igy, mellynek partjain feküdt kétfelől. Panticapaeumban (most Kerts), egy miletumi coloniában, melly a' tauriai fél szigeten feküdt, az Archaeanactidák alkották ezt az országot K. előtt 479 's 437-ig birták. Első királya Spartacus volt. Az utána következett Satyrus alatt az ország Asiának partjaira is kiterjedt, 's fija, Leucon, 300 Theodosiával nagyobbitá meg azt, virágzásba hozá a' kereskedést (kiváltképen gabonával, melly Athenébe vitetett, hallal, prémbőrökkel, bőrökkel, viasszal, rabszolgákkal 'sat.), a' honnan nemzetsége Leuconidák melléknévvel tiszteltetéket meg. Leucanor 290 a' Scythákoak adót fizetett 's ez az adó olly sulyos volt, hogy a' Leuconidák közül lévő utolsó király, Parisades, magát országával együtt Mithridates pontusi király felsősége alá adta, a' ki a' Scythákat Scilurus alatt 116 megzábolázta 's fiát bosporusi királlyá tette. Ez megölte magát, 's mivel Mithridates is megholt, a' Romaiak, 64, ennek második fiát, Pharmacest, emelték a' bosporusi királyi székre, a' ki későbben megöletett. Ezután több fejedelmeket adtak a' Romaiak Bosporusnak, kik mindnyájan Mithridates maradékainak adták ki magokat. Midőn ez a' familia K. után 259 kiholt, a' Sarmaták foglalták el Bosporust, kiktől 344 a' Chersonidák vették el. Azután a' napkeleti romai birodalomhoz tartozott a' tauriai félsziget, mig a' Chazarok 's későbben a' mongol Tatárok nem hajtották azt hatalmok alá. (L. Tauria.) *I—ú.*

Bosscha (Hermann), jeles hollandi tudós a' régi literatura és historia körében 's az ujabb jeles latán költők egyike, szül. Leeuwardenben 1755. Atyja titoknok volt a' frieslandi törvényszéknél. Bosscha a' deventeri oskolában, későbben a' franekeri universitasban tanult. Ott irta: „*De causis praecipuis, quae historiam veterem incertam reddiderint et obscuram*", mellyben helyes, mély fontolatu észrevételek foglaltatnak a' régi történetirókról. 1780 Deventerben rector, 1787 a' harderwyki gymnasiumnál prorector, 1794 ugyan itt professor lett. 1798 a' nemzeti nevelésre ügyelő igazgatáshoz az első bureau fejévé nevezte a' respublica, de a' királyi kormány a' nevelés dolgát máskép intézé el, nem akarván az ifju Niederlandiakat B. befolyása által republicanusokká képeztetni. Ezzel B. Gröningenben a' historia és régiségek professora lett 's 1806 az amsterdami latán oskolának rectora. Költeményinek egy gyüjteménye 1806 jelent meg „*Musa daventriaca*" czim alatt. „*Pax ambiaciensis*" (1802) czimü költeményében éleseszü és messzelátó politicusnak mutatkozott. Azután Blairnek a' rhetoricát és szép literaturát tárgyazó leczkéjit forditotta, mellyekhez jeles észrevételeket rekesztett. Még ifjan, 1794, egy hasznos mythologiai, régiségi és történeti kézkönyvet adott ki („*Bibliotheca classica*"); Wassenbergh társaságában 1809 végzé be Plutarchus életirásinak forditását. Forditotta még Denon nagy munkáját Egyiptomról, és Schiller „*Abfall der Niederlande*" czimü irását. Kevesb javalatban részesült utolsó munkája: „*Geschiedenis der laatste Omwendeling der Nederlande*". Megholt 1819.

Bossi (Károly Aurel, báró), gróf Bossi de Sainte-Agathe fija, hires lantos költő, szül. Turinban 1758. Már 18 esztendős korában irt két dramát, „A' Cirkassiainék" és „Rhea Sylvia". Előterjesztése eleven, képzelő tehetsége tüzes, 's dithyrambicus emelkedésü képei igazán fényesek. A' nemeslelkü braunschweigi herczeg halálának, a' ki, embereket akarván megszabaditani, Frankfurt mellett az Oderába fult, egy odát szentelt. Utóbb elragadták a' kor nagy történetei. A' olasz odának ő adott legelsőben drama formát Pindar 's Klopstock szellemében.

„*L' horomasia*" czimü nagy költeménye a' franczia revolutióról, 's verseinek teljes gyüjteménye második kiadásban Londonban jelent meg 1814 's nem jött könyvkereskedésbe, mert csak keves példányt nyomatott. Most Parisban lakik, mint tudós és egyes ember. Politicai élete, mellyet a' sardiniai udvar szolgálatjában kezdett, minekelőtte annak szárazföldi birtokai Francziaországnak általengedtettek volna, 's azután mint ideig való kormányozója Piemontnak, mig ez Francziaországhoz kapcsoltatott, mint franczia consul Jassyban, végrehajtó követ és biztos Genuában, 's végre mint a' de l' Ain 's erre de la Manche departement praefectusa folytatott, nemkülönben általmenetele a' királyi szolgálatba 1814, 's szolgálatba lépése 1815 Napoleon alatt találtak olcsárlókra; ő azonban törekedett inditó okait bevalósitani, miért kereste legyen Piemont boldogságát ennek öszveköttetésében Francziaországgal. Előterjesztései által kieszközlé a' szerencsétlen Waldensisek számára Angolország pártfogását a' turini udvarnál, melly a' burkus király által is gyámolittatván, a' Waldensisek egyházi és polgári jusait nem csak helyre állitotta, hanem a' sardiniai országlás megesmerése által erősen is alapitotta meg.

Bossuet (Jacques Benigne), meauxi püspök, hires franczia egyházi szónok 's controversiák bajnoka, 1627 Septrében szül. Dijonban. Első oktatóji Jesuiták voltak. Egy latán Biblia, melly a' már olvasni és eszmélni szerető gyermek kezébe akadott, lelkét egészen elfoglalá. 15 eszt. korában Parisba küldetett, holott a' navarrai collegiumban romai és görög literaturát, Cartesiust, de leginkább theologiát 's ebből különösen Bibliamagyarázatot 's a' szent atyákat tanulá, kik közül Sz. Ágoston kedveltje, példánya 's mindenkori meghitt tanácsadója lőn. 1652 theol. doctor és metzi kanonok. Itt jeles szent beszédjei 's példás magaviselete csak hamar szembetünteték, 's a' püspök felszolitá, hogy Ferri Pál, protestans predikátor, catechismusát czáfolná meg; a' miben B. olly győztesen és dicséretesen járt el, hogy Anna királyné (anyja a' királynak) a' megyében élő Protestansok megtéritését reá bizná. Ez ügyben gyakran meg kellett fordulnia Parisban; 's az itt 1659 tartott nagyböjti szent beszédjei szokatlan tetszéssel fogadtattak. Turenne, a' nagy katona, általa térittetett a' catholica egyház kebelébe; 's az a' beszéd, mellyet ezen nagynevü marsall áltléptekor 1668 a' király (XIV. Lajos) előtt tarta, 1669 cordani püspökké nevezteté. Azonban mig ált sem vehette püspökségét, midőn a' király 1770 a' dauphin nevelésére meghivá, 's ennek következésében püspöki tisztjéről lemonda, mellyet szüntelen távolléte miatt nem vihetőnek 's igy meg sem tarthatónak itélt. Erdemeit 's szolgálatit 1680 a' meauxi püspökséggel jutalmazá meg a' király, 's 1682 B. is jelen volt, 's nem legkisebb hatással, azon egyházi gyülekezetben, mellyet XIV. Lajos fejedelmi jusainak az egyházi dolgok körül fentartására gyüjt vala egybe, 's mellynek végzéseit a' franczia papság amaz esmeretes négy nyilatkozási (*propositiones quatuor ecclesiae gallicanae*), örökké nevezetessé teszik. Már elébb 1672 tagjának nevezé őt a' franczia academia; 1697 ismét statustanácsnokjának a' felség, de most már inkább csak megyéjében élt B., végső napjaiban is tanitván, catechisálván, pásztorkodván, mig nem Apr. 12. 1794 megholt. — Francziaország csak keves főpapot nevezhet, ki annyi tehetséggel és tudománnyal birt, 's ezek által a' közös hit és anyaszentegyház ügyére olly széles és messze időkre terjedő behatással lett volna, mint B. Mint szónok egyedül a' később Bourdaloueval osztja meg koszoruját, 's ők ketten alkoták az ujabb, józanabb izlésü franczia egyházi ékesszólást. B. beszédjeit erő és fény, méltóság és egyszerüség, bámulandó elme 's szivmegragadó hatalom bélyegezik. Halotti beszédjei hasonlithatatlanok; jelesen a' Madame 's a' nagy Condé felett mondottak az e' nembeli előadás csudált remekei. Azonban ő is megereszkedik néhol, beszédalkatja nem mindég rendszeres, pathosa kénytetett, nem őszinte. Mint tudós

theologus ügyes és diadalmas dogmavitató feleinél 's ellenjeinél a' legnagyobb tekintettel birt, 's ugy látszik ez az a' kör, mellyre B-t élet és önszándék egyiránt ösztönzék. Protestansokat tériteni, a' catholicus hitet hitetni, védeni, terjeszteni: ez a' B. egész életének, 's különvéve minden munkájinak, tetteinek kitünőbb iránylatja. Eles elméje, fényes dialecticája, az az uj szin és hihetőség, mellyet vallása theoriján ügyes és okos volt elönteni (l. „*Exposition de la doctrine de l' église catholique sur les matières de controverse.*" Legelébb Paris 1671. 12, később 's némelly változtatasokkal Antwerp. 1680 's ez többször), 's az az ő bájoló, ellenállhatatlan ékesszólása valának fegyverei, mellyekkel alapos és alaptalan állításainak csaknem egyiránt vivott ki hiedelmet. Maga Leibnitz is, ki vele alkudoztában mar már többet hitt, mint hihetett (l. „*Darstellung der christlichen Lehre von Leibnitz.*"), 's messzebb ment, mint talán feltevé, meghajlott ezen fegyver alatt; 's később fejlett ki csak a' sima és édes beszédü sophista varázsából. Számtalanok B. egyházi, kivált polemicus munkáji; de külön említést érdemel még itt a' dauphin számára irt, 's mint beszédjei, rhetori bájjal 's vallásos lelkesedéssel irt munkája „*Discours sur l' histoire universelle etc.*" (Paris 1681. 4.) Minden munkáji legujabban kijöttek illy czimmel „*Oeuvres avec l' histoire de Bossuet, par de Bausset*" (Versailles 1819. 8. 46 vol.)

Bostandsiknak neveztetnek a' sultan serailjában lévő őrállók, kiknek elöljárójok bostandsibasinak neveztetik, 's kik a' serail külsejére, kerteire, a' csatornákra és császári mulató kastélyokra ügyelnek. A' török császárt, mikor mulatság végett ki kocsikáz, mindég a' bostandsibasi kiséri, 's azon elsőségi jussal bir, hogy szakált viselhet. Egyébiránt a' bostandsik egyszersmind a' sultan hajóslegényei és hóhérai is. *L—ú.*

Boston, Massachusetsnek, egy éjszakamerikai szabad statusnak, fővárosa (a' ny. h. 71° 4′ 30″ Greenwichtől számlálva, 's az éj. sz. 42° 25′ 28″ közt) a' Boston öbölnél, egy a' Charles vizének torkolatja előtt való félszigeten. Philadelphia és Newyork után legszebb tengeri város az egyesült statusokban, 4000 ház 's 45,000 lak. Harom városra osztatik, n. m. éjszaki és déli városokra 's nyug. vagy Uj-Bostonra. Ezen varosokat két fahid köti öszve Cambridge-el és Charlestownnal (két kicsiny helységekkel). Nyugoti Boston, mellyben vannak a' leggazdagabb kereskedők házai, szépen és rendesen van épitve. Megerősitett kikötőjiben 500 hajónak elég helye van; hanem a' bemenetel keskeny. Hajóépitő műhelyei 's kiszáló helyei igen alkalmatosak, nagyok 's jó állapothan vannak; utszáji tiszták, kövekkel kirakottak, 's a' gyalogok számára faragott kőutak vannak mellettek két felől. Bostonnak 28 temploma 's imádsága van a' különbfele keresztény vallásbeli felekezetek számára. Több szép közönséges épületek közt különösen kitetszenek a' statusok pompás háza 's a' börse. Van 2 játékszine, egy concertszálája, csillagőrtornya, czéliránvos fogháza, több tudós társaságai, egy bankja 's más hasznos intézetei. Bostonnak kivitetni szokott fabrikai mivei: igen jó vitorlavászon 's kötelek, tiszta czukor, rumpálinka, gyapju és pamut-kártok, hamuzsir, papiros, szönyeg, kalap, üveg 'sat. A' várost Charlestown alkotta 1631, 's elejénte Trimountainnak neveztetett azon három halomtól, mellyekre épittetett. Későbben a' szabadság egy buzgó barátjának, Cotonnak, a' ki az Angliában lévő Bostonnak predikátora volt 's későbben az uj város első templomában viselt predikátori hivatalt, tiszteletére Boston nevet kapott. 1727 sokat szenvedett egy földindulástól. Itt ütött ki legelőször a' zendülés 1774 az anyaország, azaz, Anglia ellen. Governors-isleten, egy Bostonhoz tartozó kicsiny szigeten, született a' hires Franklin Benjamin. Bunkershill tájékán a' szabadság felett kiütött háboru első ütközetének emlékezetére egy 260 láb. magas emlékoszlop van emelve fejér granitból. Boston a' szabad statusok legéjszakibb kikötője, mellynél még bejebb nem ment a' sárga hideg. *L—ú.*

Boswell (Jakab), Johnson barátja 's életirója, szül. 1740 Edinburgban; itt, Glasgowban 's az utrechti universitasban tanult, több izben tartózkodott Londonban, hol kora legjelesb férjfijaival öszveköttetésbe lépett 's Johnsonnal is megesmerkedett, mit maga is élte legfontosb környülményének tekinte. Azután meglátogatta Voltairet Ferneyben, Rousseaut Neufchatelben és Paolit Corsicán, kivel szorosabban öszveszövetkezék. Erre Parison által Skotországba ment 's sikerrel lépett az ügyvédi pályára. Akkor, midőn Corsica a' világ figyelmét annyira vonta magára, adta ki, 1768, nevezetes tudósitását ezen szigetről 's Paoli emlékezetességeit. Későbben Londonban telepedett le, hol Johnsonnal legszorosb öszveköttetésben élt. Johnson halála után ennek biographja lett B., 's ezen lelkesen felfogott 's élénken előadott élet- és character-ábrázolás (2. köt., 4., 1791) legmaradékonyabb hirt szerze nekie. Megholt Boswell Londonban 1795. *bb.*

Boszorkány, varázslóné, a' ki ördög és rossz lelkek segélyével rendkivüles dolgokat eszközöl; a' boszorkányság tehát ördög és rossz lelkek segélyével gyakorlott varázslás. Figurai értelemben véve ravasz, álnok asszony a' boszorkány; ha pedig a' vén szócska tétetik elejébe, akkor gunynév, mellyet használni szoktak, a' nélkül hogy ravaszság 's álnokság fogatja volna vele öszvekötve. A' boszorkányság hivése a' pogányságból ment által a' keresztény világba, 's itt azon egybeköttetés által, mellybe azon hiedelem az ördögnek az emberi ügyekbe való befolyásával tétetett, egészen uj alakot vett magára. Azt hitték, hogy lehető az embernek ördöggel 's rossz lelkekkel közelebbi szövetségre lépni, 's az ők segélye által magának ideig való hasznot, másoknak pedig gyülölség kielégitése végett kárt és veszélyt készitení. Mennél setétebb volt a' középkor 's mennél kevesbbé tudták az akkor élők a' mindennapitól távozó eseteket a' természet törvényéből magyarázni, annál hihetőbbnek kellett találtatni ezen véleménynek. Szó volt mindenfelé a' sokféle alakban megjelenő rossz lelkekről, azon mesterséges incselkedésekről, mellyekkel az ördög az embereket hálójába csalogatni igyekszik, 's azon ártalmas hatásokról, mellyeket a' vele szövetségre lépett boszorkányok és varázslók emberekben 's állatokban okoznak. Az egész koron uralkodott ez a' vélemény. Minthogy pedig annak, ki ördöggel lépett szövetségre, az Istentől el kellett pártolnia, 's csak rossz indulatu 's romlott szivü ember mondhat le világi nyereség végett az örök idvességről, a' fekete mesterség pedig ezenfelül más emberek életét, egészségét 's jóllétét szüntelen veszéllyel fenyegeti: azért a' boszorkányság legrutabb véteknek tekintetett, 's valamint az eretnekség, eleven égetéssél büntettetett. Számtalan szerencsétlenek lettek áldozatjai ezen tévelygésnek. VIII. Incze pápa a' boszorkánypert egy bulla által egészen szokásba hozta Németországban 1484, 's egy 1484 illy czim alatt „*Malleus maleficarum*“ (boszorkánykalapács) felsőségi engedelem mellett megjelent irás világosan előadta az illyen pereknél megtartandó rendszabást. Sem a' tudományok helyreállitása a' 15 és 16-ik században, sem a' reformatio által nem irtathattak ki a' mély gyökeret vert vélemények a' boszorkányságról 's a' rossz lelkek befolyásáról a' természetre és emberekre, sőt inkább a' Protestansoknál is szintugy fenmaradtak azok, mint a' Catholicusoknál. Landshutban Bajororszagban Apr. 2. 1756 fejeztek le 's égettek el egy 14 esztendős leányt, „mert az ördöggel czimborált, embereket rontott 's fergeteget csinált“; két esztendővel elébb ugyan Bajororszagban egy 13 esztendős leányt fejeztek le 's égettek el szinte mint boszorkányt, 's még 1780 is vesztettek el egy boszorkányt Glarusban a' cathol. Schweizban. — Midőn a' szomszéd pallérozott tartományok történeteiben fél század előtt is látunk illy balgatag tévelygés által okoztatott szennyet, melly dicsőségünkre válik honunkban a' lelki mivelődést már a' 12-dik század elején ólly ponton szemlélni, hogy képes a' boszorkányokról valo

vélemény helytelenségét megitélni. Kálmán király törvénye: „A' boszorkányokról, mellyek nincsenek, ne legyen szó" (I könyv 57 r.) a' 15-ik századbeli uralkodóknak is becsületére vált volna, 's ha megtartatik, hány szerencsétlent ment vala meg a' máglyától. De fájdalom! ujra visszatért nálunk az elébbi vakság, a' józan törvény feledékenységbe ment, 's a' boszorkánysággal vádoltattak tüzzel vassal büntettettek mind addig, mig van Swieten, udvari főorvos, meg nem mutatta, hogy a' bübájosok 's boszorkányokról való gondolatlan itélettétel vagy képzelődésből, vagy betegségből eredt, 's a' bübájosok által végbe vitt dolgok nem ördögi mesterséggel, hanem természetesen történtek, vagy pedig mint mesék helytelenül tulajdonittattak az ördögnek. — Becker Boldizsár és Thomasius Keresztély (mh. 1728) voltak elsők, kik korokban a' boszorkányság 's ördöngősség közönségesen uralkodó véleménye ellen kikelvén, magoknak állandó érdemet szereztek, 's igy ezen tévelygés lassanként következendő kiirtásának alapját megvetették. (L. „*Daemonomagie, oder Geschichte des Glaubens an Zauberei mit besonderer Berücksichtigung des Hexenprocesses*", Horsttól, 2 kőt. 1818).

Botanica, l. Növevények, Növevények országa.

Botanicus kertek, l. Füvészkertek.

Botanybai, angol colonia Uj-Hollandnak keleti partján, a' mostani Uj-Délwalesben. Alkotására Ejszakamerikának, a' hova vitettek annakelőtte Angliából a' gonosztévők, elvesztése, továbbá a' gonosztévők Nyugotindiába vagy Canadába való vitetésének nem igen tanácsos volta, végre Cook javalása adtak okot. Az éghajlat egészséges és kellemetes volta, a' föld termékenysége, az ősi lakosok, kiket a' himlő igen megritkitott, keves száma, reábirták végre az angol országlást, hogy 1788 Sidney Covenek (a' fővárosnak) talpkövét letegye (l. Uj-Holland Uj-Délwales, Port Jackson és Sidney). Első lakosai egy osztály hadi nép, 760 mind a' két nemen lévő gonosztévők és 570 szabad tetszésekből ment colonisták voltak. Egy darabig nem a' legjobb állapotban volt ugyan a' colonia, mint minden uj telepitések is, a' helybeli akadályok miatt; de későbben nem csak uj gonosztévők, a' csekély halandóság és számos házasságok által szaporodott lakosainak száma, hanem az idegenek, kik itt szerencsét akartak próbálni, önkényes megtelepedései által is. A' szárazon 1821 elején többen laktak Europaiak 50,000-nél, kiknek 4500 lovaik, 80,000 darab szarvas marhájik, 300,000 juhaik, 40,090 sertéseik 's 60,000 hold mivelt földjeik voltak. Kivitetnek belőle: europai gabona, kukoricza, finom merinók, gyapju 's hajósoknak való hus. Mindenféle gyümölcsök és kerti vetemények, mellyeket déli Europa ad, bőven teremnek benne, sőt csaknem nemesebbek ott, mint itt. A' szőlő 's olajfák, dohány, pamut, czukorplanta 'sat. is jó reménynyel biztatják a' velek foglalatoskodókat. A' munkás kerestetik 's jó napi bért kap. Tengeri 's folyóji halászatja jövedelmes, valamint a' déli tengeren való czethalfogás is. A' fővárosból egy a' tenger felett 4500 l. magasan lévő országut viszi az utast keresztül a' hegyeken Bathurstba. A' tulsó völgyben 8000 l. meredek mélységet kellett lejtőssé tenni. Az ut több olly városokon 's helységeken megyen keresztül, mellyek még valósággal nem léteznek, hanem csak neveik vannak oszlopokra felirva, lakosaik ellenben nincsenek. De keves hónapok mulva bámulással láthat városokat az utas ezen tájékokon, itt egy pár folyónak öszvefolyásánál, amott egy hegynek mellékén egy szép völgy mentében, mellyet szép patak öntöz és hasit keresztül, 's ugy tetszik, mintha valamelly csudatévő erő állitotta volna elő azokat a' semmiségből. A' kék hegyeken tul lévő részében is legeltetésre és földmivelésre igen alkalmatos föld találtatik. A' mennyire itt csak az europai munkásság határa kiterjed, az országlás postajárásonként mezei jószágokat állitott fel, mellyeket maga miveltet, 's az országlásnak postaintézetül, a' hirtelen elszaporodó lakosoknak élelemtárul szolgálnak. Csatornáji még nincsenek. Gazdag kőszénnel, melly

ásatik 's kivitetik. A' helytartó lakhelye Sidney Cove (1500 ház. 14,000 lak.); itt vannak egyszersmind a' katonaság és politia főtiszti karja, a' főtörvényszék, főéléstárak, 's a' gonosztévők ideig való tartózkodó helyek, mig magoknak munkát kapnak. Van a' városnak egy bankja, melly a' colonia szükségeihez képest szaporitja a' papiros pénzt, mindazáltal, ha kivántatik, bevaltja, melly által a' gyakori kotyavetyélést 's földbirtokok változtatását, mivel a' régi birtokosak bejebb uj helyeken telepednek meg, igen segiti. Igen jó és sok hajók épittetnek benne; a' fabrikákban 's manufacturakban többnyire gonosztévők dolgoznak, kiket a' fabrikák és manufacturák tulajdonosai olly feltétel alatt vesznek által az országlástól, hogy tápláltatásokért dolgozzanak. A' colonia törvényei olly kémények, mint a' Dracoéi, de nem is lehetne másként olly gonosztévők közt a' jó rendet fentartani, kik büntetésből dolgoznak, 's midőn büntetéseket kiálljak, azután is gyakran nem legjobban viselik magokat. Idegen hajókat itt és Paramattában számosan lehet látni, kiváltképen éjszakiamerikaiakat. A lakosok, kiknek tehetőségét a' kávéházak, társaságok és mulatságok eléggé bizonyitjak, kereskedése naponként több több tárgyakra terjed ki. Van egy tudós és mezei gazdasági társaságok, börsékek, több hajóépitő műhelyeik, könyvnyomtató intézeteik, füvészkertek, kárt megtéritő társaságok 'sat. Ujságok az „Australasian magazine," vagy a' „Quarterly register." Paramatta városa szép helyen fekszik, 4000 lak., jó posztómanufacturával, egy csillagvizsgáló torony szomszédságában. (L. Uj-Déli wales). Newcastle, 1000 lak. a' Coal-Rivernél, igen ifju város, mellyet kőszénbányai virágzással biztatnak. Ezekben 's a' favágásnál és a' téglavetésnél egy pár ezer gonosztévők dolgoznak, kiknek készitményeit csaknem maga a' colonia fogyasztja el. Van a' benszülöttek számára benne egy oskola, mellyben egy angol missio igen jó előmenetellel tanitja az ifjuságot. Liverpool a' György vizénél 2600 lak. 's több hajóépitő műhelyeivel sokat igér a' jövendőnek. Ötödik igen szép fekvésü városa a' coloniának Bathurst, 's a' hatodik Windsor a' Hawkesbury vizénél sok utszajival, de keves házaival, mellyeknek száma mindazáltal naponként szaporodik. — *L—ú.*

Both (János és András), szül. 1610 körül Utrechtben. A' rajzmivészség alapvonatiban atyjoktól, a' ki üvegfestő vala, vőnnek oktatást. Azután Bloemart oskolájában tanulának; későbben Olaszországba menének. Jánost Lorrain mivei vonzák, 's tájfestő lőn; András az arczképiráshoz hajlék 's Bamboccióit választá példányul. Noha ellenkező nemben dolgozának, a' rokon mivészszellem közös munkára lelkesité ecseteiket. János tájrajzin András festé az alakokat, 's ugy öszvehangzának nézeteik, hogy festéseiket külön kezektől eredni senki nem sejté. János mivei a' könnyüség, hü perspectivek, egeinek ragyogó szinzetei tevék jelesekké 's hirét később időkre is fentarták. Érdemei 's továbbiglani mulatása Olaszországban „Olaszországi Both" nevet szerzének nekie. András vizbe holt Velenczében 1650. János odahagyá Olaszországot 's visszatére Utrechtbe, hol nem sokára öccsét követé. Becsülik azon lapokat is, mellyeket János étete saját főmivei után. *J.*

Bothni öböl, a' keleti tengernek éjszaki része, délre az alandi szigetektől, többi oldalai pedig Svéczianak éjszaki tartományitól, Lapponiától és Finnlandtól határoztatnak. 75 mf. hosszu, 20 mf. széles és 20—50 ölnyi mély. A' tenger itt mindég bejebb huzódik; minden esztendőben befagy, ugy hogy Svéczióból Finnlandba szánokkal lehet menni. E' mellett több apró folyók folyván bele, igen gazdag halakkal, kiváltképen azoknak torkolatjai ivás idején. A' rajta való hajókázás nem csak kősziklás partjai, hanem sok fövenytorlásai 's benne elrejtve lévő kőszikláji miatt is jó kormányos nélkül veszedelmes. *L—ú.*

Botocudok, brasiliai vadak, kik, miolta a' neuwiedi herczeg 's austriai utazók többeket hoztak volna Europába, igen nagy figyelmet gerjesztettek magok iránt. Neveket azon fácskáktól kapták, mellyekkel fü-

leiket és ajakaikat ékesiteni szokták. Ezen vadaknak még igen keves része pallérozott, többnyire legmiveletlenebb állapotban élnek, egymással szüntelenül hadakoznak 's elfogott ellenségeiket megeszik. Bővebben, de nem egészen tökéletesen leirta a' Botocudokat Neuwied herczeg 's más Brasiliában utazók. Pallérozásokra 1824 a' brasiliai császár 3 indiai falut épittetett. *L—ú.*

Botond, magyar vezér. I. Árpád.

Botsary, I. Görögök lázadása.

Botta (Károly Jósef Vilmos), Turinban tagja a' tudományok academiájának, költő és történetiró, szül. a' piemonti birtokban St. Giorgióban 1766; Turinban orvosi és füvésztudományt tanula; 1794 tábori orvos lőn a' franczia alpesi hadseregnél. Ez a' szolgálat Corfuba vezérlé 's 1799 Piemont ideig való országlásába, a' hol egy volt azok közül, kik a' provisoriumot károsabbnak tarták, mint Piemont egybekapcsoltatását Franczia országgal. A' marengoi ütközet után a' piemonti consultának lőn tagja. A' törvényhozó testben nem tetszett Napoleonnak, mert az ő önkényes kormánya ellen beszélt. 1814 egyike volt a' törvényhozó test azon tagjainak, kik Napoleont királyi-széke-vesztettnek nyilatkoztaták ki. A' restauratio után kitöröltetett a' törvényhozó test lajstromából, mert külföldi létére nem volt honositva. Napoleon a' nancyi academia rectorának nevezé 1815. Midőn a' királyi országlás visszaállittatott, letevé e' hivatalát 's most mint egyes ember él. Legfontosabb irásai ezek: „Corfu szigetének leirása" (két köt.); Born (Joannis Physiophili) „Specimen monachologiae"-jének forditása; „Brown methodusa nevezetességei"; „Dalmatiai utazás emlékezete." „A' hangról és harsról." A' savoyen-piemonti országló ház rövid történetirása;" „Az éjszakamerikai szabadsághábóru történetei;" 1816 nagy helybenhagyással fogadtatott egy hősköltemény e 12 énekben: „*Il Camillo o Vejo conquistata*;" 1824 „*Storia d' Italia dal* 1789 *al* 1814 (4 köt. 4-rét 10 köt. 16-rét, francz. 5. köt.), 's 1825 Parisban 3 kötetben a' „*Historie des peuples d' Italie*," mellyben tagadja, hogy a' keresztény vallás és philosophia pallérozta volna Europát, hanem ezen érdemet a' tudományok helyreállításának adja.

Böttcher (Fridrik János), a' meisseni porczellán feltalálója, született Februar. 5-én 1682 Schleizban, a' reussi Voigtlandban, 15 esztendős korában Magdeburgból, a' hol első nevelését kapta, Berlinbe jött Zorn Fridrikhez patikásinasnak 's itt ritka észt 's állhatatosságot mutatott, kivált a' chemiai tudományokban, de olly visszatartó is volt magaviselete, hogy félbolondnak tartották. Köpke, heymerslebeni patikás, egy a' bölcsek kövéről szoló kéziratot közle vele, mellyet, a' mint mondá, egy st. galleni baráttól kapott, 's ez adott alkalmat, hogy B. az aranycsinálási próbákra adta magát. Egész éjszakákon elzárkozott Zorn dolgozó műhelyében 's ott egyedül gazdája költségén dolgozott, minthogy magának semmi vagyonja nem volt, 's azután nappal az álmatlanság miatt minden munkáját kedvetlenül vitte véghez. E' miatt szüntelenül dorgáltatott 's végre gazdájával olly haragba jött, hogy tőle 1699 St. Mihálynap körül alattomban elment. Midőn sokára ezután a' legnagyobb inségbe jutott, megadta magát 's 1700 Husvét körül azon feltétel alatt vétetett vissza a' műhelybe, hogy eddigi magaviseletéről lemondjon. Mind a' mellett Böttcher egy Schrader nevü pajtásának segedelmével folytatta alchymiai próbájit, 's előmutatván végre néhány apró aranydarabokat, mellyekről azt mondotta, hogy maga készitette, olly tekintetet tudott magának Zorn házánál szerezni, hogy jóval korábban szabaditották fel ideje előtt. Háládatosságból megigérte Böttcher, hogy gazdája 's ennek néhány barátjai jelenlétében próbáját fogja adni mesterségének, 's Oct. 1. 1701 18 kétgarasost, mellyeket egy tégelyben megolvasztott, valamelly veres port hintvén az olvadékba, által is változtatott a' legfinomabb arannyá. 'S bárhogy esenkedék is Böttcher e' dolognak titokban tartásáért; még is hamar elterjedett költött mesterségének hire, minek

következésében előkelő emberek, a' többek között az esmeretes chemicus Löwenstern-Kunkel is, meglátogatták. A' király maga is kivánt vele szólani. De midőn megtudta B., hogy őt mint adeptust le akarják tartóztatni, egyszerre eltünt 's elejénte Röber kereskedőnél lappangott egy padlásszobában; 1701 Oct. vége felé pedig Wittenbergbe szökött, a' hol azt mondotta, hogy ama' hires dr. Vater alatt akarja az orvosi tudományokat tanulni. Egy osztály katonasággal üzték ugyan egész a' határszélig, 's egy tiszt által a' wittenbergi commendanstól annak visszaadását is kérték; azonban ez, a' ki előtt Böttcher forma szerént adeptusnak tétette magát, sietve tudósitá a' dresdai udvart ezen esetről, mellytől azonnal azt a' parancsolatot vette, hogy Böttchert ki ne adja, hanem olly titkon, a' mint csak lehet, küldje Dresdába. Ez meg is lett Dec. 1701, még pedig a' legnagyobb elővigyázattal. A' berlini udvarnak több izbeli próbáji a' dresdai udvarnál Böttcher visszanyerése végett foganatlanok maradtak. II. Auguszt és Fürstenberg herczeg azt hitték, hogy Böttcherben egy megbecsülhetetlen fogást tettek, 's őket felségesen meg is tudta tartani ezen hiedelemben. Az elszökött patikáslegény, kit a' Burkusok Wittenbergben egy megugrott semmirekellő neve alatt kerestek, a' fürstenbergi házban szálást, tartást és szolgálatot 's alchymiai munkájihoz időről időre tetemes summákat kapott. Hogy megtudhassák, mire forditja a' pénzt, főképen pedig, hogy titoktele mesterségét eltanulhassák, felvigyázóul adták neki ama' hires Tschirnhausen Ehrenfried Walthert, a' kinek dolgozó műhelyében kellett volna neki aranyat készitení. Böttcher sokáig el tudta ámitani a' lesőket 's a' királyt jó reménységgel táplálni, 's ha az igért játszva előállitandó száz meg száz ezer aranyakat elő nem tudta állitani, közönségesen azzal mentegette magát, hogy az aranycsináláshoz szolgáltatott anyagok voltak rosszak. De midőn észre vette, hogy a' király végre még is már megharagudott, 's hogy már semmi ámitgatás sem használ, 1704 nyáron éjtszaka elszökött 's Csehországon keresztül Magyarországnak tartott. Azonban Bomsdorf, ki a' király parancsolatjára utána indult, Weitraban, egy fürstenbergi uradalomban Austriában, megfogatta 's visszavitte Dresdába, a' hol csak azon álnokságának, mellyel uj reménységeket gerjesztett, köszönhette, hogy nem bántak vele ugy, mint csalóval. Azonban most Tschirnhausen, a' ki jól észre vette, hogy Böttcher soha sem fog tudni aranyat csinálni, azt javaslotta neki, hogy inkább a' porczellán feltalálásával foglalatoskodjék, a' mi által talán legelébb fogja a' királyt megengesztelhetni. Igaz, hogy Tschirnhausen, ki a' királynak a' chinai porczellánhoz költséges különös szeretetét helyben nem hagyta, 's ezért a' Chinaiakat csak Szászország porczellán köppölyeinek nevezte, maga is talált fel egy porczellánnemet; azonban ez még a' porczellán nevet meg nem érdemelhette, m vel még igen üvegnemü volt. A' porczellánpróbákra szükséges szerek elég bőséggel voltak, mivel Tschirnhausen Szászországban tett mineralogicus utazásairól soha sem tért vissza, hogy számos földnemeket nem hozott volna magával, mellyekkel kipótolhatni vélte azon keveréket, mellyből a' Chinaiak készitik porczellánjokat. 'S B. 1705 elején, a' midőn olvasztó tégelyekre alkalmatos massát szándékozott kieszközleni, Meissen vidékének veres agyagjából készitett is valósággal ollyan porczellánt, melly sokkal felülmulta a' Tschirnhausenét mind tartósságára, mind szépségére nézve. A' szerencsés feltalálót megtetézték ajándékokkal, sőt a' király költségén 's kivánságára birodalmi bárói rangra is emeltetett, szabadon mindazonáltal még sem bocsáttatott, részént mivel titokban akarták tartani a' porczellán készitését, részént mivel a' porczellán feltalálását mellesleges dolognak nézték 's még mindég a' bölcsek kövének felfedezését reménylették. E' végből Böttcher dolgozó műhelyét Tschirnhausen felvigyázása alatt általtették Albrecht várába Meissenbe, 's ott olly titkon készitették a' porczellánt, hogy még a' bányászok familiájinak, kiket e' végre Freibergből hozattak, sem volt szabad

megtudniok, hova 's mi czélból vitték el ezeket a' bányákból. Midőn a' Svédek 1706 ütöttek Szászországba, B-t 3 legjobb munkásával lovagőrizet alatt vitték el éjjel Königstein hegyi várba 's dolgozó műhelyét a' király tulajdon pecsétével pecsételték le. Königstein commandansa B-nek még nevét és sorsát sem tudta meg. Ez utolsónak ugyan illendő tartasa volt, de szorosan is őrizték. Szobáján még függő lakat is volt. Megunván ezen határok közé szoritott életet, el akart B. egy izben szökni, de midőn látná, hogy felfedezték, maga elárulta a' commandans előtt az egész planumot, a' mi által szökevénytársai ennek büntetése alá kerültek, holott magának türhető árestomot eszközlött ki. Csak minekutána elhagyták a' Svédek Szászországot, nyerte vissza B. szabadságát ismét, Sept. 22. 1701 jött vissza Dresdába, a' hol most a' Venus bástyán kellett neki porczellánt készitení. Éjjel nappal törték az anyagokat általszitálták a' legfinomabb kartonon, azután márványtáblákon dörgölték, 's végre az udvari fazokasnak egy müszerén megőrlötték. A' massa olvasztására tiszta napokon Tschirnhausennek nagy olvasztó tükrét használták, melly néha 12—14 óráig sem vétetett le a' kememenczéről 's igy mindég szebb lett a' barna massa; a' fejér porczellán feltalálása azonban, melly után különösen törekedtek, csak 1709 sült el. A' dolgozó műhelyt 1710 ismét Albrecht várába tették Meissenbe, 's ekkor fundáltatott még csak a' most is virágzó porczellánfabrika 's Böttcher igazgatása alá adatott. Ez utolsó azonban rendetlen élete módja miatt olly nyomorult volt, hogy a' fabrika nem jött előbb virágzásba, mig B-től el nem vették az igazgatást. Mértékletlen ital 's szerelembeli kicsapongások életének már 37-ik esztendejében döndötték sirba. Megholt Dresdában Mart. 13. 1719, még pedig, noha a' királytól lassanként többet kapott 15,0000 tallérnál, tele adósságokkal 's olly pénzszükében, hogy alig lehetett tulajdon cassájából eltemetni. L. „*Denkmähler verdienstvoller Deutschen des* 18 *und* 19 *Jahrh.*" (Lpz. 1828, 2 köt.). *A***s.*

Böttiger (Károly Auguszt), szász királyi udvari tanácsos és a' régiségek királyi gyüjteményének főőre Dresdában, hires archaeologus, 1760 született Reichenbachban, hol atyja conrector volt. Philologiai miveltségét oskolába járásának és a' görög 's romai irókat külön tanultának köszöni. Lipcsén Morus és Reiz voltanak oktatóji és barátjai. Hogy Göttingenbe akart menni, égés által Gerában minden reményét elvesztvén a' további segedelemre, ifju Pfeilitz mellé nevelőnek állott. 1784 gnbeni rectorrá lőn, hol egy uttal több mint 20 ifjuból álló nevelő intézetet is tartott. A' bautzeni gymnasiumban, hova Rost helyébe rectornak hivatott, csak keves ideig maradt, és Herder közbenjárása által Weimarba ment, hol 1791—1804 a' gymnasium igazgatója és egyházi tanácsos volt. Itt Göthével, Herderrel, Wielanddal és Schillerrel folytatott társalkodása jóltévőleg hatott miveltségére, főkép pedig Meyer Henrik tudós mivésszel volt barátságos szövetsége nevelte különös szeretetét a' régiség tudománya iránt, mellyben az Amalia özvegy herczegnét környékező társaság neki folyvást uj oktatást nyujtott. Öszveköttetése az industriecomptoirral 's ennek tudós foglalatosságival nem maradt ugyan külső haszon nélkül; hanem a' komolyabb 's alaposabb tanulástól elvoná. A' „*Journal für Luxus und Mode*" folyó irást 1795—1803 Bertuch neve alatt egészen egyedül szerkezteté és majd minden hónapi füzetet néhány értekezéssel segitett. 1797 olta az „Uj német Mercurinst" is ő adta ki, mellyhez Wieland nem sokára csak nevét kölcsönözte. Mivel ezenkivül a' „*London és Paris*," czimü időszaki irást is hat évig egyedül folytatá, valamint a' hozzá tartozó rezek magyarázatját is magányosan vitte, és az „*Allgemeine Zeitung*"-ba, Posselt által lett alkotása olta, tudományos áltnézéseket, életirásokat, elegyes tudósitásokat 'sat. irt; ezen sokféle foglalatosság által, hozzá járulván nagy levelezése és a' mindég először teljesitett hivatalos dolga, erejének szükségképen el kellett szóródnia; és Heynének, Herdernek, Wolfnak, Müller Jánosnak

gyakran eléggé sürgető felszólitásai, hogy erejét szedje öszve és valami maradandóhoz fogjon, többnyire sikeretlenek maradtak. Főmunkája, mellyet Weimarban kezdett, hanem elégséges segedelem hija miatt nem folytatott, a' régi edények magyarázatja volt 3 kötetben. Ezekben a' Tischbeintól Hamilton második edénygyüjteményéről Nápolyban kiadott munkának eredeti rezei után csak az első 16 edény vagyon megmagyarázva. Szándéka volt ezekhez a' görög mivészség régi képeinek magyarázatját toldani és a' görög mythologiát egészen kifejteni. — 1804 Dresdába hivatott tudományok igazgatójának a' nemes urfiak házába. Hogy 1814 ezen intézet a' cadetoskolával egyesittetett, a' lovagacademiánál tudományigazgatóvá; a' régi márványoknak és Mengs gipszöntéseinek kir. gyüjteményénél pedig főőrré lőn. Lakásában 1805 olta honi és idegen hallgatóknak a' régiségtudomány és régi mivészség egyes ágairól több külön leczkéket adott, mellyek közül: „*Andeutungen zu* 24 *Vorlesungen über die Archaeologie im Winter*" 1806; „*Ideen zur Geschichte der alten Malerei; Abhandlung über die Aldobrandinische Hochzeit* 'sat. nyomtatásban is megjelentek. Sőt 1814 olta nyari hónapokban a' régi mütár előteremében a' régi mivészség egyes ágairól ingyen tarta leczkéket. Munkája: „*Sabina, oder Morgenscenen im Putzzimmer einer Römerin*," melly franczia nyelvre forditva Parisban is kedvet lelt, ezen targyról a' Modejournalba irt értekezéseiből származott 's általa kivált mivelt olvasónéjt kötelezé le magának. A' mi irói characterét illeti, jártasságát a' régi és uj nyelvekben 's literaturákban, szerencsés öszveilleszto tehetségét nagy olvasottsága, és eleven előadó elméjét gazdag tudományossága mellett mind a' német, mind az idegen mübirák megesmerték. Hü emlékezettől segitett ezen jelességei alkalmatossá tevék az emberi tudás különbféle ágainak sikeres mivelhetésére, Főkép a' régiségtudományban és mythologiában sikerült neki, részént némelly homályt eloszlathatni, részént jövendő nyomozóknak utat szeghetni. Nyomozásait a' szinmivészségre is kiterjeszté, mivel nem csak a' görög és romai játékszin belső alkotását világositá fel, hanem Iffland játszásának kifejtésében és az Abendzeitungba iktatott értekezéseiben az ujabb szinmivészséget is részeinként előadta. Általjában a' régi emlékek szépségének Winkelmann oskolájából kijött legtudósb 's legelmésb feltagolói közé számláltathatik. Archaeologiai esmereteit Dresdában a' régi mivek tanulása által tökéletesité, valamint élő szava és irása által sok müszeretőknek legalább gyakran fényes példáját adá, némellyek a' dicső és bizonyosan irigy szemmel nézett férjfiunak szemére lobbantják; sokan mindazáltal, mint Millin, Heyne 's mások ezen mindenről tudást az archaeologusban, kinek öszvehasonlitás végett a' régi és uj olly igen kezén vagyon, nem vélik természetlennek, és a' dolgok bőségét, mellytől magát néha elhagyja ragadtatni, a' nélkül hogy szószaporitásra vagy izetlenségre vetemednék, legalább igen megbocsáthatónak tartják, mivel belátása világos, tudománya alapos, előadása kellemetes és tanuságos. Ugyan is nem emlitvén az angol literaturának és vásári tudományos ügyeknek az Allgemeine Zeitungban és Morgenblattban közlött álltekintéseit, csak az angol carricaturáknak a' „London és Paris" czimü folyóirásba iktatott magyarázásaira hivatkozunk, mellyekben Angolország belső visszonyairól és politicai pártjairól bámulást gerjesztő esmereteket közölt, holott Angolországban soha sem volt, és illyen esmeretek rendszerént nem könyvekből, hanem tapasztalásból merittetnek. A' „Morgenblatt" mellett 1816 olta járó „Kunstblatt"ot is főkép ő hozta szóba és megindulhatásba. Időkorának jeles férjfijaival volt öszveköttetése gyakran megkiváná, hogy holtok után azoknak tudományos emlékeket állitson. Igy irá Weimarban Bode „Montaigne"-ának 6 kötetéhez Bode tudományos életét; igy festé későbben udvari predikátor Reinhardnak characterét egy kétszer kiadott rajzban, és bányatanácsos Wernerét egy több nyelvekre forditott beszédben; igy irá 1819 Millin életének rövid rajzát. Még nem mondott le szándékáról, hogy Wieland-

dal volt több évi társalkodásáról, mivel több száz ok- és egyéb leveleit birja, illy czimü munkát ir: „*Wieland und seine Zeitgenossen*". 1820 olta egyéb tudósokkal egyesülve, mythologiának és régiség miveinek szánt folyó irást adott ki (Amalthea, Leip. 3. köt.), és 1821 olta ő kiadója és nagyobb részént irója az „*Abendzeitungot*" kisérő mivészi tudósitó levelnek. *B. L.*

Botzen (Bolzano), tirolisi város, az Eisack és Adige öszvefolyásánál, 1000 ház, 8100 lak. 's 4 vásárral. Kereskedése nagyobb volt, mig Botzen Tirolissal együtt az austriai vámlineán kivül esett és Schweizzal 's Olaszországgal szabadon kereskedhetett. Ezen hajdan nagyobb kereskedési hasznokat épen olly kevessé adták a' városnak az emlitett folyók, mint Leipzignak a' Pleisse és Elster; hanem régi uraitól, a' trienti püspököktől, kapott szép szabadságai, mellyek még most sincsenek egészen eltöröltetve, 's az a' környülállás főkutfejeik azoknak, hogy a' hegyek menetele 's a' folyóknak a' tirolisi völgyekben való folyása miatt a' Német-, Olaszországba és Schweizba vivő főországutak mind itt vágják egymást keresztül. A' Como taván Schweizból Longobardiába üzetni szokott tiltott kereskedés a' botzeni vásároknak sok kárt teszen. Botzent egészen hegyek veszik körül, a' honnan, mivel a' völgy Olaszország felé délre lejtős, nyáron felette nagy hévséget szenved 's néha a' Siroccótól is meglátogattatik; de egyszersmind megteremnek benne felső Olaszországnak minden nemes gyümölcsei. Legszebb része itt az esztendőnek az ősz, melly, a' tél rövid lévén, rendszerént hosszu. Igen hires veres bora terem. Völgyei teljesek eperfákkal; a' honnan az austriai örökös tartományok közt Botzenben áll legjobb lábon a' selyemtenyésztés. *L—ú.*

Bouchardon (Edme), szobrász és épitő, szül. Chaumontban 1698. Rajzolni atyjától tanult, a' ki hasonlólag szobrász és épitő vala. A' szobrászságban Parisban az ifjabbik Coustonnál vett oktatást. Nem sokára az első jutalmat nyerte el 's mint királyi pensionnair Romába ment, hol mivészségében részént a' régi remekek, részént Rafael és Domenichino után képzé magát. Több büsztek kivitele után XI. Kelemen sirjához kell vala fognia, midőn a' király Parisba visszaszólitá 1732. 1744 az academia tagja lett. Parisban kivitt mivei közt legjelesbek: a' medvével küzdő athleta, melly képcsoport sokáig állott a' grosboisi kertben; a' versaillesi Neptun-kut alakjainak egy része; a' St. Sulpice templomot ékitő szobrok; ugyan ezen templomban Lauraguais herczegné sirjele; a' Grenelle utszábeli szökő kut, mellyet a' város 1739 kezdette, egészen az övé 's remekének tartatik; XV. Lajos szobra lovon, mellyen 12 évig fogyatlan szorgalommal dolgoza, 's ezen mivében, főkép a' lóban, a' tökélynek olly remekét adá, melly az ó világ minden jeles müdarabjai sorában méltán állhat. Mariette: „*Traité des pierres gravées*" (1750)-jéhez ő tevé a' rajzokat, 's ezek után készülének a' rézmetszések. Megholt 1762. — B. a' rajzolásban nagynak, pontosnak mutatkozott; compositióji az egyszerü nagyság bélyegét viselik. Rajzaiba több lelket 's jelentést tudott önteni, mint márványiba. Romában készült rajzai velősek 's merészek, későbben piperés és finomabb módra hajolt, a' korizlethez akarván magat alkalmaztatni. Életét Caylus irta meg. *I.*

Boucher (François), képiró. szül. 1704 Parisban, Le Moine tanitványa volt, 's már 19 eszt. korában neki itélték az első academiai jutalmat. 18 hónapi mulatása után Romában visszatért Parisba. Első mive egy terem volt, mellyben szerelemisteneket ábrázla sikamló állásokban, mit nagy javalattal fogadtak, 's az academia tagjává nevezte a' mivészt. Későbben illynemü festései „Gratiák képirója" névhez juttaták. A' király és Pompadour, kinek boudoirait juhászscenákkal ékité fel, kegyeiben részes Boucher fokról fokra hágott az academiában 's Wanloo halála után a' király első udvari képirója lett, 's ezen tisztjében holt meg 1770. Termékeny képzelme, kiviteli könnyüségével párosulva, számos miveket lehet ecsetébe, de szembe tünik mindenikén korának romlott izlete, melly

a' piperét és a' sikámlót szerette, 's őt is magával 's feslett életbe ragadta. Rajzai hibások, a' szinezet nincs kivántatólag egybeolvadva; alakjai lelketlenek, a' meztelen ollyan, mintha veres szönyeg árnyéka érné; tájrajzai egyhanguak, szóval: őt tekinthetni a' franczia oskola szétdulójának. Néhány lapot maga is metszett; mivei után számos rézmetszések készültek. *I.*

Boucher (Alexander), vagy mint maga magát nevezi, „a' hegedük Sándora", egy a' legnevezetesebb, de egyszersmind legkülönczebb hegedüs, született 1770 Parisban. 6 esztendős korában már a' dauphin előtt, 8 évében pedig nyilván hallatta magát. Alig volt még 12 esztendős, midőn, hogy magát és szülejit táplálhassa, kénytelen volt a' tánczhelyeken játszani, sőt de Marie vicegrófnál, ki jeles hegedüs és hárfás volt, rendes szolgálatba is állott. Történt azonban, hogy az akkori „*De la cité*" theatrumban valami hires tréfás darab előadásakor senki sem akarta felválalni, hogy a' játékszinen egy rossz hegedüs alakjában felálljon, ezt az eredeti, eleven 's fiatal Boucher magára vette, 's bohóskodásai által egész Parist kaczagásra fakasztván, magának csudálatos hirt szerzett. — Nynghatatlan elméje őt is a' lázadás örvényébe ragadta. De mint katona is kitüntette magát, 's a' Vendemiaire 13 és Prairia 4-n némelly kisebb csoportokat vezérlett. Helyre állván a' csend, a' Feydean játékszinhez szegődött 's később a' Rode elutazása által megürült tanitói széket kérte, de nyughatatlan természete 's rendkivül való hiusága által sokkal több ellenségeket szerzett magának, hogysem ezt a' fontos helyet elnyerhette volna. Ezen megbosszonkodván, Spanyolországba ment, hol elejénte a' nyelv nem tudásával 's némelly szükségekkel küszködött, mig IV. Károly király, ki maga is nagy hegedüs volt, hirét hallván, első solojátszónak nevezte. Hosszabb idő mulva visszatért Parisba, hol feleségével, Boucher Coelestinával, egy tökéletes hárfásnéval, mint köz ember élt 's gyakran majd határtalan tetszéssel, majd minden foganat nélkül hallatta magát. 1813 Bernben Haydn „Teremtése" előadásakor a' muzsikát igazgatta, 's ott tiszteletére egy arany emlék pénzt vertek ezen felirással: „*A l' Alexander Boucher.*" — 1814 Angolországba ment, hol Doverben hegedüjét a' vámosok el akarván venni, ő hirtelen a' God save the king nemzeti énekre variatiókat játszott, 's ezért békével tovább eresztették. Illyen eredeti vonásai számtalanok vannak, mert ő mind életében, mind mesterségében a' legkülönösebb találmányos eszü 's legcsudálatosabb ember; ha egy pillantatban a' legtökéletesebb mestert bámultatja, másikban, mint valami kontár, czinczog. Némellykor olly kecsességgel 's édességgel játsza adagiójit, millyen csak hegedün képzelhető, midőn hirtelen vonóját keresztül csapván, mind a' négy hurt egyszerre szaggatja. Berlinben, hol Németországon elterjedt hirét nem régen szerzette, helyesen mondták róla: hogy ugyan azon vonással, mellyel a' szivet elbájolja, egyszersmind s' fület szétrepeszti; 's ő valóban a' világ legelső hegedüse lehetne, ha többre nem becsülné, hogy legnagyobb különködőnek neveztessék. Ezenkivül Boucher Napoleonnal való hasonlatossága miatt, mellyet járásával, tartásával 's tekintetével még szembetünőbbé tud tenni, sok részvételt nyert; mert ha karjait keresztbe veti, minden a' volt császárt képzeli benne. Ő azt állitja, hogy ezen ritka hasonlatosság az ujabb időkben sokat ártott neki. *J.*

Boudoir, félrefekvő, egyszerüleg és csinosan ékesitett szobácska magánlételre szánva, (a' bouder — duzzogni — igétől). Meglehet, hogy ezen nevét valamelly elégedetlen férjnek köszöni, kinek felesége, midőn duzzogásra jött kedve, szobájába zárkozott. A' boudoir — duzzogó szoba — az asszony sajátja és szentsége. Ide szökik a' nagy társaság lármás feszelgése elől a' magány csendjébe. Ha áltlépik a' küszöbön 's megette az ajtót bezárja, egészen önmagaé. Muzsika, olvasás, gondolkozás, valami könnyü munka, de mind ez csak hajlandóságból, természetesen, tetszékenyül 's a' nagyvilág bilincseitől menten tölti be pihenő idejét a' bou-

doirban. Nem szabad ebbe idegennek lépni, még a' barátnénak, sőt a' férjnek sincs ide szabad bejárása. Külön engedelem kivántatik ehhez, 's ez az engedelem kedvezés, megkülönböztetés. Azonban a' boudoir hangja, noha mindég illendő, szabadabb is 's meghittebb, természetesebb, tetszékenyebb, mint a' társasági szoba kimért hangja.

Boufflers (Stanislaus, chevalier de), elmésen enyeglő franczia prosaicus és költő, a' franczia academia tagja, marquise de Boufflers fija, ki Stanislaus lengyel királynak barátnéja volt, Lunevilleben szül. 1737. Eleji közül marsall B. (szül. 1644, mh 1711), mint Condé, Turenne 's Catinat tanitványa, hires hadvezér nevét hagyta házának. Stanilaust egyházivá akarta tenni nemzetsége. De ő „Hagyjatok békét" mondá, hajlandóságom papi kötelességek véghez vitelére soha sem simulna, nekem világ kell és gyönyörüsége." Igy inkább katonának állt. Nem sokára kormányzó lett Senegalban 's ott igen sokfélét hasznosan intézett el. Visszajötte után a' parisi udvarnál 's minden más elsőbb társasági körökben fénylett, akarkit leköteleze nyájasan szives magaviselete, szólása diszt, lelkes elmességet ragyogtatott, apró csinos versei repkedtek, levelkéjiben a' jobb nevelésü tonus, melly a' kellemetlent is mosolygóvá tudta forditani. Tökéletes képe volt a' franczia könnyü vér 's lovagiság és élénk lelkesség udvari kifejlődésének. Boufflers szép asszonyok körül gyakran, szép és lelkes asszonyok körül mindég. Szeleburdiság is elkapta néha, azt esze forrása pezsegtette. 'S elég az, az életet élő dévaj bölcs társaságát minden jobb izlésü kereste. Nem kevesebb szerencsével lépett elő az akkori legfényesbb udvaroknál is a' külföldön. Tetszék a' nagy uri világ magának illyen hozzá tartozottja látásában. Megjelent a' legelső nemzeti gyülésben is. Hire ment előtte. Beszélt, hire utána. Mérsékelt volt 's jókat javalt. De, látván világa oszlását, ott hagyá Francziaországot 1791. Henrik, Prussia herczege, szivesen ada neki Rheinsbergben szálást, azután II. Wilhelm Fridrik. Sőt Lengyelországban nagy birtokot is kapott, mellyre franczia kiköltözködöttek közül gyarmatnak kell vala telepedni. 1800 Napoleon visszahitta honjába, 's ott most literatnrai foglalatosságra adta magát, melly 1804 a' franczia academiába lépteté. Irásai 1805 jöttek ki 8 köt., 1827 3b. Pedantság, hányni, hogy csak féloldalu, szinén repkedő tudós iró. Ő külön könnyü nem. A' borzas szemöldökü professornak meghigitja systémás leczkéjét, a' világ szökdöső gyermekével olvasást izleltet. Megholt Jan. 18. 1815. Abbé Delille mellett nyugszik. Sirján önmagától ezen felülirás: *Mes amis, croyez que je dors.* (Barátim, higyjétek, hogy aluszom.) Anyjára, ki sokáig ékessége lelke volt, mint szép 's eszes asszony, Stanislaus király vidám udvarának, Lunevilleben Voltaire egy madrigalját igy végzé:

Si vous eussiez vécu du temps de Gabrielle
Je ne sais pas, ce qu'on eut dit de vous,
Mais on n' auroit point parlé d' elle.

Levele Boufflersnek ezen tisztelt anyjához 9 van nyomtatásban. Az utolsót kivéve, a' többi nyolczat magyarra Kazinczy forditotta. L. „Hébe," kiadt. Igaz 1824. l. 202—224. Igen jól felfogá Boufflers szellemét bevezetésének néhol mellette reppene el, nem bele. Ezen okból Kaz. stylusa nehezebb fordulatu az eredetiénél. Azon játszisig azonban, a' mit helyenként szerencsésen bele dévajkodott, elgondoltatja a' magyar olvasóval, hogy Boufflers még játszibb 's könnyebb, a' lángeszü magyar iró pedig, kit Kaz. maga is szép gonddal el akar szoktatni a' német-magyar nehézkedéstől, abból is kiihleli, hogy kellene magyar Boufflers' lennie.

Döbrentei Gábor.

Bougainville (Lajos Antal), birodalom-gróf és senator, 1796 olta az intézet tagja, szül. Parisban 1720, megholt ugyanott 1811. A' parisi egyetemben tanult 's a' nyelvekben és tudományokban egyiránt tett szerencsés előmenetelt. Familiája kivánsága szerént a' törvénytudo-

mányra adá magát 's parlamenti ügyvéd lőn Parisban, a' nélkül mindazáltal, hogy feladná szándékát, hajlandóságához illő életnemet választani. Beiratá magát a' katonaságnál 's két héttel azután egy munkát adott ki az integralis calculusról; 1753-dik esztendőben Picardia tartományi csapatjába lépett, mint szárnysegéd. Következő esztendőben Chevert segédje lőn, a' ki 1754 a' saarlouisi tábort vezérlette; ugyan azon esztendőben télen Londonba ment mint követségi titoknok 's rövid ottléte alatt tagja lett a' királyi társaságnak. 1755 Sept visszatért Cheverthez a' richemonti táborba 's ugyan azon minemüségben folytatá szolgálatját a' metzi táborban. 1756 segéd lett marquis Montcalmnál, a' ki Canada védelmével bizatott meg, 's elment oda Brestből Mart. 1756 dragonyos kapitányi ranggal. Egy csapat válogatott sereggel felégetett egy kis angol flottát, 's tanács és példa által főoka volt Jun. 1758, hogy 5000 Franczia 24,000 emberből álló angol seregnek sikeresen állt ellene. A' csata végével fejében lövést kapott. Igen gyengének érezvén magát a' canadai kormányzó a' tartomány védelmére, elküldé Bougainvillet a' franczia udvarhoz, segitséget kérni. Ez Nov. 1758 utazott el 's Jan. tért vissza 1759, mineknutána a' király által ezredes kapitánnyá 's Lajosvitézzé neveztetett volna. Elválasztván a' gyarmat sorsát a' Sept. 10 ütközet 1759, mellyben Montcalm elesett, visszatért Bougainville Francziaországba 's az 1761 táborozásban jelesül szolgált Németországban Choiseul-Stainville alatt. A' békekötés után mint tengeri hajós lépett fel 's lelkefensége által Francziaország egyik leghiresebb tengeri hajósává emelkedék. Reábirá a' st. maloi lakosokat, a' maluini szigeteken egy gyarmat alapitása végett néhány hajót felkésziteni, 's a' dolog kivitelét magára válalá. A' király hajóskapitánynak nevezé ki, 's Bougainville elhajózott 1763 csekély hajósseregével. Minthogy azonban a' Spanyolok azt állitották, hogy a' nevezett szigetekre korábbi jusok vagyon, 's Francziaország az engedést szükségesnek itélte, megbizatott Bougainville, Spanyolországtól veendő költségtérités mellett, a' szigetek visszaadást eszközölni. E' végre Dec. 15. 1766 hajózott el St. Malóból egy fregattal 's egy kisebb hajóval, 's ezen küldetése következésében egy utat tett a' világ körül, mellyről Mart. 16. 1769 tért vissza St. Malóba. A' földesmeretet számos uj esmeretekkel gazdagitá. Az éjszakamerikai háboruban legnagyobb megkülönböztetéssel vezérle több lineahajót, 1779 a' hajósosztály vezére lőn, a' következett esztendőben pedig a' szárazföldi seregek tábori marsalljává tétetek. Midőn a' hajóslegények Brestben felláztadtak 1790, Bougainville küldetett oda, őket lecsilapitani; de a' dühösködés azon idejében az okosság és mérséklet szava nem hallgattatott meg. Ezolta a' tudományoknak élt. Ő egyszermind szeretetre méltó erkölcsü volt, szolgálatra kész, adakozó 's legnagyobb becsülésre érdemes minden tekintetben. Lelke derültsége épen maradt késő vén koráig.

Zs. G.

Bouillé (François Claude Amour, marquis), XVI. Lajos egyik leghiresebb generálja, szül. Auvergneben 1739, 's már kora ifjuságában választá a' hadi pályát. A' 7 esztendős háborúban megkülönbözteté magát; 1768 Guadeloupenak lőn kormányozója 's 1778 meghóditá Dominicát, St. Eustachet, Tabagót, St. Kristófot, Nièvest és Montserratot. Az 1783 béke után visszatért Parisba 's generalieutenant lett. Most beutazá Angliát, Hollandot 's Németország nagy részét, mig a' lotharingiai 3 püspökség főkormányzását megnyeré. A' notablek gyülésében (1787 és 1788) a' Calonne javalta változtatások mellett voxolt, mellyeket azonban cardinal Brienne meggátolt. Necker nézeteit a' tartományi rendek öszvetételéről nem hagyá helyben. A' revolutio 1-ső esztendejében fentartá a' rendet, a' mennyire lehetett, valamint itt, ugy Lotharingia-, Elsass- és Franche-Comtéban is. Csak a' király unszoló kivánsága miatt esküvék meg az 1791 alkotmányra. Aug. 1790 elnyomá a' metzi és nancyi őrizet lázadását, 's noha köszönő irást külde hozzá a' nemzeti gyü-

lés ez uttal mutatott bajnokságáért, még is épen az által lőn gyanussá a' revolutionariusok előtt. Kevessel azután szökése oltalmazójának választá őt XVI. Lajos. Bouillé olly czélirányos intézeteket tett, hogy a' király bizonyosan megmenekszik, ha a' vérontást egyenesen meg nem tiltja vala. Ezen szelidség miatt kénytelen volt Bouillé a' királyt Varennesnél önsorsára bizni 's megszökni a' revolutionariusok golyóbiszápora alatt. Luxemburgból még irt egy fenyegető levelet a' nemzeti gyüléshez 's azután a' külső hatalmasságokat törekvék a' köztársaság ellen felbujtani. Alkudozott Bécsben, III. Gusztávot különösen megnyeré, 's II. Katalin is megigérte neki, hogy 30 ezer embert állit a' svéd király 's a' generál vezérlése alá. Gusztáv azonban meggyilkoltatott, a' császárné pedig elfelejté igéretét, 's Bouillé 1796 Angoloszágba ment. Itt irá „Emlékeit a' revolutióról," melly munkája angolul Londonban 1797, németül Hamb. 1798 jelent meg 's halála után franczia nyelven is. Bouillé megholt Londonban 1800. *Zs. G*

Bouillon, 2 mf. széles és 4 mf. hosszu tartomány Luxemburg és Lüttich határain. Erdős és hegyes. Bouillon nevü fővárosán (1980 lak.) kivül 21 faluból áll. Lakosainak száma 16,000. A' város, az ardennei franczia megye Sedan nevü kerülete egy cantonjának főhelye, hegyek közt fekszik, a' hallal gazdag Semoisnak bal partján, Lüttichtől 8, Ivoixtól 4 mfre. Kőszikláu álló erős várát a' magasabb hegyekről meg lehet venni. A' bouilloni herczegséget hajdan Bouilloni Gottfried, alsó-lotharingiai herczeg, birta, a' kinek mint Ardennetől elszakasztatott uradalom ajándékoztatott. Hogy a' kereszthadra elegendő pénze legyen, 1095 Albert lüttichi püspöknek elzálogositotta Gottfried a' bouilloni herczegséget. Minekutána a' püspökség több esztendőkig birta volna, a' la Marc és de la Tour d' Auvergne házak kezdettek örökségi just formálni Bouillonhoz, hanem 1641 lemondottak róla 150,000 brabanti forintért 's az emlitett püspökségnek engedték. Az 1672-ki háboruban Francziaország elfoglalván, XIV. Lajos 1672 de la Tour de Auvergne nevü főkamarásának ajándékozta Bouillont, melly azolta mint önmagától függő herczegség, franczia oltalom alatt, a' revolutióig a' de la Tour familiához tartozott. 1792 Francziaországhoz kapcsoltatott. Utolsó birtokosa, de la Tour d' Auvergne Gottfried Károly Henrik, Dec. 1812 holt meg. A' parisi békeségben 1814 a' német-alföldi királynak adatott 's a' luxemburgi nagyherczegséghez kapcsoltatott. Ezután a' bécsi congressus Jun. 9. 1815 készitett act. 9 czikkelyében az alapittatott meg, hogy a' német-alföldi király, mint luxemburgi nagyherczeg, a' bouilloni herczegségnek a' parisi békeségben Francziaországtól elvétetett részét teljes függetlenséggel birja ugyan, de a' tulajdonosi jus, az arra választandó köz birák itéletmondása szerént, az ahhoz just tartók közül valamellyiknek adassék, a' ki a' herczegséget a' német-alföldi király felsősége alatt birja. Ez az itélet Jul. 1. 1816 mondatott ki Leipzigban, és az első a' német szövetségben megalapittatott köz-birói itéletmondások közt, melly semmi más biróhoz nem vitetik feljebb. Köz biróul Austria báró Bindert, Prussia báró Brockhausent, Sardinia gróf de Castelalfert (a' prussiai udvarnál lévő követét), a' két justartók közül herczeg Rohan-Guemenée Alain Károly gróf de Fitte de Saucyt 's az angol aladmiral, de la Tour d' Auvergne Filep a' britanniai biztost, sir John Sewellt, nevezte ki. A' szavak többsége Bouillont Rohan herczegnek, az utolsó bouilloni herczeg leánytestvére unokájának, itélte, a' kit nem csak születésénél, hanem a' familiai egyezéseknél fogva is illetett; d' Auvergne Filep ugyan is csak fogadott fija volt herczeg Rohan nagyanyja bátyjának. Egyszersmind a' 69 czikkely szerént elvesztett felsőségi jusaiért 5000 for. kap eszt. a' német-alföldi királytól. *L—ú.*

Bouilly (Jean Nicolas), egy toursi polgárház gyermeke 's kedvelt fraczia iró, legelébb a' törvényekre adá magát, de a' szelidebb tudományoktól meg nem válva. A' nemzeti nagy zendülés heve őt is meg-

ragadá, 's Barnave és Mirabeau volt az, a' kikhez csatlódott. Ekkor készült „*Pierre le grand*“ operája, muzsikára téve Grétrytől. Toursban mint szabadpolgári tisztviselő, bíró 's vádtévő, ennyi hatalmával a' máskép gondolkodók rontsolására soha sem élt, egyedül jó és igazságos szivének sugalatit követve; sőt a' lázadó Vendée közellétében is polgárai sziveit annyira meg tudá egyeztetni, hogy ekkor Toursban és Tours körül sem a' Vendée zabolátlansága, sem a' revolutio széke nem dühösködtek. Azt, hogy Thermidor 9-ike után a' primair (normal)-oskolák behozattak, nagyrészben neki 's la Chabeaussièrenek lehete köszönni. De hogy a' nyilvános oktatás tárgya, elég csudálatosan, a' szerkeztető biztosság kezéből a' police osztályába esett: ez Bouillyt, a' buzgó és jólelkü tisztviselőt, megsérté, 's ő lemondott. Ezentul a' szinmivészség birta; 's minthogy munkájiban gyakran elárad, igen bő beszédü, azt mondja felőle Arnaud, a' mübiró, hogy „*embonpoint du sentiment*“ az ő betegsége, azaz, elhiztak érzései. Dramáji közül az „*Abbé de l' Epée*“ 's „*Madame de Sevigné*“; nagy operáji közül „*Les jeux floraux*“ 's mások; vaudevillejei közül a' „*Haine de femmes*“ 's „*Fanchon*“ 's az „*Une folie*“ legesmeretesbek. De talán még nagyobb becsülés 's elterjedettség érte nevelést illető munkájit, mellyek között a' „*Contes à ma fille*“ 's a' „*Conseils à ma fille*“ majd minden europai nyelvre 's részént magyarra is le vannak forditva. —*t*—

Boulevard, l. Paris.

Boulogne, régi tengeri város Picardia partjain, most a' Pas de Calais depart. egy kerületének (18 $^1/_3$ nsz. mf. 74,676 lak.) főhelye, a' Lainenek a' tengerbe szakadásánál, a' k. h. 11° 16′ 33″ 's az éj. sz. 50° 43′ 33″ közt. Felső- és Alsó-Boulogneből áll, melly utolsó Boulogne sur mer-nek neveztetik 's házainak és utszájinak szépségére nézve a' város felső részét sokkal felülmulja. A' két résznek 1600 háza 's 16,600 lakosa van, egy kikötővel, melly a' nagy hadi hajókra nézve ugyan nem elég mély, hanem a' tenger nagy feldnzzadásakor a' legnagyobb kereskedő hajók is veszedelem nélkül beevezhetnek. Mivel innen, ha kedvező szél fu, az angol partokat 2—3 óra alatt el lehet érni, ezért Napoleon a' fővennyel igen elborittatott boulognei kikötőt kitisztitatta 's igen sok lapos hajókat csináltatott seregének általszállitására, egyszersmind a' kikötő 's a' város erősitésére apró erősségeket 's ágyusánczokat épittetett. Több hónapokig állott egy számos sereg városhoz hasonló táborában az általevezésre készen, midőn az ellenségeskedés Austriával 1805 kiütvén, a' franczia katonáknak más rendeltetések lett 's elhagyták Boulogne tájékát. Boulognenak egy püspöksége, 6 temploma, egy ispotálya, börséje, kereskedő törvényszéke, földmivelő, kereskedő 's mivészi társasága, hajókázásoskolája, több tengeri ferdője, szappan-, félporczellán-, pléh-, vászon- és pamutmanufacturáji vannak. Kivitetnek belőle: hering és makréla, mellyek a' partok mentében temérdek számmal fogatnak, champagnei és burgundi borok, kőszén, gabona, vaj, vászon- és gyapjumatériák. Az Angliába evezést 4 gőzhajó segiti. *L—ü.*

Boulogne (Bois de), azaz: a' boulognei erdőcske, kellemes liget Paris sorompóji előtt, melly ugyan ezért csaknem minden franczia románkában előfordul. A' revolutio jobbára kiirtá régi fájit; de midőn Napoleon nyári lakul a' közel St. Cloud-t választá, beülteté 's bevetteté itt a' kopasz téreket, kiigazittatá a' körfalat 's megtömé vadakkal a' kedves erdőcskét, melly most kapósabb lesz, mint mint valaha. Julban 1815 Wellington serege tanyászott itt lombok alatt, 's a' legszebb fák ekkor bárd alá jutottak. Most és mindég ez a' parisi duellansok csatahelye. Mennyi *partie fine*, mennyi és mi diszes fénykocsizás, fénylovaglás volt már itt csudálva és elélve! Erre a' legszélesebb alléen járdalnak keresztül Longchamps bucsusai; 's itt emelkedének az első Montgolfierek. Két kisded kastély, Madrid és Bagatelle, áll az erdőcske szélén; 's magát sértené meg az utazo, ha ezen vidéket elmellőzné.

Boulton (Mátyás), ki mint gazdag privát ember 's mint sok tudós és gazdasági társaság tagja, jeles észtehetségeivel legelevenebb buzgóságot 's legtisztább honszeretetet kapcsolt öszve, szül. Birminghamban 1728, 's St-Johns Chapelben nevelteték egy privát intézetben. Apját, ki az aczél kirakása elmés módjáról lón esmeretessé 's ez által nagy vagyont szerzett volt magának, még alig 17 esztendős korában veszté el. B. 9000 font költséggel nagy kiterjedésü müházépületeket emeltetett. Fürkésző munkássága több hasznos és nagy válalatokra birta. Az aranymeszet szerencsésen utánazta; 's nem sokára Boulton müházából voltak a' legszebb szobaékességek a' bel- és külföldőn; ő nála a' legbecsesebb olajképekről a' legámitóbb másolatok vétettek le, melly munkában bizonyos Egginton módját követé, a' ki utóbb üvegfestései által szerzett magának hirt. Öszveköttetésben a' glasgowi Watt Jamessel, a' ki 1769 gőzmachinára kapott szabadlevelet, müházat állitott fel Boulton gőzmachinák számára, mellyek Nagy-Britannia legjelesebb bányájiban 's kézmüházaiban még ma is használtatnak. 1788 pénzverő malommal tőn próbát, melly tökéletesen jól sült el. Ez a' malom 8 machinát hajt, mellyeknek mindenike 70—90 darab pénzt ver egy minuta alatt, egyetlenegy gyermek igazgatása mellett. A' sierra-leonei kereskedő társaság sok ezüst, a' keletindiai társaság pedig sok rézpénzt veret abban. Katalin császárné halála után I. Pál császárnak megküldé Boulton készitményeiből a' legritkabb darabokat, 's ezekért igen szép emlékpénz- és siberiai ásványgyüjteményt kapott, 's ezenfelül minden njabb orosz pénzeket. Boulton és Watt fijaik társaságában öntő müheljt is állitottak fel Smetwickben, Soho mellett, melly által olly tökéletességet adhatnak a' gőzmachináknak, hogy egy mérő newcastlei kőszén 6000 oxhoft vizet 10 lábnyi magasságra hajt, 's épen annyit mivel, a' mennyit 10 ló egy óra alatt alig birna megtenni. Ezen férjfi, kinek munkássága a' mivészségre 's a' mechanicára nézve rendkivüles haszna volt, 's a' ki ezer meg ezereknek adott esztendőnként gazdag jövedelmet munkálódása által, megholt 1809, egy fiut és leányt hagyván maga után.

Bourbon. Ezen nemzetségnek, melly Franczia- és Spanyolországokban 's a' két Sicilia királyságban és Luccában, jövendőben pedig ismét Parmában (l. e.) országol, Erős Robert a' törzsökapja, a' ki 861 neustriai herczegségre emeltetett 's 866 a' Normannok elleni háboruban életét vesztette. Ezt némellyek Heristali Pipintől származtatják, mások Nagy Károly természeti fijától, még mások a' Longobardok királyaitól Már ezen Robert le-Fort két fija, Odo és Robert, levének királyok Franczia országban, amaz 888 's megholt 898; ez 922 's elesett 923. Ezen Robert legidősbik fija volt Nagy Hugo, Isle de France herczege 's Paris és Orleans grófja. Nagy Hugo fija (Erős Robert másodunokája), Capet Hugo, szerzette a' franczia királyok 3-ik dynastiáját 987. (L. Capetingek.) Unokájinak egyike, Robert, szerzé a' burgundi herczegek öregbik lineáját, melly 1361 holt ki, 's ugyan ezen Robert unokája, a' burgundi Henrik, lőn 1095 legelső uralkodója Portugalnak, hol az ő törvényes maradékai 1383 holtak ki. De Courtenay Péter, Capet Hugo ötödizi maradéka, több konstantinápolyi császárok apja 's nagyapja volt. Az Anjou ház, melly Capet Hugótól nyolczadizben származék, két századig birá Nápoly királyi székét 's egy ideig a' Magyarországét is. Capet Hugo tizedizi maradéka szerzé a' navarrai királyok házát, melly 1328—1425 országlott. Egy másik Anjou ház, melly Capet Hugótól tizenharmadizben származott, a' Provencenak adott hires fejedelmeket. Tőle származott végre szinte azon izben a' hatalmas burgundi herczegek fiatalabb lineája is, melly Bátor Károllyal holt ki 1477, ki után Maria, austriai főherczeg Maximilián hitvese 's V. Károly nagyanyja, öröklött. Mind ezen házaknak, kivévén a' burgundi lineákat, Anna Jaroslawna, orosz nagyherczegné

's I. Henrik hitvese (1051), volt a' törzsökanyjok. — Robert, clermonti gróf, Sz. Lajos második fija, Beatrixxal, Bourbon örökösnéjével, lépett hazasságra. Igy lőn Bourbon l'Archambaud v. Bourbon les Bains várora az Allier (hajdan Bourbonnais) departementban a' Bourbon ház törzsökhelye, mert Robert és Beatrix fija, I. Lajos, bourboni herczeg, a' szerzője a' Bourbon háznak. Ezen bourboni herczeg Lajosnak, ki 1341 holt meg, két fija két lineát alapitott: az öregbiket, a' bourboni herczegekét, melly connetable Bourbonban szünt meg, a' ki 1527 Roma ostromlásánál esett el; 's az ifjabbikat, a' gróf de la Marche 's utóbb vendômei gróf és herczegekét. Ezek közül Károly, a' vendômei herczeg, a' ki 1537 holt meg, szerzé: 1) Antal fija (Navarrai), IV. Henrik apja, által a' Bourbon királyi házat, mellynek idősbik lineája 1830-ig uralkodott Francziaországban 's elágazása által Spanyolországban 1701 olta, a' két Siciliában a' spanyol Bourbonok másodszülötti jusában 1735-től fogva 's Luccában (Parmában) 1748 olta még most is országol, 's mellynek ifjabbik lineája az Orleansok előbb herczegi, most franczia királyi háza; 2) Lajos fija által a' Condé herczegi házat, melly Condé és Conti ágakra oszlék. — A' franczia revolutio a' Capet házat letaszitá a' királyi székről Francziaországban 1792—1814; Spanyolországban 1808—1814; Nápolyban 1806—1815; Parmában 1801—1817 és Hetruriában, a' hol 1801—1807 Napoleon által uralkodott egy Bourbon. Egyedül csak IV. Ferdinand királyi széke tartatott fen Palermóban angol oltalom által. Napoleon megbukása (1814) után megengesztelődni látszék a' sors ezen nemzetség iránt, mellynek esetei az egész Europa történeteivel egybe vannak szőve. Érre nézve egy kis áltnézetét iktatjuk ide az egész Bourbon háznak. Meghalván IV. vagy Szép Károly (1328), a' ki utolsó volt a' Capetingek idősbik főágából, a' Valois ház lépett a' királyi székre IV. Filepben. Ez a' ház 1589 enyészett el III. Henrik megölétése által. Most az örökési jus szerént 's személyes nagyságánál fogva Bourbon (IV.) Henrik következett, I. Lajos bourboni herczeg nyolczadizi ivadéka 's Navarra királya. Apja, Antal, hitvese, Albret Johanna, a' navarrai csekély királyság örökösnéje, által szerzé meg magának ezen országot, mellyet most IV. Henrik Francziaország koronájával egyesitett. Antal tesvéröccse, I. Lajos, condéi herczeg, volt a' Condé linea szerzője. Ezolta a' Bourbonoknak két fölineája különböztetett meg: királyi és condéi. A' királyi két ágra oszlék XIII. Lajos két fija által, mert az öregbik, XIV. Lajos, folytatá a' főágat, melly ennek unokájiban, Lajos (koronaörökös) és V. Filepben, öregebb vagy is franczia királyi, és fiatalabb avagy spanyol királyi lineára oszlott, azonközben, hogy az ifjabbik, I. Filep, az Orleans házat alapitá, midőn XIV. Lajostól az orleansi herczegséget megnyerte. A' Bourbon ház öregbik királyi ágabeli királyokat l. e' czikkelyek alatt: Henrik, IV. Lajos, XIII., XIV., XV., XVI., XVII., XVIII. és Károly, X.; az ifjabbik királyi ágbelieket pedig l. Spanyolországnál. A' Bourbon ház most következő ágakból 's tagokból áll: *A*) A' királyi franczia linea: 1) I. Lajos Filep, Francziák királya, szül. Oct. 6. 1773, királlyá választaték Aug. 7. 1830, 's megesküdvén az ország alkotmányára, u. a. e. Aug. 9-kén felüle a' királyi székre (l. Lajos Filep, I.) 2) Maria Amalia, Francziák királynéja, IV. Ferdinand, két siciliai király, leánya, szül. Apr. 26 1782; 's ezeknek gyermekei: *a*) Ferdinand, orleansi herczeg, koronaörökös 's az I. huszárezred ezredes kapitánya, szül. Sept. 3. 1810 *b*) Louise, szül. Apr. 3. 1812. *c*) Krisztina, szül. Apr. 12. 1813. *d*) Lajos, nemoursi herczeg, az I. vadászezred ezredes kapitánya, szül. Oct. 25. 1814. *e*) Clementina, szül. Jun. 3. 1817. *f*) Ferencz, joinvillei herczeg, tengeri cádet, szül. Aug. 14. 1818. *g*) Henrik, aumalei herczeg, szül. Jan. 16. 1822. *h*) Antal, montpensieri herczeg, szül. Jul. 31. 1824. 3. Eugenia Adelheid Ludovica, I. Filep Lajos testvérhuga, szül. 1777. — *B*) Az előbbi királyi